

کاربرد آمار در اقلیم شناسی

تألیف:

دکتر مجید جاوری

مقدمه:

آمار و مفاهیم آن در ادبیات علمی و دینی ما زیاد به آن اشاره شده است در قرآن کریم در آیات بی شماری به مفاهیم آماری اشاره شده است. به طوری که در سوره ابراهیم در آیه 34 خداوند متعال می فرماید:

وَأَتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِنْ تَعَدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ

> و از هر چه از او خواستید به شما عطا کرد و اگر نعمت خدا را شمارش کنید نمی توانید آن را به شمار در آورید. قطعاً انسان ستم پیشه ناسپاس است <

از دیدگاه اقلیم‌شناسی آمار ابزاری است که می توان به کمک آن راز و رمز داده ها و متغیرهای جمع آوری شده را در یک تحقیق آشکار نمود. وقتی مسئله و طرح تحقیق فراهم گردید و مطالعه انجام شد. اقلیم‌شناس به جمع آوری می پردازد. اقلیم‌شناس برای روش کردن پاسخ سؤال های تحقیق خود به ابزارهای مختلفی رو می آورد که مهمترین آن آمار است. این ابزار به اقلیم‌شناس کمک می کند تا آنچه را در مطالعه انجام داده است بسنجد و سپس تجزیه و تحلیل کند و بعداز تحلیل دست به پیش بینی بزند و در نهایت مطالعه انجام گرفته را در قالب طرح تحقیقی خود کنترل نماید. بر این اساس آمار بخشی از فرآیند تحقیقی هر اقلیم‌شناس می باشد. نقش این ابزار را می توان بیشتر هنگام تصمیم گیری و پیش بینی مشاهده نمود. روش های آماری در تحقیقات اقلیمی برای خلاصه کردن، توصیف کردن داده ها، سنجش داده ها، تحلیل داده ها، پیش بینی داده ها و کنترل داده ها مؤثر هستند. آمار در اقلیم‌شناسی جنبه توصیفی، استنباطی و پیش بینی دارد. بر این اساس این موضوع در سه جلد در حال تدوین است که در این جلد سعی شده است به جنبه های توصیفی آن بیشتر توجه شود. این کتاب در پنج فصل تنظیم شده است. فصل اول به کلیات اشاره داد و فصل دوم به کاربرد نمودارها در اقلیم‌شناسی پرداخته است، فصل سوم به بررسی آماره های توصیفی و تغییر پذیری آنها پرداخته است، فصل چهارم به شاخص های پراکندگی متغیرهای اقلیمی اشاره نموده است و فصل پنجم به کاربرد همبستگی و رگرسیون در تحلیل های اقلیمی اشاره می کند.

جاوری

1393

فصل اول : کلیات :

آمار و حدود قلمرو آن در اقلیم‌شناسی :

اقلیم‌شناسی سطحی وسیعی از متغیرهایی را شامل می‌شود که برای تحلیل آنها نیاز به شاخص‌های مختلف آماری دارد. آماره‌های مختلف آماری اهمیت زیادی در مطالعات و تحقیقات اقلیمی دارند. کاربرد شاخص‌های آماری در اقلیم‌شناسی دامنه وسیعی از شیوه‌های ساده تا پیچیده را در بر می‌گیرد. گستره وسیع کاربرد اقلیم و شاخه‌های مختلف آن زمینه‌های فنون مختلف آماری را ضرورت می‌بخشد. کاربرد فنون آماری در اقلیم‌شناسی با مفاهیم متعددی همراه است که باید اقلیم‌شناس به آن توجه نماید. این مفاهیم عبارتند از :

- مفهوم نمونه و جامعه
- مفاهیم آمار توصیفی و استنباطی
- مفهوم مدل آماری
- مفهوم شیوه‌های عاملی و ناعاملی
- مفهوم آزمون‌ها و سنجش آزمون‌ها
- مفهوم چندمتغیره بودن سری‌ها
- مفهوم مدل‌های سری زمانی

1-2- توصیف آماری و فهم اقلیم :

اقلیم‌شناسی اساساً شاخه‌ای از جغرافیای طبیعی است و عمدتاً جنبه‌های مختلف جو و آب و هوا را توصیف می‌کند. اقلیم برآورد اولیه‌ی حالت متوسط و برآورد قابلیت تغییر پذیری در خصوص آن حالت مانند انحرافات معیار و دیگر شاخص‌های قابلیت تغییر پذیری جو می‌باشد. اقلیم‌شناسی بیشتر توجه خود را به حال معطوف می‌دارد. هدف اصلی آن توصیف تعیین شرایط معیار و انحرافات معیار می‌باشد که باید آن شرایط را با نقشه نمایش داد. این نقشه‌ها برای پهنه بندی، منطقه بندی و برنامه ریزی اهمیت زیادی دارند. پارادایم تحقیقات اقلیمی از شیوه‌های توصیفی محض به طرف فهم دینامیسم اقلیم با استفاده از کامپیوتر و شبیه‌سازی حالت اقلیم و قابلیت تغییرپذیری هدایت می‌شود. کاربرد شیوه‌های آماری نقش مهمی در این پارادایم جدید دارد. اقلیم یک نظام دینامیکی است که نه تنها تحت تأثیر عوامل بیرونی قرار دارد بلکه تحت تأثیر عوامل درونی مانند تابش خورشید و ناهمواری سطح زمین قرار می‌گیرد. روند تکاملی آن کم و بیش با اصول فیزیکی شناخته شده مانند ثابت تکانه زاویه ای کنترل می‌شود. در نهایت باید حالت کامل نظام اقلیمی (شامل نظام‌های اتمسفری، هیدروسفری، لیتوسفری، بیوسفری و پدوسفری) را بررسی کرد و شناخت. البته در این راستا شناخت مدل عمومی گردش جوی به عنوان یک نظام واقعی اهمیت دارد. قابل اشاره است که نمی‌توان روند تکامل یک نظام اقلیمی را در سطح وسیع فهم نمود. براین اساس نمی‌توان به راحتی نقشه‌ی حالت جو را تبیین نمود. در نظام اقلیمی متغیرهای حالت شامل مجموعه‌ای از تمام متغیرها در هر قلمرو جغرافیایی (طول، عرض جغرافیایی و ارتفاع و عمق) می‌باشد. دلایل متعددی وجود دارد که یک نظام اقلیمی نیاز به فهم آماری دارد. مهمترین آنها عبارتند از:

- اقلیم بوسیله‌ی عوامل متعددی کنترل می‌شود و تنها تعداد کمی از این عوامل را می‌توان بررسی نمود. برای فهم بهتر اقلیم لازم است بیشتر به منبع یا منابع درونی تغییرات یک نظام اقلیمی توجه نمود.
- دینامیسم یک نظام اقلیمی غیر خطی است. مؤلفه‌های غیر خطی هیدرودینامیک هستند. فرآیندهای هیدرودینامیک شامل فرآیندهای غیر خطی متعددی مانند تراکم می‌باشد.
- حالت دینامیسم نظام اقلیمی اساساً شامل فرآیند ناپایداری مانند ناپایداری باروکلینیک در تروپوسفر عرض‌های میانی است.

- دینامیسم‌های اقلیم متعدد و متنوع هستند. فرآیندهای هیدرودینامیک انرژی انتقالی از مکانها با مقیاس وسیع تا مکانها با مقیاس کوچک می‌باشند.

ناپایداری‌ها و غیرخطی بودن نظام اقلیمی در زمان معین نظام اقلیمی غیرقابل پیش‌بینی را مشخص می‌کند. این مقیاس‌های زمانی متفاوت در سیستم‌های فرعی مانند تروپوسفر، اقیانوس‌ها در عرض‌های میانی متفاوت هستند. برای فهم نظام اقلیمی لازم است آن را در قالب مدل‌های مختلف اقلیمی مورد بررسی قرار داد. مدل‌های اقلیمی با اقلیم واقعی تفاوت عمده‌ای در مقیاس مکانی و زمانی در حالت طبیعی دارد. پارادایم مدل‌های اقلیمی قالب تصادفی و... دارند. برای اقلیم‌شناس مهم‌ترین اصل آماری حالت میانگین می‌باشد. میانگین مذکور بعنوان برآورد حالت میانگین بلندمدت واقعی نظام اقلیمی نیست. میانگین برآورد شده دارای خطاهایی است که در طول مشاهدات هنگام اندازه‌گیری اتفاق افتاده است. از طرفی حالت میانگین حالت نمونه نمی‌باشد براین اساس به نقشه‌های فشار در سطوح 500 هکتوپاسکالی و سطح زمین توجه نمایید. شاخص‌های دیگر آماری برای بررسی حالت اقلیم مورد استفاده قرار می‌گیرند که بعضی از آنها خطی و بعضی غیرخطی می‌باشند. همبستگی در قالب آمار شاخص دیگری است که رابطه خطی بین دو متغیر تصادفی را نشان می‌دهد. این شاخص آماری خطی میانگین یک متغیر تصادفی را با متغیر دیگر مورد بررسی قرار می‌دهد. قوی‌ترین رابطه خطی قوی‌ترین همبستگی را نشان می‌دهد. همبستگی جزئی بین متغیرهای متوالی به طریقی خودهمبستگی سری را نشان می‌دهد و همبستگی بین سری متغیرها همبستگی کلی یا همبستگی متقابل را نشان می‌دهد. نمونه بسیار مهم همبستگی سری شاخص نوسان جنوبی ماهانه می‌باشد که ناهنجاری‌های ماهانه اختلاف فشار بین داروین و تاهیتی را مشخص می‌کند.

یکی از مفاهیم مهم آماری دیگر که در تحقیقات اقلیمی مورد توجه قرار می‌گیرد مفهوم پایایی یا ایستایی و پایایی دوره‌ای می‌باشد. یک متغیر تصادفی یا یک فرآیند تصادفی وقتی که عامل‌های آماری آن مستقل از زمان باشد، آن پایا یا ایستا می‌باشد. بیشتر عامل‌های اقلیمی که بیش از یک سال جمع‌آوری می‌شوند ایستا نمی‌باشند بلکه ایستای دوره‌ای¹ می‌باشند چونکه عامل‌های اقلیمی قالب‌های مختلفی از تغییرات دارند. میانگین‌های بلندمدت ماهانه میانگین متوسط فشار در سطح دریا یک چرخه سالانه را نشان می‌دهد که تقریباً سینوسی می‌باشد. از مفاهیم مهم آماری دیگر پیش‌بینی و کیفیت پیش‌بینی می‌باشد. پیش‌بینی‌ها در قالب مدل‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد و معمولاً پیش‌بینی طبقه‌ای متغیرها دامنه تغییرات بالاتر و پایین‌تر از حد نرمال را مشخص می‌سازد. نکته‌ای که در پیش‌بینی اهمیت دارد بیش‌بینی کمی نسبت به پیش‌بینی طبقه‌ای می‌باشد.

Cyclo_Stationary - 1

از مفاهیم مهم دیگری که در تحقیقات آماری در اقلیم باید به آن توجه شود مشخصه‌های مدل‌های زمانی و مکانی متغیرها می‌باشد. متغیرهای اقلیمی که در تحلیل‌های آماری مورد توجه قرار می‌گیرند قالب زمانی و مکانی دارند.

تعریف آمار:

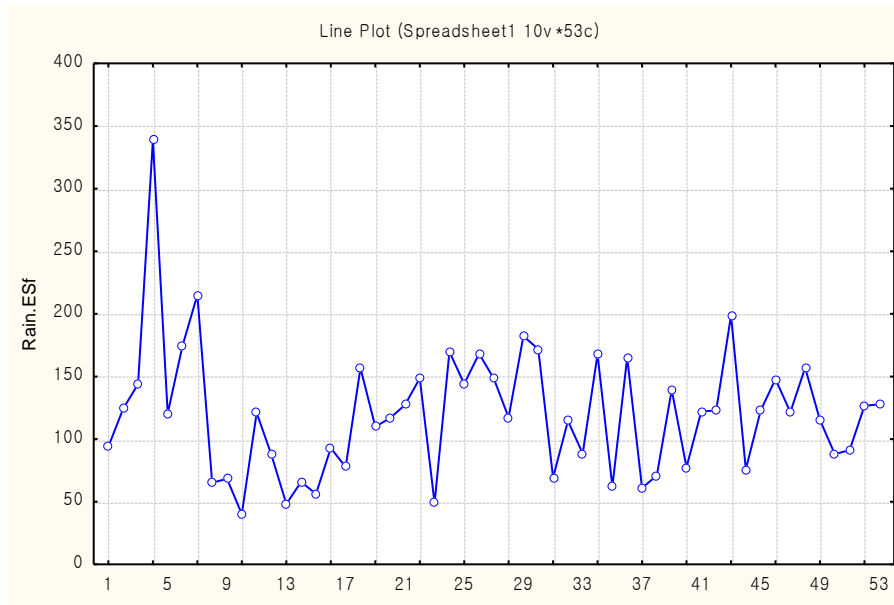
لغت آمار در زبان فارسی معادل واژه انگلیسی **Statistics** است که از ریشه لاتین آن یعنی **State** به معنی دولت گرفته شده است. آمار در لغت به معنی حساب کردن و شمارش کردن است. از نظر روش و محتوا آمار را به جمع‌آوری، نمایش، طبقه‌بندی، پردازش داده‌ها و سپس تحلیل و استخراج برآوردی اطلاعات مورد نیاز تعریف می‌کند. بر این اساس آمار به روش‌های جمع‌آوری، خلاصه کردن، طبقه‌بندی، تحلیل و پیش‌بینی و استخراج نتایج از داده‌ها اطلاق می‌شود. از نظر اقلیمی کاربرد آمار را می‌توان به جمع‌آوری، طبقه‌بندی، سنجش، تحلیل و پیش‌بینی داده‌ها به منظور تصمیم‌گیری اقلیمی در فرآیند برنامه‌ریزی به منظور مهیا نمودن مکان بهینه برای زندگی در قالب اقلیم تعریف نمود. در کاربرد آمار از مفاهیم متعددی مانند آماره، پارامتر، متغیر و... استفاده می‌شود. آماره اندازه عددی است که مشخصه‌های نمونه آماری را توصیف می‌کند. پارامتر یا مقدار واقعی کمیتی است که ویژگی‌های جامعه آماری را توصیف می‌کند. متغیر کمیتی است که مقادیر مختلفی را اختیار می‌کند. از این نظر اقلیم‌شناس در کاربرد آمار سه فرآیند زیر را مد نظر قرار می‌دهد:

1. اقلیم‌شناسی آماری
2. کاربرد آماری اقلیم
3. اقلیم‌سنجی آماری

اقلیم‌شناسی آماری بر فرآیند‌های جمع‌آوری، طبقه‌بندی، سنجش و تحلیل داده‌ها و متغیرهای اقلیمی شامل دما، بارش و... تأکید دارد و کاربرد آماره‌های اقلیمی شامل جمع‌آوری، طبقه‌بندی، سنجش، تحلیل و پیش‌بینی به منظور تصمیم‌گیری اطلاق می‌شود و اقلیم‌سنجی آماری شامل جمع‌آوری، طبقه‌بندی، سنجش، تحلیل و پیش‌بینی به منظور شناسایی مکان بهینه اقلیمی برای زندگی می‌باشد. به موقعیت‌های زیر توجه نمایید:

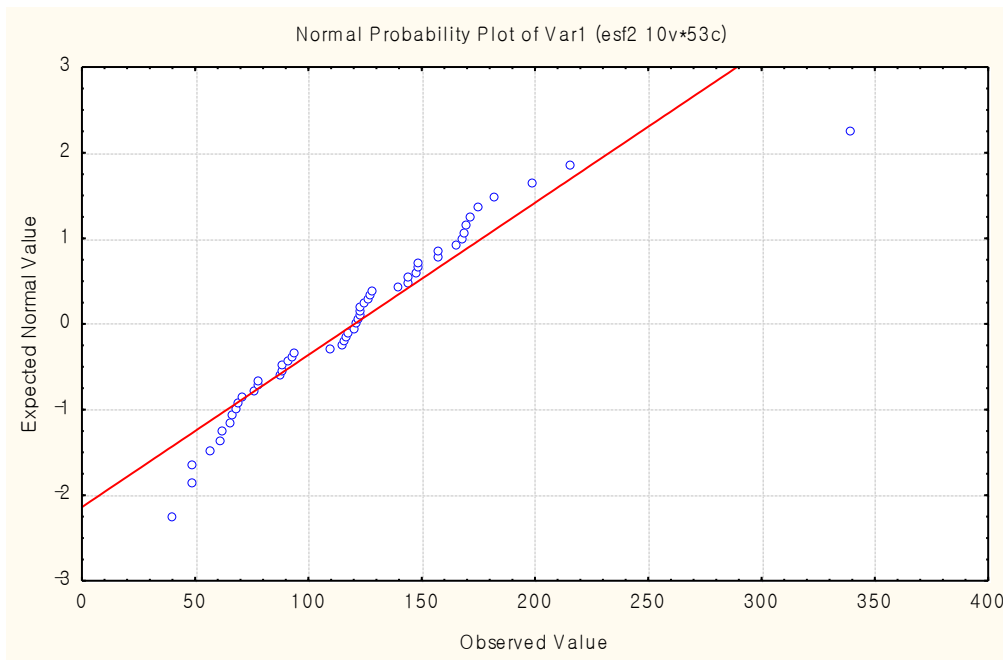
موقعیت شماره 1:

دانشجوی اقلیم‌شناسی داده‌های 53 ساله بارش ایستگاه اصفهان را در قالب آماره‌های مختلف جمع‌آوری، طبقه‌بندی، سنجش و تحلیل می‌کند و در نهایت داده‌های بارش 30 ساله ایستگاه اصفهان را در قالب آماره‌های توصیفی و استنباطی تجزیه و تحلیل می‌کند. در این مرحله دانشجو در قالب فرآیند اول یعنی اقلیم‌شناسی آماری اقدام نموده است.

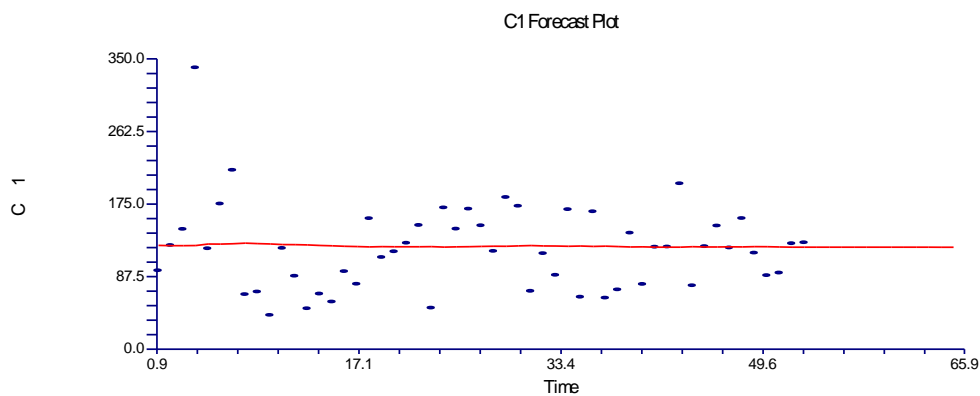
موقعیت شماره 2 :

دانشجوی اقلیم شناسی دیگری داده های 53 ساله بارش ایستگاه اصفهان را جمع آوری ، طبقه بندی ، سنجش و تحلیل می کند و با آماره های استخراج شده به پیش بینی تغییرات بارش در سال های آینده و تحلیل تغییرات زمانی بارش در سال های بعدی را ارائه می دهد . در این مرحله دانشجو با استفاده از آماره های مختلف به پیش بینی تغییرات اقلیمی پرداخته است و فرآیند دوم را یعنی کاربرد آماره ها در اقلیم شناسی انجام داده است .

موقعیت شماره 3:

دانشجوی اقلیم شناسی دیگری داده های 53 ساله بارش ایستگاه اصفهان را جمع آوری ، طبقه بندی ، سنجش ، تحلیل ، پیش بینی می کند و با پیش بینی ، اصفهان را از نظر شرایط حاکم بارش پهنه بندی و مناطق بهینه و مناسب از نظر بارش را طبقه بندی می کند . بر این اساس در این مرحله دانشجو فرآیند سوم یعنی اقلیم سنجی آماری را انجام داده است .

جامعه و نمونه آماری:

یک جامعه آماری به مجموعه ای از افراد یا اشیاء یا واحدهایی اطلاق می شود که حداقل دارای یک صفت مشترک باشند. جامعه آماری همان محدوده یا قلمروهایی است که تأثیر متغیرها را در آن می سنجند . معمولاً در هر تحقیق ، جامعه مورد

بررسی یک جامعه آماری است. جامعه آماری با توجه به هدف بررسی و نوع واحد مورد نظر به گونه‌های مختلف تعریف می‌شود. تعریف جامعه در جغرافیا باید از نظر زمانی و مکانی شامل همه موضوعات مورد مطالعه باشد. جامعه در تحقیقات جغرافیایی به طور نسبی به جامعه محدود و جامعه گسترده تقسیم می‌شود. در بیشتر تحقیقات چون مطالعه کل جامعه متناسب با مقتضیات زمانی و مکانی عملی نیست، باید دست به نمونه‌گیری زد^۱.

نمونه‌گیری و روش‌های آن:

محقق به دلایلی مانند صرفه جویی در وقت و هزینه، برنامه ریزی آسان، عملی‌تر بودن تحقیق و... مجبور است دست به نمونه‌گیری بزند. نمونه بخشی از یک جامعه است که معرف کل جامعه می‌باشد. بهترین نمونه آن است که ویژگی‌های بیشتری از جامعه را در برداشته باشد. در نمونه‌گیری مهمترین سؤال این است که برای انتخاب نمونه‌ای که معرف جامعه باشد، نمونه‌گیری چگونه انجام می‌گیرد؟ به عبارتی روش نمونه‌گیری و حجم نمونه چه باید باشد؟ پاسخ به این سؤال بستگی به نوع تحقیق مورد نظر دارد. بنابراین در تحقیقات جغرافیایی سنجش دقت داده‌ها تحت تأثیر عوامل متعددی است و حجم نمونه‌ها در این تحقیقات متفاوت خواهد بود. بهتر است برای کاربرد و بررسی نمونه ابتدا واحد نمونه مورد نظر مشخص شود. بعد از مشخص کردن نمونه، اعتبار ویژگی واحد مورد نظر با استفاده از آزمون‌های دقت سنجی سنجیده می‌شود. برای انجام این کار می‌توان از شاخص‌های مختلف دقت سنجی مانند شاخص میانگین مجذورات خطا، ریشه میانگین مجذورات خطا و... استفاده کرد. با توجه به موضوع و هدف تحقیق باید روش نمونه‌گیری مناسبی را انتخاب کرد. برای نمونه‌گیری باید فهرست افراد جامعه در دسترس باشد. این فهرست قالب نمونه‌گیری را مشخص می‌کند. روش‌های نمونه‌گیری متعددی وجود دارد که به طور کلی می‌توان روش‌های نمونه‌گیری را به دودسته نمونه‌گیری غیر احتمالی و احتمالی تقسیم نمود. نمونه‌گیری غیر احتمالی روش‌هایی می‌باشد که براساس قوانین احتمالات صورت نمی‌گیرد و نمونه‌ها بر اساس قضاوت شخصی محقق انتخاب می‌شوند. از روش‌های نمونه‌گیری غیر احتمالی در مواردی که نخواهند نتایج نمونه آماری را به جامعه آماری تعمیم دهند، زمانی که روش نمونه‌گیری قالب معینی نداشته باشد و زمانی که پیش‌آزمون وجود دارد می‌توان استفاده کرد. روش‌های نمونه‌گیری غیر احتمالی شامل روش‌های اتفاقی، سهمیه‌ای، زنجیری و گروهی می‌باشد. در نمونه‌گیری احتمالی قوانین احتمال بر نمونه‌گیری حاکم است و هر یک از اعضای جامعه شانس معینی برای حضور در نمونه را دارند. روش‌های نمونه‌گیری احتمالی شامل

^۱ - برای اطلاع بیشتر به کتاب مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی با تأکید بر جغرافیا، مؤلف مراجعه شود.

روش‌های تصادفی ساده، سیستماتیک، طبقه‌ای، چند مرحله‌ای و خوشه‌ای می‌باشند. برای اطلاع بیشتر به کتاب روش تحقیق مؤلف مراجعه شود.

متغیرهای اقلیمی:

متغیر از نظر لغوی، به معنی چیزی است که تغییر می‌کند، اما در فعالیتهای تحقیقی، متغیرها دارای ویژگی‌هایی می‌باشند که باید متناسب با انواع آنها مورد مطالعه قرار گیرند. با این وجود هر ویژگی یا خصیصه‌ای را که کمیت پذیر باشد، متغیر گویند. تقریباً در هر تحقیق شناخت متغیرها، اندازه‌گیری آنها و بررسی نحوه‌ی آثار و روابط آنها بایکدیگر مورد نظر است. متغیر یک سمبل است که می‌توان عدد یا ارزش را جایگزین آن کرد. برای تبیین بهتر این موضوع لازم است به انواع متغیر اشاره شود:

1- انواع متغیر:

از نظر ماهیت متغیرها را می‌توان به دو دسته کلی ذیل تقسیم کرد:

1- متغیرهای کیفی

2- متغیرهای کمی

1- متغیرهای کیفی که متغیرهای مقوله‌ای نیز نام دارند، متغیرهایی هستند که مقادیر عددی به خود نمی‌گیرند یا کمیت پذیر نیستند. متغیرهای کیفی شامل ویژگی‌هایی از قبیل جنسیت، مذهب، نژاد، زبان، سواد، دین و ... می‌باشند.

2- متغیرهای کمی متغیرهایی هستند که برای اندازه‌گیری آنها می‌توان اعداد را به وضعیت‌های آزمودنی و قابل سنجش برطبق قاعده‌ای، معین نمود. این متغیرها را متغیرهای کمیت پذیر هم می‌گویند. مانند: بارش، دما، فشار، سرعت باد، رطوبت و ... بر این اساس متغیرهای مورد تحلیل‌های آماری را در اقلیم می‌توان به عنوان متغیرهای هواشناسی، اقلیم‌شناسی و هیدرواقلیم در نظر گرفت.

لازم است متغیرها را از حالت انتزاعی و مفهومی به صورت عملی تبدیل کرد. یعنی متغیرها به صورت مشاهده پذیر و اندازه پذیر بیان شوند. متغیرهای کمی را می‌توان به دو نوع ذیل تقسیم کرد:

الف: متغیرهای کمی پیوسته

ب: متغیرهای کمی گسسته

متغیر کمی پیوسته متغیری است که بین دو حد متوالی آن مقادیر بی شماری وجود دارد مانند وزن، (50/5 کیلو، 50/5 کیلو، 50/75 کیلو و...)، قد و ... در حالیکه برای مقدار متغیر کمی گسسته نمی‌توان مقدار دیگری را پیدا کرد. مانند: تعداد

جمعیت یک شهر یا جنسیت و یا تعداد فرزند. اگر مرد بود، زن نیست یا بالعکس و یا اگر تعداد فرزند 2 یا 4 و... بود، نمی‌شود گفت که تعداد فرزندان 2/5 یا 4/5 نفر باشند. متغیرها بر اساس نقش خود در تحقیق به انواع ذیل تقسیم می‌شوند:

- 1- متغیر مستقل
- 2- متغیر وابسته
- 3- متغیر ناخواسته
- 4- متغیر تعدیل‌کننده

1- متغیر مستقل:

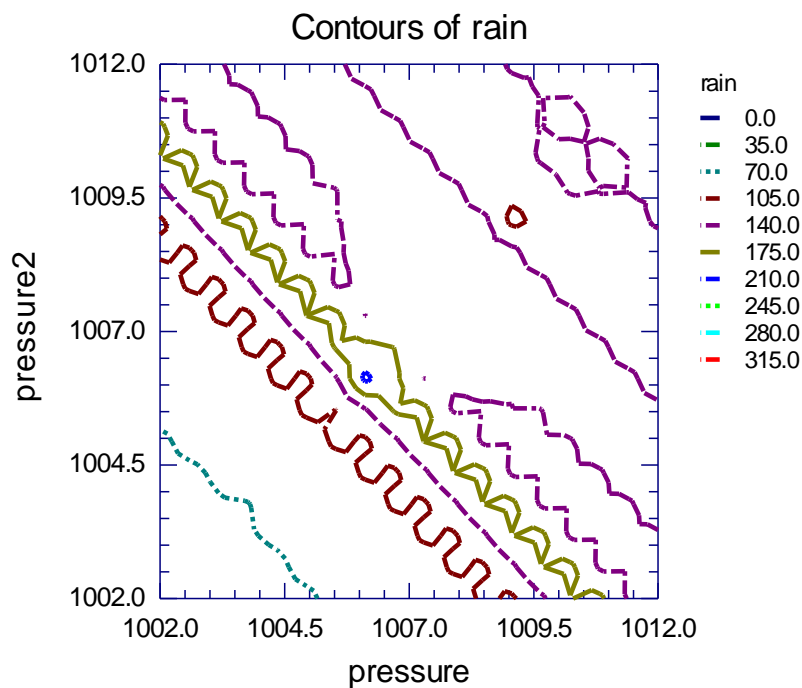
متغیر مستقل، متغیری است که مقادیر آن توسط دستکاری محقق تغییر پیدا می‌کند. به عبارت دیگر محقق آن را ثابت و بی‌تأثیر از عوامل دیگر فرض کرده، خود به دستکاری و یا کنترل می‌پردازد تا تأثیر آن را بر روی عوامل دیگر بصورت کنترل‌کننده، مورد بررسی قرار دهد. متغیر مستقل را متغیر درونداد یا محرک هم می‌گویند. متغیر مستقل، متغیری است که نقش علت را ایفا می‌کند. وجه تسمیه این متغیر اینست که مستقل از نتیجه است زیرا نه به چیزی وابسته است و نه چیزی آن را تعیین می‌کند. متغیر مستقلی که محقق با دخل و تصرف آن را بوجود می‌آورد متغیر فعال می‌نامند و متغیر مستقلی که محقق بدون دخالت آن را می‌سنجد، متغیر منسوب گفته می‌شود. برای فهم بهتر متغیر مستقل لازم است به چند نمونه اشاره شود. برای مثال اگر محقق اثر ارتفاع را در میزان بارش سواحل خزر بررسی کند، در این تحقیق ارتفاع بعنوان متغیر مستقل می‌باشد. یا هدف محقق بررسی تغییرات زمانی دما و بارش ایران است. در این طرح طول دوره، متغیر مستقل است. در مطالعات از نوع همبستگی به جای متغیر مستقل از اصطلاح متغیر پیش‌بینی و به جای متغیر وابسته، متغیر ملاک استفاده می‌شود. مثلاً پژوهشگری درصدد پیش‌بینی نوسانات فصلی بارش 35 ساله آینده ایران است، متغیر مستقل مورد استفاده، طول دوره 35 سال آینده است. در بعضی از تحقیقات جغرافیایی نمی‌توان متغیر مستقل را از متغیر وابسته بطور کامل تمایز داد. باید به این نکته توجه داشت که ماهیت متغیر مستقل در هر تحقیق بستگی به مسأله تحقیق دارد.

2- متغیر وابسته:

متغیر وابسته، متغیری است که مقادیر آن در اثر تغییر مقادیر متغیر مستقل یا متغیر پیش‌بینی، تغییر پیدا می‌کند. به عبارت دیگر در آنها، تغییر، مستلزم تغییر در متغیرهای مستقل یا پیش‌بینی است. لذا متغیر وابسته، متغیری است که تحت تأثیر متغیر پیش‌بینی کننده است. متغیر وابسته را متغیر برونداد یا پاسخ هم می‌گویند. برای مثال پژوهشگری خواسته

است تغییرات زمانی بارش ایران را بررسی کند. در این تحقیق متغیر بارش، بعنوان متغیر وابسته در نظر گرفته شده است و متغیر مستقل یعنی طول دوره بارش را با توجه به اثر آن در متغیر وابسته تحلیل و پیش بینی می کند. اگر محقق بخواهد اثر بادهای غربی را در گسترش پرفشار سیبری بررسی کند. در این تحقیق پرفشار سیبری بعنوان متغیر وابسته قلمداد می شود. فرق متغیر مستقل را با متغیر وابسته می توان در موارد زیر جستجو نمود:

- متغیر مستقل نقش علت و متغیر وابسته نقش معلول را بازی می کند.
  - متغیر مستقل در اختیار محقق است ولی متغیر وابسته در اختیار محقق نمی باشد.
  - متغیر مستقل برای محقق پیش بینی کننده است ولی متغیر وابسته مورد پیش بینی قرار می گیرد.
- برای فهم بهتر بررسی اثر فشار (متغیر مستقل) را بر روی بارش (متغیر وابسته) اصفهان در موقعیت شماره 5 می توان دید. موقعیت شماره 5:

نمودار بالا رابطه بارش و فشار هوا را در ایستگاه مذکور نشان می دهد به طوری که هر چه فشار افزایش یافته میزان بارش کاهش یافته است.

3- متغیر ناخواسته :

متغیر های ناخواسته ، متغیر هایی هستند که در جریان تحقیق از طریق عوامل تحقیق ، اختلال و مزاحمت ایجاد می کنند . به همین جهت به آنها متغیرهای مزاحم یا مانع نیز گفته می شود. تأثیر این متغیرها می تواند تخریبی و حتی اصلاحی باشد . یعنی در نتیجه پژوهش تأثیر بگذارد . بر این اساس تأثیر ناخواسته ای بدون نظر محقق در متغیر مستقل و نتایج تحقیق ایجاد می کند . از این متغیرها گاهی بعنوان متغیر های کنترل هم یاد می کنند. در مطالعات اقلیمی عواملی مانند عوامل طبیعی ، قلمرو جغرافیایی ، طول دوره های آماری و ... بعنوان عوامل ناخواسته در نظر گرفته می شوند . در بعضی موارد این متغیرها را می توان کنترل نمود . کنترل این متغیر ها به دو صورت ذیل انجام می گیرد :

- کنترل تحقیقی .

- کنترل آماری .

کنترل تحقیقی در قالب طرح تحقیق مطرح است . برای مثال محققى به منظور بررسی تغییرات زمانی دما و بارش ایران مجبور به کنترل تحقیق خود می شود . لذا سعی می کند در طرح تحقیق خود ایستگاه هایی را انتخاب کند که طول دوره آماری آنها کمتر از 35 سال نباشد . براین اساس عامل طول دوره با کنترل طرح تحقیق خنثی شده است . در کنترل آماری با روش های مختلفی مانند روش های رگرسیونی ، کوواریانس و ... می توان عملیات کنترل را انجام داد .

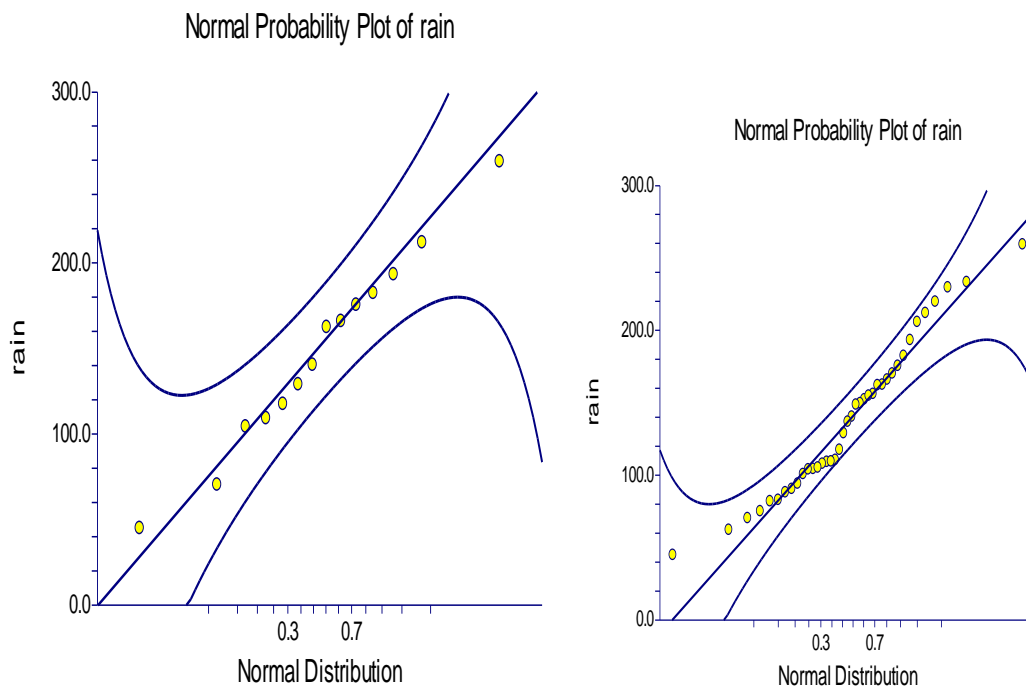
4- متغیر تعدیل کننده :

مطالعه این نوع متغیر به طور مستقیم مورد نظر نیست ، بلکه به عنوان یک عمل ثانوی در تحقیق مورد توجه محقق می باشد. به طریقی این متغیر، متغیر مستقل ثانوی است که می تواند متغیر وابسته را تحت تأثیر خود قرار دهد . برای مثال پژوهشگری می خواهد اثر تغییرات زمانی میزان بارش ایران را بررسی کند . در این طرح طول دوره سری به عنوان متغیر مستقل در نظر گرفته شده ، میزان بارش ، متغیر وابسته و طولانی بودن دوره بعنوان یک متغیر تعدیل کننده می باشد. زیرا چگونگی تأثیر متغیر مستقل بر متغیر وابسته ، دوره زمانی طولانی می باشد . لذا نقش دوره طولانی ، به عنوان یک عامل ثانوی است . برای اطلاع بیشتر به کتاب روش تحقیق مؤلف مراجعه شود. به هر حال اقلیم بعنوان یک نظام جوی تحت تأثیر متغیر های بی شماری است که در تحلیل های آماری باید به آنها توجه شود . نظام اقلیم از تمام فرآیندهایی که به طور مستقیم و غیرمستقیم محیط جوی اکوسیستم ها و جوامع انسانی تحت تأثیر قرار می دهند ، تشکیل شده است. مؤلفه های اصلی نظام حالت های هیدرودینامیک جو و اقیانوس است. مقادیر و تعداد بی شمار متغیرهای اقلیمی توزیع چولکی دارند. به عبارت دیگر میانگین ها یا فراوانی ها در دوره

های طولانی‌تر میل به توزیع نرمال پیدا می‌کنند. برای تبیین موضوع به موقعیت شماره 6 که توزیع بهنجاری بارش ایستگاه کاشان (1967 تا 2005) را در دو دوره زمانی نشان می‌دهد، توجه نمایید.

موقعیت شماره 5:

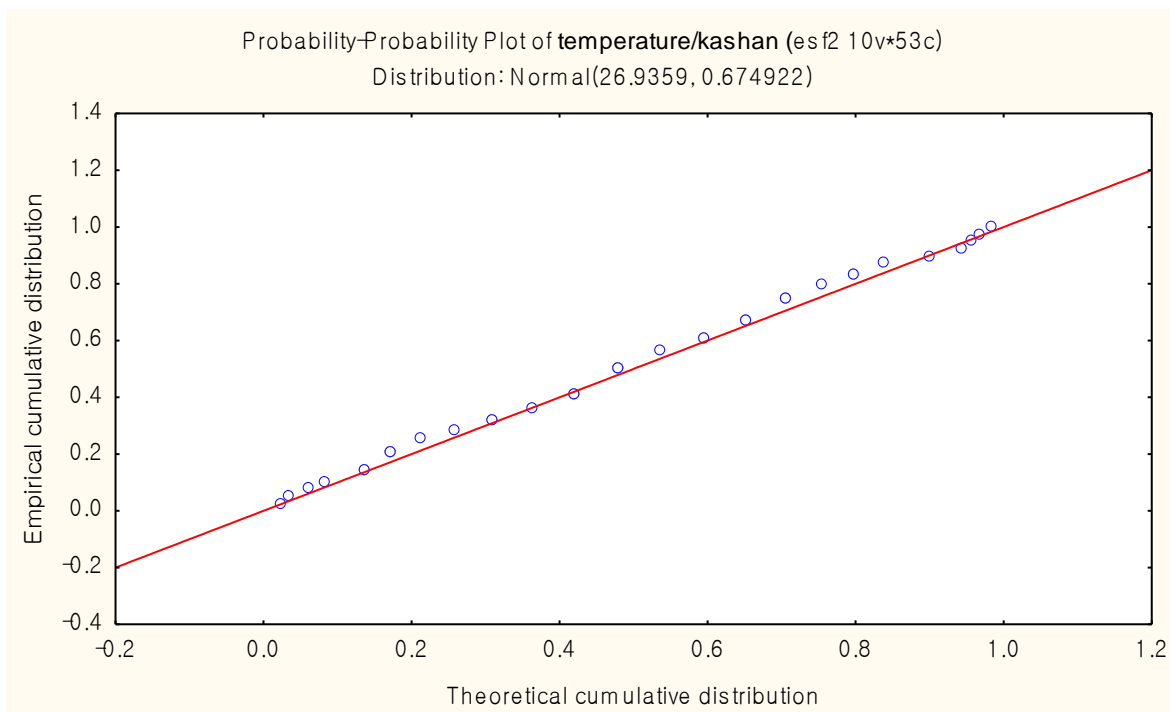
دوره 39 ساله بارش ایستگاه کاشان:

دوره 15 ساله بارش ایستگاه کاشان:

از نکات مهمی که در تحلیل آماری داده‌های اقلیمی باید به آن توجه نمود این است که اقلیم‌شناس باید مقیاس داده‌ها را مدنظر قرار دهد. دو مفهومی که معمولاً در تحلیل‌های اقلیمی بکار می‌رود مقیاس زمانی و مقیاس فاصله (مکانی) است. مقیاس فاصله مانند فرآیند یک طوفان جنب حاره‌ای است که مقیاس فاصله آن ممکن است بعنوان قطر آن یا فاصله آن بین یک حداقل فشار و حداکثر فشار بسته باشد. مقیاس زمانی مدتی است که یک پدیده در محیط اتفاق می‌افتد. اندازه‌گیری مدت ظهور هر پدیده

اقلیمی از مهمترین شاخص آماری است. از مهمترین موضوعاتی که در کاربرد آمار در اقلیم‌شناسی مورد توجه قرار می‌گیرد، متغیرهای جوی و اقلیمی می‌باشد. متغیرهای جوی و اقلیمی را می‌توان برای ردیابی حالت فیزیکی جو مورد استفاده قرار داد. اقلیم محلی معمولاً اغلب با ردیابی داده‌های ایستگاهی مانند دما، بارش، فشار، رطوبت، ابرناکی، تابش و باد قابل بررسی می‌باشد. اقلیم ماکرو معمولاً آب و هوا را با داده‌های شبکه‌ای^۱ مانند فشار سطح دریا ارتفاع ژئوپتانسیل، دمای ژئوپتانسیل، باد برداری، واگرایی، رطوبت نسبی و تابش موج بلند خروجی می‌تواند بررسی نماید. داده‌های شبکه‌ای اهمیت زیادی در توزیع کامل مکانی دارند. بارش به شکل باران یا برف از متغیرهای بسیار مهم اقلیمی است که برای جو بعنوان آزاد کننده گرمای نهان در ستون هوا قلمداد می‌شود. دو فرآیند دینامیکی متفاوت یکی همرفت که امکان شرایط عمودی ناپایداری هوا را مشخص می‌کند و دیگری فرآیند تولید بارش می‌باشد. کاربردهای متعددی در این سطح از لحاظ آماری وجود دارد. آمار مقدار بارش نمونه‌ای از آن است که بستگی به زمان تراکم دارد و تعداد روزهای بارانی در ماه اغلب بستگی به مقدار بارش دارد و زمان بین دو وقوع بارش از نکات دیگر می‌باشد. برای نمایش آماری متغیرهای بارش استفاده از نمودارهای احتمال^۲ است. این نمودار نمایش تابع تجربی مربوط به خروجی‌های ممکن γ در محور قائم و احتمال‌های تراکمی برآورد شده در محور افقی است. موقعیت شماره 6 نمودار احتمال برای دمای ایستگاه کاشان را نشان می‌دهد. موقعیت شماره 6:

Gridded data - 1
probability plots - 2

تقارن و عدم تقارن متغیرها از نکات مهمی است که باید آنها باید توجه نمود. در حالت تقارن تفاوتی بین تمایز متغیرهای وابسته و مستقل در نظر گرفته نمی‌شود در صورتی که در حالت عدم تقارن به وسیله متغیر مستقل، متغیر وابسته پیش بینی می‌شود. شاخص‌های تقارن و عدم تقارن در قالب سطوح مختلف سنجش متفاوت هستند. در اقلیم‌شناسی در حالت تقارن متغیرهای فاصله‌ای را می‌توان با شاخص‌های آماری همبستگی پیرسون، ضریب تعیین و در حالت ناتقارن متغیرهای فاصله‌ای را می‌توان با شاخص‌های آماری رگرسیون و... اندازه‌گیری نمود. این شاخص‌ها در جلد دوم کتاب به آن اشاره شده است.

سنجش اقلیمی¹:

سطوحی که در تحقیقات مورد استفاده قرار می‌گیرد بعنوان مقیاس‌های سطوح سنجش مطرح می‌باشند. مقیاس‌های سطوح سنجش مقیاس‌های اسمی، رتبه‌ای، فاصله‌ای و نسبتی می‌باشند. متغیرهایی که در قالب سطوح سنجش مورد استفاده قرار می‌گیرد از یک نظر متغیرهای کمی و کیفی هستند. متغیرهای کمی در قالب مقیاس‌های فاصله‌ای و نسبتی مورد سنجش قرار می‌گیرند و متغیرهای کیفی در قالب مقیاس‌های اسمی و رتبه‌ای مورد سنجش قرار می‌گیرند. متغیرهای کیفی که متغیرهای مقوله‌ای نیز نام دارند، متغیرهایی هستند که مقادیر عددی به خود نمی‌گیرند یا کمیت پذیر نیستند. متغیرهای کیفی شامل ویژگی‌هایی از قبیل جنسیت، مذهب، نژاد، زبان، سواد، دین و... هستند. متغیرهای کمی متغیرهایی هستند که برای اندازه‌گیری آنها می‌توان اعداد را به وضعیت‌های آزمودنی و قابل سنجش برطبق قاعده‌ای، معین نمود. این متغیرها را متغیرهای کمیت پذیر هم می‌گویند. مانند: بارش، دما، فشار، سرعت باد، رطوبت و... متناسب با متغیرها، مقیاس‌ها در قالب سطوح سنجش مورد توجه قرار می‌گیرند. مقیاس اسمی به متغیرهایی تعلق می‌گیرد که تفکیک پذیر باشند و بتوان آنها را در طبقه‌ها یا دسته‌های جداگانه قرار داد تا تفاوت کمیت‌های مربوط مشخص شود. در این مقیاس ملاک طبقه‌بندی مبتنی بر ویژگی‌های مشترک افراد یا رویدادها است و ملاک‌های طبقه‌بندی جنبه ریاضی - آماری ندارد. وقتی متغیر مستقل از چند سطح تشکیل شده باشد، متغیر مستقل اسمی نامیده می‌شود. برای مثال اگر هدف سطح بندی منطقه‌ای به صورت برخوردار و کم برخوردار از نظر امکانات در یک تحقیق جغرافیایی باشد، سطح بندی برخوردار و کم برخوردار به عنوان متغیر اسمی در طرح بالا قلمداد می‌شود. مقیاس رتبه‌ای یا ترتیبی، نشان دهنده وضعیت و جایگاه یک فرد یا یک گروه یا یک چیز در داخل مجموعه‌ای از افراد می‌باشد که از طریق دادن کمیت و مقدار به تک تک آنها انجام داده می‌شود. در این مقیاس به تعداد افراد یا پدیده‌ها رتبه

¹ - برای اطلاع بیشتر به کتاب شیوه‌های تجزیه و تحلیل کمی در اقلیم‌شناسی (با تأکید بر مدل‌های روند) مؤلف مراجعه شود.

وجود دارد که مشخص کننده سلسله مراتب آنهاست. مثلاً "طبقه بندی ایران به چند قلمرو از نظر داشتن یا نداشتن رطوبت. بر این اساس در این مقیاس اعداد منسوب به رده ها و مقولات امکان تنظیم داده ها را با تعیین اولویت ها و ترتیب ها فراهم می کند. مقیاس فاصله ای صفت معینی را در خصوص افراد یا اشیاء یک گروه با رعایت تفاوت بین فاصله آنها، مشخص می کند. مقیاس فاصله ای نه تنها به ترتیب اشیاء توجه دارد بلکه فاصله بین آنها را نیز مشخص می سازد. علاوه بر آن در این مقیاس، مبدأ صفر وجود ندارد. مقیاس نسبتی صفت مشخصی را در خصوص افراد یا پدیده های یک گروه و رعایت تساوی بین فاصله آنها با یکدیگر مشخص می کند. در این مقیاس نه تنها مقدار صفت مورد نظر کمی و زیادی آن نسبت به افراد دیگر در داخل یک گروه، بلکه مقدار تفاوت آنها با یکدیگر هم مشخص می شود. مقیاس نسبتی کامل ترین و دقیق ترین مقیاس اندازه گیری است. اکثر داده های مورد استفاده در تحقیقات اقلیمی قالب فاصله ای و نسبتی دارند.

سنجش داده اقلیمی متناسب با سطوح مقیاس سنجش:

یکی از متداول ترین تقسیم بندی های آماری سطوح سنجش داده ها بر اساس عاملی و ناعاملی بودن آنها می باشد. بر این اساس زمانی می توان داده ها را مورد سنجش قرار داد که ماهیت عاملی یا پارامتریک و ناعاملی یا ناپارامتریک آنها مشخص شود. لذا پیش فرض های مهمی برای کاربرد آزمون های عاملی و ناعاملی وجود دارد که باید اقلیم شناس در کاربرد به آنها توجه نماید. چنانچه متغیر مورد مطالعه در تحلیل های کمی دارای توزیع بهنجار باشد و آزمودنی ها بوسیله نمونه گیری تصادفی بدست آمده باشند، برای تحلیل می توان آزمون های عاملی یا پارامتریک را بکار گرفت. چنانچه متغیر مورد نظر توزیع بهنجاری نداشته باشد برای تحلیل باید از آزمون های ناعاملی یا ناپارامتریک استفاده نمود. آزمونهای ناپارامتری معمولاً برای متغیرهایی که در آن مقیاس های اسمی و رتبه ای اندازه گیری شده اند، بکار می رود. در مواردی که تعداد نمونه کوچک باشد برای متغیرهای اندازه گیری شده در مقیاس فاصله ای نیز از آزمونهای ناپارامتریک می توان استفاده نمود. در حالیکه از آزمونهای پارامتریک را می توان برای متغیرهایی که حداقل در مقیاس های فاصله ای اندازه گیری شده اند، استفاده کرد. در تحلیل های پارامتریک برای توزیع متغیر مورد اندازه گیری در جامعه ای که نمونه از آن بدست آمده است، پیش فرض هایی صورت می گیرد. اعتبار نتایج آزمون پارامتری به صادق بودن این پیش فرض ها بستگی دارد. از جمله این پیش فرض ها بهنجار بودن، استقلال مشاهدات و برابری واریانس می باشد. آزمونهایی که هیچ گونه فرضی در باره توزیع آنها وجود ندارد، بصورت تحلیل های آزاد توزیع مطرح می شوند که اغلب ناپارامتریک هستند. در این راستا آزمون های فرضیه ای که استفاده می شوند می توانند یک دامنه و یا دو دامنه باشند.

آزمون‌های آماری مربوط به انواع مقیاس :

با گسترش روزافزون تحقیقات اقلیمی و روش‌های آماری جدید اولین تکنیک‌های استنباطی بوجود آمده فنونی بودند که برای داده‌هایی بکار گرفته شده‌اند که مفروضات فراوانی داشته‌اند. با توجه به مفروضات کاربرد آزمون‌ها در این خصوص لازم به اختصار به سطوح سنجش و آماره‌های مربوط به هر سطح در قالب تحقیقات اقلیمی اشاره شود. بر این اساس در کاربرد آزمون‌ها باید به مقیاس، روابط آماری، ماهیت نمونه و آماره‌های مربوط توجه نمود. در مطالعات اقلیمی سطوح محتوایی مطالعات آماری را می‌توان در قالب‌های سطوح تصادفی، گرایش دار، فصلی و دوره‌ای تقسیم‌بندی نمود. متناسب با کاربرد سطوح محتوایی آماری، آزمون‌های بیشماری وجود دارد که می‌توان در قالب آماره‌های ناپارامتری مورد استفاده قرار داد. امروزه بیش از 100 آزمون آماری وجود دارد که متناسب با ماهیت سطوح قابل استفاده می‌باشد. فرضیه‌هایی که در قالب تحقیقات اقلیمی برای کاربرد آزمون‌های ناپارامتریک مورد استفاده قرار می‌گیرد فرضیه‌های توصیفی، تفاوتی و رابطه‌ای می‌باشد. فرضیه‌های توصیفی قالب یک متغیره و فرضیه‌های تفاوتی و رابطه‌ای دو یا چند متغیره دارند. برای مثال اگر فرضیه تحقیق اقلیم‌شناس این باشد که با افزایش ارتفاع کوه‌های البرز بارش کم می‌شود، این فرضیه توصیفی است و چنانچه فرضیه اقلیم‌شناس این باشد که بارش از نوع برف نسبت به باران با افزایش ارتفاع البرز کاهش می‌یابد، فرضیه تفاوتی و چنانچه فرضیه اقلیم‌شناس میزان بارش در ارتفاعات البرز با سرعت توده هوا رابطه دارد، باشد، فرضیه مورد استفاده فرضیه رابطه‌ای است. از طرفی در کاربرد آزمون‌ها باید به مستقل و وابسته بودن داده‌ها توجه نمود. باید به ادعای محقق توجه نمود. اگر فرضیه‌های تحقیق بیانگر ادعاهای محقق باشد که وی درصد آزمون و سپس تأیید یا رد آنهاست. محقق باید شواهد قوی داشته باشد تا آنها را بپذیرد یا رد کند. فرضیه‌های تحقیق در مقام آزمون بصورت مخالف یا صفر نوشته می‌شوند و زمانی که استنباط آماری موجب رد فرضیه صفر بشود، فرض تحقیق پذیرفته می‌شود. اگر فرضیه تحقیق مبین تفاوت بین دو متغیر باشد، در اینصورت رابطه دو میانگین فوق چنین است ($\mu_1 \neq \mu_2$) ولی اگر فرضیه تحقیق، مبین جهت تفاوت فوق نیز باشد، یعنی اگر فرض، مبین بیشتر یا کمتر بودن یکی نسبت به دیگری باشد، در این حالت رابطه بصورت ($\mu_1 > \mu_2$ یا $\mu_1 < \mu_2$) خواهد بود. اگر احتمال رابطه فوق که به صورت یک مقدار عددی از آزمون بدست آمده است، تحت فرضیه صفر برابر یا کمتر از α یعنی سطح معنی داری که غالباً به شکل درصد ($\alpha = 5\%$ ، $\alpha = 1\%$) مورد استفاده است، باشد فرض صفر رد شده و فرض تحقیق قبول می‌شود و برعکس. سطح معنی داری در تحلیل‌های آزمون‌ها، مبین پذیرش یا عدم پذیرش فرض صفر در سطح معین (99٪ یا 95٪ یا 90٪) یا

(0/01 یا 0/05 یا 0/1) می باشد. همچنین درجه آزادی در این قالب مورد استفاده قرار می گیرد. درجه آزادی به میزان مستقل بودن مشاهدات از یکدیگر اشاره می کند. با توجه به مطالب جدول شماره 1 سطح سنجش و آماره های مربوط را نشان می دهد.

جدول شماره 1: سطح سنجش و آماره های مربوط به هر سطح:

مقیاس	آماره ها	آزمون ها
اسمی	آماره های توصیفی (مد ، فراوانی و...)	ناپارامتریک
رتبه ای	آماره های توصیفی (میانه ، صدک ها ، همبستگی رتبه ای و...)	ناپارامتریک
فاصله ای	آماره های توصیفی و استنباطی (میانگین ، انحراف معیار ، همستگی های چند گانه و...)	پارامتری و ناپارامتری
نسبتی	آماره های توصیفی و استنباطی و پیشرفته	پارامتری و ناپارامتری

سنجش داده ها در قالب تغییرات زمانی اقلیم :

اقلیم سنجی از نظر لغوی اصطلاحی است که محقق در این تحقیق مطرح ساخته است و به معنای سنجش و اندازه گیری اقلیم است. اقلیم سنجی تحلیل و مقایسه کمی عناصر اقلیمی در مکان های جغرافیایی به منظور پیش بینی و تصمیم گیری علمی در قالب برنامه ریزی های فضایی است. در راستای اقلیم سنجی بررسی تغییرات تصادفی ، گرایش دار ، فصلی و دوره ای اهمیت زیادی دارد. ساده ترین شکل پیش بینی در اقلیم سنجی سری های تصادفی می باشد. یک فرآیند تصادفی را می توان بصورت یک موضوع آماری که بر طبق قوانین احتمالی در زمان تکامل پیدا می کند ، بیان نمود. فرآیند های ایستا مؤلفه مهمی از فرآیند های تصادفی را تشکیل می دهند. مشخصه های مدل ساده بدون روند سطح ثابت میانگین سری و عنصر تصادف هستند. سنجش سری های تصادفی با توجه ماهیت عاملی یا ناعاملی بودن آنها با استفاده از آزمونهای عاملی و ناعاملی قابل سنجش هستند. آزمون های ناعاملی سنجش سری های تصادفی ، آزمون های توالی ، نقاط گردش ، دنیلز ، تاوکنندال و... هستند و آزمون های

عاملی سنجش سری‌های تصادفی، آزمون‌های وان‌نیومن، تابع خودهمبستگی، تومپ، پرایش-بوکس Q و ... هستند. کاربرد آزمون‌ها در قسمت‌های بعدی کتاب به آن اشاره شده است.

مطالعه شیوه‌های پیش‌بینی سری‌های زمانی الگوی‌های بلندمدت رشد یا عدم رشد را نشان می‌دهد. مقدار قابل انتظار یک سری ممکن است با گذر زمان تغییر کند. اگر نوسان سری در بلندمدت یک جهت (صعودی یا نزولی) داشته باشد، روند نمود می‌یابد. آزمون‌های سنجش سری گرایش دار در قالب عاملی و ناعاملی متعدد هستند که برای ناعاملی دنیلس و برای عاملی آزمون t بیشتر استفاده می‌شود. برای آزمون دنیلس قاعده تصمیم‌گیری به این صورت است که اگر نمره آزمون از نمره جدول کمتر باشد، فرض صفر رد نمی‌شود و نتیجه گرفته می‌شود که سری تصادفی هست^۱.

سری زمانی که معمولاً "کوتاهتر از سال می‌باشد اغلب الگویی از نوساناتی سال به سال را نشان می‌دهند، این الگوی دوره‌ای، حرکات فصلی خوانده می‌شود. این الگوهای فصلی در قالب مدل‌های ضربی و جمعی مطرح می‌شوند. هر دوره مشاهده یک فصل و مجموع فصل‌ها طول فصل خوانده می‌شوند. از آزمون‌های ناعاملی متداول برای سنجش نوسانات فصلی، آزمون کروسکال والیس می‌باشد. آزمون کروسکال - والیس بعنوان یک آزمون ناعاملی یک آزمون رتبه‌ای برای نمونه‌های مستقل به شمار می‌آید. همچنین این آزمون را آزمون تحلیل واریانس یک طرفه کروسکال - والیس هم می‌خوانند^۲. سنجش سری‌ها در قالب سری‌های دوره‌ای هم از موضوعاتی که باید در سنجش داده‌ها به آن توجه نمود. نکته مهم این است که در متغیری که در سطح سنجش بالاتری قرار دارد، می‌توان به سطح پایین‌تر تبدیل کرد و سنجش نمود.

¹ - برای اطلاع بیشتر به کتاب شیوه‌های تجزیه و تحلیل کمی در اقلیم‌شناسی (با تأکید بر مدل‌های روند) از مؤلف مراجعه شود.

² - برای اطلاع بیشتر به کتاب شیوه‌های تجزیه و تحلیل کمی در اقلیم‌شناسی (با تأکید بر مدل‌های فصلی) از مؤلف مراجعه شود.

فصل دوم : کاربرد نمودار ها در اقلیم‌شناسی:

انواع نمودار ها :

داده های اقلیمی را که به صورت توزیع فراوانی ها در تحقیقات آماری اقلیم استفاده می شوند ، می توان به صورت نمودار نشان داد. نمایش تصویری داده های اقلیمی برای نتیجه گیری و مدل سازی آماری تغییرات عناصر اهمیت زیادی در تحقیقات اقلیمی دارد. بر این اساس نمودار ابزاری بسیار مناسب برای نمایش و توصیف داده های اقلیمی است. نمودار های مورد استفاده در تحقیقات اقلیمی معمولاً " دو بعدی و سه بعدی هستند. دو بعدی بودن نمودار ها به صورت محور عمودی یا محور Y ها و محور افقی یا محور X ها نمایش داده می شوند. محل تقاطع دو محور ، مبدأ مختصات گفته می شود و با صفر نشان داده می شود . طول نقاط روی محور افقی در سمت راست مبدأ مختصات با مقدار مثبت و عرض نقاط روی محور عمودی در بالای مبدأ مختصات با مقدار مثبت و طول نقاط روی محور افقی در سمت چپ مبدأ مختصات با مقدار منفی و عرض نقاط روی محور عمودی در پایین مبدأ مختصات با مقدار منفی نشان داده می شوند. نمودار های سه بعدی علاوه بر محور های طولی و عرضی ، محور ارتفاعی یا محور Z هم برای نمایش داده ها استفاده می شود. نمایش داده ها با نمودار ها دارای مزایایی مانند امکان مقایسه بهتر سری ها اقلیمی ، فهم و تبیین بهتر توزیع و تغییرات داده ها ، نمود مناسب توزیع داد ها و توصیف ساده تر داده ها می باشند.

انواع نمودار ها مورد استفاده در تحقیقات اقلیمی:

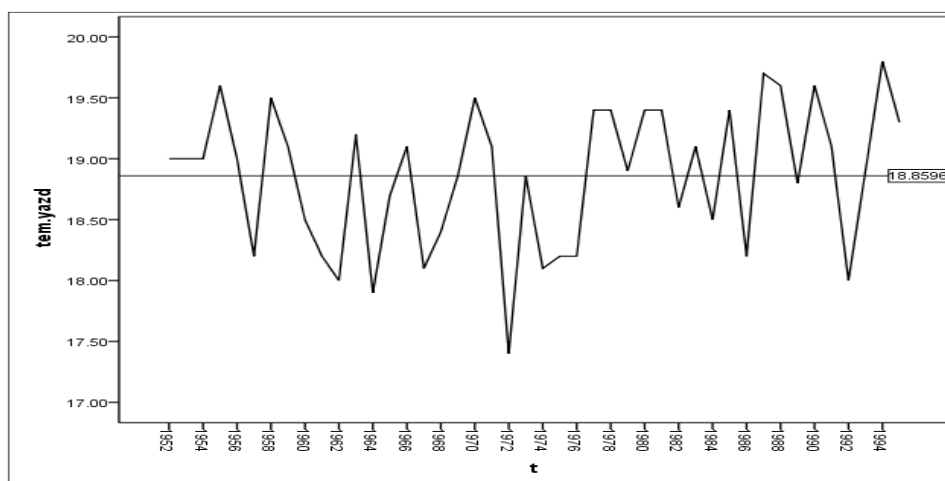
با توجه ماهیت نمودار ها و تحقیقات آماری اقلیم می توان نمودارهای مورد استفاده در تحقیقات اقلیمی به انواع زیر تقسیم نمود :

- 1- نمودار خطی
- 2- نمودار میله ای
- 3- نمودار هیستوگرام
- 4- نمودار جعبه ای
- 5- نمودار چند ضلعی
- 6- نمودار تراکمی
- 7- نمودار شاخه و برگ
- 8- نمودارهای توزیع بهنجاری
- 9- نمودار های کنترل
- 10- نمودار علت و معلولی
- 11- نمودار پارتو
- 12- نمودار پراکنش
- 13- نمودار تابع چگالی احتمال
- 14- نمودار خطوط هم ارزش

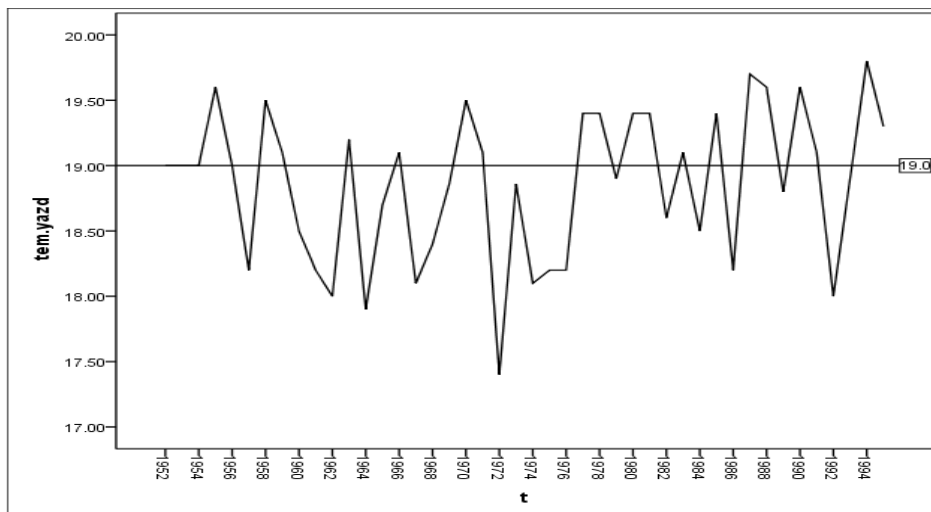
- 15- نمودار دایره ای
- 16- نمودار سری زمانی
- 17- نمودار برداری
- 18- کلیماتوگرام ها
- 19- نمودار آمبروترمیک
- 20- نمودار شماتیک و ...

1- نمودار خطی

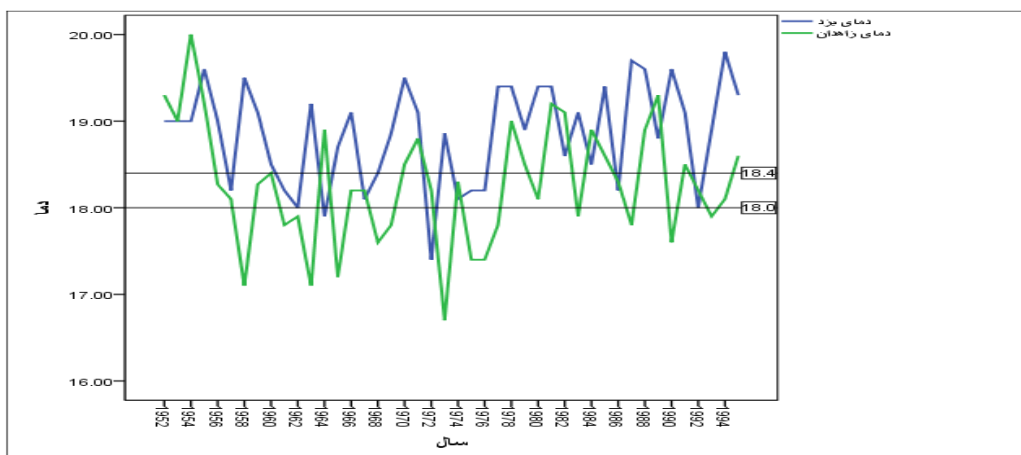
نمودار خطی از مهمترین نمودارهایی است که در تحقیقات اقلیمی از آن استفاده می‌شود. چون سری‌های اقلیمی به صورت کمیت‌های پیوسته‌ای در نظر گرفته می‌شود نمایش آنها به صورت خطی مخصوصاً به صورت فراوانی‌ها ضروری است. برای ترسیم این نمودار دو سری داده لازم است که در محورهای افقی و عمودی آن مرتب نمود. با مرتب نمودن داده‌ها در محورهای افقی و عمودی نقاط اتصال به همدیگر را به صورت خطی نشان داده می‌شود. معمولاً بسته به مطالعات و تحقیقات اقلیمی محور افقی زمان و محور عمودی داده‌های اقلیمی مانند عناصر دما، بارش و ... تنظیم می‌شود. نمایش خطی سری‌های اقلیمی به صورت تک نمونه و چند نمونه انجام می‌گیرد. بر این اساس استفاده از نمودارهای خطی برای نمایش فراوانی‌های اقلیمی از اهمیت زیادی برخوردار است. نمودار خطی در مطالعات اقلیمی تنوع کاربردی فراوانی دارد. از این نمودار می‌توان جهت نشان دادن نمود خطی داده‌ها در برابر شاخص‌های مختلف آماری مانند میانگین، نما، مد، انحراف معیار و ... استفاده کرد. همچنین می‌توان برای درصد فراوانی داده‌ها نسبت به یک حد معیار استفاده کرد. برای مثال اگر هدف نمایش سری دمای یزد (1952-1995) در برابر میانگین آن باشد، نمودار خطی آن به صورت زیر نمایش داده می‌شود:

نمودار شماره ۱ توزیع دمای ایستگاه یزد را نسبت به میانگین سری در طول دوره مورد نظر نشان می‌دهد. اگر هدف نمایش سری دمای یزد در برای میانه سری باشد. نمودار شماره ۱ را می‌توان نشان داد:

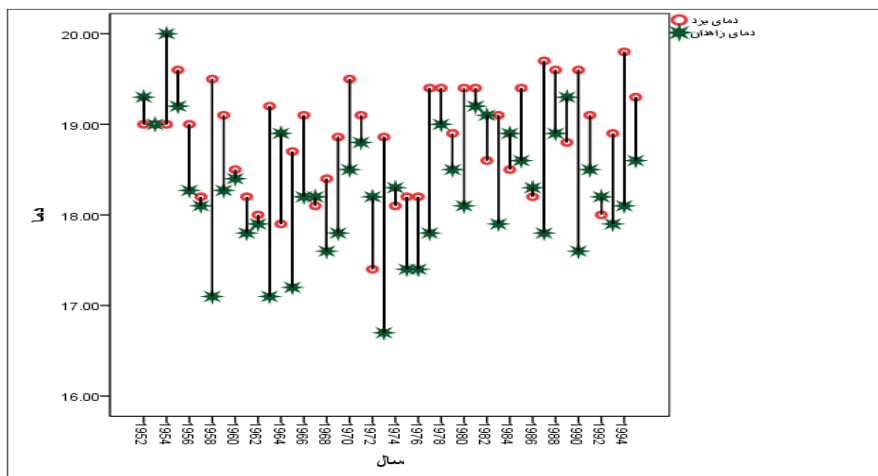

اگر هدف مقایسه دو سری دما برای مثال دمای ایستگاه های یزد و زاهدان باشد ، نمود دو نمونه نمودار خطی به صورت نمودار شماره نشان داده می شود :

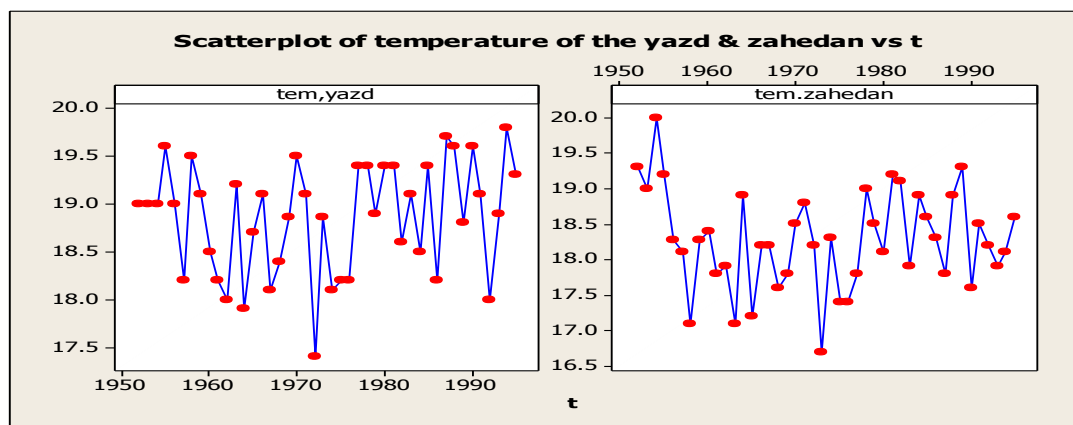

قابل اشاره است نمایش نمودار های خطی از تنوع بسیار زیادی برخوردار است که می توان آنها ویرایش نمود و سری های اقلیمی را بهتر نمایش داد. برای مثال :

یا :

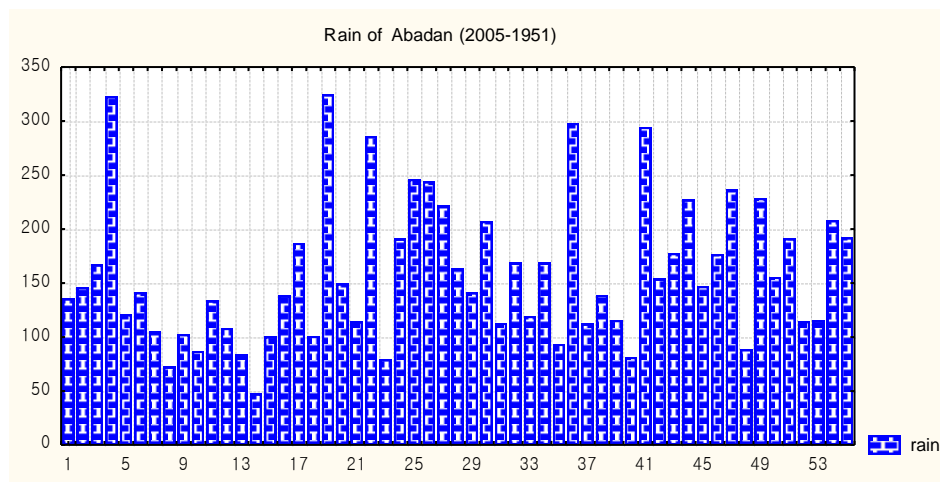

به هر حال نمودار خطی را می توان برای مدل های خطی و منحنی خطی و برازش آنها استفاده کرد. نمایش پراکندگی سری های اقلیمی با نمودار خطی از اهمیت زیادی برخوردار است. نمودار های خطی بسته به ماهیت خطی و منحنی خطی آن به اشکال و انواع مختلفی قابل نمایش می باشند و این قابلیت اهمیت زیادی جهت نمایش داده های اقلیمی در تحقیقات دارند.

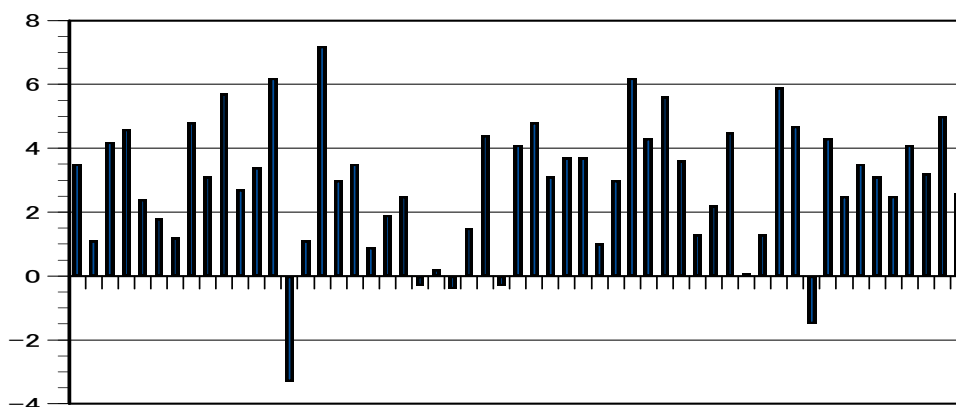
2- نمودار میله ای :

معمولاً برای نمایش توزیع عناصر اقلیمی از نمودار میله ای یا ستونی¹ استفاده می شود. در این نمودار هر میله متناظر با یک رده از توزیع می باشد. میله ها فقط در طول نمایش دامنه تغییرات توزیع را نشان می دهند. نمود کاهشی و افزایشی توزیع با نمودار میله ای قابل توجه می باشد. در نمودار میله ای مقادیر رسته ها را بر روی محور عمودی (Y) و عناوین رسته ها بر روی محور افقی (X) نشان داده می شود. اگر ترتیب انتخاب محورها عوض شود، نمودار میله ای افقی خواهد بود. بر این اساس نمودار های میله ای را می توان به صورت عمودی و افقی نشان داد. ارتفاع هر میله به اندازه فراوانی هر مقوله از متغیر می باشد. اگر در تحلیل با دو متغیر سر و کار داشته باشیم متغیر مستقل را در محور افقی و متغیر وابسته را در محور عمودی تنظیم می شود. ماهیت داده های اقلیمی نقش مهمی در نمود نمودار های میله ای دارد. نمود سری دما با نمود سری های اقلیمی دیگر مانند رطوبت، بارش متفاوت است. سری دما به علت داشتن مقدار منفی نمودار میله ای قالب دو بعدی به خود می گیرد. یعنی :

Bar Chart - 1

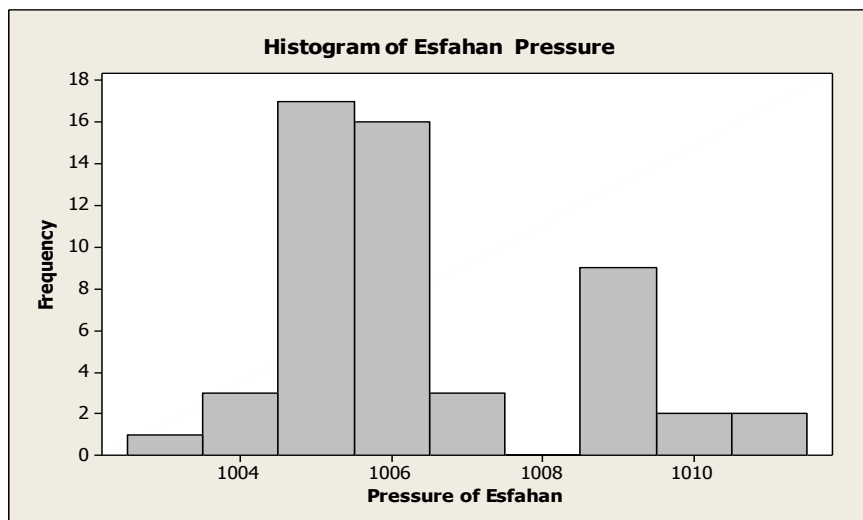
برای مثال دمای ماه ژانویه ایستگاه اصفهان در دوره 1951 – 2005 با نمودار میله ای زیر نشان داده شده است:

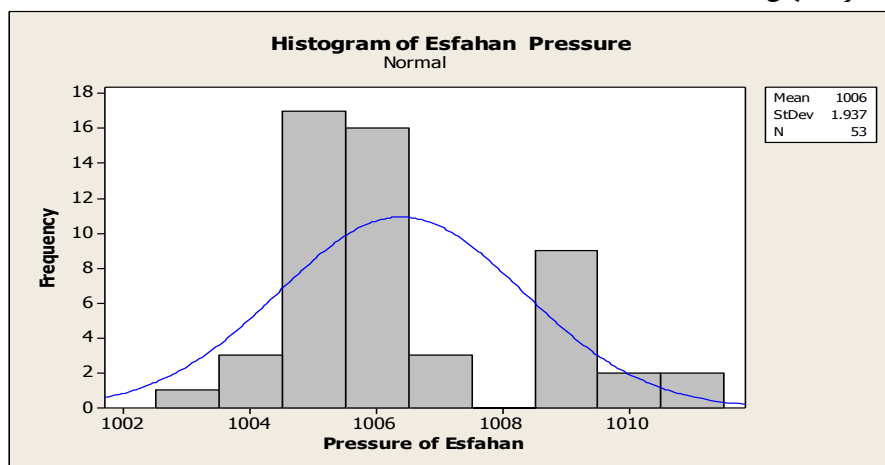
نمودار بالا دامنه نوسان دما را به خوبی نشان می دهد. بر این اساس نمود عنصر دما با عناصر دیگر اقلیمی با نمودار میله ای متفاوت می باشد.

3- نمودار هیستوگرام

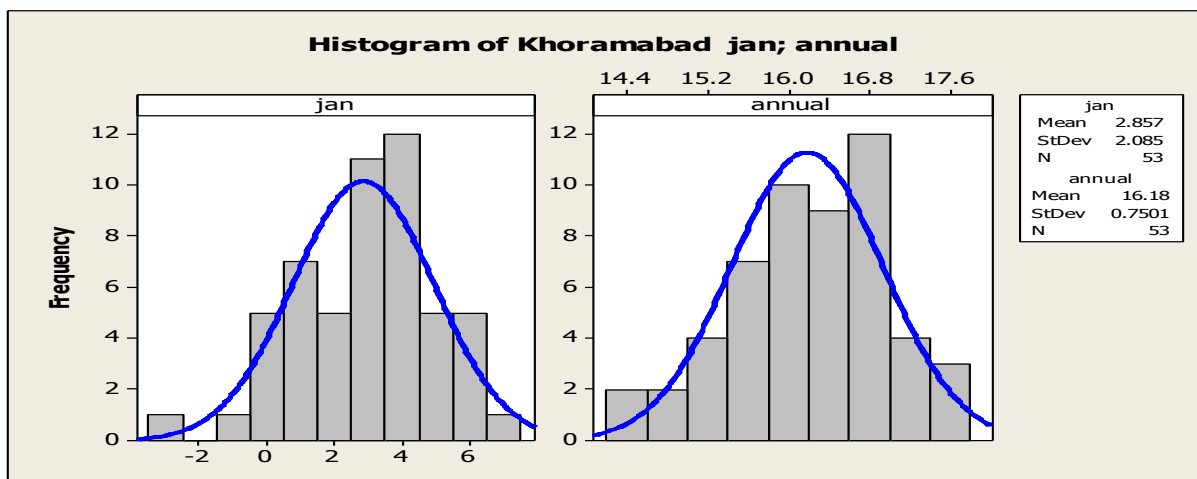
نمودار هیستوگرام^۱ نوعی نمودار میله ای است که به کمک آن می توان داده ها را نمایش داد. نمودار مذکور شامل ستون های به هم پیوسته ای است که نحوه توزیع داده ها را نشان می دهد. در این نمودار عرض ستون برابر با فاصله طبقات است و ارتفاع ستون برابر با فراوانی همان داده ها می باشد و وسط هر ستون منطبق با حد وسط طبقات می باشد. در این نمودار شکل توزیع فراوانی داده ها ، مکان یا تمایل به مرکزی توزیع و پراکندگی یا گسترش توزیع داده های اقلیمی را می توان نشان داد . نمودار های هیستوگرام براساس نحوه کاربرد و ماهیت داده ها می توان به انواع هیستوگرام ساده و هیستوگرام بهنجاری که وضعیت سری را با شرایط برازش داده ها نشان می دهد ، طبقه بندی نمود. برای مثال سری فشار ایستگاه اصفهان (1951 تا 2003) را می توان با نمودار مذکور مشاهده نمود. یعنی :

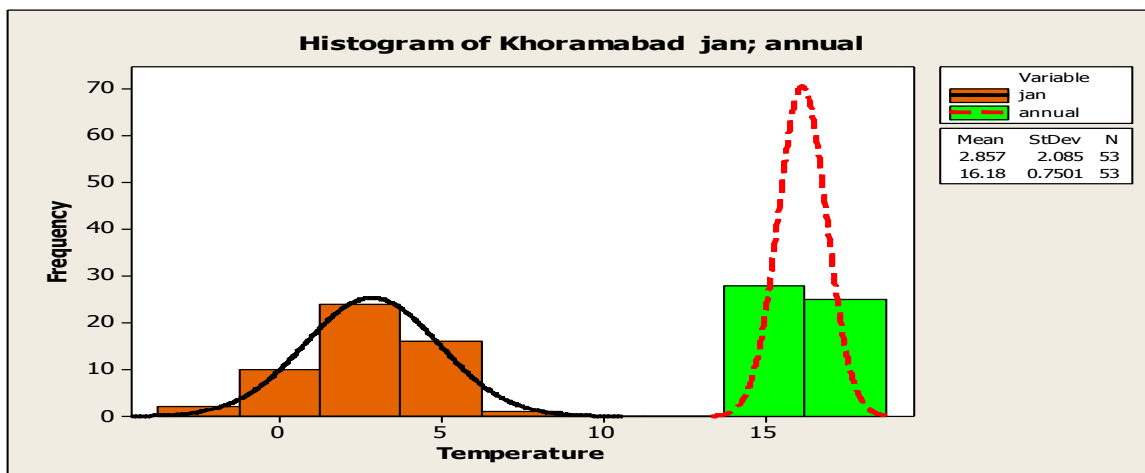
هیستوگرام بهنجاری سری فشار اصفهان :

چنانچه داده های اقلیمی را بخواهیم با نمودار هیستوگرام با هم مقایسه کنیم ، می توان از نمودار هیستوگرام چند گانه یا پانلی استفاده کرد. برای مثال اگر بخواهیم دمای ماه ژانویه و میانگین سالانه ایستگاه خرم آباد (1951 تا 2003) را بررسی کنیم می توان نمودار مذکور به صورت زیر است. یعنی :

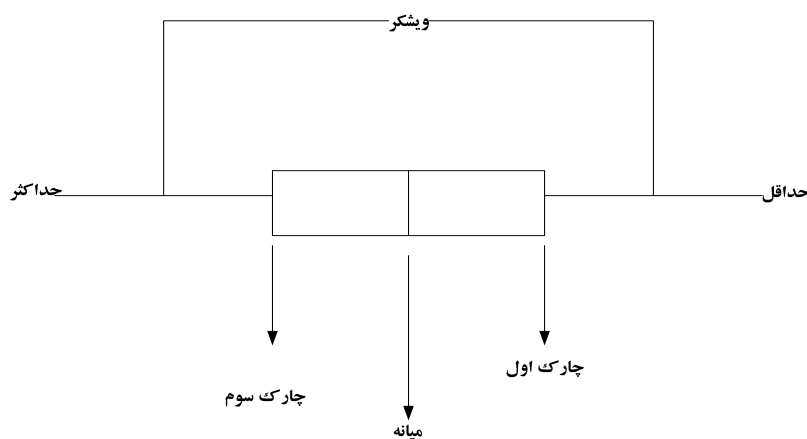
یا

بسته به ماهیت کاربردی موضوع و نوع شاخص می‌توان نمودار هیستوگرام را برای تحلیل‌های اقلیمی به شیوه‌های مختلفی نمایش داد.

4- نمودار جعبه‌ای

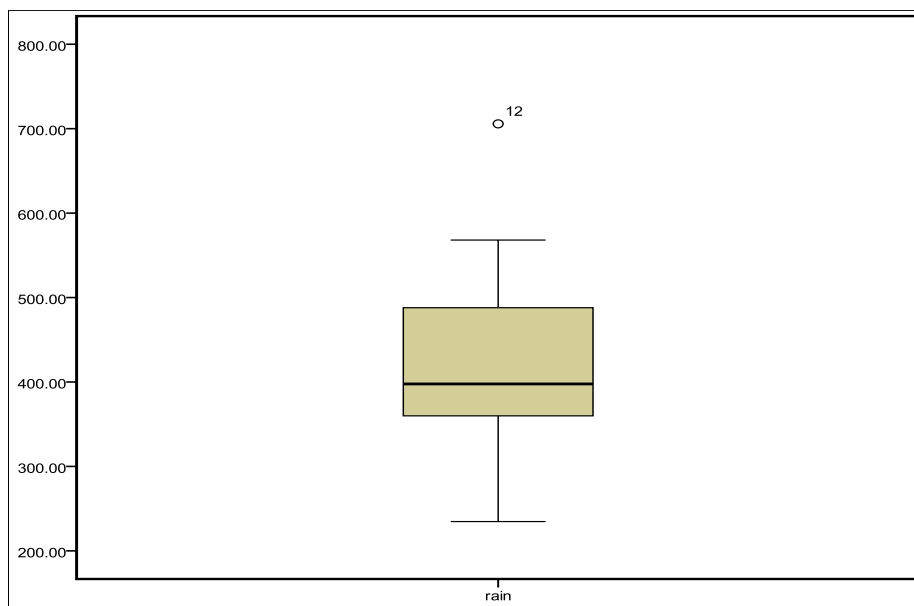
نمودار جعبه‌ای¹ برای خلاصه نمودن مجموعه‌بزرگی از داده‌ها به کار برده می‌شود. از طریق این نمودار می‌توان به تقارن و عدم تقارن داده‌ها، پرت و انتهای، دامنه‌ی میان چارکی، میانه، تغییرپذیری داده‌ها، حداقل و حداکثر داده‌ها در تحلیل‌های اقلیمی پی‌برد. در این نمودار مستطیل نشان‌دهنده‌ی دامنه‌ی میان چارکی، یعنی تفاضل بین چارک اول و سوم است. خط داخل مستطیل نشان‌دهنده‌ی میانه (محل تجمع داده‌ها) است. اگر خط میانه در وسط مستطیل باشد داده‌ها در حالت تقارن یا قرینه هستند و اگر خط میانه پایین مستطیل باشد داده‌ها دارای چولگی مثبت هستند و اگر خط میانه بالای مستطیل باشد داده‌ها دارای چولگی منفی اند. نقاط دو طرف مستطیل حداقل و حداکثر داده‌ها را نشان می‌دهند. در این نمودار نقاط پرت با علامت دایره نشان داده می‌شود. مقادیر انتهایی هم با علامت ستاره نشان داده می‌شود. این نمودار را هم نمودار چند خطی می‌گویند. در این نمودار اضلاع پایین و بالای جعبه یا مستطیل بر چارک اول و سوم دلالت دارند. خط عمود داخل مستطیل خط ویشکر² گفته می‌شود نقاط خارج خط مذکور نقاط پرت می‌باشند. یعنی:

Box Chart - 1

Whisker - 2

به هر حال نمودار جعبه ای یکی از نمودار های بسیار مهمی که می توان در تحلیل های اقلیمی از آن استفاده نمود . چون در این نمودار چارک ها ، میانه و شاخص های دیگر را نشان می دهد. برای مثال اگر سری بارش دزفول (1988 تا 2003) جهت بررسی در دست باشد نمودار جعبه ای آن به شکل زیر می باشد:

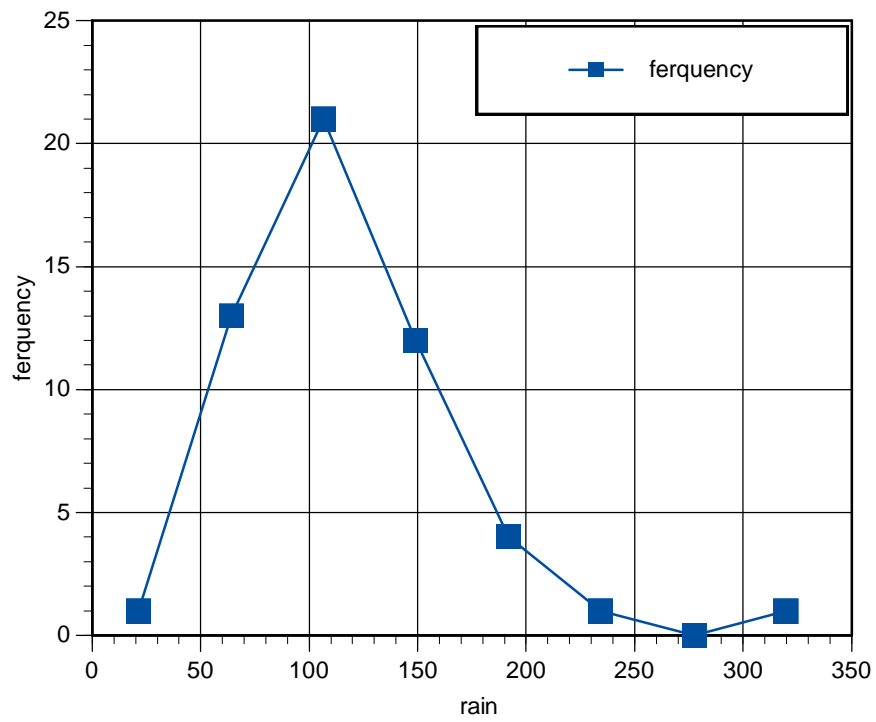

5- نمودار چند ضلعی

نمودار چند ضلعی¹ از تعداد نقاطی که توسط خطوط راست به یکدیگر وصل می شوند ، تشکیل می شود. برای ترسیم این نمودار باید محورهای مختصات را رسم نمود و در محور افقی مقادیر متغیر (اگر سری طبقه بندی شده باشد حد میانی آنها در نظر گرفته می شود) طبقات قرار داده می شود و در محور عمودی مقادیر فراوانی داده ها تنظیم می شود و در نهایت اولین طبقه را در نظر گرفته و نمودار ترسیم می شود. اگر سری بارش اصفهان به صورت جدول زیر در دست باشد ، نمودار چند ضلعی آن سری را ترسیم نمایید :

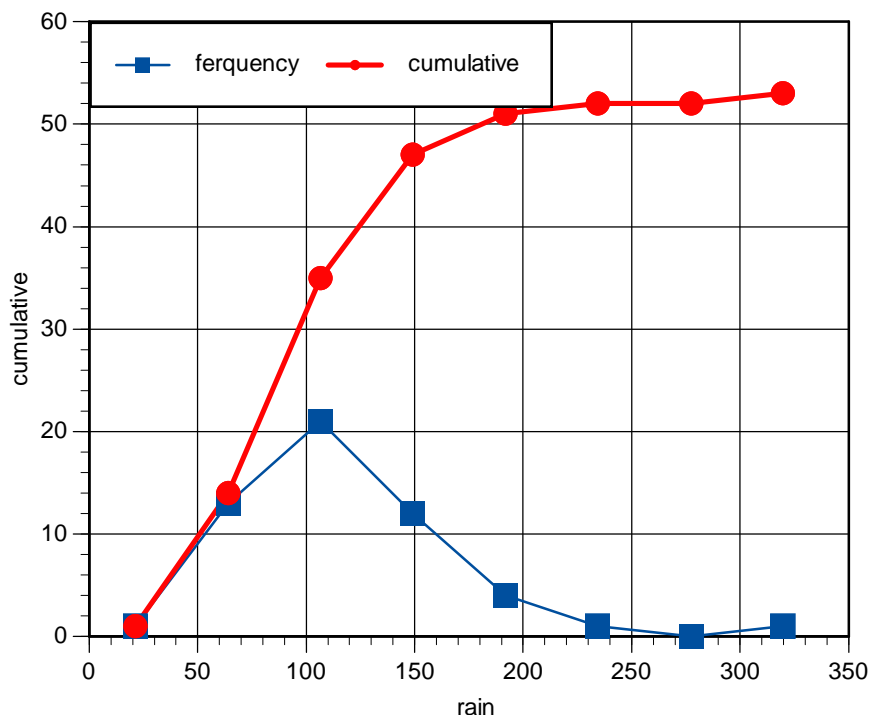
طبقات	حد میانه طبقات	فراوانی مطلق
0-42/64	21/32	1
42/64-85/28	63/96	13
-127/92 85/28	106/6	21
-170/56	149/24	12

127/92		
-213/2	191/88	4
170/56		
- 255/84	234/52	1
213/2		
-298/48	277/16	0
255/84		
-341/12	319/8	1
298/48		
جمع		53

6- نمودار تراکمی

نمودار تراکمی یا اجیو^۱ برای نمایش سری فراوانی تراکمی داده های اقلیمی قابل استفاده است . برای ترسیم این نمودار محور عمودی را با فراوانی تراکمی یا درصد تراکمی داده ها تنظیم می شود و در محور افقی نمودار مقادیر متغیر (برای داده های طبقه بندی نشده) و حدود طبقات (برای داده های طبقه بندی شده) تنظیم می شود. اگر سری بارش اصفهان در دست باشد . نمودار تراکمی آن به صورت زیر می باشد :

7- نمودار شاخه و برگ

نمودار شاخه و برگ^۲ برای مجموعه ای از داده ها محدود قابل استفاده است . برای ترسیم این نمودار باید سری را به دو قسمت تقسیم نمود . تعداد مقادیر مربوط به برگ ها به اندازه تعداد فراوانی ها است . برای جدا نمودن شاخه و برگ از یکدیگر خطی عمودی در سمت چپ برگ و سمت راست شاخه ، بین شاخه ها و برگ ها کشیده می شود. اگر سری میانگین سالانه اصفهان در دست باشد نمودار شاخه و برگ آن سری را نمایش دهید:

tem.esfahan Stem-and-Leaf Plot

Frequency Stem & Leaf

```

1.00 Extremes (= <21.1)
2.00  21 . 79
4.00  22 . 0144
8.00  22 . 66777889
16.00 23 . 0000000111124444
    
```

Ogive Chart - 1

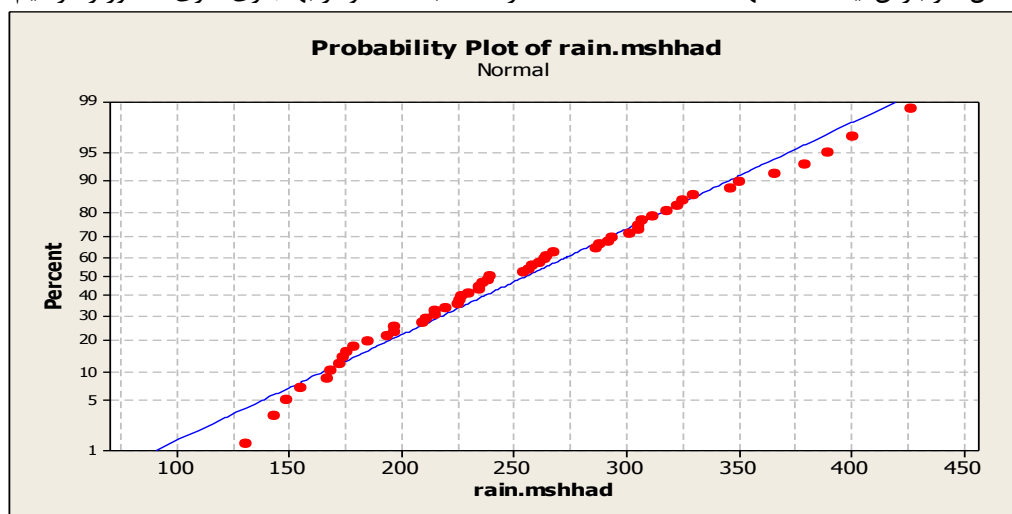
Stem and Leaf Chart - 2

6.00 23 . 568899
2.00 24 . 12

Stem width: 1.00
Each leaf: 1 case(s)

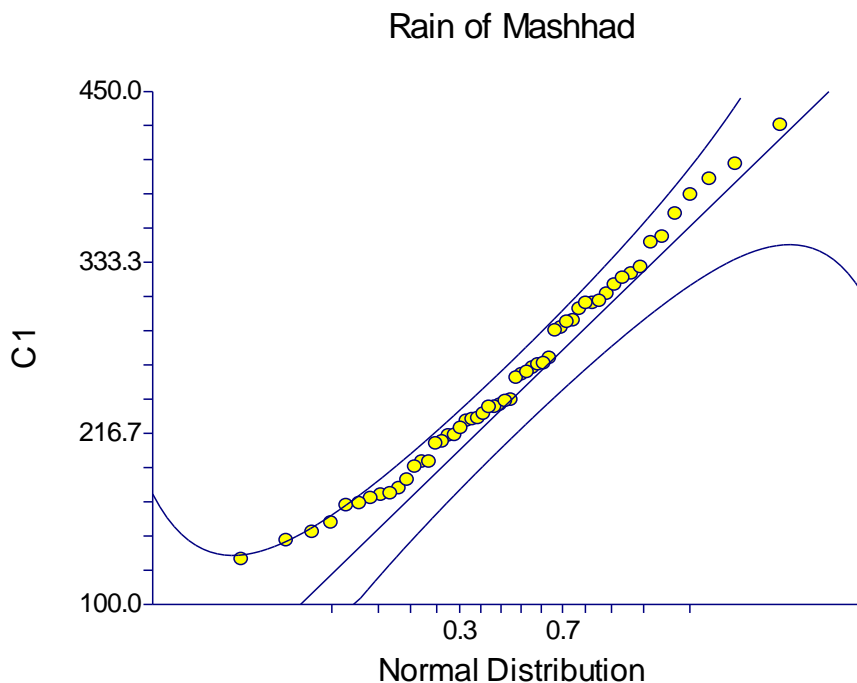
8- نمودارهای توزیع بهنجاری

این نمودار اهمیت زیادی در تحقیقات اقلیمی مخصوصاً برای سنجش سری دارد. بر این اساس جهت بررسی بهنجاری یا نرمال بودن سری‌ها یا متغیرهای اقلیمی از این نمودار باید استفاده کرد. در این نمودار مقادیر مشاهده شده را بر روی محور افقی نمایش داده می‌شود و مقادیر پیش‌بینی شده آن از یک توزیع نرمال معیار در محور عمودی نشان می‌دهند. این نمودار توزیع سری‌های اقلیمی در مقابل توزیع بهنجاری یا نرمال نشان می‌دهد. اگر سری به خط مبناء که معمولاً خط مستقیمی در قالب‌های مختلف می‌باشد، نزدیک‌تر باشند آن سری از شرایط بهنجاری برخوردار است. برای مثال اگر بارش ایستگاه مشهد (1951 تا 2005) در دست باشد نمودار بهنجاری سری مذکور را ترسیم نمایید:

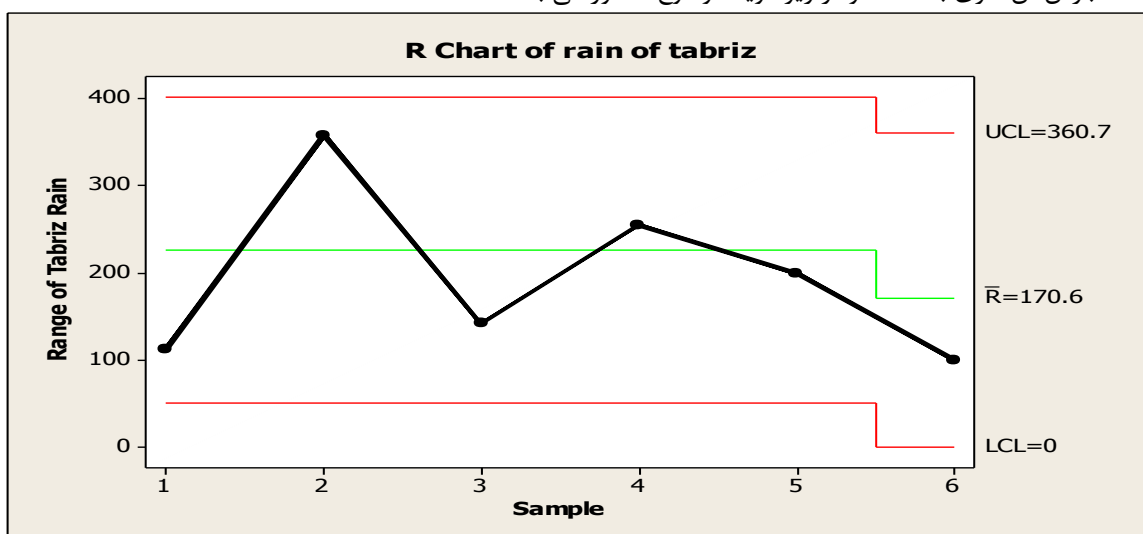
یا

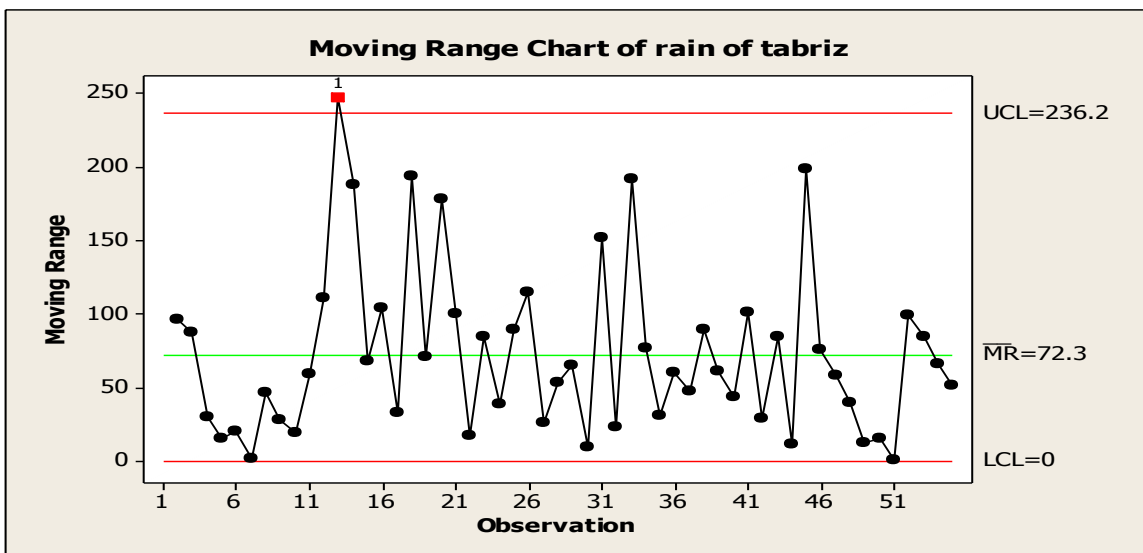

9- نمودارهای کنترل :

نمودارهایی در تحقیقات اقلیمی برای شناسایی عوامل مؤثر بر شرایط اقلیمی مورد استفاده قرار می‌گیرند نمودارهای کنترلی است. وقتی متغیرهای اقلیمی روی شاخص‌های مختلف مانند شاخص‌های آماری مورد بررسی قرار می‌گیرند، معمولاً کنترل متغیرها مورد نظر می‌باشد. در تحقیقات آماری اقلیم بررسی متغیرها یا سری در برابر میانگین، واریانس، انحراف معیار و آماره‌های دیگر از نمودارهای کنترلی استفاده می‌شود. مطالعه تغییرپذیری متغیرها و سری‌های اقلیمی با استفاده از نمودارهای کنترلی اهمیت زیادی دارند. فرض کنید هدف بررسی سری بارش تبریز در برابر دامنه بارش آن سری باشد، نمودار زیر مؤید موضوع مذکور می‌باشد:

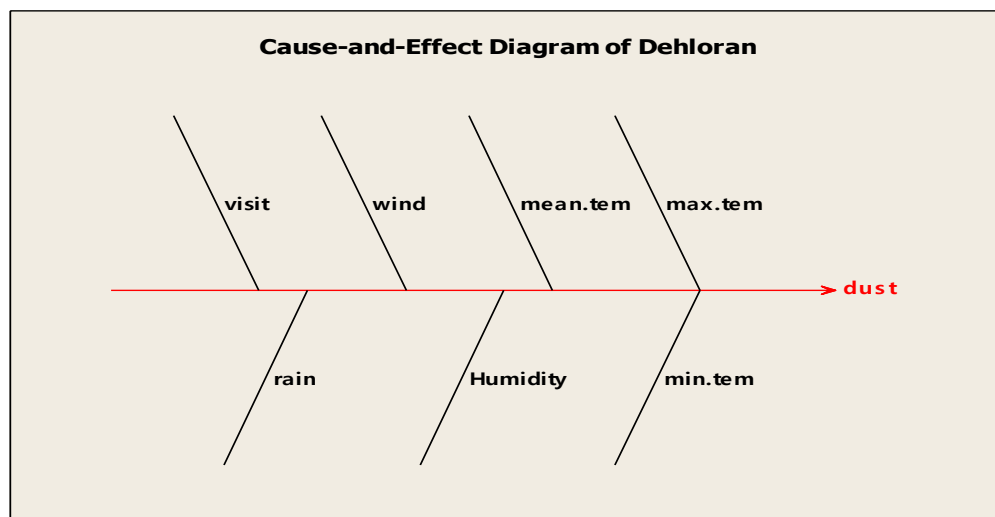

یا

10- نمودار علت و معلولی

نمودار علت و معلولی^۱ یا نمودار استخوان ماهی علت‌های بالقوه یک موضوع را رسم می‌نماید. لذا یک موضوع یا مشکل (معلول) در سمت راست و فهرستی از علت‌سمت چپ در یک ساختار درختی به نمایش در می‌آید. نمودار علت و معلولی به انواع ساده و مرکب قابل تقسیم می‌باشد. اگر هدف محقق بررسی علت‌های گردوغبار در شهرستان دهلران در استان ایلام (1986 تا 2005) باشد، داده‌هایی که در این تحلیل در نظر گرفته شده است دمای حداقل، حداکثر و میانگین، رطوبت نسبی، باران و میدان دید می‌باشند، نمودار علت و معلولی آن به صورت زیر می‌باشد:

11- نمودار پارتو

نمودار پارتو¹ یک نمودار میله ای است که علل تغییرات به وجود آمده را با فراوانی آن مقایسه می کند، در نمودار پارتو از زوایای مختلف می توان به یک موضوع نگاه کرد و سپس به حل آن پرداخت .

چگونگی رسم نمودار پارتو:

برای رسم نمودار پارتو انجام مراحل زیر ضروری است :

مرحله اول : ابتدا مشخص کنید که کدام عنصر اقلیمی مورد بررسی باید قرارگیرد و چطور اطلاعات و داده ها را باید جمع آوری کرد.
الف - تصمیم بگیرید کدام موضوع اقلیمی باید بررسی شود .

ب - مشخص کنید که چه داده هایی لازم است جمع آوری شود و چطور آنها را طبقه بندی کنید.

ج - روش جمع آوری داده ها و دوره زمانی جمع آوری آن را مشخص کنید.

مرحله دوم : یک برگه کنترل "برگه ثبت اطلاعات" مناسب طراحی کنید.

مرحله سوم : بعد از علامت گذاری و ثبت موارد مشاهده شده در برگه کنترل فراوانی آنها را به دست آورید.

مرحله چهارم : یک جدول توزیع فراوانی شامل تمام موارد فهرست شده ، ستونهای فراوانی ، فراوانی تجمعی ، درصد فراوانی و درصد فراوانی تجمعی تهیه کنید.

مرحله پنجم : جدول توزیع فراوانی را برحسب تعداد به ترتیب غیرنزولی مرتب کنید.

مرحله ششم : یک محور افقی و دو محور عمودی رسم کنید:

الف - محور افقی : این محور را به تعدادی فواصل یکسان شامل تمام موارد، تقسیم بندی کنید.

ب - محور عمودی سمت چپ : این محور را از صفر تا "n جمع کل داده ها" مدرج کنید.

ج - محور عمودی سمت راست : این محور را از صفر تا 100 "درصد کل" مدرج کنید.

مرحله هفتم : یک نمودار ستونی رسم کنید.

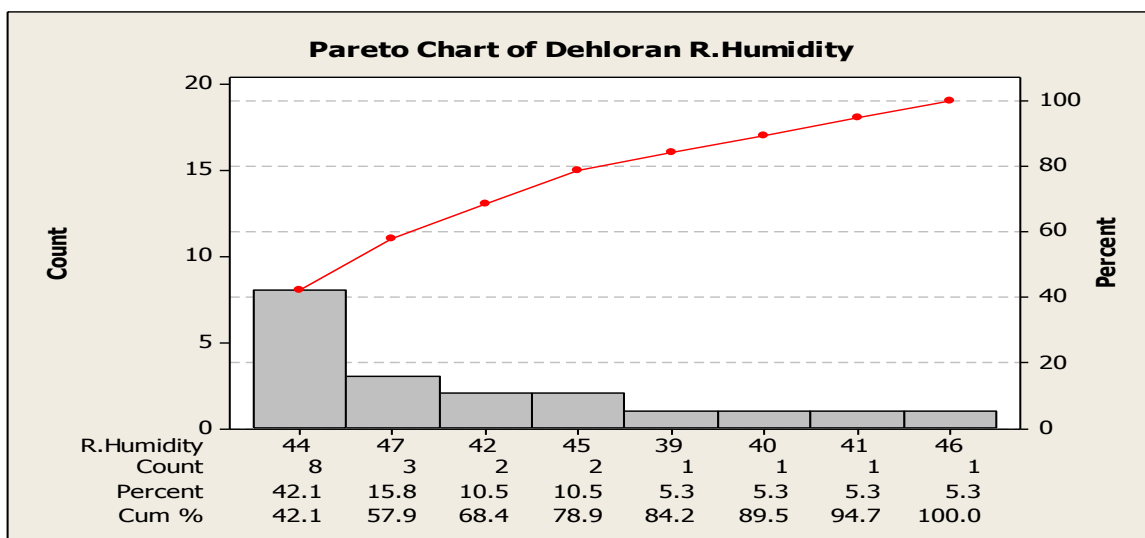
مرحله هشتم : منحنی فراوانی تجمعی ، منحنی پارتو را رسم کنید، برای این کار ارزشهای تجمعی را در بالای سمت راست ستون مربوط به هر طبقه با نقطه ای مشخص کرده و سپس این نقاط را به یکدیگر وصل کنید.

مرحله نهم : تمام اطلاعات ضروری را روی نمودار ثبت کنید:

الف - اطلاعات مربوط به نمودار شامل عنوان ، واحد، نام رسم کننده نمودار، موارد بامعنی و...

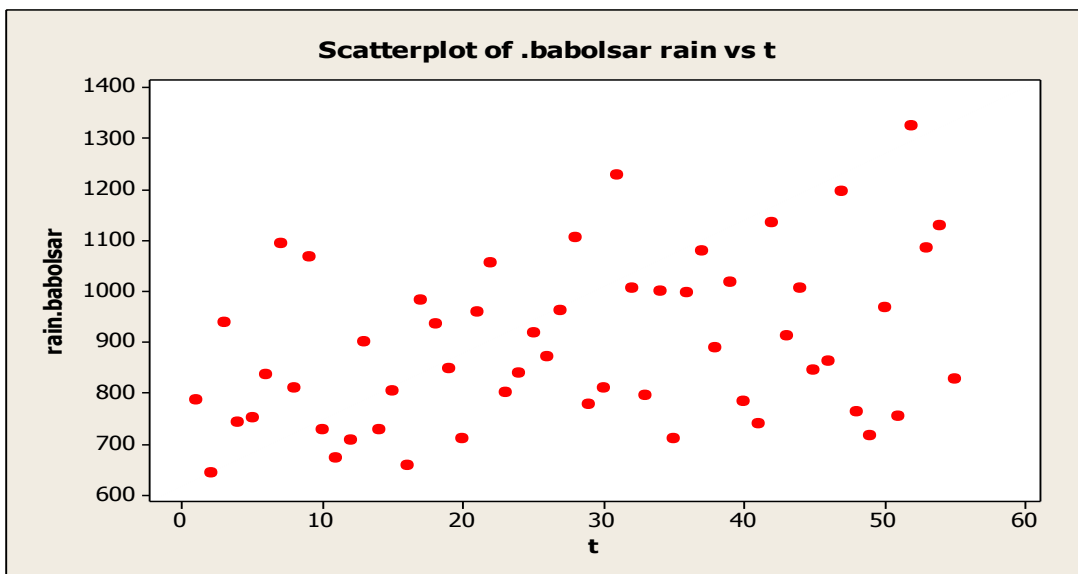
ب - اطلاعات مربوط به داده ها شامل دوره زمانی ، محل جمع آوری داده ها، موضوع ، جمع کل داده ها و...

برای نمونه اگر سری رطوبت نسبی ایستگاه دهلران (1987 تا 2005) در دست باشد ، نمودار پارتوی آن را ترسیم نمایید:

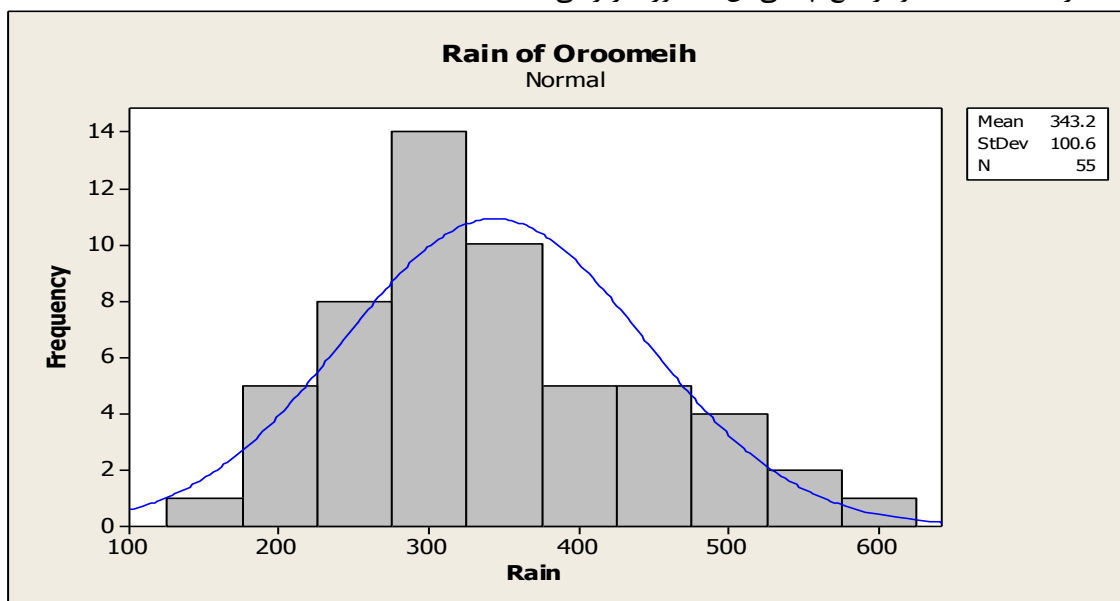
12- نمودار پراکنش

در مطالعه رابطه بین دو متغیر اقلیمی، اولین قدم رسم داده‌ها به صورت نقاطی بر روی یک صفحه نمودار است. شکل حاصل که نمودار پراکنش¹ نامیده می‌شود، چگونگی خوشه‌ای شدن نقاط در اطراف یک خط مستقیم یا یک نوع منحنی مشخص را نشان می‌دهد و نیز برداشتی عینی از میزان پراکندگی داده‌ها پیرامون خط یا منحنی را فراهم می‌کند در بیشتر موقعیتها رابطه نظری پیشین معلومی وجود ندارد که آن را به کار ببریم، بنابراین، اطلاع منعکس در نمودار پراکنش برای جستجو یک مدل ریاضی مناسب مفید است. رسم نمودار پراکنش در تحلیل رگرسیون ساده اهمیت زیادی دارد و بین دو مجموعه داده استفاده می‌شود تا نوع رابطه بین دو داده را حدس بزنیم در حقیقت حدس می‌زند که یک رابطه به شکل یک خط بین دو متغیر وجود دارد و سپس به جمع‌آوری اطلاعات کمی از دو متغیر می‌پردازد و این داده‌ها را به صورت نقاطی در یک نمودار دو بعدی رسم می‌کند. این نمودار که به آن نمودار پراکندگی گفته می‌شود نقش بسیار مهمی را در تحلیل‌های رگرسیونی و نمایش ارتباط بین متغیرها ایفا می‌کند. در صورتی که نمودار نشان‌دهنده این باشد که داده‌ها تقریباً (نه لزوماً دقیقاً) در امتداد یک خط مستقیم پراکنده شده‌اند، حدس تحلیل‌گر تأیید شده است. اگر سری بارش بابلسر (1951 تا 2005) در دست باشد، نمودار پراکنش آن به صورت زیر می‌باشد:

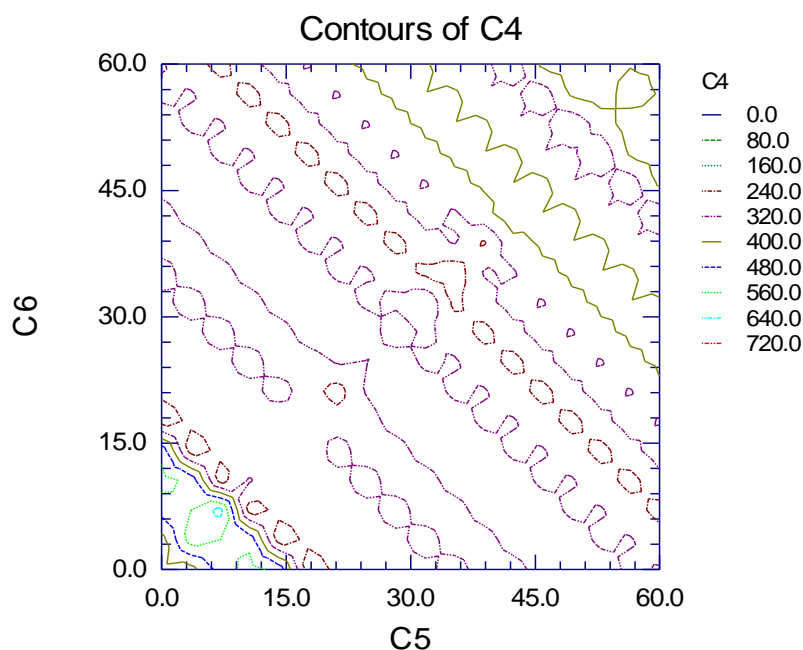
13- نمودار تابع چگالی احتمال

نمودار تابع چگالی احتمال¹ در تعیین شرایط بهنجاری (نرمال) و ناهنجاری (غیرنرمال) بودن توزیع داده های اقلیمی بکار می رود. اگر نمودار مذکور متقارن (حالت زنگوله ای شکل) باشد، سری اقلیمی دارای توزیع بهنجاری دارد و بر عکس از شرایط نابهنجاری برخوردار می باشد. برای ترسیم این نمودار سری یا داده های اقلیمی را بر روی محور عمومی تنظیم می شود. برای ترسیم نمودار مذکور به طور ساده فقط توزیع نشان داده می شود و به صورت مرکب علاوه بر توزیع نمود سری به صورت میله ای یا هیستوگرام نمایش داده می شود. برای مثال اگر سری بارش ارومیه (1951 – 2005) در دست باشد. نمودار تابع چگالی آن به صورت زیر می باشد:

14- نمودار خطوط هم ارزش

نمودار خطوط هم ارزش^۱ در اقلیم معمولا دلالت دارد بر نقاطی که مقدار هر عنصر با هم برابر باشند. خطی که نقاط دارای ارزش یکسان را به همدیگر وصل می کند خط هم ارزش نامیده می شود. خطو هم ارزش در اقلیم مانند خطوط همدمما، همبارش، همفشار و... می باشند. برای ترسیم نمودار خطوط هم ارزش معمولا مقادیر محورهای X، Y و Z لازم است. محورهای مذکور به ترتیب دلالت بر طول، عرض و ارتفاع (عنصر) اقلیمی دارند. نمایش عناصر اقلیمی با خطوط هم ارزش از اهمیت زیادی در تحقیقات اقلیمی دارد. برای نمونه اگر سری بارش ایستگاه شیراز (1951 تا 2005) در دست باشد نمودار همبارش آن را ترسیم نمایید:

15- نمودار دایره ای :

نمودار دایره ای^۲ تصویری از توزیع فراوانی یک متغیر اقلیمی که غالبا "کیفی می باشد را به نمایش می گذارد. بر ای ترسیم نمودار دایره ای، دایره ای بر روی داده های طبقات ترسیم می شود. این نمودار قطاع های دایره ای را متناسب با مساحت آن برای متغیرهای اقلیمی نمایش می دهد. برای مثال اگر میانگین بارش ایستگاه های مشهد، کرمان، اصفهان و ارومیه در قالب منطقه ای به ترتیب 124/64، 151/12، 225/11 و 343/2 میلی متر باشد مقدار زاویه های قطاع های نمودار دایره ای آنها به شکل زیر محاسبه می شود:

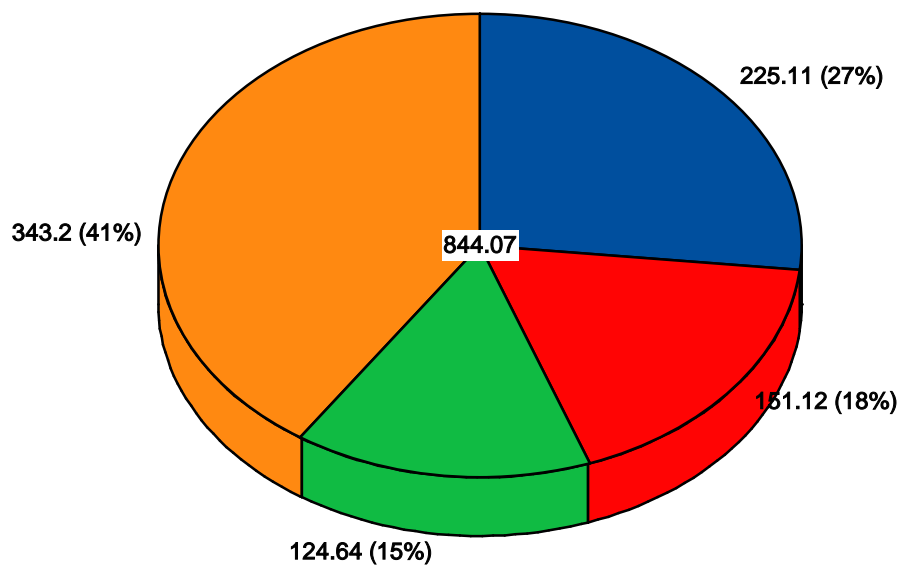
مجموع میانگین های بارش ایستگاه ها برابر با 844/07 می باشد.

$$\frac{225.11}{844.07} \times 360 = 96.01$$

والی آخر

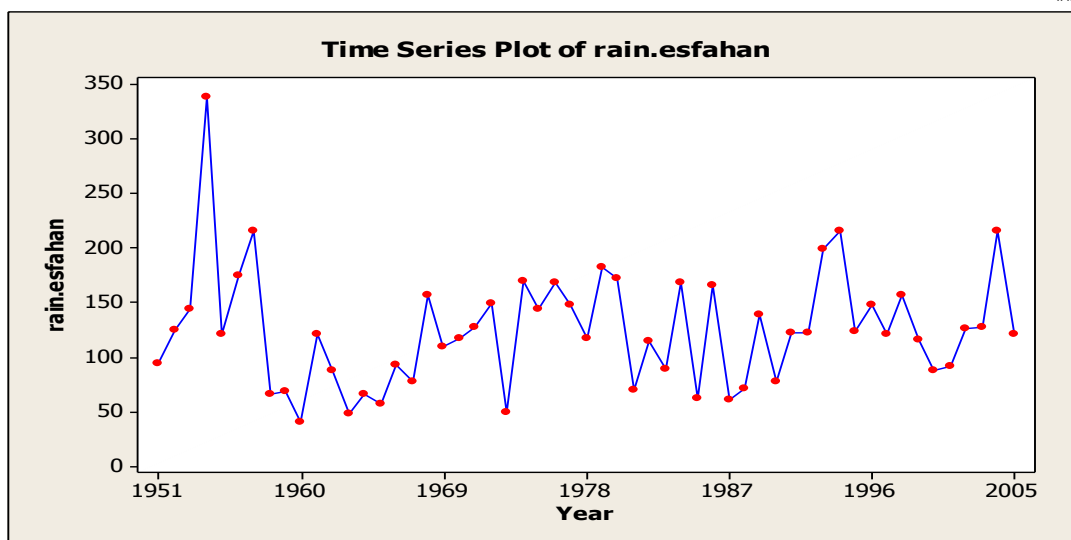
Contour Chart - 1

Pie Chart - 2

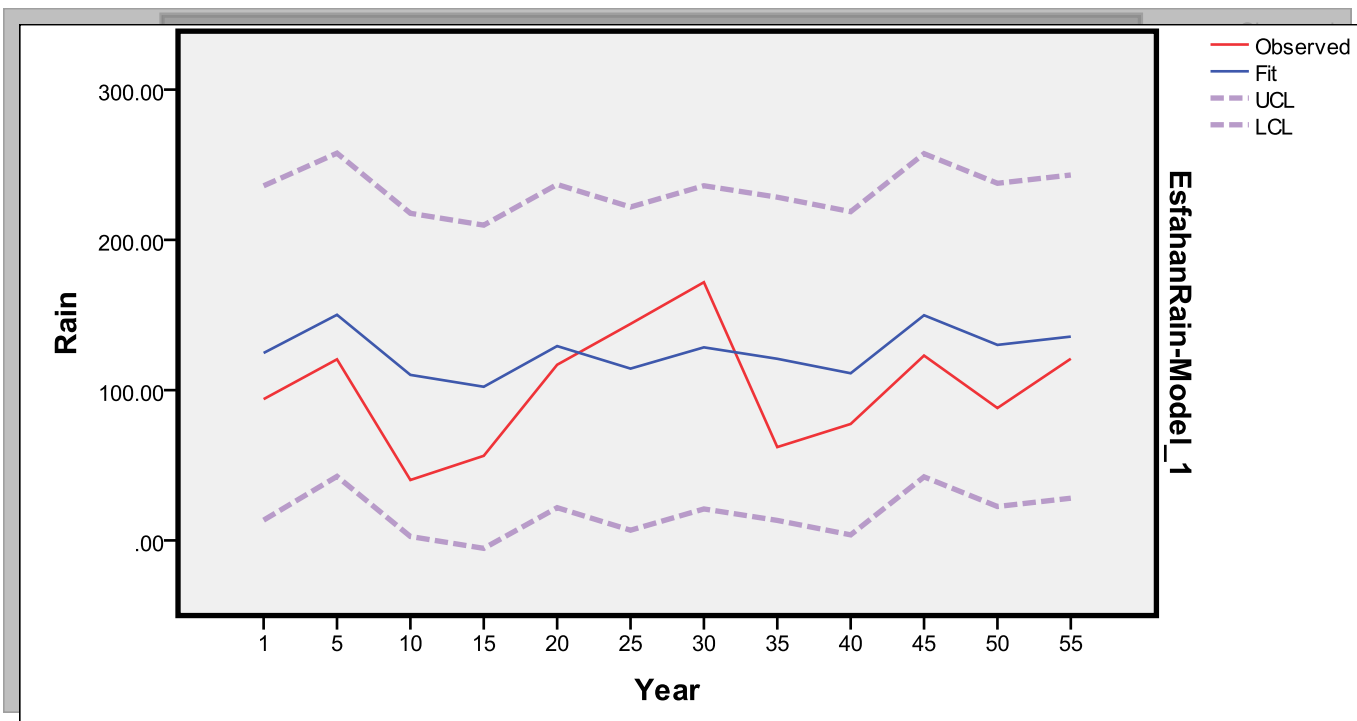

16- نمودار سری زمانی

در تحقیقات اقلیمی وقتی سری های زمانی عناصر اقلیمی تهیه شود و عناصر اقلیمی را در قالب زمان بررسی می شود در واقع تحلیل از سری زمانی عناصر اقلیمی را فراهم شده است. در این راستا نمایش تغییرات عناصر اقلیمی در قالب مدل های روند ، فصلی ، دوره ای و تصادفی دلالت بر نمودار های سری زمانی دارد. اگر سری بارش ایستگاه اصفهان (1951 تا 2005) در دست باشد نمونه ای نمودار های سری زمانی آن را ترسیم نماییم:

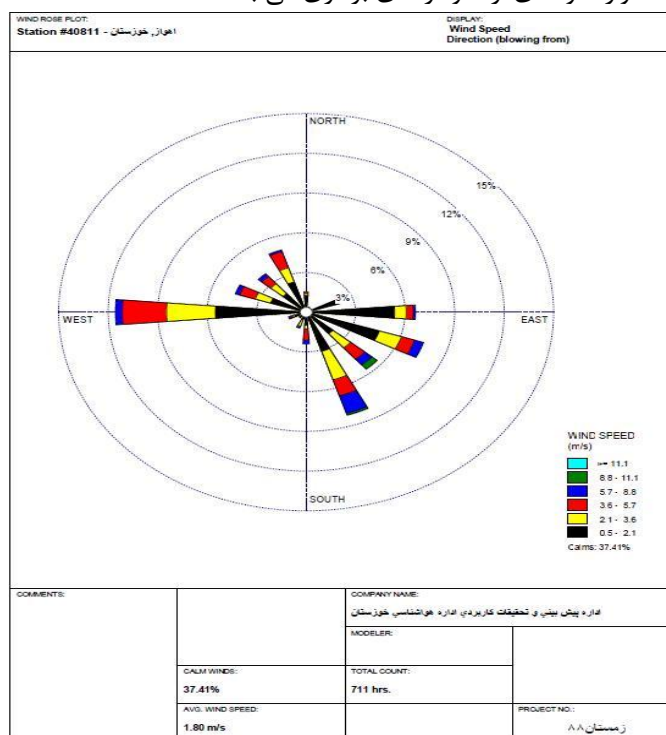

یا

17- نمودار برداری

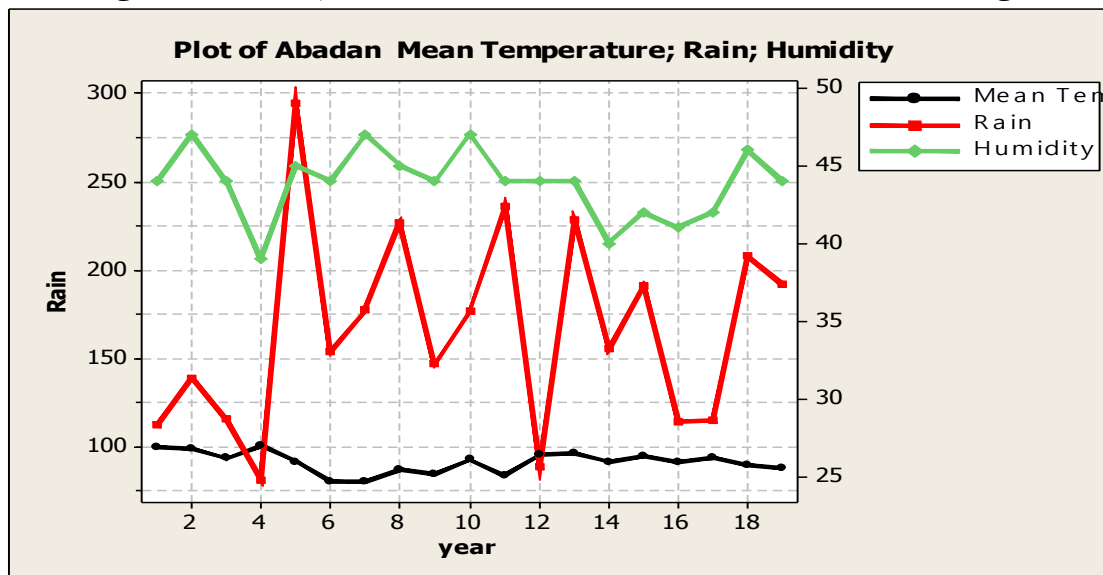
نمایش کمیت های برداری اقلیم مانند باد با استفاده از نمودار های برداری انجام می گیرد . باد به عنوان عنصر اقلیمی قالب برداری دارد یعنی از دو مؤلفه سرعت و جهت برخوردار است. بر این اساس نمایش عنصر باد با نمودار برداری که مشخص کننده سرعت و جهت باد باشد از اهمیت زیادی برخوردار است . برای نمونه گلباد ایستگاه اهواز نمونه ای از نمودار های برداری می باشد .

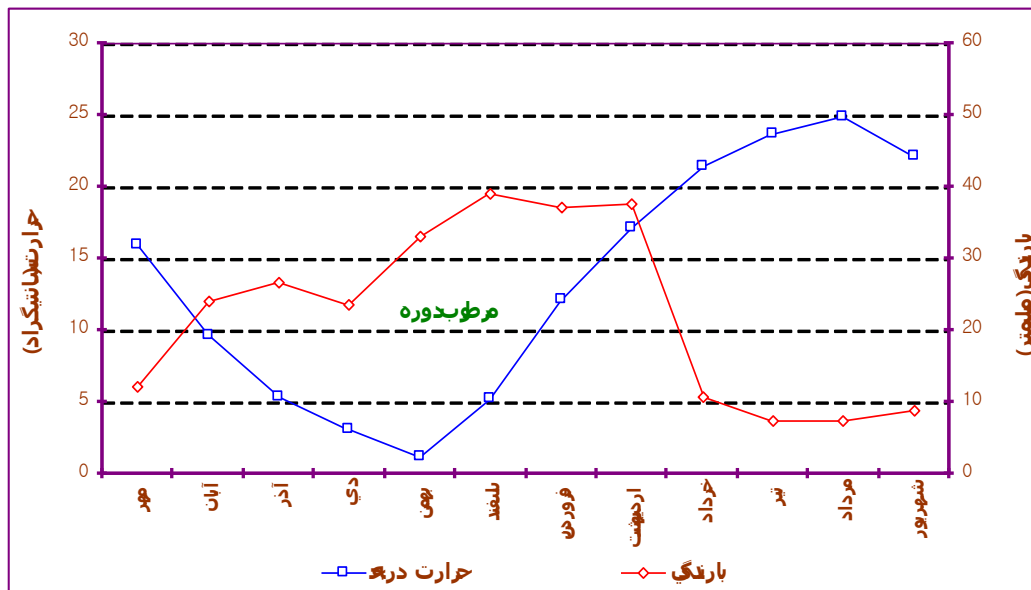
18- کلیماتوگرام‌ها

کلیماتوگرام‌ها از جمله نمودارهایی است که عناصر مختلف اقلیمی مانند دما و بارش را می‌توان برای ماههای مختلف سال در هر ایستگاه نشان داد. نمود این نمودار به این صورت است که عناصر دما و بارش مربوط به هرماه را به صورت متناظر روی محورهای افقی و عمودی نشان می‌دهد. دامنه نمودار دلالت بر میزان دامنه تغییرات عناصر اقلیمی دارد. دامنه نمودار بالا نشانگر دامنه شدید تغییرات عناصر اقلیمی است. برای مثال اگر سری‌های رطوبت نسبی، دما و بارش سالانه ایستگاه آبادان در دست باشد. نمودار کلیماتوگرام آن به صورت زیر می‌باشد:

19- نمودار آمبروترمیک

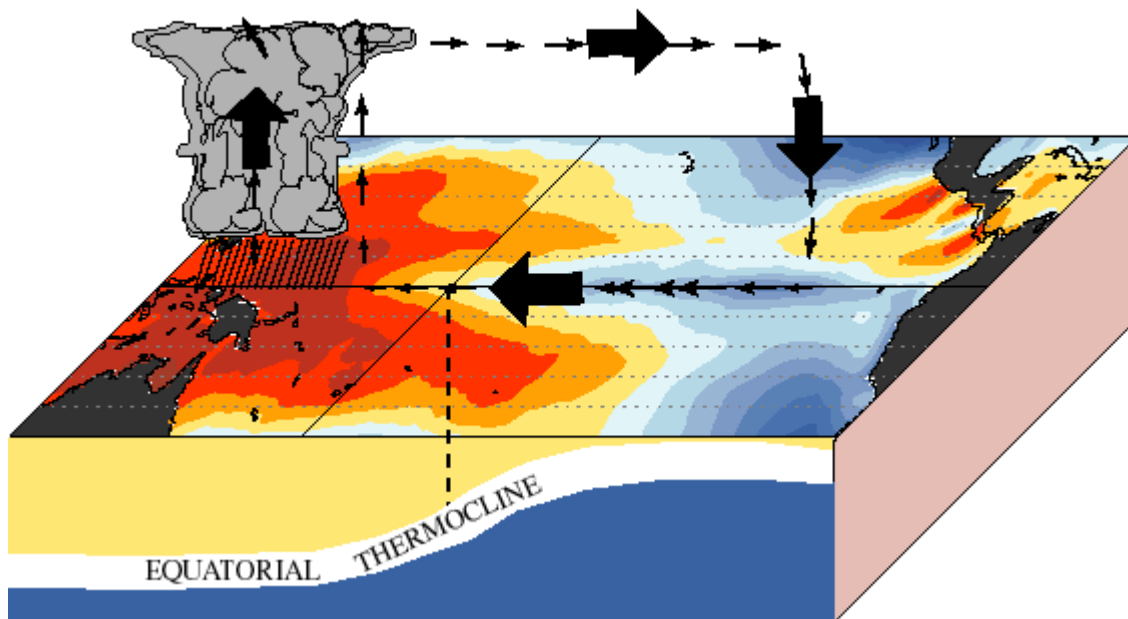
نمودار آمبروترمیک برای نشان دادن ماههای خشک در هر ایستگاه اقلیمی استفاده می‌شود. در این نمودار بر روی محور عمودی یک طرف بارش و طرف دیگر دما اختصاص داده می‌شود و بر روی محور افقی ماههای سال تعیین می‌شود. معمولاً برای ترسیم آن نمودار محور بارش را نسبت به محور دما دوبرابر در نظر گرفته می‌شود. در نمودار ترسیم شده ماههایی که در آنها محورهای بارش و دما همدیگر قطع می‌کنند ماههای خشک مشخص می‌شود. برای مثال نمودار آمبروترمیک ایستگاه بجنورد به صورت زیر می‌باشد:

20- نمودار شماتیک

نمودار شماتیک در واقع طرح نمودی مراحل فرآیندی یک جریان در اقلیم‌شناسی می‌باشد. نمودارهای شماتیک دلالت بر نمودارهای مدل‌های اقلیمی دارند که مراحل فرآیندی آن مدل را نشان می‌دهند برای نمونه نمودار شماتیک لانینو را می‌توان به صورت زیر در نظر گرفت:

December - February La Niña Conditions

فصل سوم : آماره های توصیفی و تغییرپذیری آنها:

اقلیم‌شناسی ، علم سنجش ، تحلیل و پیش بینی شرایط جوی بلند مدت در یک مکان می باشد. در اقلیم‌شناسی تجزیه و تحلیل به سه شیوه تبیینی^۱، اکتشافی^۲ و تأییدی^۳ می باشد . در تحلیل تبیینی به چرایی و علت یابی شرایط و تغییرپذیری اقلیم و در تحلیل اکتشافی به شناسایی و پیش بینی شرایط اقلیم و در تحلیل تأییدی بر روند پیدایش شرایط اقلیمی تأکید دارد . در شیوه تبیینی توجه خود را به روند دوره ای و مرحله عناصر اقلیمی هر قلمرو در قالب توصیف و قیاس معطوف می کند و در شیوه اکتشافی بر فرآیندهای تکاملی سیستم های اقلیمی در گذشته ، حال و آینده تأکید دارد و در شیوه تأییدی علاوه بر شرایط تکامل سیستم های اقلیمی بر استنتاج شرایط حاکم اقلیمی بر هر قلمرو توجه می شود . در این شیوه علاوه بر مقایسه سیستم به فرض های مختلف توجه دارد . اگر بخواهند ویژگی های یک متغیر اقلیمی مانند دما را توصیف کنند باید به توصیف و تحلیل آن متغیر بپردازند . اولین قدم برای توصیف و تحلیل هر متغیر اقلیمی بررسی فراوانی ها و طبقه بندی آن می باشد. فراوانی ها در تحلیل های اقلیمی بر توزیع آنها در قالب های زمانی و مکانی تأکید دارد . توزیع فراوانی نشان می دهد که هر یک از نمره های

---

1 - Explanation
2 - exploration
3 - confirmation

ممکن در داخل توزیع (در قالب های زمانی و مکانی) توسط چند تا از آزمودنی ها بدست آمده است . برای بررسی فراوانی های متغیرهای اقلیمی باید با توجه به نوع و فراوانی آنها را در قالب های توزیع فراوانی ساده (طبقه بندی نشده) و طبقه بندی شده بررسی نمود. برای بررسی فراوانی متغیرهای اقلیمی در قالب مدل ساده باید انواع فراوانی های مطلق^۱ ، نسبی^۲، درصدفراوانی نسبی^۳ ، فراوانی تجمعی یا تراکمی^۴ ، درصد فراوانی تجمعی^۵ اشاره نمود . فراوانی مطلق عبارت است از مقدار معین در مقیاس اعداد که فراوانی وقوع هر نمره در آن مشخص شده است . فراوانی نسبی در تحلیل های اقلیمی دلالت بر مقایسه فراوانی سری هایی از داده ها یا متغیرهای اقلیمی مختلف با حجم متفاوت دارد. توزیع فراوانی نسبی (f) در واقع فراوانی مطلق (F) یک متغیر اقلیمی (در قالب زمانی و مکانی) به صورت طبقه بندی شده یا نشده به تعداد کل فراوانی های موجود (N) را مشخص می کند، یعنی $f = F / N$. لذا فراوانی های نسبی همان نسبت ها هستند که مقدار آنها از صفر تا یک می باشد. بر این اساس توزیع فراوانی نسبی به علت مقایسه داده های اقلیمی از اهمیت زیادی برخوردار است. نسب درصدی فراوانی نسبی را درصد فراوانی نسبی می خوانند $f = (F / N) \times 100$. فراوانی تجمعی یا تراکمی ، فراوانی است که تعداد داده های قرار گرفته شده در زیر نقطه معین در مقیاس معین را نشان می دهد. فراوانی تراکمی یک متغیر در تحلیل های اقلیمی نشانگر تعداد متغیرهایی که پایین تر از حد واقعی بالای آن متغیر است. از نکاتی که در این تحلیل های اقلیمی مورد توجه قرار می گیرد توزیع زمانی و مکانی فراوانی تراکمی یا تجمعی متغیرها است. در تحلیل های اقلیمی بهتر است جهت تفسیر داده ها یا متغیرهای اقلیمی توزیع فراوانی تراکمی را به نسبت های تراکمی یا درصد ها تبدیل نمود. نسبت تراکمی یا تجمعی عبارت است از نسبت فراوانی تراکمی به تعداد کل متغیرها $f_p = (f / N)$. درصد تراکمی یا تجمعی متغیرهای اقلیمی عبارت است از نسبت تراکمی یا تجمعی ضربدر 100 ، یعنی $f_p = (f / N) \times 100$. نسبت تراکمی ، نسبت متغیرهایی را که مقدار آنها از یک حد معین کمتر است ، مشخص می سازد. برای فهم بهتر به موقعیت های شماره 1 و 2 توجه شود.

Absolute Ferquency - 1

Relative Ferquency - 2

Relative Ferquency Percentage - 3

Cumulative Ferquency - 4

Cumulative Ferquency Percentage - 5

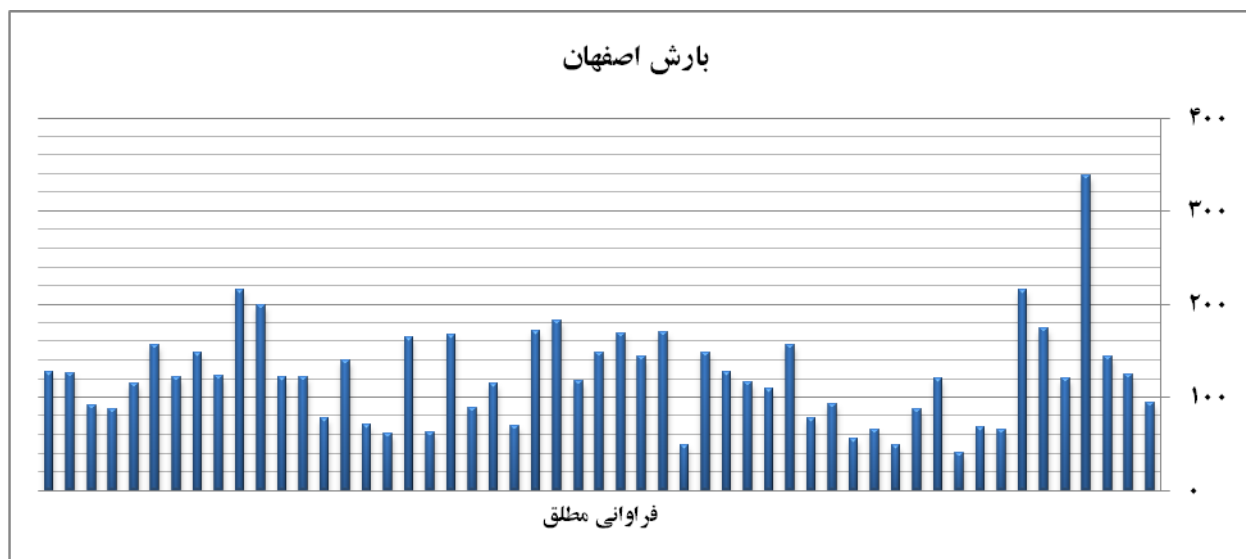
موقعیت شماره 1:

برای مثال اگر بارش ایستگاه اصفهان به صورت جدول زیر در دست باشد، فراوانی‌های آن چگونه است؟

سال آماری	بارش	فراوانی مطلق (F)	فراوانی نسبی (f)	درصد فراوانی نسبی	فراوانی تجمعی (Fc)
۱۹۵۱	۹۴/۰۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۱
۱۹۵۲	۱۲۴/۴۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۲
۱۹۵۳	۱۴۳/۹۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۳
۱۹۵۴	۳۳۸/۷۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۴
۱۹۵۵	۱۲۰/۵۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۵
۱۹۵۶	۱۷۴/۵۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۶
۱۹۵۷	۲۱۵/۱۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۷
۱۹۵۸	۶۵/۲۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۸
۱۹۵۹	۶۸/۳۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۹
۱۹۶۰	۴۰/۲۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۱۰
۱۹۶۱	۱۲۱/۰۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۱۱
۱۹۶۲	۸۷/۳۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۱۲
۱۹۶۳	۴۸/۲۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۱۳
۱۹۶۴	۶۵/۹۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۱۴
۱۹۶۵	۵۶/۳۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۱۵
۱۹۶۶	۹۲/۹۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۱۶
۱۹۶۷	۷۷/۷۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۱۷

۱۹۶۸	۱۵۶/۸۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۱۸
۱۹۶۹	۱۰۹/۹۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۱۹
۱۹۷۰	۱۱۶/۹۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۲۰
۱۹۷۱	۱۲۷/۲۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۲۱
۱۹۷۲	۱۴۸/۶۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۲۲
۱۹۷۳/	۴۹/۰۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۲۳
۱۹۷۴/	۱۶۹/۸۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۲۴
۱۹۷۵	۱۴۴/۱۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۲۵
۱۹۷۶	۱۶۸/۳۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۲۶
۱۹۷۷	۱۴۸/۳۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۲۷
۱۹۷۸	۱۱۷/۳۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۲۸
۱۹۷۹	۱۸۲/۳۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۲۹
۱۹۸۰	۱۷۱/۸۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۳۰
۱۹۸۱	۶۹/۲۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۳۱
۱۹۸۲	۱۱۴/۶۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۳۲
۱۹۸۳	۸۸/۵۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۳۳
۱۹۸۴	۱۶۷/۷۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۳۴
۱۹۸۵	۶۲/۱۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۳۵
۱۹۸۶	۱۶۵/۱۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۳۶
۱۹۸۷	۶۱/۰۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۳۷
۱۹۸۸	۷۰/۹۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۳۸

۱۹۸۹	۱۳۹/۳۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۳۹
۱۹۹۰	۷۷/۵۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۴۰
۱۹۹۱	۱۲۲/۴۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۴۱
۱۹۹۲	۱۲۲/۶۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۴۲
۱۹۹۳	۱۹۸/۸۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۴۳
۱۹۹۴	۷۵/۹۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۴۴
۱۹۹۵	۱۲۳/۰۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۴۵
۱۹۹۶	۱۴۷/۹۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۴۶
۱۹۹۷	۱۲۱/۵۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۴۷
۱۹۹۸	۱۵۷/۰۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۴۸
۱۹۹۹	۱۱۵/۳۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۴۹
۲۰۰۰	۸۸/۱۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۵۰
۲۰۰۱	۹۱/۲۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۵۱
۲۰۰۲	۱۲۶/۶۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۵۲
۲۰۰۳	۱۲۷/۸۰	۱	۰/۰۱۸۸۷	۱/۸۹	۵۳
جمع		۵۳	۵۳	۱۰۰	

برای نمایش بهتر فراوانی های بارش ایستگاه اصفهان به علت طولانی بودن لازم است سری را به صورت طبقه بندی شده نشان داد. برای تحلیل و توصیف فراوانی های طبقه بندی شده هر متغیر اقلیمی لازم است به مراحل زیر توجه نمود:

- مرتب کردن فراوانی متغیر اقلیمی (از بزرگ یا از کوچک).
- محاسبه دامنه تغییرات (تفاضل بین بزرگترین و کوچکترین متغیر به اضافه یک).
- تعیین تعداد طبقات.
- تعیین فاصله طبقات
- تنظیم طبقات با در نظر گرفتن کرانه ها
- محاسبه نقطه میانه طبقات

برای انجام مراحل مذکور بعد از مرتب کردن متغیرهای اقلیمی باید ابتدا دامنه تغییرات سری را محاسبه نمود. برای محاسبه دامنه تغییرات می توان از فرمول زیر استفاده کرد:

$$R = (Max_v - min_v) + 1$$

دامنه تغییرات دلالت بر تفاضل بین حداکثر (Max) و حداقل (Min) متغیرها دارد. بعد محاسبه دامنه تغییرات باید تعداد طبقات را با یکی از فرمول ها زیر بدست آورد.

$$k = 1 + 3.332 \text{Log}n$$

یا

$$k = \sqrt{N}$$

یا

$$1k = 2.5 \times N^{1/4}$$

بعد از آن فاصله طبقات ($C = R / K$) باید محاسبه نمود. با تعیین فاصله طبقات متغیرهای اقلیمی باید با توجه به کرانه‌های پایین و بالا

تنظیم نماید و سپس نقطه میانه طبقات را با توجه به کرانه پایین و بالا ($M_p = \frac{a_i + b_i}{2}$) محاسبه نمود. نقطه قابل اشاره این است که چون در

مطالعات اقلیمی باید همیشه سری طولانی را برای تحقیق خود انتخاب نماید، لازم است برای بررسی سریع‌تر، سری متغیرهای اقلیمی را در به

صورت طبقات محدودی (بدون در نظر گرفتن کرانه‌ها) طبقه بندی نمود. بر این اساس مرتب کردن سری‌ها در مطالعات اقلیمی اهمیت زیادی

دارد. هرچند که امروز با استفاده از نرم افزارهای متعدد آماری ضرورتی به این امر نیست ولی دانشجو باید فرآیندی که در جریان استفاده از نرم

افزارهای مذکور اتفاق می افتد را بداند.

متناسب با موقعیت شماره 1:

- تعیین دامنه تغییرات ($R = (338.7 - 40.2) = 298.5$)

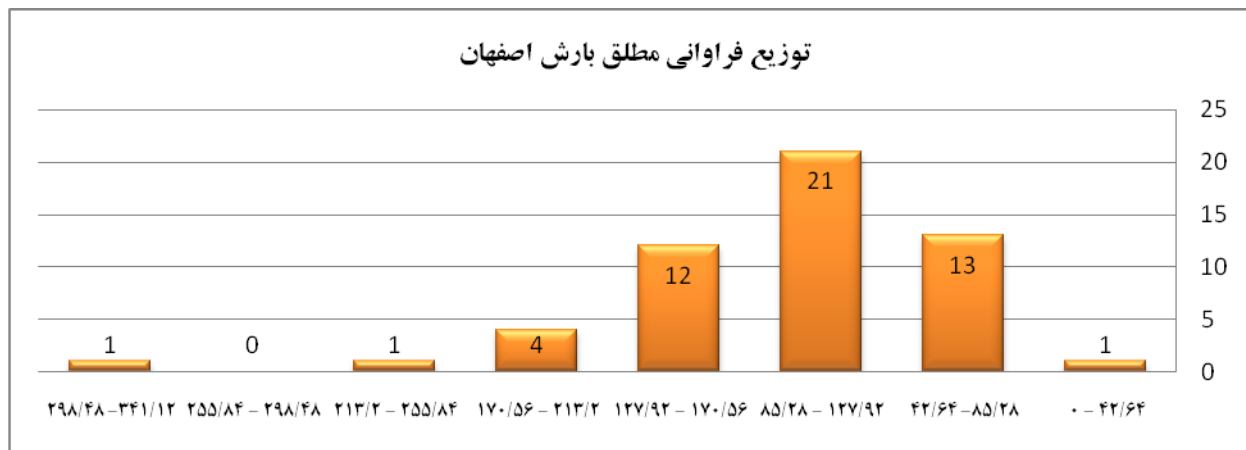
- تعیین تعداد طبقات ($k = \sqrt{N} = \sqrt{53} = 7.28 / 8$)

- فاصله طبقات ($C = 298.5 / 7 = 42.64$)

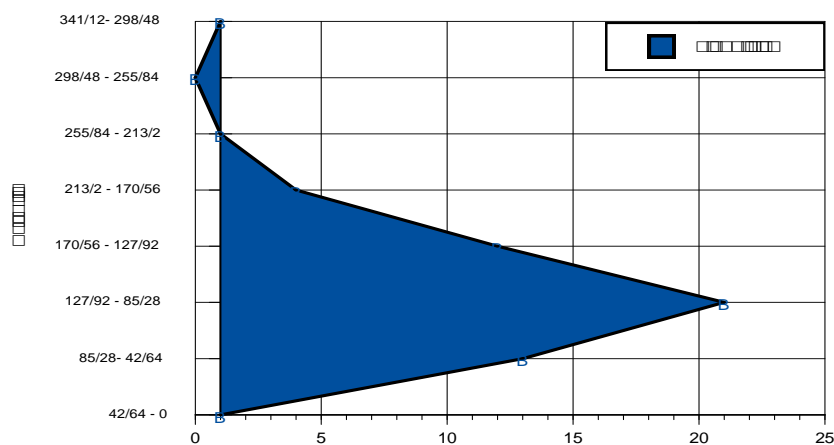
طبقات	حد میانه طبقات	فراوانی مطلق	فراوانی نسبی	درصد فراوانی نسبی	فراوانی تجمعی	نسبت تراکمی	درصد فراوانی تجمعی
۰-۴۲/۶۴	۲۱/۳۲	۱	۰/۰۱۸۹	۱/۸۹	۱	۰/۰۱۸۹	۱/۸۹
۴۲/۶۴-۸۵/۲۸	۶۳/۹۶	۱۳	۰/۲۴۵۴	۲۴/۵۴	۱۴	۰/۲۶۴	۲۶/۴
۸۵/۲۸-۱۲۷/۹۲	۱۰۶/۶	۲۱	۰/۳۹۶	۳۹/۶	۳۵	۰/۶۶	۶۶
۱۲۷/۹۲-۱۷۰/۵۶	۱۴۹/۲۴	۱۲	۰/۲۲۶۴	۲۲/۶۴	۴۷	۰/۸۸۷	۸۸/۷
۱۷۰/۵۶-۲۱۳/۲	۱۹۱/۸۸	۴	۰/۰۷۵۵	۷/۵۵	۵۱	۰/۹۶۲	۹۶/۲
۲۱۳/۲-۲۵۵/۸۴	۲۳۴/۵۲	۱	۰/۰۱۸۹	۱/۸۹	۵۲	۰/۹۸۱	۹۸/۱

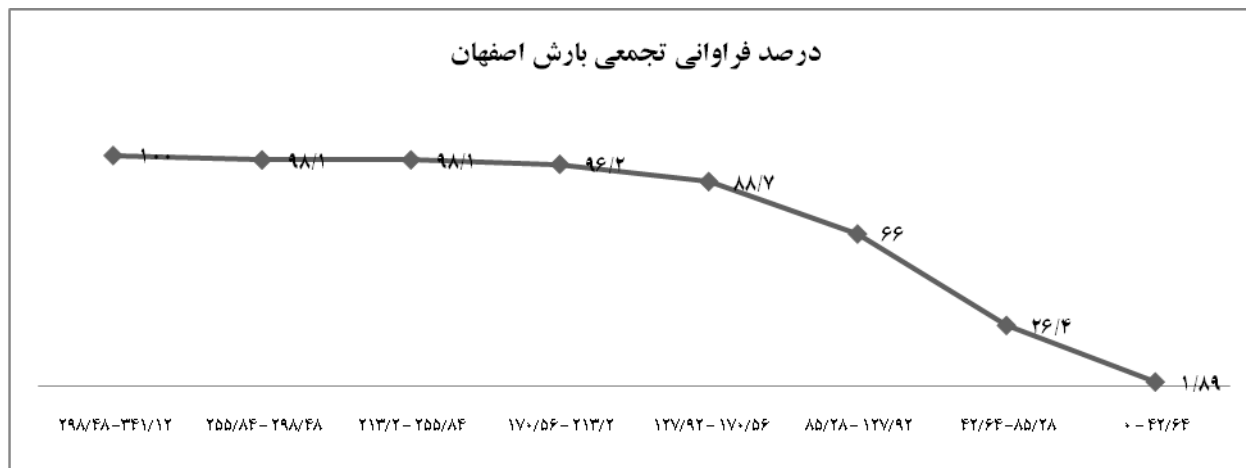
۲۵۵/۸۴ - ۲۹۸/۴۸	۲۷۷/۱۶	۰	۰	۰	۵۲	۰/۹۸۱	۹۸/۱
۲۹۸/۴۸ - ۳۴۱/۱۲	۳۱۹/۸	۱	۰/۰۱۸۹	۱/۸۹	۵۳	۱	۱۰۰
جمع		۵۳	۱	۱۰۰			

نمود فراوانی های بارش ایستگاه اصفهان :

با توجه به نمودار شماره ۴ مشخص می سازد که فراوانی بارش در کدام طبقات توزیع شده است . لذا بیشترین فراوانی بارش سالانه ایستگاه اصفهان در حدود طبقات بارش ۱۲۷/۹۲ تا ۸۵/۲۸ میلی متر می باشد. از طرفی حدود ۳۹/۶ درصد بارش سالانه اصفهان در حدطبقاتی بارش مذکور قرار دارد و همچنین حدود ۹۸/۱ درصد بارش سالانه اصفهان در دوره مذکور (۲۰۰۳ تا ۱۹۵۱) از ۲۹۸/۴۸ میلی متر کمتر است . یعنی :

موقعیت شماره 2 :

چنانچه سری رطوبت نسبی ایستگاه اصفهان 53 سال (1951 تا 2003) بصورت جدول شماره 2-2 در دست باشد سری مذکور را طبقه بندی نمایید؟

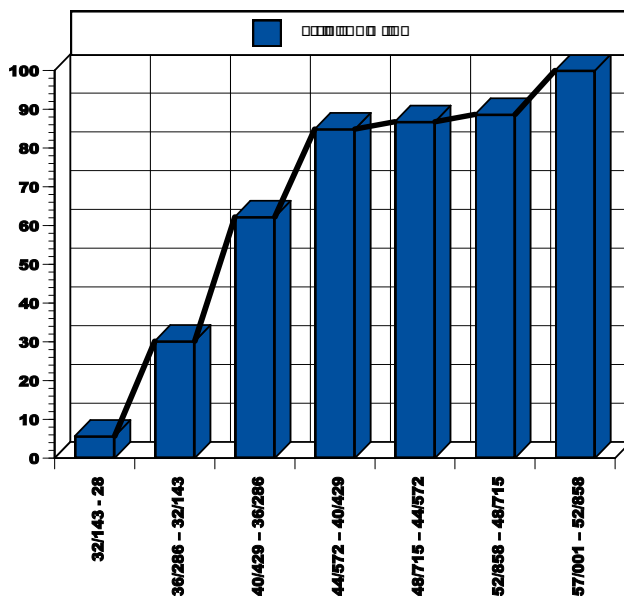
- تعیین دامنه تغییرات ($R = (57 - 28) = 29$)
- تعیین تعداد طبقات ($k = \sqrt{N} = \sqrt{53} = 7.28$)
- فاصله طبقات ($C = 29 / 7 = 4.143$)

جدول شماره 2-2: جدول فراوانی های رطوبت نسبی ایستگاه اصفهان :

طبقات	حد میانه طبقات	فراوانی مطلق	فراوانی نسبی	درصد فراوانی نسبی	فراوانی تجمعی	درصد فراوانی نسبی تجمعی
28 - 32/143	30/07	3	0/057	5/7	3	5/7
32/143 - 36/286	34/214	13	0/245	24/5	16	30/19

۳۶/۲۸۶ – ۴۰/۴۲۹	۳۸/۳۵۷	۱۷	۰/۳۲۱	۳۲/۱	۳۳	۶۲/۲۶
۴۰/۴۲۹ – ۴۴/۵۷۲	۴۲/۵	۱۲	۰/۲۲۶	۲۲/۶	۴۵	۸۴/۹
۴۴/۵۷۲ – ۴۸/۷۱۵	۴۶/۶۴	۱	۰/۰۱۸۹	۱/۸۹	۴۶	۸۶/۷۹
۴۸/۷۱۵ – ۵۲/۸۵۸	۵۰/۷۸۶	۱	۰/۰۱۸۹	۱/۸۹	۴۷	۸۸/۶۸
۵۲/۸۵۸ – ۵۷/۰۰۱	۵۴/۹۲۹	۶	۰/۱۱۳۲	۱۱/۳۲	۵۳	۱۰۰
جمع		۵۳	۱	۱۰۰		

متناسب با جدول شماره ۳۲/۱ درصد فراوانی سالانه رطوبت نسبی بین ۴۰/۴۲۹ تا ۳۶/۲۸۶ درصد می باشد. همچنین حدود ۸۸/۶۸ درصد میزان رطوبت نسبی سالانه اصفهان در طول دوره ۵۳ ساله کمتر از ۵۲/۸۵۸ درصد می باشد. به طریقی میزان رطوبت نسبی اصفهان نشان می دهد منبع رطوبتی اصفهان برای بارش بیرونی می باشد. یعنی :

نکته اساسی تفسیر توزیع فراوانی ها در تحلیل آماری اقلیم می باشد. با توجه به جدول رطوبت نسبی بالا نتایج نشان می دهد که 83 درصد رطوبت نسبی ایستگاه اصفهان در دوره 53 ساله حدود 43 درصد و کمتر است و حدود 98 درصد رطوبت نسبی ایستگاه اصفهان حدود 56 درصد و کمتر می باشد. لذا اهمیت میزان رطوبت نسبی در فرآیندهای مختلف اقلیمی شامل تراکم، بارش و ... در این قلمرو قابل توجه می باشد.

تحلیل فراوانی‌ها در تحقیقات اقلیمی با ترسیم نمودارها از اهمیت زیادی برخوردار است .

آماره‌های توصیفی و تغییرپذیری آنها:

عامل‌های اقلیمی بعنوان کمیت‌هایی قلمداد می‌شوند که از داده‌ها و اطلاعات مورد مطالعه در جامعه مورد بررسی بدست می‌آیند و با در دست داشتن آنها می‌توان خصوصیات هر قلمرو اقلیمی را مشخص و تحلیل نمود. آماره‌هایی که در مطالعات اقلیمی مورد توجه می‌باشند تحت عناوین زیر مدنظر قرار می‌گیرند:

- آماره‌هایی که در قالب بررسی وضعیت میانگین‌های اقلیمی مطرح می‌شوند.
- آماره‌هایی که در قالب بررسی وضعیت توزیع و پراکنش متغیرهای اقلیمی مطرح هستند
- آماره‌هایی که در قالب میزان انحرافات از شرایط بهنجاری مطرح می‌شوند .
- آماره‌هایی که در قالب میزان کشیدگی متغیرها را از شرایط بهنجاری نشان می‌دهند.

با توجه به دامنه مطالعات اقلیم‌شناسی آماره‌های مختلف به طور خاص مورد بررسی قرار خواهند گرفت .

آماره‌های بررسی وضعیت گرایش به مرکز متغیرهای اقلیمی :

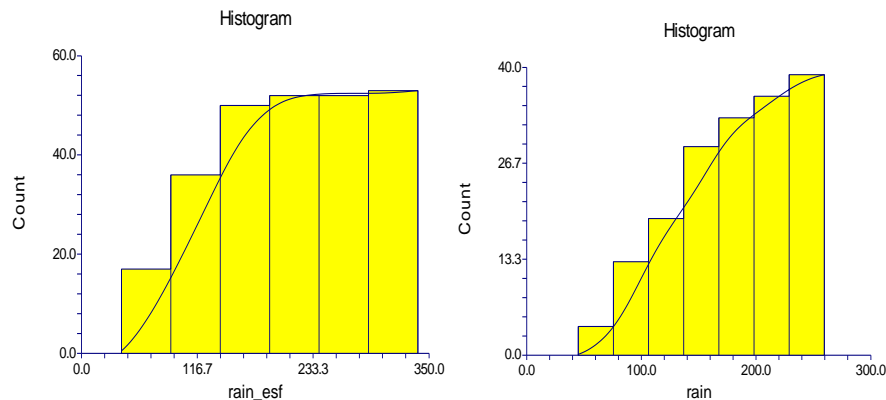
گرایش به مرکز در تحلیل‌های آماری مشخص‌کننده یک مقداری است که میانگین مقادیر یک نمونه را تعیین می‌کند. گرایش به مرکز از طریق تعیین مقداری که معرف مرکز توزیع یا میانگین مقادیر داده‌ها است ، بدست می‌آید. آماره‌های بسیار متداول در این طیف میانگین‌ها ، مد و میانه می‌باشد. نکته مهمی که در مطالعات اقلیمی باید به آن توجه شود تغییرپذیری این آماره‌ها در تحقیقات اقلیمی است. تغییرپذیری توزیع زمانی و مکانی متغیرهای اقلیمی است که نشان‌دهنده انحرافات متغیرها از اندازه مرکزی آنها است . این انحرافات را می‌توان در قالب دامنه تغییرات ، دامنه چارکی متوسط ، پراکنش ، انحراف معیار و ضریب تغییرات مورد بررسی قرار داد . برای توجیه مطلب به موقعیت شماره 1 توجه شود.

موقعیت شماره 1:

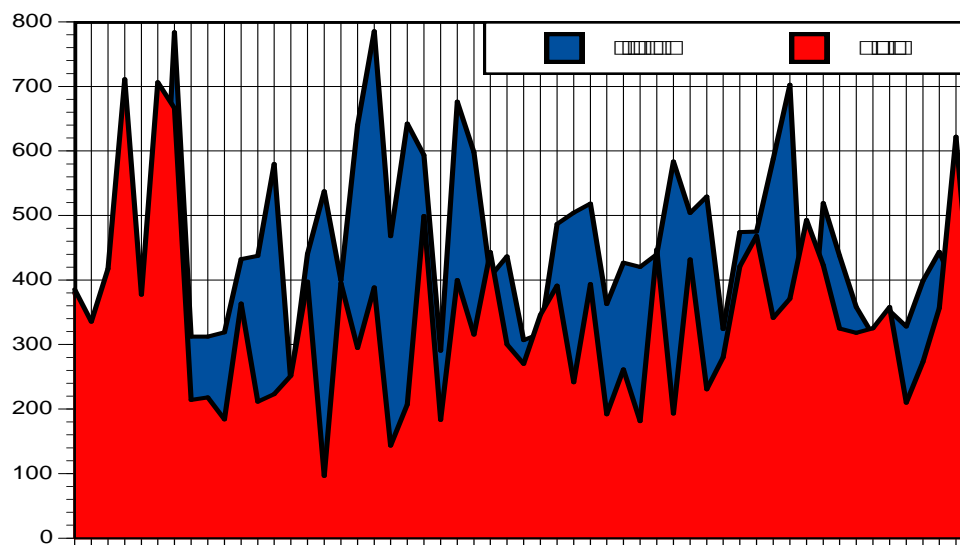
سری بارش ایستگاه‌های اصفهان و کاشان در دست بررسی است میزان توزیع یا پراکندگی یا تغییرپذیری کدام بیشتر است؟

پراکنش بارش اصفهان

پراکنش بارش کاشان

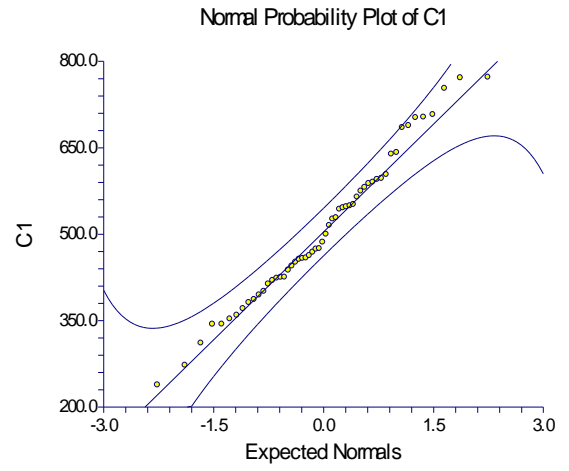
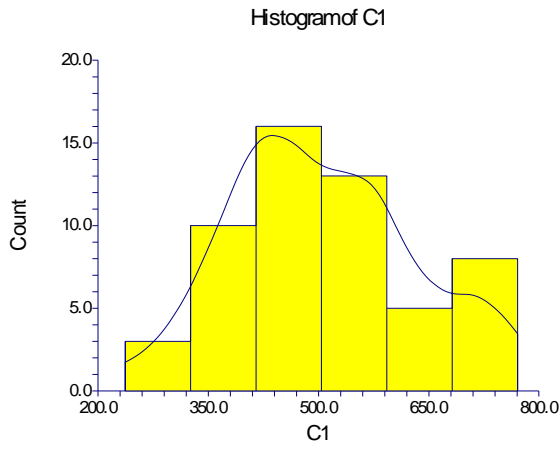

با توجه به نمودارهای پراکنش بارش اصفهان و کاشان مشخص است که پراکندگی یا تغییرپذیری بارش اصفهان بیشتر از بارش ایستگاه کاشان است. از نظر کمی هم می‌توان با محاسبه دامنه تغییرات یا سایر شاخص‌های پراکندگی به این موضوع پی برد. در قسمت‌های بعدی کتاب به شاخص‌های پراکندگی اشاره می‌شود. همچنین به نمودارهای بارش ایستگاه‌های خرم‌آباد و شیراز (2005 تا 1951) در زیر توجه شود:

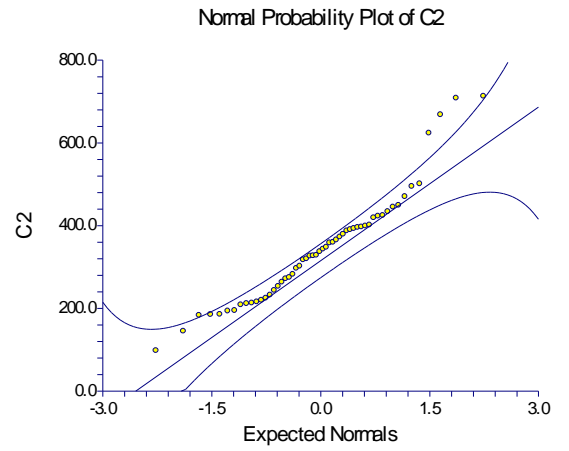
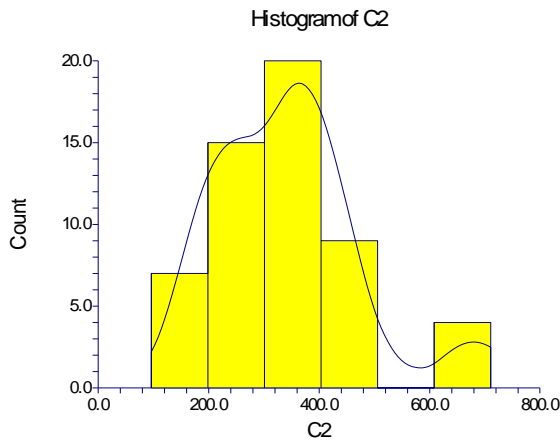

با توجه نمودار بالا هر چند آماره‌های توصیفی آن به خصوص میانگین آنها تفاوت دارند. یعنی میانگین بارش سالانه شیراز حدود 342/209 میلی‌متر و خرم‌آباد حدود 506/02 میلی‌متر می‌باشد. اما نمودار میزان پراکندگی و تغییرپذیری بارش سالانه شیراز بیشتر می‌باشد. براین اساس هر چند توجه به آماره‌های توصیفی در تحقیقات اقلیمی ضروری است اما توجه به تغییرپذیری متغیرها در رابطه با آماره‌های توصیفی اهمیت بیشتر دارد. یعنی:

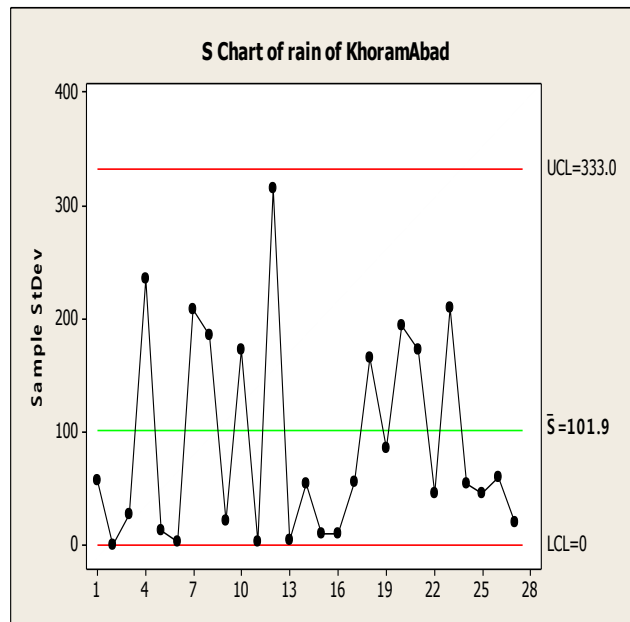
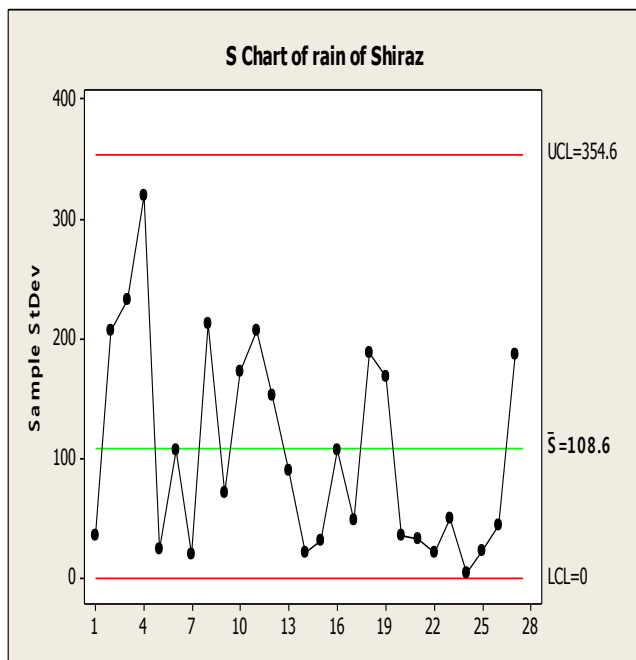
بارش خرم آباد

بارش شیراز

همچنین :

نمودارهای بالا هم میزان پراکنش بیشتر بارش سالانه ایستگاه شیراز را نسبت به بارش سالانه ایستگاه خرم آباد نشان می‌دهد. بر این اساس توجه به آماره‌های توصیفی و تغییرپذیری آنها در مطالعات اقلیمی از اهمیت زیادی برخوردار است.

محاسبه میانگین حسابی متغیرهای اقلیمی :

یکی از مهمترین آماره‌هایی که در تحقیقات اقلیمی مورد استفاده قرار می‌گیرد میانگین حسابی است. میانگین حسابی^۱ مقداری از متغیر است که بیشتر متغیرها حول آن تمرکز یافته‌اند. میانگین حسابی حاصل تقسیم جمع متغیرها بر تعداد آزمودنی‌ها (N) است. برای محاسبه میانگین از نماد یونانی زیگما ($\sum$) برای نشان دادن مجموع نمره در متغیر (X) استفاده می‌شود. میانگین حسابی به ساده و دارای فراوانی تقسیم می‌شود. برای محاسبه میانگین حسابی ساده می‌توان از رابطه شماره 1-1 استفاده کرد:

$$\bar{\mathbf{X}} = \frac{\sum \mathbf{x}_i}{\mathbf{N}} \quad (1-1)$$

$$\sum \mathbf{x}_i = \mathbf{x}_1 + \mathbf{x}_2 + \dots + \mathbf{x}_N \quad (2-1)$$

اگر نمره‌ها در مقیاس نمره‌ها به صورت منظم تنظیم شوند، مقدار میانگین دقیقاً در مرکز ثقل توزیع قرار می‌گیرد. بر این اساس میانگین را می‌توان نقطه‌ای در توزیع نمره‌ها دانست که مجموع جبری تفاوت نمره‌ها از آن نقطه برابر با صفر است، یعنی $(\sum (\mathbf{x} - \bar{\mathbf{X}}) = \mathbf{0})$. برای تبیین بهتر به موقعیت شماره^۱ توجه شود.

Arithmetic Mean - 1

موقعیت شماره 2:

اگر سری فشار اصفهان در دست باشد ، میانگین فشار در طول دوره 53 ساله چقدر می باشد.

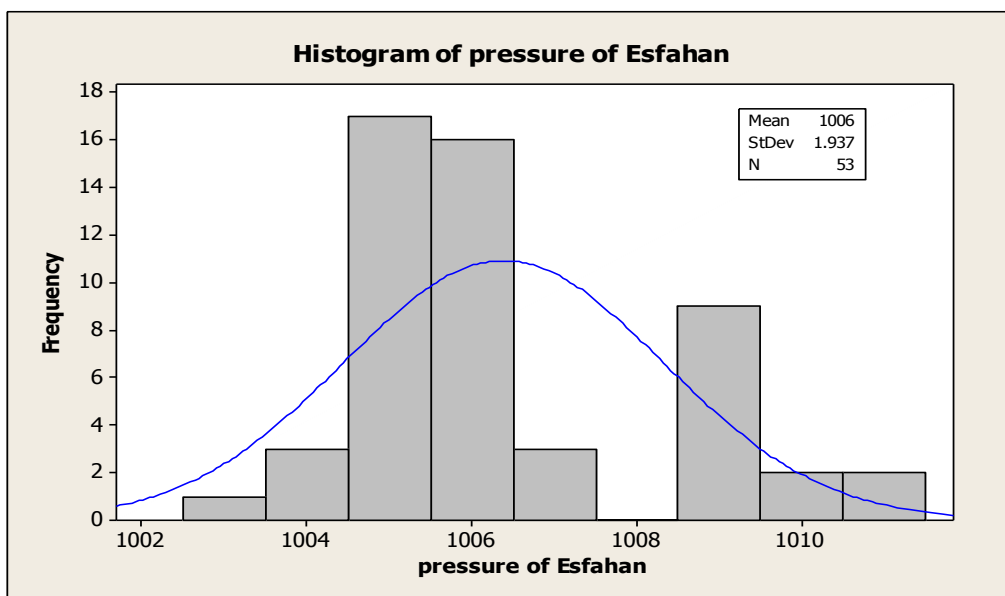
جدول شماره 2-3: سری فراوانی های فشار اصفهان:

مقدار فشار به هکتوپاسکال	فراوانی مطلق	فراوانی نسبی	درصد تجمعی فراوانی نسبی
۱۰۰۳/۰۰	۱	۱/۹	۱/۹
۱۰۰۳/۶۰	۱	۱/۹	۳/۸
۱۰۰۴/۴۰	۲	۳/۸	۷/۵
۱۰۰۴/۶۸	۱	۱/۹	۹/۴
۱۰۰۴/۸۰	۳	۵/۷	۱۵/۱
۱۰۰۴/۹۰	۴	۷/۵	۲۲/۶
۱۰۰۵/۰۰	۱	۱/۹	۲۴/۵
۱۰۰۵/۱۰	۲	۳/۸	۲۸/۳
۱۰۰۵/۲۰	۲	۳/۸	۳۲/۱
۱۰۰۵/۳۰	۲	۳/۸	۳۵/۸
۱۰۰۵/۴۰	۲	۳/۸	۳۹/۶
۱۰۰۵/۵۰	۲	۳/۸	۴۳/۴
۱۰۰۵/۶۰	۳	۵/۷	۴۹/۱
۱۰۰۵/۷۰	۳	۵/۷	۵۴/۷
۱۰۰۵/۸۰	۲	۳/۸	۵۸/۵
۱۰۰۶/۰۰	۲	۳/۸	۶۲/۳
۱۰۰۶/۳۰	۱	۱/۹	۶۴/۲
۱۰۰۶/۴۰	۳	۵/۷	۶۹/۸
۱۰۰۶/۵۰	۱	۱/۹	۷۱/۷
۱۰۰۶/۷۰	۱	۱/۹	۷۳/۶

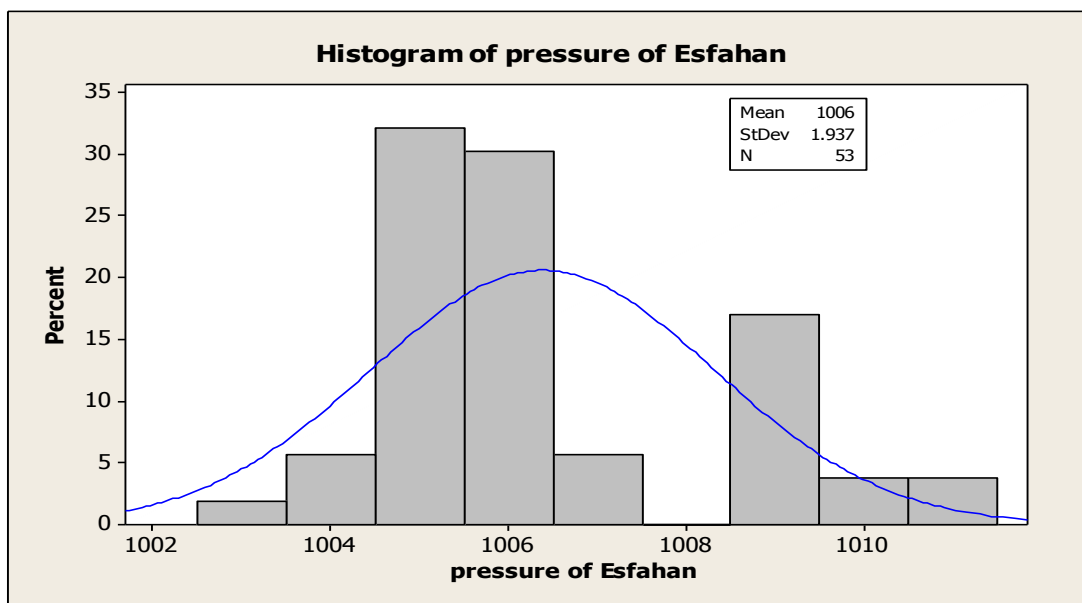
۱۰۰۶/۹۰	۱	۱/۹	۷۵/۵
۱۰۰۸/۷۰	۳	۵/۷	۸۱/۱
۱۰۰۹/۲۰	۱	۱/۹	۸۳/۰
۱۰۰۹/۳۰	۳	۵/۷	۸۸/۷
۱۰۰۹/۴۰	۲	۳/۸	۹۲/۵
۱۰۰۹/۵۰	۱	۱/۹	۹۴/۳
۱۰۱۰/۲۰	۱	۱/۹	۹۶/۲
۱۰۱۰/۵۰	۱	۱/۹	۹۸/۱
۱۰۱۱/۰۰	۱	۱/۹	۱۰۰/۰
کل	۵۳	۱۰۰/۰	

$$\bar{X} = \frac{\sum x_i}{N} = \frac{53338.38}{53} = 1006.38$$

مقدار میانگین فشار در دوره آماری 53 ساله ایستگاه اصفهان (2003 – 1951) برابر با 1006/38 میلی بار می باشد. همچنین حدود 75 درصد از توزیع فشار کمتر از 1006/9 میلی بار می باشد. بر این اساس هیچ کدام از اندازه های گرایش به مرکز را نمی توان بهترین اندازه در مطالعات و تحقیقات اقلیمی دانست. چون بیشتر سری های اقلیمی توزیع متقارن در دوره های زمانی ندارند. به شکل توزیع فشار ایستگاه اصفهان نگاه کنید:

عدم متقارن بودن سری فشار اصفهان در دوره 53 ساله مؤید موضوع بالا است. از نکاتی که در تحقیقات اقلیمی باید به آن توجه نمود این است که میل اثر داده ها انتهای بر میانگین بیشتر است. به طوری که در فراوانی توزیع فشار ایستگاه اصفهان نشان می دهد که در طول دوره مذکور تعداد 37 سال آن فشار مساوی یا کمتر از میانگین کل دوره می باشد و تعداد 16 دوره آن بیشتر از میانگین کل دوره است. لذا میل اثر داده های انتهای دوره در میانگین بیشتر می باشد. به نمودار شماره توجه نمایید:

توزیع درصدی فشار اصفهان میل اثر داده های انتهای دوره در میانگین بهتر نشان می دهد. از نکات دیگری که باید در استفاده از میانگین در تحقیقات اقلیمی به آن توجه نمود این است که در توزیع نامتقارن داده ها از شاخص های دیگر گرایش به مرکز برای معرف آن توزیع باید استفاده کرد.

محاسبه میانگین با متغیرهای طبقه بندی شده:

در بیشتر مواقع به علت حجم زیادی داده ها در تحقیقات اقلیمی لازم است اقلیم شناس سری یا سری های مورد مطالعه را طبقه بندی نماید و بعد از طبقه بندی به محاسبه آماره های آنها پردازد. بر این اساس یکی از شیوه های محاسبه میانگین با استفاده از فراوانی ها (F_i) می باشد. برای محاسبه میانگین با متغیرهای طبقه بندی شده می توان از رابطه (3-1) می توان استفاده نمود:

$$\bar{X} = \frac{1}{N} \sum F_i X_i \quad (3-1)$$

مراحل محاسبه:

$$- \text{تعیین دامنه تغییرات } (R = (1011 - 1003) + 1 = 9)$$

- تعیین تعداد طبقات ($k = 1 + 3.322 \log 53 = 6.728$) : 7

- فاصله طبقات ($C = 9 / 7 = 1.29$)

جدول شماره 2-3: جدول توزیع فراوانی های فشار ایستگاه اصفهان :

حدود طبقات	فراوانی مطلق (F_i)	میانہ طبقات (M_p)	$F_i M_p$
۱۰۰۳- ۱۰۰۴/۲۹	۲	۱۰۰۳/۶۴۵	۲۰۰۷/۲۹
۱۰۰۴/۲۹-۱۰۰۵/۵۸	۲۱	۱۰۰۴/۹۳۵	۲۱۱۰۳/۶۳۵
۱۰۰۵/۵۸-۱۰۰۶/۸۷	۱۶	۱۰۰۶/۲۲۵	۱۶۰۹۹/۶
۱۰۰۶/۸۷-۱۰۰۸/۱۶	۱	۱۰۰۷/۵۱۵	۱۰۰۷/۵۱۵
۱۰۰۸/۱۶-۱۰۰۹/۴۵	۹	۱۰۰۸/۸۰۵	۹۰۷۹/۲۴۵
۱۰۰۹/۴۵-۱۰۱۰/۷۴	۳	۱۰۱۰/۰۹۵	۳۰۳۰/۲۸۵
۱۰۱۰/۷۴-۱۰۱۲/۰۳	۱	۱۰۱۱/۳۸۵	۱۰۱۱/۳۸۵
جمع	۵۳		۵۳۳۳۸/۹۵۵

$$\bar{X} = \frac{1}{53} \sum 53338.955 = 1006.395$$

محاسبه میانگین وزنی متغیرهای اقلیمی :

اگر در یک مجموعه از داده‌های اقلیمی مقادیر اندازه‌های متغیر مورد نظر مانند دما را نشان دهند و هر یک از این اندازه‌ها دارای اهمیت معینی باشند به عبارت دیگر هر یک بر حسب اهمیتی که دارند، ضریب یا وزنی مانند W_1 ، W_2 ، ... و W_k نسبت داده شود یا به هر یک از متغیرها ضریبی داده شود لذا می‌توان میانگین وزنی آنها را با استفاده از رابطه (4-2) محاسبه نمود:

$$\bar{X}_w = \frac{\sum w_i x_i}{\sum w_i} \quad (4-2)$$

موقعیت شماره 3:

اگر وضعیت زیر حوضه‌های آبریز اورگان در غرب استان اصفهان به صورت جدول زیر باشد میانگین وزنی بارش حوضه آبریز مذکور را محاسبه کنید

؟

زیرحوضه	مساحت (km ²) (W)	بارش (mm) (X _i)	بارش در مساحت	نسبت درصد مساحت	نسبت درصد مساحت به بارش
۱	۱۱/۱	۳۹۲/۵	۴۳۵۶/۷۵	۲۱/۸۷۶	۸۵۸۳/۹۷
۲	۵/۹۳	۳۴۸/۴	۲۰۶۶/۰۱۲	۱۱/۶۸۷	۴۰۰۲/۰۷
۳	۱۹/۹۵	۴۴۱/۵	۸۸۰۷/۹۳	۳۹/۳۲	۱۷۳۵۹/۷۸
۴	۱/۰۳	۳۹۷/۴	۴۰۹/۳۲۲	۲/۰۳	۸۰۶/۷۲۲
۵	۱۲/۷۳	۴۹۰/۵	۶۲۴۴/۰۶۵	۲۵/۰۹	۱۲۳۰۶/۶۴۵
جمع	۵۰/۷۴	میانگین: ۴۱۴/۰۶	۲۱۸۸۴/۰۷۴	۱۰۰	۴۳۰۵۹/۱۸۷

$$\bar{X}_w = \frac{\sum w_i x_i}{\sum w_i} = \frac{21882.074}{50.74} = 431.3 \text{ میلی متر}$$

$$\bar{X}_{Rw} = \frac{\sum w_i x_i}{\sum w_i} = \frac{43059.187}{50.74} = 848.624$$

همانطوری که مشاهده می‌شود میانگین بارش حوضه برابر با 414/06 میلی‌متر می‌باشد ولی میانگین وزنی بارش در حوضه‌ها 431/3 میلی‌متر می‌باشد.

محاسبه میانگین هندسی متغیرهای اقلیمی:

اگر سری داده‌های جمع‌آوری شده به صورت نسبی یا درصدی باشند مانند نسبت‌ها، درصدها، شاخص‌ها و ... از میانگین هندسی¹ استفاده می‌شود. میانگین هندسی متغیرها از جذر nام حاصلضرب آنها بدست می‌آید. برای محاسبه میانگین هندسی از رابطه (5-2) استفاده می‌شود.

$$\bar{X}_G = \sqrt[n]{x_1 \times x_2 \times \dots \times x_n} \quad (5-2)$$

$$\bar{X}_G = (x_1 \times x_2 \times \dots \times x_n)^{1/n}$$

همچنین می‌توان از رابطه زیر استفاده کرد:

$$\bar{X}_G = \text{antilog} \frac{1}{n} \sum \log x_i \quad (6-2)$$

موقعیت شماره 4:

اگر سری دمای سالانه ایستگاه اصفهان 53 (2003 - 1951) در دست باشد میانگین هندسی آن را حساب کنید:

ردیف	دما	لگارتیم دما	ردیف	دما	لگارتیم دما
۱	۱۵/۳۰	۱/۱۸۵	۲۸	۱۶/۴۰	۱/۲۱۵
۲	۱۴/۹۰	۱/۱۷۳	۲۹	۱۶/۳۰	۱/۲۱۲
۳	۱۵/۲۰	۱/۱۸۲	۳۰	۱۶/۵۰	۱/۲۱۷
۴	۱۵/۳۰	۱/۱۸۵	۳۱	۱۶/۴۰	۱/۲۱۵
۵	۱۵/۴۰	۱/۱۸۸	۳۲	۱۵/۸۰	۱/۱۹۹
۶	۱۴/۹۰	۱/۱۷۳	۳۳	۱۶/۱۰	۱/۲۰۷
۷	۱۴/۳۰	۱/۱۵۵	۳۴	۱۵/۹۰	۱/۲۰۱

۸	۱۶/۹۰	۱/۲۲۸	۳۵	۱۶/۹۰	۱/۲۲۸
۹	۱۶/۶۰	۱/۲۲۰	۳۶	۱۵/۹۰	۱/۲۰۱
۱۰	۱۶/۷۰	۱/۲۲۳	۳۷	۱۷/۰۰	۱/۲۳۰
۱۱	۱۶/۱۰	۱/۲۰۷	۳۸	۱۷/۲۰	۱/۲۳۶
۱۲	۱۶/۰۰	۱/۲۰۴	۳۹	۱۶/۵۰	۱/۲۱۷
۱۳	۱۶/۹۰	۱/۲۲۸	۴۰	۱۷/۴۰	۱/۲۴۱
۱۴	۱۵/۶۰	۱/۱۹۳	۴۱	۱۶/۸۰	۱/۲۲۵
۱۵	۱۶/۱۰	۱/۲۰۷	۴۲	۱۵/۴۰	۱/۱۸۸
۱۶	۱۶/۷۰	۱/۲۲۳	۴۳	۱۶/۳۰	۱/۲۱۲
۱۷	۱۵/۶۰	۱/۱۹۳	۴۴	۱۸/۷۴	۱/۲۷۳
۱۸	۱۶/۰۰	۱/۲۰۴	۴۵	۱۵/۹۰	۱/۲۰۱
۱۹	۱۶/۰۰	۱/۲۰۴	۴۶	۱۵/۶۰	۱/۱۹۳
۲۰	۱۷/۰۰	۱/۲۳۰	۴۷	۱۶/۲۰	۱/۲۱۰
۲۱	۱۶/۲۰	۱/۲۱۰	۴۸	۱۶/۶۰	۱/۲۲۰
۲۲	۱۴/۵۰	۱/۱۶۱	۴۹	۱۶/۹۰	۱/۲۲۸
۲۳	۱۶/۲۰	۱/۲۱۰	۵۰	۱۶/۹۰	۱/۲۲۸
۲۴	۱۵/۳۰	۱/۱۸۵	۵۱	۱۷/۶۰	۱/۲۴۶
۲۵	۱۵/۷۰	۱/۱۹۶	۵۲	۱۷/۴۰	۱/۲۴۱
۲۶	۱۵/۷۰	۱/۱۹۶	۵۳	۱۷/۰۰	۱/۲۳۰
۲۷	۱۶/۸۰	۱/۲۲۵			میانگین ۱/۲۰۹۴۴

$$\bar{X}_G = \text{antilog} \frac{1}{53} \sum 64.1 = 16.19$$

یا

از نکات مهمی که باید در محاسبه میانگین هندسی در مطالعات و تحقیقات اقلیمی به آن اشاره نمود این است که متغیرهای اقلیمی به صورت مشخصه‌های جبری آنها را مورد توجه قرار می‌دهد. از طرفی اگر متغیرهای اقلیمی دارای مقادیر منفی و صفر باشد، استفاده از این میانگین توصیه نمی‌شود. چون مقادیر منفی و صفر با این شیوه قابل محاسبه نمی‌باشد.

محاسبه میانگین همساز یا هارمونیک متغیرهای اقلیمی :

برای محاسبه میانگین همساز¹ متغیرهای اقلیمی باید ابتدا مقادیر معکوس متغیرها را محاسبه نمود و بعد میانگین آنها را بدست آورد. در اقلیم وقتی از این نوع میانگین استفاده می‌شود که مقدار و شدت و ارزش متغیرها متفاوت باشد. برای محاسبه میانگین همساز متغیرها را رابطه شماره (7-2) استفاده می‌شود.

$$\bar{X}_h = \frac{n}{\sum \frac{1}{x_i}} \quad (7-2)$$

برای فهم شیوه میانگین همساز لازم است به موقعیت شماره 5 توجه شود.

موقعیت شماره 5:

اگر سری بارش 20 ساله (1986 تا 2005) ایستگاه دهلران در دست باشد میانگین همساز سری را محاسبه نمایید؟

بارش	بارش/1	بارش	بارش/1
۵۱۰/۳۰	۰/۰۰۲	۶۴۸/۲۰	۰/۰۰۲
۲۲۸/۹۰	۰/۰۰۴	۲۹۳/۹۰	۰/۰۰۳
۴۰۵/۳۰	۰/۰۰۲	۲۵۶/۷۰	۰/۰۰۴
۳۶۱/۸۰	۰/۰۰۳	۲۶۸/۱۰	۰/۰۰۴
۲۱۲/۱۰	۰/۰۰۵	۲۰۵/۵۰	۰/۰۰۵

۲۸۵/۴۰	۰/۰۰۴	۲۳۰/۸۰	۰/۰۰۴
۳۶۶/۵۰	۰/۰۰۳	۲۶۲/۸۰	۰/۰۰۴
۳۷۵/۶۰	۰/۰۰۳	۲۴۸/۶۰	۰/۰۰۴
۴۰۲/۰۰	۰/۰۰۲	۲۵۷/۵۰	۰/۰۰۴
۱۶۹/۹۰	۰/۰۰۶	۲۱۴/۵۰	۰/۰۰۵

$$\bar{X}_h = \frac{20}{0.072} = 277.78$$

محاسبه میانگین متحرک متغیرهای اقلیمی :

یکی از شاخص‌های گرایش به مرکز بسیار مهم در اقلیم‌شناسی میانگین متحرک^۱ می‌باشد. با توجه به ماهیت زمانی متغیرهای اقلیمی استفاده از این آماره اهمیت زیادی دارد. میانگین متحرک با رتبه‌های مختلف در نظر گرفته و محاسبه می‌شود. برای محاسبه میانگین متحرک می‌توان از رابطه شماره (2-8) استفاده کرد:

$$\begin{aligned}\bar{X}_{m(1)} &= \frac{X_1 + X_2 + \dots + X_n}{n} \\ \bar{X}_{m(2)} &= \frac{X_2 + X_3 + \dots + X_{n+1}}{n} \quad (8-2) \\ \bar{X}_{m(3)} &= \frac{X_3 + X_4 + \dots + X_{n+2}}{n}\end{aligned}$$

برای سری‌های زمانی می‌توان نیمه میانگین‌ها^۲ را نیز محاسبه نمود. در این روش ابتدا باید نقطه میانی سری را مشخص نمود و بعد میانگین را برای نیمه‌های اول و دوم محاسبه نمود. در این صورت جامعه دارای دو میانگین است. برای فهم بهتر به موقعیت شماره 6 اشاره می‌شود. موقعیت شماره 6:

اگر بارش 20 ساله (2005 - 1986) ایستگاه کرمانشاه در دست باشد، میانگین متحرک رتبه 4 آن را حساب کنید؟

¹ - Moving averages
² - Semi Averages

بارش	میانگین متحرک رتبه 4
۴۴۰/۰۰	
۵۸۳/۸۰	
۵۰۴/۰۰	$\bar{X}_{m(1)} = \frac{440 + 583.8 + 504 + 529.5}{4} = 514.325$
۵۲۹/۵۰	۴۸۵/۳۵
۳۲۴/۱۰	۴۵۷/۹۷۵
۴۷۴/۳۰	۴۵۰/۷۲۵
۴۷۵/۰۰	۴۶۵/۳
۵۸۷/۸۰	۵۵۹/۹
۷۰۲/۵۰	۴۹۵/۲۷۵
۲۱۵/۸۰	۵۰۶/۳
۵۱۹/۱۰	۴۶۸/۷۲۵
۴۳۷/۵۰	۳۸۲/۵۷۵
۳۵۷/۹۰	۴۰۷/۳
۳۱۴/۷۰	۳۶۵/۶۲۵

۳۵۲/۴۰	۳۳۸/۲
۳۲۷/۸۰	۳۴۸/۴۲۵
۳۹۸/۸۰	۳۸۰/۶۵
۴۴۳/۶۰	۳۸۸/۴۲۵
۳۸۳/۵۰	۴۰۲/۷۵
۳۸۴/۸۰	

از نکات لازم در کاربرد میانگین‌ها این است که اگر هر عددی در متغیرها ضرب یا تقسیم کنیم به همان نسبت در میانگین مؤثر می‌باشد. یا اگر همه مقادیر یک متغیر از یک عدد ثابت کم شود میانگین هم به همان مقدار کم می‌شود. از طرفی مجموع انحراف مقادیر از میانگین برابر با صفر است. میانگین فقط برای متغیرهای فاصله‌ای و نسبی به کار برده می‌شود. در میانگین همه داده‌ها و توزیع فراوانی آنها اثر دارد. از طرفی باید اقلیم‌شناس بداند که توزیع‌های متفاوت دارای میانگین یکسان می‌باشند و تمایل میانگین به طرف چولگی بیشتر از سایر شاخص‌های گرایش به مرکز است. به هر حال در تحلیل‌های اقلیمی استفاده از میانگین اهمیت زیادی دارد زیرا در محاسبه میانگین متغیرهای اقلیمی همه داده‌ها مؤثر هستند و متغیرها با دامنه‌های متفاوت در آن تأثیر دارد.

محاسبه میانه متغیرهای اقلیمی :

یکی از آماره‌های گرایش به مرکز وضعیت میانه^۱ سری‌ها می‌باشد. اگر سری اقلیمی را به صورت نزولی یا به صورت صعودی مرتب کنند مقدار متغیر یا صفتی که در وسط قرار می‌گیرد میانه سری یا متغیرها نامیده می‌شود. لذا میانه مقداری از متغیر است که فراوانی مقادیر بزرگتر و کوچکتر از آن مساوی باشد. روش محاسبه میانه به دو شکل داده‌های طبقه‌بندی نشده و طبقه‌بندی شده متفاوت خواهد بود. برای محاسبه میانه ابتدا باید سری را مرتب و نقطه میانی آن با $m_e = \frac{n}{2}$ بدست آورد. برای محاسبه میانه داده‌های طبقه‌بندی نشده دو حالت وجود دارد.

اگر تعداد سری فرد باشد بعد از مرتب کردن عدد وسطی میانه است. برای تعیین عدد میانه کافی است از رابطه $m_e = \frac{(n+1)}{2}$ استفاده نمود.

اگر سری زوج باشد بعد از مرتب کردن معدل دو عدد میانی میانه می‌باشند. برای فهم بهتر به موقعیت شماره 7 اشاره می‌شود.

median - 1

موقعیت شماره 7:

اگر سری ابرناکی ایستگاه اصفهان در دست باشد، میانه آن سری را محاسبه نمایید؟

ردیف	مقدار ابرناکی	مقدار ابرناکی مرتب شده	ردیف	مقدار ابرناکی	مقدار ابرناکی مرتب شده
۱	۲۹/۰۰	۱۳/۰۰	۲۸	۱۵/۰۰	۳۴/۰۰
۲	۴۰/۰۰	۱۵/۰۰	۲۹	۲۷/۰۰	۳۴/۰۰
۳	۵۱/۰۰	۱۵/۰۰	۳۰	۲۹/۰۰	۳۴/۰۰
۴	۵۶/۰۰	۱۵/۰۰	۳۱	۱۵/۰۰	۳۶/۰۰
۵	۳۶/۰۰	۱۷/۰۰	۳۲	۴۵/۰۰	۳۶/۰۰
۶	۴۷/۰۰	۲۱/۰۰	۳۳	۳۲/۰۰	۳۶/۰۰
۷	۵۴/۰۰	۲۲/۰۰	۳۴	۳۴/۰۰	۳۶/۰۰
۸	۴۵/۰۰	۲۳/۰۰	۳۵	۳۱/۰۰	۳۷/۰۰
۹	۳۴/۰۰	۲۳/۰۰	۳۶	۴۹/۰۰	۳۷/۰۰
۱۰	۲۸/۰۰	۲۴/۰۰	۳۷	۲۵/۰۰	۳۷/۰۰
۱۱	۳۶/۰۰	۲۵/۰۰	۳۸	۳۸/۰۰	۳۸/۰۰
۱۲	۳۴/۰۰	۲۵/۰۰	۳۹	۳۶/۰۰	۴۰/۰۰
۱۳	۴۰/۰۰	۲۷/۰۰	۴۰	۱۵/۰۰	۴۰/۰۰
۱۴	۳۲/۰۰	۲۸/۰۰	۴۱	۳۱/۰۰	۴۰/۰۰
۱۵	۳۷/۰۰	۲۸/۰۰	۴۲	۲۵/۰۰	۴۳/۰۰
۱۶	۳۷/۰۰	۲۹/۰۰	۴۳	۳۴/۰۰	۴۵/۰۰
۱۷	۳۱/۰۰	۲۹/۰۰	۴۴	۱۳/۰۰	۴۵/۰۰
۱۸	۳۴/۰۰	۳۰/۰۰	۴۵	۴۰/۰۰	۴۶/۰۰

۱۹	۵۲/۰۰	۳۰/۰۰	۴۶	۴۶/۰۰	۴۷/۰۰
۲۰	۳۰/۰۰	۳۱/۰۰	۴۷	۲۸/۰۰	۴۷/۰۰
۲۱	۳۷/۰۰	۳۱/۰۰	۴۸	۱۷/۰۰	۴۹/۰۰
۲۲	۴۳/۰۰	۳۱/۰۰	۴۹	۲۳/۰۰	۵۱/۰۰
۲۳	۲۴/۰۰	۳۲/۰۰	۵۰	۲۲/۰۰	۵۲/۰۰
۲۴	۴۷/۰۰	۳۲/۰۰	۵۱	۲۳/۰۰	۵۲/۰۰
۲۵	۳۳/۰۰	۳۳/۰۰	۵۲	۲۱/۰۰	۵۴/۰۰
۲۶	۵۲/۰۰	۳۴/۰۰	۵۳	۳۰/۰۰	۵۶/۰۰
۲۷	۳۶/۰۰	۳۴/۰۰			

$$m_e = \frac{(53 + 1)}{2} = 27$$

عدد میانه عدد 27 ام یعنی 34 است .

محاسبه میانه برای سری های اقلیمی طبقه بندی شده:

برای محاسبه میانه از طریق سری طبقه بندی شده باید با تعیین تعداد طبقات و تنظیم داده ها در قالب فراوانی های مطلق و تجمعی سری را مورد بررسی قرار داد . برای محاسبه میانه سری طبقه بندی شده از رابطه شماره (9-2) می توان استفاده کرد:

$$M_e = L + \frac{N/2 - F}{f} \times C \quad (9-2)$$

L کرانه پایین که میانه در آن قرار دارد ، F فراوانی تجمعی ماقبل طبقه ای که میانه در آن قرار دارد ، f فراوانی مطلق طبقه ای که میانه در آن قرار دارد . برای فهم بهتر به موقعیت شماره 8 توجه شود.

موقعیت شماره 8 :

اگر سری فشار ایستگاه اصفهان به صورت جدول زیر در دسترس باشد میانه سری را محاسبه کنید؟

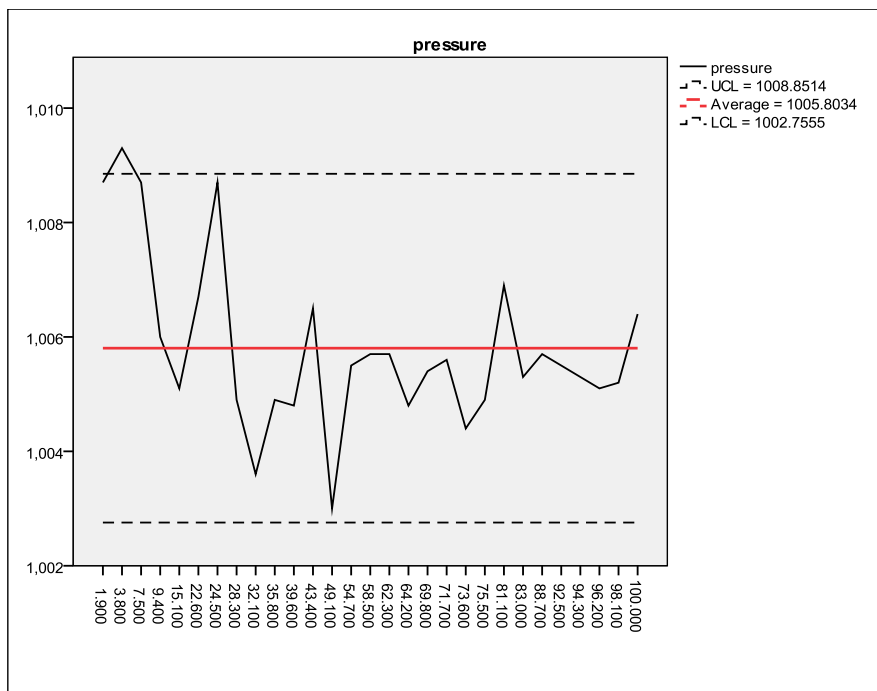
حدود طبقات	فراوانی مطلق	فراوانی تجمعی
۱۰۰۳- ۱۰۰۴/۲۹	۲	۲
۱۰۰۴/۲۹-۱۰۰۵/۵۸	۲۱	۲۳
۱۰۰۵/۵۸-۱۰۰۶/۸۷	۱۶	۳۹
۱۰۰۶/۸۷-۱۰۰۸/۱۶	۱	۴۰
۱۰۰۸/۱۶-۱۰۰۹/۴۵	۹	۴۹
۱۰۰۹/۴۵-۱۰۱۰/۷۴	۳	۵۲
۱۰۱۰/۷۴-۱۰۱۲/۰۳	۱	۵۳
جمع	۵۳	

ابتدا مقدار $\frac{26}{5} = 2 \div 5 = 5.2$ را بدست می آورند، بر اساس عدد بدست آمده طبقه ای که میانه در آن قرار دارد را مشخص می نمایند . عدد 26/5 نشان می دهد که میانه در طبقه فراوانی تجمعی بین 23 و 39 قرار دارد ، لذا طبقه میانه دار طبقه ای است که فراوانی تجمعی آن 23 می باشد چون به عدد مبنا نزدیکتر است . کرانه پایین آن برابر است با $0.645 = 2 \div 31 = 0.0645$ لذا براساس فرمول :

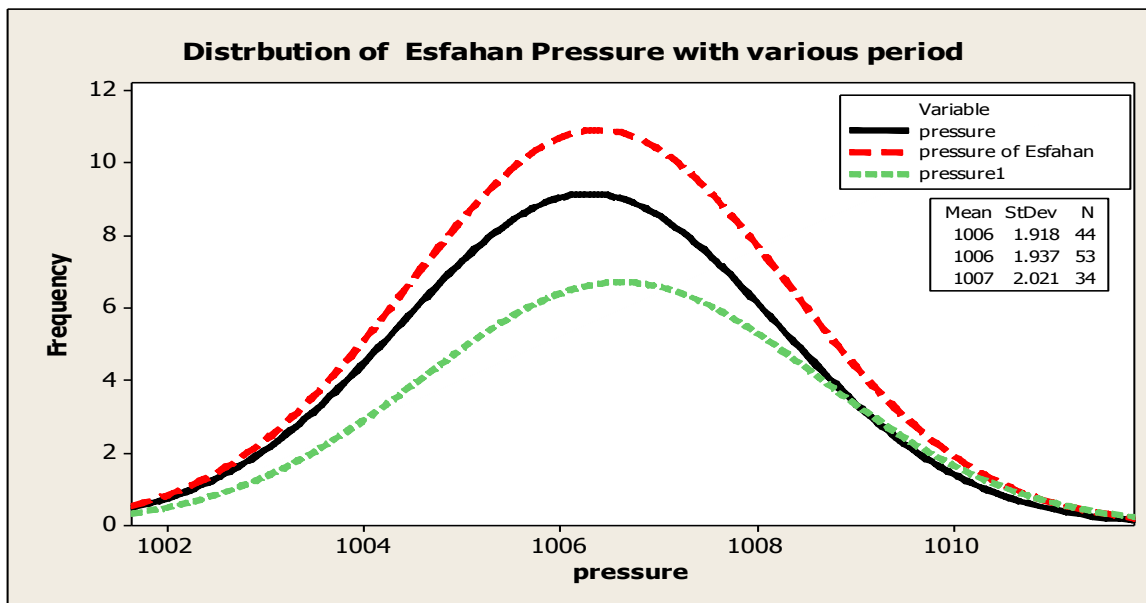
$$M_e = 1004.29 + \frac{26.5 - 2}{21} \times 1.29$$

$$= 1005.79$$

میانه در تحلیل های اقلیمی نشان می دهد که 50 درصد داده ها بزرگتر یا کوچکتر از آن می باشد . از طرفی میانه برای آن سری از متغیرهای اقلیمی بکار می رود که توزیع نامتقارن دارند . برای تبیین بهتر مطلب به نمودار شماره زیر توجه نمایید:

به هر حال میانه به عنوان یک اندازه از آماره های گرایش به مرکز توزیع هایی که شکل آنها نامتقارن است استفاده می شود. میانه چون کمتر تحت تأثیر نمره های انتهایی در توزیع قرار می گیرد ، در تحقیقات اقلیمی به خصوص در توزیع فراوانی ها اهمیت زیادی دارد. به نمودارهای شماره زیر توجه نمایید :

با توجه به نمودار شماره ۱ اثر نمره های انتهایی در مقدار میانه و پراکنش سری فشار ایستگاه اصفهان مشخص است. هر چه طول دوره کاهش می یابد توزیع سری نامتقارن تر و میزان پراکنش سری افزایش می یابد. با افزایش نامتقارنی سری اهمیت استفاده از میانه در بین اندازه های گرایش به مرکز بیشتر می شود. به هر حال استفاده از آماره میانه در تحلیل های اقلیمی نشان می دهد که کدام متغیر در وسط سری مورد بررسی قرار دارد و نشانگر این است که 50 درصد سری بالاتر یا پائین تر از آن هستند.

محاسبه چارک ها در تحلیل آماری متغیرهای اقلیمی :

چارک ها مقادیری از متغیرهای اقلیمی هستند که فراوانی کل را به چهار قسمت مساوی تقسیم می نمایند. به عبارت دیگر چارک ها مقادیری از متغیرند که دامنه را به چهار قسمت تقسیم می کنند، بطوری که هر یک از قسمت ها یک چهارم فراوانی کل را دربر داشته باشد. روش محاسبه چارک ها مانند محاسبه میانه است. چارک اول با Q_1 ، چارک دوم با Q_2 ، چارک سوم با Q_3 و چارک چهارم را با Q_4 نشان می دهند. چارک اول مقداری از متغیر است که فراوانی تجمعی نظیر آن برابر با 25 درصد فراوانی کل باشد و چارک دوم همان میانه و مقداری از متغیر است که فراوانی تجمعی آن 50 درصد فراوانی کل باشد و چارک سوم مقداری است که فراوانی تجمعی آن برابر 75 درصد فراوانی کل باشد و چارک چهارم شامل 100 درصد فراوانی ها می شود. برای نمایش چارک ها کافی است از شاخص $\frac{aN}{4}$ استفاده کرد. مثلاً اگر چارک اول مورد نظر باشد $\frac{1N}{4}$ ، اگر

چارک دوم مورد نظر باشد $\frac{2N}{4}$ و اگر چارک سوم مورد نظر باشد $\frac{3N}{4}$ گرفته می شود. برای محاسبه چارک ها به صورت سری طبقه بندی نشده

و سری طبقه بندی شده می توان عمل کرد. برای تبیین بهتر به موقعیت شماره 9 اشاره می شود.

موقعیت شماره 9 :

اگر سری بارش 20 ساله (1986 تا 2005) ایستگاه اهواز در دست باشد، چارک اول و سوم آن را محاسبه کنید؟

محاسبه به شیوه سری طبقه بندی نشده :

مراحل :

ابتدا سری را از کوچک به بزرگ مرتب می کنند. سپس میانه یا چارک دوم سری را محاسبه نمایند و در نهایت میانگین سری سمت چپ (کمتر) چارک اول سری می باشد و سری سمت راست (بیشتر) چارک سوم سری می باشد. یعنی :

	بارش	بارش مرتب شده	ردیف	بارش	بارش مرتب شده
۱	۳۲۷/۴۰	۸۶/۴۰	۱۱	۲۸۹/۹۰	۲۲۷/۸۰
۲	۲۵۰/۹۰	۱۳۶/۰۰	۱۲	۴۶۸/۸۰	۲۲۸/۲۰

۳	۱۸۵/۰۰	۱۷۰/۹۰	۱۳	۱۷۰/۹۰	۲۳۴/۸۰
۴	۲۲۴/۸۰	۱۷۱/۳۰	۱۴	۲۲۷/۸۰	۲۵۰/۹۰
۵	۱۳۶/۰۰	۱۸۵/۰۰	۱۵	۲۳۴/۸۰	۲۷۱/۸۰
۶	۴۱۰/۳۰	۱۸۸/۱۰	۱۶	۲۲۷/۳۰	۲۸۹/۹۰
۷	۳۰۲/۵۰	۲۱۸/۸۰	۱۷	۱۷۱/۳۰	۳۰۲/۵۰
۸	۲۱۹/۱۰	۲۱۹/۱۰	۱۸	۲۱۸/۸۰	۳۲۷/۴۰
۹	۲۲۸/۲۰	۲۲۴/۸۰	۱۹	۲۷۱/۸۰	۴۱۰/۳۰
۱۰	۸۶/۴۰	۲۲۷/۳۰	۲۰	۱۸۸/۱۰	۴۶۸/۸۰

$$Q_1 = \frac{N}{4} = \frac{20}{4} = 5$$

$$Q_3 = \frac{3N}{4} = \frac{60}{4} = 15$$

لذا: چارک اول سری 185 و چارک سوم 271/8 می باشد

محاسبه چارک ها به شیوه سری طبقه بندی شده:

مراحل:

- تعیین دامنه تغییرات ($R = (468.8 - 86.4) = 382.4$)

- تعیین تعداد طبقات ($k = \sqrt{N} = \sqrt{20} = 4.47 = 5$)

- فاصله طبقات ($C = 382.4 / 5 = 76.48 = 76.5$)

طبقات	فراوانی	فراوانی تجمعی
86/4- 162/9	2	2
162/9 -239/4	11	13
239/4-315/9	4	17
315/9-392/4	1	18
392/4-468/9	2	20
جمع	20	

$$Q_1 = L + \frac{\frac{N}{4} - F}{f} \times C \quad \text{برای چارک اول:}$$

$$Q_3 = L + \frac{\frac{3N}{4} - F}{f} \times C \quad \text{برای چارک سوم:}$$

مراحل چارک اول:

$$\frac{1 \times 20}{4} = 5$$

طبقه ای که چارک اول در آن قرار دارد طبقه اول می باشد ، لذا:

$$Q_1 = 162.9 + \frac{5 - 2}{11} \times 76.5 = 183.76$$

مراحل چارک سوم:

$$\frac{3 \times 20}{4} = 15$$

طبقه ای که چارک سوم در آن قرار دارد ، طبقه سوم است ، لذا:

$$Q_3 = 239.4 + \frac{15 - 13}{4} \times 76.5 = 277.65$$

محاسبه دهک ها و صدک ها در تحلیل آماری اقلیم :

دهک به این معنی است که یک سری را به ده قسمت مساوی تقسیم نمایند و مقدار هر یک از دهک ها را مشخص کنند. نحوه محاسبه دهک ها مانند چارک ها می باشد با این تفاوت که برای محاسبه آن می توان از رابطه زیر استفاده کرد:

$$D_x = \frac{6(N + 1)}{10}$$

صدک هم مانند دهک می باشد با این تفاوت که یک سری را به صد قسمت تقسیم می کنند و مقدار آن بر اساس رابطه زیر محاسبه می شود :

$$p_x = \frac{x(N + 1)}{100}$$

متناسب با سری بارش اهواز دهک ششم و صدک هفتم آن را حساب کنید؟
مراحل :

برای داده های طبقه بندی نشده :

با توجه به مرتب کردن سری :

$$D_x = \frac{6(20 + 1)}{10} = 12.6$$

لذا

$$D_6 = \frac{228.2 + 234.8}{2} = 231.5$$

برای داده های طبقه بندی شده:

$$D_x = L + \frac{\frac{xN}{10} - F}{f} \times C$$

برای دهک ششم سری اهواز:

$$D_6 = \frac{6 \times 20}{10} = 12$$

$$D_x = 162.9 + \frac{12 - 2}{11} \times 76.5 = 232.44$$

محاسبه صدک ششم بارش اهواز :

محاسبه براساس صدک ششم به روش سری طبقه بندی انجام می گیرد. مراحل :

با توجه به مرتب کردن سری :

$$p_{60} = \frac{60(20 + 1)}{100} = 12.6$$

$$p_{60} = \frac{228.2 + 234.8}{2} = 231.5$$

محاسبه براساس سری طبقه بندی شده :

$$p_x = L + \frac{\frac{xN}{100} - F}{f} \times C$$

$$p_{60} = \frac{60 \times 20}{100} = 12$$

$$p_{60} = 162.9 + \frac{12 - 2}{11} \times 76.5 = 232.44$$

محاسبه دامنه میان چارکی سری های اقلیمی :

دامنه میان چارکی¹ دامنه تغییرات 50 درصدی سری ها می باشد . در تعریف دامنه میان چارکی ، میانه را که 50 درصد داده است ، ملاک قرار داده و از پایین تا 25 درصد و از بالا تا 75 درصد گسترش می دهند . به عبارت دیگر دامنه میان چارکی شامل چارک اول تا سوم می شود . حاصل تفاضل چارک سوم از چارک اول دامنه میان چارکی بدست می آید. یعنی :

$$IQR = Q_3 - Q_1$$

در همین راستا مفهوم انحراف چارکی¹ هم مطرح می شود این شاخص میزان پراکندگی در اطراف مرکز توزیع متغیرهای اقلیمی را نشان می دهد. برای بدست آوردن انحراف چارکی باید ابتدا چارک اول و چارک سوم را محاسبه کرد . با میانگین تفاضل چارک اول و سوم انحراف چارکی بدست می آید . یعنی :

Interquartile range - 1

$$Q_D = \frac{Q_3 - Q_1}{2}$$

برای فهم بهتر دامنه میان چارکی به موقعیت زیر توجه نمایید:

موقعیت شماره :

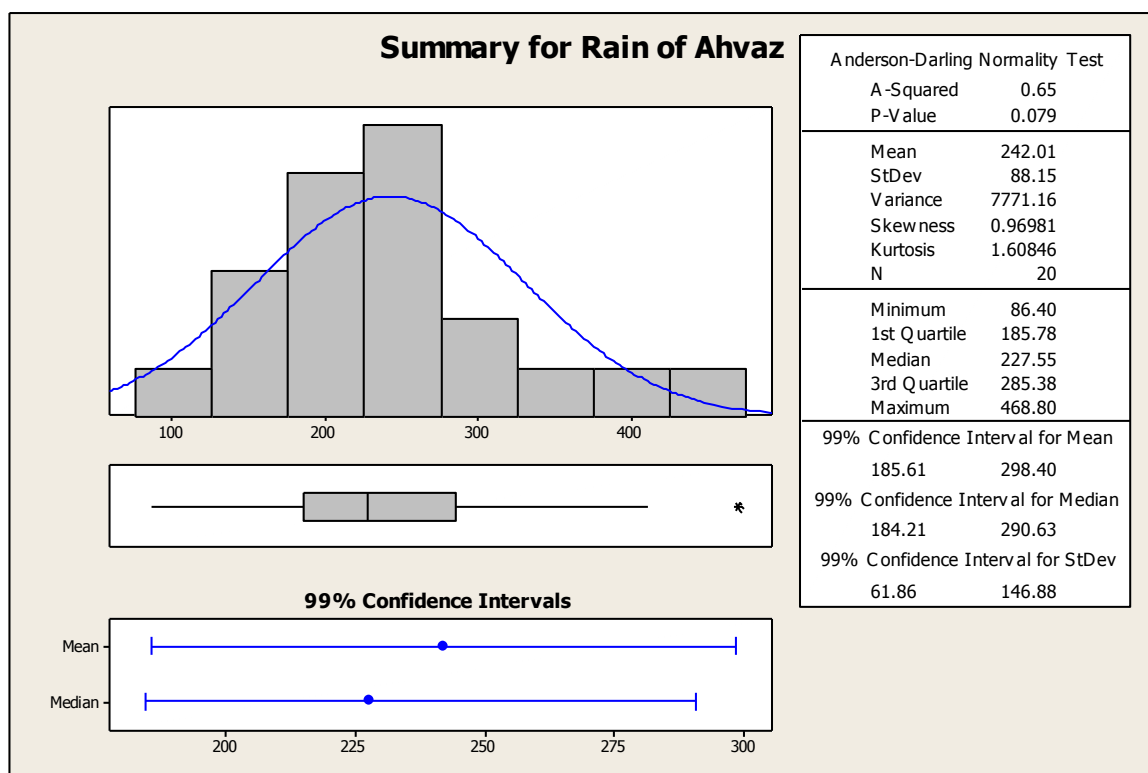
دامنه میان چارکی بارش اهواز را محاسبه نمایید؟

$$Q_D = \frac{285.4 - 185.8}{2} = 49.8$$

یا

$$Q_D = \frac{IQR}{2} = \frac{99.6}{2} = 49.8$$

لذا بارش اهواز نشان می‌دهد که حدود 49/8 درصد از مرکز توزیع سری بارش اهواز انحراف دارد. یعنی :

محاسبه‌ی نمای متغیرهای اقلیمی :

نمای مد^۱ در یک توزیع آماری مقداری است که بیشترین تکرار یا فراوانی را در میان متغیرها یا سری داشته باشد. لذا این آماره برای نمایش داده‌هایی استفاده می‌شود که نسبت به دیگر داده‌ها، بیشتر تکرار می‌شوند. به عبارت دیگر نما برای متغیرهای گسسته چنین تعریف می‌شود که بالاترین فراوانی را در نمونه یا جامعه دارد. اگر سری کوتاه و کم باشد داده‌هایی که بیشتر از سایر داده‌ها تکرار شده باشد، مد است. اما در توزیع‌هایی که طبقه بندی شده باشد متغیری که فراوانی آن حداکثر باشد، مد است. در بعضی سری‌ها ممکن است دو فراوانی حداکثری وجود داشته باشد در آن صورت توزیع دو مدی است. همچنین ممکن است توزیع بیشتر از دو مد داشته باشد که در این صورت آن را توزیع چند نمایی می‌خوانند. نما آماره‌ای است که تعیین شاخص مرکزی به صورت تقریبی و سریع باشد. برای محاسبه‌ی نما به چند روش باید توجه نمود که عبارتند از :

- سری ساده
  - سری طبقه بندی شده دو نمایی
  - سری طبقه بندی شده
- برای فهم بهتر به موقعیت شماره^۲ توجه نمایید.
موقعیت شماره^۲ :

اگر سری بارش 20 ساله (1986 تا 2005) در دست باشد، نمای آن را حساب نمایید؟

	بارش	ردیف	بارش
۱	۲۹۷/۹۰	۱۱	۱۷۶/۷۰
۲	۱۱۲/۱۰	۱۲	۲۳۶/۲۰
۳	۱۳۸/۹۰	۱۳	۸۸/۹۰
۴	۱۱۵/۵۰	۱۴	۲۲۸/۵۰
۵	۸۱/۳۰	۱۵	<u>۱۵۵/۵۰</u>
۶	۲۹۴/۴۰	۱۶	۱۹۱/۳۰
۷	۱۵۳/۸۰	۱۷	۱۱۴/۶۰
۸	۱۷۷/۶۰	۱۸	<u>۱۱۵/۵۰</u>
۹	۲۲۷/۰۰	۱۹	۲۰۸/۰۰

۱۰	۱۴۷/۰۰	۲۰	۱۹۲/۰۰

مد در سری بارش ایستگاه آبادان 115.5 می باشد.

محاسبه نما با سری های اقلیمی طبقه بندی شده:

در روش فراوانی های طبقه بندی شده به علت سری زمانی طولانی مورد تحلیل در اقلیم شناسی از اهمیت زیادی دارد. برای محاسبه سری طبقه بندی شده از رابطه شماره زیر استفاده می شود.

$$MO = L + \frac{D_1}{D_1 + D_2} \times C$$

D1 تفاضل فراوانی ماقبل طبقه نمادار از فراوانی طبقه نمادار و D2 تفاضل فراوانی طبقه مابعد طبقه نمادار از فراوانی طبقه نمادار می باشد. برای تبیین بهتر مطلب لازم است به موقعیت شماره اشاره شود.

موقعیت شماره :

اگر سری بارش 20 ساله ایستگاه آبادان به صورت جدول زیر در دست باشد، نمای آن را محاسبه نمایید؟

مراحل :

- تعیین دامنه تغییرات ($R = (297.9 - 81.3) = 216.6$)

- تعیین تعداد طبقات ($k = \sqrt{N} = \sqrt{20} = 4.47 = 5$)

- فاصله طبقات ($C = 216.6 \div 5 = 43.32$)

طبقات	فراوانی
۸۱/۳-۱۲۴/۶۲	۶
۱۲۴/۶۲-۱۶۷/۹۴	۴
۱۶۷/۹۴-۲۱۱/۲۶	۵
۲۱۱/۲۶-۲۵۴/۵۸	۳

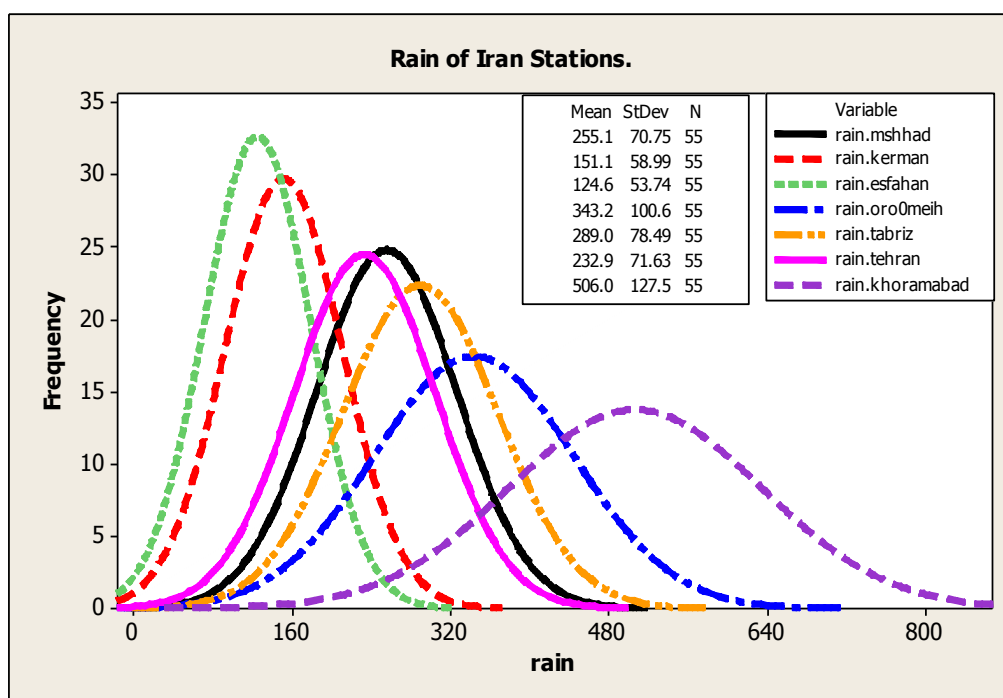
۲۹۷/۹ - ۲۵۴/۵۸	۲
جمع	۲۰

$$D_1 = 6 - 0 = 6$$

$$D_2 = 6 - 4 = 2$$

$$MO = 81.3 + \frac{6}{6 + 2} \times 43.32 = 113.79$$

به هر حال نما از شاخص های گرایش به مرکز است که برآورد آن سریع است و با تغییر در فراوانی ها مقدار آن تغییر خواهد کرد. رابطه بین میانگین ، میانه ومد در شرایط بهنجاری سری منطبق بر هم می باشند. لذا میانگین < میانه < نما می باشد. به نمودار شماره زیر توجه شود.

توزیع متفاوت بارش ایستگاه های ایران متناسب با اندازه گرایش به مرکز میانگین با میزان پراکنش ها در نمودار بالا قابل توجه است.

فصل چهارم: بررسی شاخص‌های پراکندگی متغیرهای اقلیمی

اندازه‌گیری شاخص‌های پراکندگی متغیرهای اقلیمی :

با توجه به پراکندگی و توزیع متغیرهای اقلیمی در مقیاس‌های زمانی و مکانی، بررسی شاخص‌های پراکندگی در تحلیل‌های آماری اقلیم از اهمیت زیادی برخوردار است. از مهمترین شاخص‌های پراکندگی می‌توان به آماره‌های زیر اشاره نمود:

- دامنه تغییرات
- انحراف از میانگین
- واریانس
- انحراف معیار
- نمره‌های معیار
- کجی یا چولگی
- کشیدگی
- گشتاورها
- ضریب تغییرات
- نمره‌های معیار

محاسبه دامنه تغییرات متغیرهای اقلیمی :

دامنه تغییرات¹ حاصل تفاضل بین بزرگترین و کوچکترین متغیرهای مشاهده شده می‌باشد. دامنه تغییرات را برای داده‌های کمی پیوسته و گسسته را به ترتیب با فرمول‌های زیر اندازه‌گیری می‌نمایند:

$$R = \text{MAX}_d - \text{MIN}_d + 1$$

$$R = \text{MAX}_d - \text{MIN}_d$$

هرچه مقدار دامنه تغییرات بیشتر باشد، نشانگر پراکندگی بیشتر متغیرها می‌باشد و برعکس. نکته مهم در بررسی این شاخص این است که در تحلیل فقط از دو متغیر بزرگتر و کوچکتر استفاده می‌شود و تغییرات آن بستگی به حجم نمونه دارد. چون این شاخص قبلاً مورد بررسی قرار گرفته است در این قسمت فقط بررسی متغیرها با استفاده از نرم افزار نشان داده می‌شود. برای فهم این شاخص به موقعیت شماره 1 توجه نمایید.

Range - 1

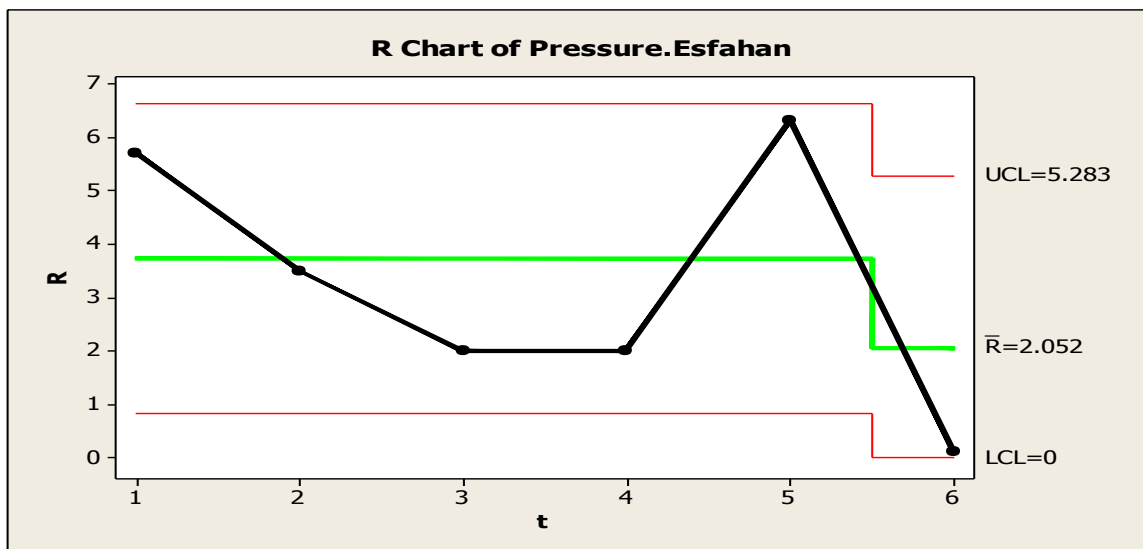
موقعیت شماره 1:

اگر سری فشار 53 ساله (1951 – 2003) ایستگاه اصفهان در دست باشد، دامنه تغییرات سری فشار آن ایستگاه را حساب کنید؟

سال	فشار	سال	فشار
۱۹۵۱	۱۰۰۸/۷۰	۱۹۷۸	۱۰۰۵/۲۰
۱۹۵۲	۱۰۰۹/۳۰	۱۹۷۹	۱۰۰۶/۴۰
۱۹۵۳	۱۰۰۸/۷۰	۱۹۸۰	۱۰۰۵/۲۰
۱۹۵۴	۱۰۰۶/۰۰	۱۹۸۱	۱۰۰۵/۶۰
۱۹۵۵	۱۰۰۵/۱۰	۱۹۸۲	۱۰۰۵/۴۰
۱۹۵۶	۱۰۰۶/۷۰	۱۹۸۳	۱۰۰۵/۶۰
۱۹۵۷	۱۰۰۸/۷۰	۱۹۸۴	۱۰۰۵/۸۰
۱۹۵۸	۱۰۰۴/۹۰	۱۹۸۵	۱۰۰۴/۹۰
۱۹۵۹	۱۰۰۳/۶۰	۱۹۸۶	۱۰۰۶/۴۰
۱۹۶۰	۱۰۰۴/۹۰	۱۹۸۷	۱۰۰۶/۳۰
۱۹۶۱	۱۰۰۴/۸۰	۱۹۸۸	۱۰۰۴/۴۰
۱۹۶۲	۱۰۰۶/۵۰	۱۹۸۹	۱۰۰۵/۸۰
۱۹۶۳	۱۰۰۳/۰۰	۱۹۹۰	۱۰۰۴/۸۰
۱۹۶۴	۱۰۰۵/۵۰	۱۹۹۱	۱۰۰۵/۰۰
۱۹۶۵	۱۰۰۵/۷۰	۱۹۹۲	۱۰۰۶/۰۰
۱۹۶۶	۱۰۰۵/۷۰	۱۹۹۳	۱۰۰۶/۴۰
۱۹۶۷	۱۰۰۴/۸۰	۱۹۹۴	۱۰۰۴/۶۸
۱۹۶۸	۱۰۰۵/۴۰	۱۹۹۵	۱۰۱۰/۵۰

۱۹۶۹	۱۰۰۵/۶۰	۱۹۹۶	۱۰۱۱/۰۰
۱۹۷۰	۱۰۰۴/۴۰	۱۹۹۷	۱۰۰۹/۴۰
۱۹۷۱	۱۰۰۴/۹۰	۱۹۹۸	۱۰۱۰/۲۰
۱۹۷۲	۱۰۰۶/۹۰	۱۹۹۹	۱۰۰۹/۵۰
۱۹۷۳	۱۰۰۵/۳۰	۲۰۰۰	۱۰۰۹/۴۰
۱۹۷۴	۱۰۰۵/۷۰	۲۰۰۱	۱۰۰۹/۲۰
۱۹۷۵	۱۰۰۵/۵۰	۲۰۰۲	۱۰۰۹/۳۰
۱۹۷۶	۱۰۰۵/۳۰	۲۰۰۳	۱۰۰۹/۳۰
۱۹۷۷	۱۰۰۵/۱۰		

مطلب مهمی که در ارتباط با دامنه تغییرات متغیرهای اقلیمی باید به آن توجه نمود این است که حدود دامنه تغییرات در مطالعات و تحقیقات اقلیمی اهمیت زیادی دارد بر این اساس در یک دوره آماری محاسبه و در نظر گرفتن حدود اطمینان دامنه تغییرات ضروری است. با توجه به موقعیت شماره 1 میانگین و حدود اطمینان دامنه تغییرات فشار ایستگاه اصفهان قابل توجه است. در طول دوره 53 ساله توزیع فشار ایستگاه مذکور میانگین دامنه تغییرات فشار برابر با 2/05 هکتوپاسکال می باشد. یعنی به طور متوسط در دوره مذکور حدود 2/05 هکتوپاسکال فشار ایستگاه اصفهان تغییر نموده است. از طرفی در طول آن دوره حدود اطمینان دامنه فشار تا 5/283 هکتوپاسکال امکان تغییرات را داشته است. نمودار شماره موضوع مذکور را مشخص می نماید. از نکاتی دیگری که در این راستا می توان به آن اشاره نمود آن است که میل کاهش دامنه تغییرات فشار ایستگاه اصفهان در پایان دوره بیشتر شده است. یعنی دامنه تغییرات فشار در ایستگاه مذکور به طرف پایان دوره کاهش یافته است.

لذا نمودار بالا دامنه فشار را در طول دوره سری نشان می دهد . علاوه بر نکاتی که اشاره شد نکته مهم دیگری که باید به آن اشاره نمود این است که نمودار دامنه تغییرات ، توزیع دامنه فشار در طول دوره نشان می دهد. نکته دیگر این است که دامنه فشار در طول سری 8 هکتوپاسکال (8= 1103- 1011) می باشد در حالی که توزیع دامنه فشار در طول دوره 5/283 هکتوپاسکال نشان داده می شود.

محاسبه انحراف از میانگین متغیرهای اقلیمی :

انحراف از میانگین اچگونگی توزیع متغیرها را نسبت به میانگین نشان می دهد. انحراف از میانگین دامنه مثبت و منفی دارد که در این شاخص قدرمطلق آن در نظر گرفته می شود. برای محاسبه انحراف از میانگین با توجه به فراوانی های طبقه بندی شده و طبقه بندی نشده آنها قابل محاسبه می باشد . لذا برای محاسبه سری متغیرهای اقلیمی طبقه بندی نشده می توان از رابطه زیر استفاده کرد:

$$A_D = \frac{\sum |x_i - \bar{x}|}{N}$$

برای سری متغیرهای طبقه بندی شده :

$$A_D = \frac{\sum f_i |x_i - \bar{x}|}{N}$$

در مورد کاربرد انحراف از میانگین سری باید به قدرمطلق انحرافات توجه داشت . یعنی :

$$e_i = |x_i - \bar{x}|$$

برای فهم بهتر به موقعیت شماره 2 اشاره می شود.

موقعیت شماره 2:

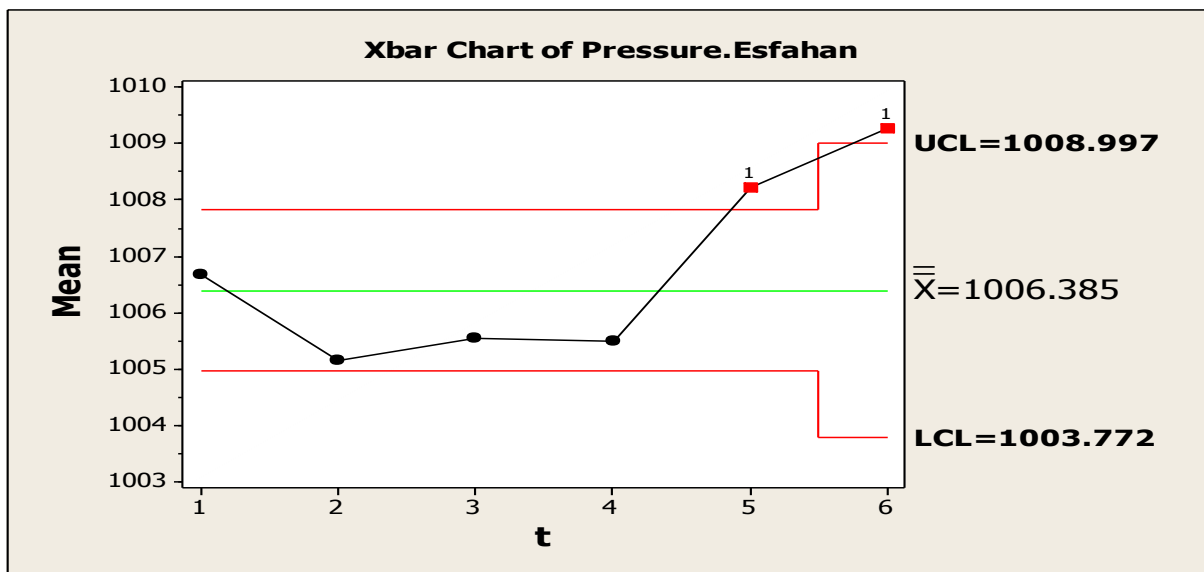
اگر سری فشار ایستگاه اصفهان در دست باشد، انحراف از میانگین سری مذکور را به طرق مختلف محاسبه نمایید؟

سال	فشار	سال	فشار	قدرمطلق انحراف از میانگین	قدرمطلق انحراف از میانگین
۱۹۵۱	۱۰۰۸/۷۰	۱۹۷۸	۱۰۰۵/۲۰	۲/۳۱۶	۱/۱۸۴
۱۹۵۲	۱۰۰۹/۳۰	۱۹۷۹	۱۰۰۶/۴۰	۲/۹۱۶	۰/۰۱۶
۱۹۵۳	۱۰۰۸/۷۰	۱۹۸۰	۱۰۰۵/۲۰	۲/۳۱۶	۱/۱۸۴
۱۹۵۴	۱۰۰۶/۰۰	۱۹۸۱	۱۰۰۵/۶۰	۰/۳۸۴	۰/۷۸۴
۱۹۵۵	۱۰۰۵/۱۰	۱۹۸۲	۱۰۰۵/۴۰	۱/۲۸۴	۰/۹۸۴
۱۹۵۶	۱۰۰۶/۷۰	۱۹۸۳	۱۰۰۵/۶۰	۰/۳۱۶	۰/۷۸۴
۱۹۵۷	۱۰۰۸/۷۰	۱۹۸۴	۱۰۰۵/۸۰	۲/۳۱۶	۰/۵۸۴
۱۹۵۸	۱۰۰۴/۹۰	۱۹۸۵	۱۰۰۴/۹۰	۱/۴۸۴	۱/۴۸۴
۱۹۵۹	۱۰۰۳/۶۰	۱۹۸۶	۱۰۰۶/۴۰	۲/۷۸۴	۰/۰۱۶
۱۹۶۰	۱۰۰۴/۹۰	۱۹۸۷	۱۰۰۶/۳۰	۱/۴۸۴	۰/۰۸۴
۱۹۶۱	۱۰۰۴/۸۰	۱۹۸۸	۱۰۰۴/۴۰	۱/۵۸۴	۱/۹۸۴
۱۹۶۲	۱۰۰۶/۵۰	۱۹۸۹	۱۰۰۵/۸۰	۰/۱۱۶	۰/۵۸۴
۱۹۶۳	۱۰۰۳/۰۰	۱۹۹۰	۱۰۰۴/۸۰	۳/۳۸۴	۱/۵۸۴
۱۹۶۴	۱۰۰۵/۵۰	۱۹۹۱	۱۰۰۵/۰۰	۰/۸۸۴	۱/۳۸۴
۱۹۶۵	۱۰۰۵/۷۰	۱۹۹۲	۱۰۰۶/۰۰	۰/۶۸۴	۰/۳۸۴
۱۹۶۶	۱۰۰۵/۷۰	۱۹۹۳	۱۰۰۶/۴۰	۰/۶۸۴	۰/۰۱۶
۱۹۶۷	۱۰۰۴/۸۰	۱۹۹۴	۱۰۰۴/۶۸	۱/۵۸۴	۱/۷۰۴
۱۹۶۸	۱۰۰۵/۴۰	۱۹۹۵	۱۰۱۰/۵۰	۰/۹۸۴	۴/۱۱۶

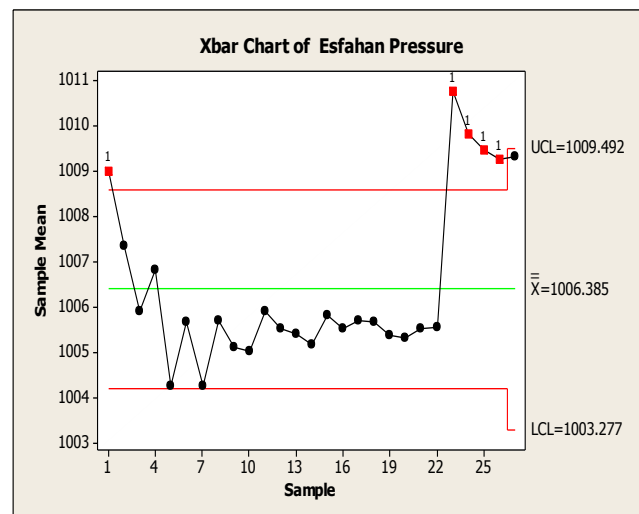
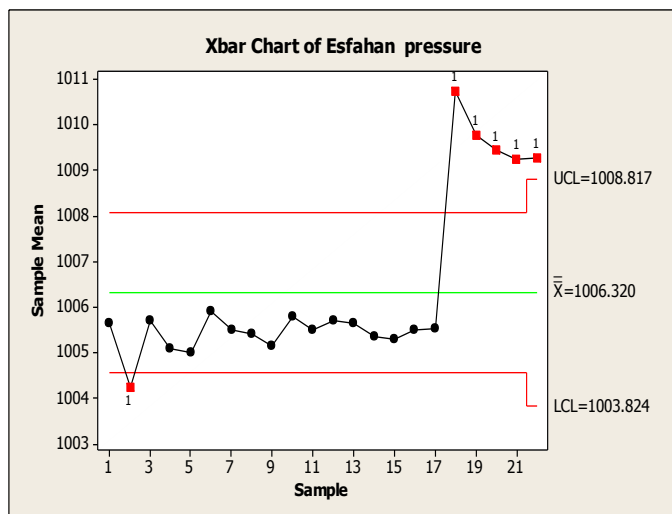
۱۹۶۹	۱۰۰۵/۶۰	۱۹۹۶	۱۰۱۱/۰۰	۰/۷۸۴	۴/۶۱۶
۱۹۷۰	۱۰۰۴/۴۰	۱۹۹۷	۱۰۰۹/۴۰	۱/۹۸۴	۳/۰۱۶
۱۹۷۱	۱۰۰۴/۹۰	۱۹۹۸	۱۰۱۰/۲۰	۱/۴۸۴	۳/۸۱۶
۱۹۷۲	۱۰۰۶/۹۰	۱۹۹۹	۱۰۰۹/۵۰	۰/۵۱۶	۳/۱۱۶
۱۹۷۳	۱۰۰۵/۳۰	۲۰۰۰	۱۰۰۹/۴۰	۱/۰۸۴	۳/۰۱۶
۱۹۷۴	۱۰۰۵/۷۰	۲۰۰۱	۱۰۰۹/۲۰	۰/۶۸۴	۲/۸۱۶
۱۹۷۵	۱۰۰۵/۵۰	۲۰۰۲	۱۰۰۹/۳۰	۰/۸۸۴	۲/۹۱۶
۱۹۷۶	۱۰۰۵/۳۰	۲۰۰۳	۱۰۰۹/۳۰	۱/۰۸۴	۲/۹۱۶
۱۹۷۷	۱۰۰۵/۱۰			۱/۲۸۴	
				جمع	82/38

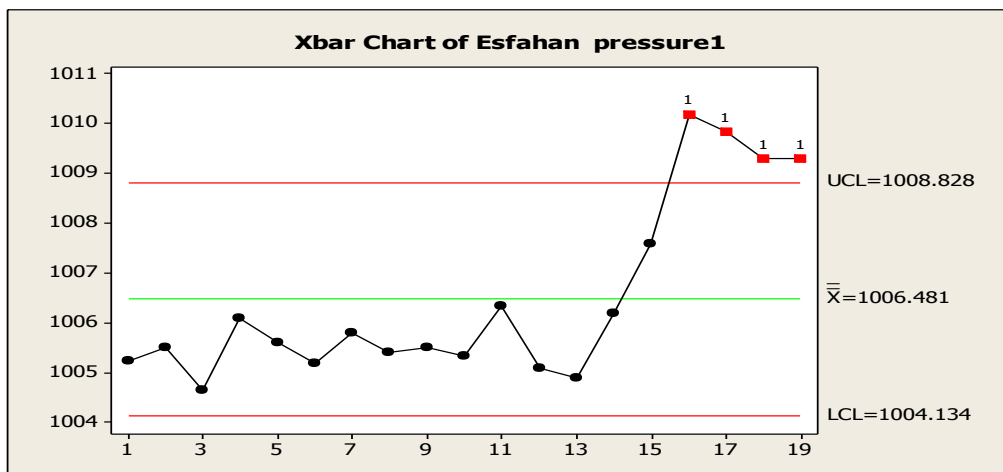
$$A_p = \frac{\sum |82.38|}{53} = 1.55$$

در تحقیقات اقلیمی بررسی میزان انحراف میانگین و حدود اطمینان آن اهمیت زیادی دارد. متناسب با موقعیت مورد نظر میزان انحراف از میانگین سری فشار ایستگاه اصفهان 1/55 هکتوپاسکال می باشد. از نکات مورد نظر در بررسی حدود اطمینان انحراف از میانگین سری مذکور میل افزایشی میزان انحراف از میانگین در پایان دوره می باشد.

نمودار بالا توزیع فشار را در طول دوره همراه با دامنه انحراف از میانگین نشان می‌دهد. نکته مهمی که باید در سری فشار ایستگاه اصفهان به آن توجه نمود این است که علاوه بر میزان انحراف از میانگین سری که 1/55 هکتوپاسکال است میزان توزیع زمانی دامنه انحراف آن سری بیش از 5/225 هکتوپاسکال را نشان می‌دهد. به نمودار شماره زیر توجه شود:

نمودارهای بالا توزیع فشار ایستگاه اصفهان در دوره های مختلف نشان می دهند. نکته مهمی که در نمودارها می توان در قالب میزان دامنه حدود اطمینان انحراف از میانگین به آن اشاره نمود این است که با کاهش طول دوره فشار اصفهان میزان دامنه حدود اطمینان انحراف از میانگین کاهش یافته است. ولی آرایش تغییرات حدود اطمینان انحراف از میانگین تغییرات زیادی از خود نشان نمی دهد.

محاسبه انحراف از میانگین سری های طبقه بندی شده اقلیمی :

برای سری فشار اصفهان :

مراحل :

- تعیین دامنه تغییرات ($R = (1011 - 1003) = 8$)

- تعیین تعداد طبقات ($k = \sqrt{N} = \sqrt{53} = 7.27 - 7$)

- فاصله طبقات ($C = 8 \div 7 = 1.143$)

طبقات	فراوانی	میانہ طبقات	قدمطلق انحراف از میانگین	$f_i X_i - \bar{X} $
۱۰۰۳-۱۰۰۴/۱۴۳	۲	۱۰۰۳/۵۷۱	۲/۸۱۳	۵/۶۲۶
۱۰۰۴/۱۴۳-۱۰۰۵/۲۸۶	۱۴	۱۰۰۴/۷۱۴	۱/۶۷	۲۳/۳۸
۱۰۰۵/۶۲۸-۱۰۰۶/۴۲۹	۲۱	۱۰۰۵/۸۵۷	۰/۵۲۷	۱۱/۰۶۷
۱۰۰۶/۹۴۲-۱۰۰۷/۵۷۲	۳	۱۰۰۷	۰/۶۱۶	۱/۸۴۸
۱۰۰۷/۵۷۲-۱۰۰۸/۷۱۵	۳	۱۰۰۸/۱۴۳	۱/۷۵۹	۵/۲۷۷

۱۰۰۸/۷۱۵-۱۰۰۹/۸۵۸	۷	۱۰۰۹/۲۸۶	۲/۹۰۲	۲۰/۳۱۴
۱۰۰۹/۸۵۸-۱۰۱۱/۰۰۱	۳	۱۰۱۰/۴۲۹	۴/۰۴۵	۱۲/۱۳۵
جمع	۵۳			۷۹/۶۴۷

$$A_p = \frac{79.647}{53} = 1.5$$

در این شاخص بعلت این که قدر مطلق، سری‌ها در نظر گرفته می‌شود و اثر انحرافات بزرگ در مطالعات اقلیمی پیشرفته را مشخص نمی‌سازد، لذا کاربرد گسترده‌ای در مطالعات اقلیمی ندارد.

محاسبه واریانس متغیرهای اقلیمی:

واریانس^۱ یکی از مهمترین شاخص‌های اندازه‌گیری تغییرپذیری در مطالعات اقلیمی است که از تقسیم مجموع مجذور انحراف‌ها بر تعداد سری بدست می‌آید. به همین دلیل گاهی اوقات واریانس را میانگین مجذورها می‌نامند. واریانس میزان پراکندگی سری‌ها در اطراف میانگین را نشان می‌دهد. هر چه واریانس سری‌ها بیشتر باشد تشابهات سری‌ها کمتر است و سری‌ها از میانگین دورتر هستند. اگر سری‌ها با هم برابر باشند واریانس آنها صفر خواهد بود. روش‌های متعددی برای محاسبه واریانس وجود دارد که عبارتند از:

- محاسبه واریانس برای سری بدون فراوانی طبقه بندی شده
- محاسبه واریانس برای سری دارای فراوانی طبقه بندی نشده
- محاسبه واریانس برای سری دارای فراوانی طبقه بندی شده

محاسبه واریانس برای سری بدون فراوانی طبقه بندی شده:

برای محاسبه واریانس سری بدون فراوانی طبقه بندی شده می‌توان از رابطه زیر استفاده کرد:

$$V = \frac{\sum (X - \bar{X})^2}{N - 1} \quad \text{واریانس برای نمونه}$$

$$V = \frac{\sum (X - \bar{X})^2}{N} \quad \text{واریانس برای جامعه}$$

برای فهم بهتر مطلب به موقعیت شماره 3 اشاره می‌شود:

موقعیت شماره 3:

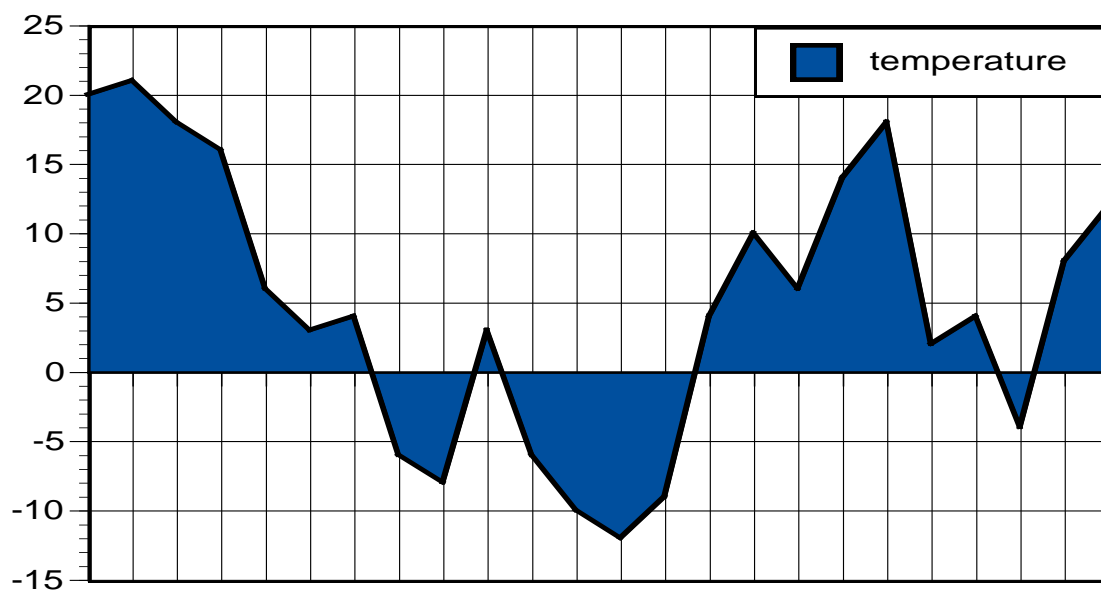
اگر سری میانگین 20 ساله (1986-2005) دمای ایستگاه ایلام در دست باشد واریانس آن سری را حساب کنید؟

سری دما	انحراف از میانگین سری	مجذور انحرافات
۱۹/۲۰	۲/۰۶۵	۴/۲۶۴
۱۷/۹۰	۰/۷۶۵	۰/۵۸۵
۱۷/۵۰	۰/۳۶۵	۰/۱۳۳
۱۶/۵۰	-۰/۶۳۵	۰/۴۰۳
۱۶/۸۰	-۰/۳۳۵	۰/۱۱۲
۱۶/۶۰	-۰/۵۳۵	۰/۲۸۶
۱۴/۶۰	-۲/۵۳۵	۶/۴۲۶
۱۷/۰۰	-۰/۱۳۵	۰/۰۱۸
۱۸/۰۰	۰/۸۶۵	۰/۷۴۸
۱۸/۰۰	۰/۸۶۵	۰/۷۴۸
۱۷/۴۰	۰/۲۶۵	۰/۰۷۰
۱۶/۰۰	-۱/۱۳۵	۱/۲۸۸
۱۷/۸۰	۰/۶۶۵	۰/۴۴۲
۱۸/۰۰	۰/۸۶۵	۰/۷۴۸
۱۷/۲۰	۰/۰۶۵	۰/۰۰۴
۱۷/۹۰	۰/۷۶۵	۰/۵۸۵
۱۷/۳۰	۰/۱۶۵	۰/۰۲۷
۱۶/۳۰	-۰/۸۳۵	۰/۶۹۷

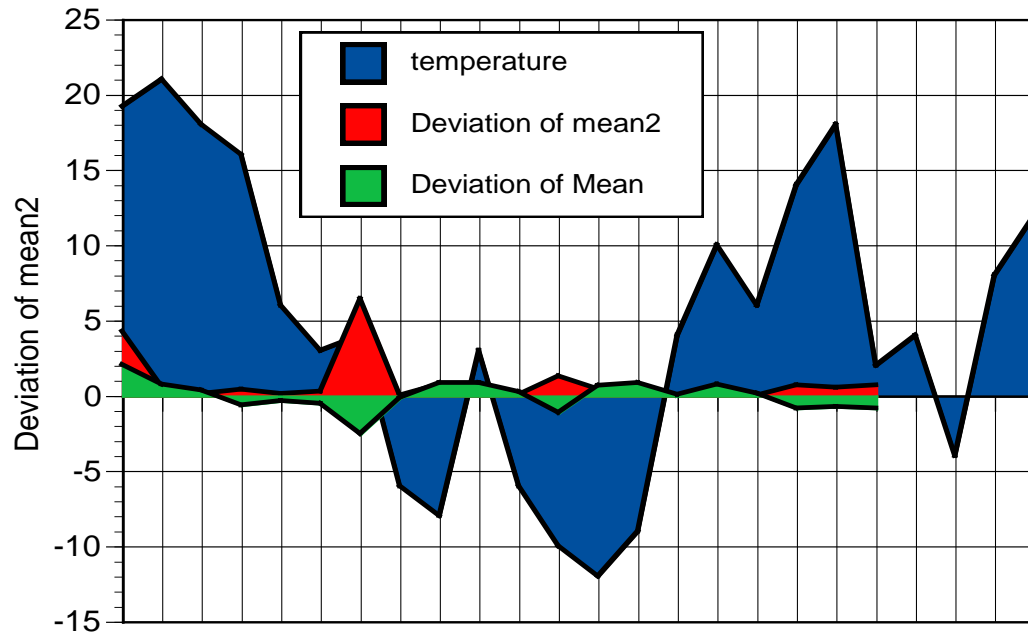
۱۶/۴۰	-۰/۷۳۵	۰/۵۴۰
۱۶/۳۰	-۰/۸۳۵	۰/۶۹۷
۳۴۲/۷		۱۸/۸۲۵

$$v = \frac{18.825}{19} = 0.99$$

لذا :

اگر میانگین سری دمای ایلام با مجذور انحراف از میانگین سری مقایسه شود ، وضعیت واریانس سری دمای ایلام مشخص تر می شود. لذا:

محاسبه واریانس برای سری دارای فراوانی طبقه بندی نشده :

برای محاسبه واریانس سری دارای فراوانی طبقه بندی نشده می توان از رابطه زیر استفاده کرد:

$$v = \frac{\sum f_i (X - \bar{X})^2}{N - 1} \quad \text{واریانس برای نمونه}$$

$$v = \frac{\sum f_i (X - \bar{X})^2}{N} \quad \text{واریانس برای جامعه}$$

برای بررسی روش بالا به موقعیت شماره 4 اشاره می شود.

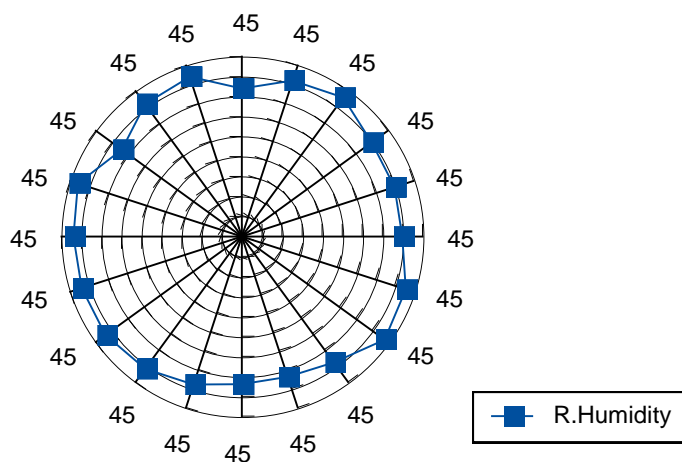
موقعیت شماره 4 :

اگر سری 20 ساله (2005-1986) رطوبت نسبی ایلام در دست باشد، واریانس آن سری را حساب کنید؟

سری	فراوانی	$X_i \cdot f_i$	$X_i - \bar{X}$	$(X_i - \bar{X})^2$	$f_i (X_i - \bar{X})^2$
۳۷/۰۰	۴	۱۴۸	-۳/۵	۱۲/۲۵	۴۹
۳۹/۰۰	۲	۷۸	-۱/۵	۲/۲۵	۴/۵
۴۰/۰۰	۳	۱۲۰	-۰/۵	۰/۲۵	۰/۷۵
۴۱/۰۰	۳	۱۲۳	۰/۵	۰/۲۵	۰/۷۵
۴۲/۰۰	۴	۱۶۸	۱/۵	۲/۲۵	۹
۴۳/۰۰	۳	۱۲۹	۲/۵	۶/۲۵	۱۸/۷۵
۴۴/۰۰	۱	۴۴	۳/۵	۱۲/۲۵	۱۲/۲۵
جمع	۲۰	۸۱۰			۹۵

$$\bar{X} = \frac{810}{20} = 40.5$$

$$V = \frac{95}{19} = 5$$

محاسبه واریانس برای سری دارای فراوانی طبقه بندی شده :

برای محاسبه واریانس سری دارای فراوانی طبقه بندی شده می توان از رابطه زیر استفاده کرد:

$$V = \frac{\sum f_i (C_p - \bar{X})^2}{N - 1} \quad \text{واریانس نمونه}$$

$$V = \frac{\sum f_i (C_p - \bar{X})^2}{N} \quad \text{واریانس جامعه}$$

برای محاسبه واریانس به روش بالا به موقعیت شماره 5 اشاره می شود.

موقعیت شماره 5 :

اگر سری 20 ساله (2005-1986) بارش ایستگاه اسلام آباد غرب در دست باشد ، واریانس آن را حساب کنید؟

مراحل :

- تعیین دامنه تغییرات ($R = (761 - 293.2) = 467.8$)

- تعیین تعداد طبقات ($k = \sqrt{N} = \sqrt{20} = 4.47 = 4$)

- فاصله طبقات ($C = 467.8 \div 4 = 116.95$)

طبقات	فراوانی	Cp	F.Cp	$C_p - \bar{X}$	$f_i (C_p - \bar{X})^2$
۲۹۳/۲-۴۱۰/۱۵	۶	۳۵۱/۶۷۵	۲۱۱۰/۰۵	-۱۳۴/۴۹۲	۱۰۸۵۲۸/۵۹
۴۱۰/۱۵-۵۲۷/۱	۶	۴۶۸/۶۲۵	۲۸۱۱/۷۵	-۱۷/۷۲۵	۱۸۸۵/۰۵
۵۲۷/۱ - ۶۴۴/۰۵	۷	۵۸۵/۵۷۵	۴۰۹۹/۰۲۵	۹۹/۴۰۸	۶۹۱۷۳/۶۵
۶۴۴/۰۵-۷۶۱	۱	۷۰۲/۵۵	۷۰۲/۵۲۵	۲۱۶/۳۵۸	۴۶۸۱۰/۷۸
جمع	۲۰		۹۷۲۳/۳۵		۲۲۶۳۹۸/۰۷

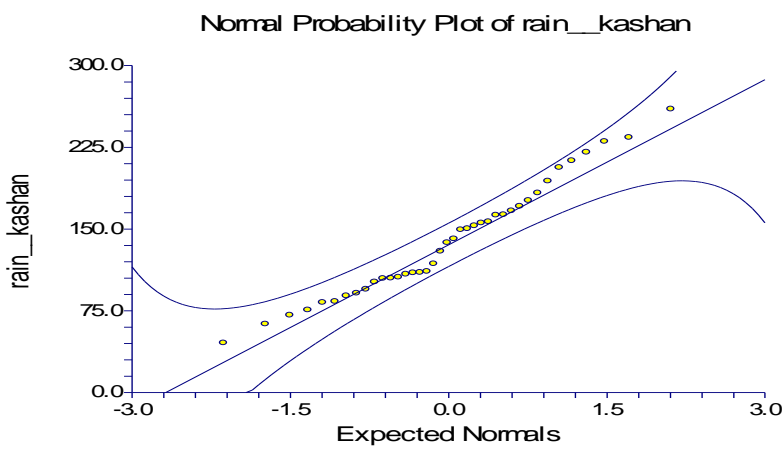
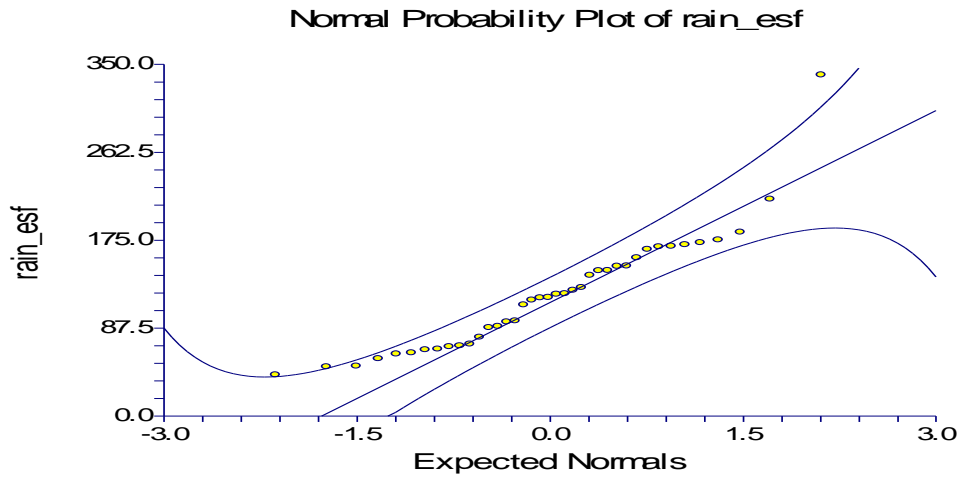
$$V = \frac{226398.07}{19} = 11915.69$$

محاسبه انحراف معیار متغیرهای اقلیمی :

یکی دیگر از آماره‌های تغییرپذیری در تحلیل‌های آماری اقلیم انحراف معیار^۱ می‌باشد. انحراف معیار ریشه دوم یا جذر واریانس می‌باشد. انحراف معیار همانند واریانس میزان پراکندگی متغیرهای اقلیمی پیرامون میانگین را نشان می‌دهد. بر این اساس هرچه انحراف معیار کوچکتر باشد نشانگر این واقعیت است که نمونه‌ها یا سری‌های مورد بررسی و سنجش متجانس‌تر و همگن‌تر هستند و تغییرپذیری آنها کمتر است. یعنی اختلاف بین سری‌های اقلیمی کمتر می‌باشد و میانگین پراکندگی متغیرها را بهتر نشان می‌دهد و برعکس. هرگاه به اندازه یک انحراف معیار از میانگین کم یا به آن اضافه کنند، فاصله‌ای از $X_1 = \bar{X} - S_X$ تا $X_2 = \bar{X} + S_X$ بدست می‌آید. مساحتی از زیر منحنی مابین این فاصله و محور افقی 68/27 درصد از فراوانی کل را در بر دارد. هرگاه به میانگین به اندازه 2 برابر انحراف معیار کم یا اضافه شود، فاصله‌ای از $X_1 = \bar{X} - 2S_X$ تا $X_2 = \bar{X} + 2S_X$ بدست می‌آید. مساحتی که از سطح زیر منحنی مابین این فاصله و محور افقی 95/45 درصد از فراوانی کل را در بر دارد. هرگاه به میانگین به اندازه 3 برابر انحراف معیار کم یا اضافه شود، فاصله‌ای از $X_1 = \bar{X} - 3S_X$ تا $X_2 = \bar{X} + 3S_X$ بدست می‌آید. مساحتی از سطح زیر منحنی مابین این فاصله و محور افقی عموماً 99/73 درصد از فراوانی کل را در بر خواهد گرفت. هرگاه به میانگین به اندازه 4 برابر انحراف معیار کم یا اضافه شود، فاصله‌ای از $X_1 = \bar{X} - 4S_X$ تا $X_2 = \bar{X} + 4S_X$ بدست می‌آید، مساحتی از سطح زیر منحنی مابین فاصله و محور افقی 99/99 درصد از فراوانی کل را در بر خواهد گرفت. به عبارتی سطحی از یک منحنی توزیع نرمال (نمره معیار) را شامل می‌شود. برای تبیین این موضوع به موقعیت شماره 6 توجه نمایید.

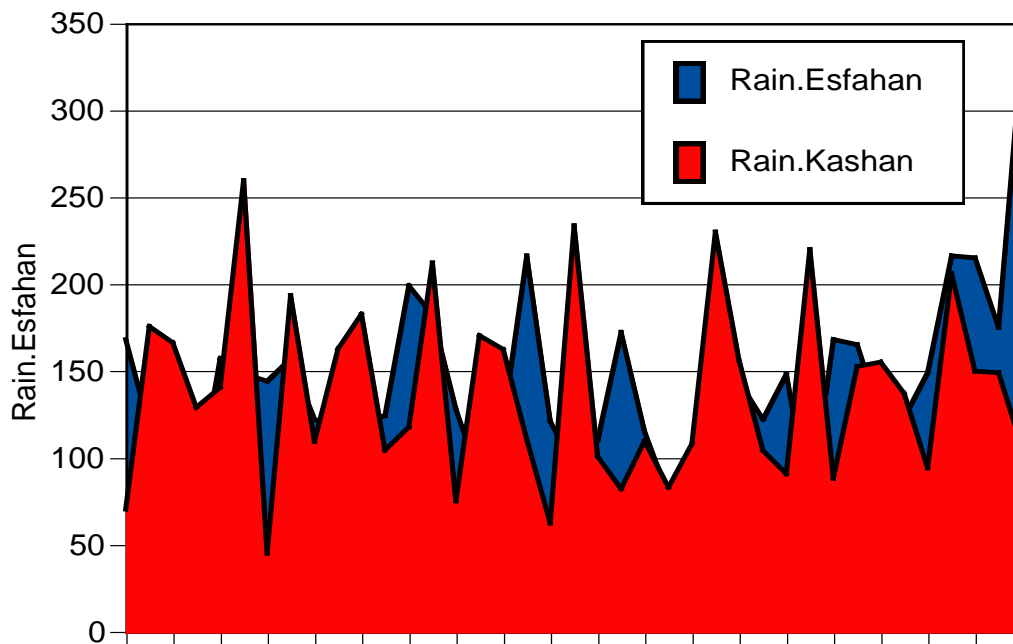
موقعیت شماره 6 :

دو سری بارش اصفهان و کاشان 39 ساله (1951-1989) را در نظر بگیرید، میزان پراکندگی متغیرها را مشخص نمایید/

با توجه به نمودار های دو ایستگاه اصفهان و کاشان می توان نتیجه گرفت که هر چه انحراف معیار سری کمتر باشد پراکندگی سری کمتر و بهنجاری سری بیشتر خواهد بود. یعنی:

انحراف معیار به روش‌های مختلفی قابل محاسبه است آن روش‌ها عبارتند از :

- محاسبه انحراف معیار برای سری بدون فراوانی طبقه بندی شده.
- محاسبه انحراف معیار برای سری دارای فراوانی بدون طبقه بندی.
- محاسبه انحراف معیار برای سری دارای فراوانی طبقه بندی شده.

محاسبه انحراف معیار برای سری بدون فراوانی طبقه بندی شده.

برای محاسبه انحراف معیار سری بدون فراوانی طبقه بندی شده می‌توان از رابطه زیر استفاده کرد:

$$S = \sqrt{\frac{\sum (X - \bar{X})^2}{N - 1}}$$

انحراف معیار نمونه

$$S = \sqrt{\frac{\sum (X - \bar{X})^2}{N}}$$

انحراف معیار جامعه

موقعیت :

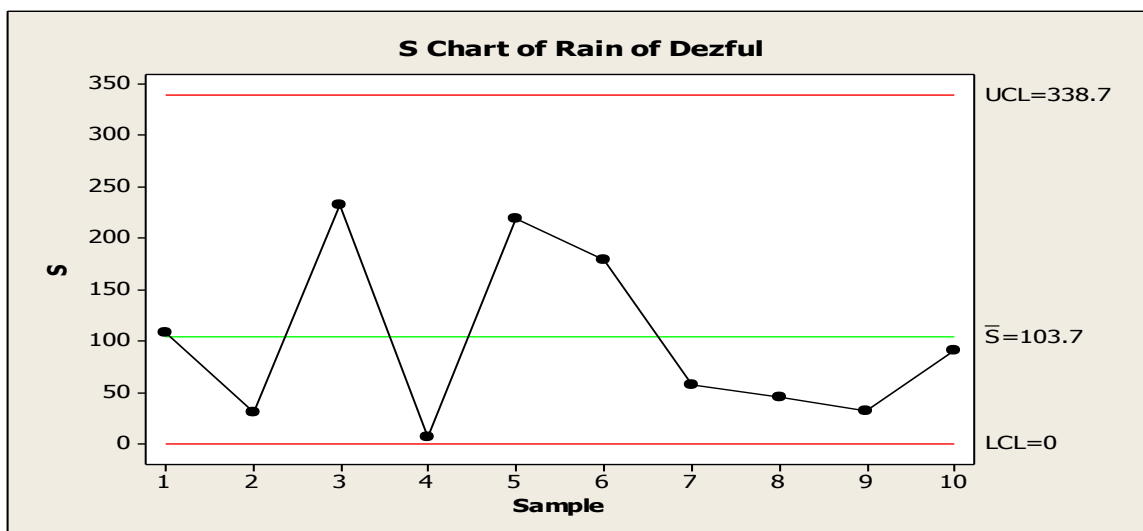
فرض کنید بارش 20 ساله (2005-1986) ایستگاه دزفول در دست باشد انحراف معیار آن را محاسبه کنید ؟

سری	انحراف از میانگین	$(X - \bar{X})^2$
۵۱۰/۳۰	۸۶/۶۶۵	۷۵۱۰/۸۲۲
۳۵۸/۰۰	-۶۵/۶۳۵	۴۳۰۷/۹۵۳
۴۰۵/۳۰	-۱۸/۳۳۵	۳۳۶/۱۷۲
۳۶۱/۸۰	-۶۱/۸۳۵	۳۸۲۳/۵۶۷
۲۳۴/۷۰	-۱۸۸/۹۳۵	۳۵۶۹۶/۴۳۴
۵۶۲/۲۰	۱۳۸/۵۶۵	۱۹۲۰۰/۲۵۹
۳۶۶/۵۰	-۵۷/۱۳۵	۳۲۶۴/۴۰۸
۳۷۵/۶۰	-۴۸/۰۳۵	۲۳۰۷/۳۶۱
۵۶۸/۱۰	۱۴۴/۴۶۵	۲۰۸۷۰/۱۳۶
۲۵۸/۷۰	-۱۶۴/۹۳۵	۲۷۲۰۳/۵۵۴
۴۵۲/۷۰	۲۹/۰۶۵	۸۴۴/۷۷۴
۷۰۵/۷۰	۲۸۲/۰۶۵	۷۹۵۶۰/۶۶۴
۴۴۸/۶۰	۲۴/۹۶۵	۶۲۳/۲۵۱
۵۳۰/۱۰	۱۰۶/۴۶۵	۱۱۳۳۴/۷۹۶
۴۲۹/۷۰	۶/۰۶۵	۳۶/۷۸۴
۳۶۵/۵۰	-۵۸/۱۳۵	۳۳۷۹/۶۷۸
۳۹۰/۰۰	-۳۳/۶۳۵	۱۱۳۱/۳۱۳
۳۴۶/۰۰	-۷۷/۶۳۵	۶۰۲۷/۱۹۳

۴۶۵/۶۰	۴۱/۹۶۵	۱۷۶۱/۰۶۱
۳۳۷/۶۰	-۸۶/۰۳۵	۷۴۰۲/۰۲۱
۸۴۷۲/۷		۲۳۶۶۲۲/۲۰۶

$$S = \sqrt{\frac{236622.206}{19}} = 111.597 \quad \text{برای نمونه}$$

$$S = \sqrt{\frac{236622.206}{20}} = 108.771 \quad \text{برای جامعه}$$

با توجه به انحراف معیار سری 108/771 توزیع سری در قالب نمونه های میانگین انحراف معیار در طول دوره برابر با 103/7 میلی متر می باشد و این توزیع انحراف معیار دامنه ای حدود 225 میلی متر را نشان می دهد .

محاسبه انحراف معیار سری دارای فراوانی بدون طبقه بندی:

برای محاسبه انحراف معیار سری دارای فراوانی بدون طبقه بندی می توان از رابط زیر استفاده کرد:

$$S = \sqrt{\frac{\sum f_i (X - \bar{X})^2}{N - 1}} \quad \text{انحراف معیار نمونه}$$

$$s = \sqrt{\frac{\sum f_i (X - \bar{X})^2}{N}}$$

انحراف معیار جامعه

برای تبیین بیشتر به موقعیت شماره زیر توجه نمایید.

موقعیت شماره :

اگر رطوبت نسبی 20 ساله (2005-1986) ایستگاه دزفول در دست باشد ، انحراف معیار آن را محاسبه کنید ؟

رطوبت نسبی X_i	فراوانی F_i	$X_i \times f_i$	$X_i - \bar{X}$	$f_i (X_i - \bar{X})^2$
۳۷/۰۰	۱	۵/۰	-۱۲/۱	۱۴۶/۴۱
۳۸/۰۰	۱	۵/۰	-۱۱/۱	۱۲۳/۲۱
۴۷/۰۰	۳	۱۵/۰	-۲/۱	۱۳/۲۳
۴۸/۰۰	۲	۱۰/۰	-۱/۱	۲/۴۲
۴۹/۰۰	۳	۱۵/۰	-۰/۱	۰/۰۳
۵۰/۰۰	۳	۱۵/۰	۰/۹	۲/۴۳
۵۱/۰۰	۱	۵/۰	۱/۹	۳/۶۱
۵۲/۰۰	۲	۱۰/۰	۲/۹	۱۶/۸۲
۵۳/۰۰	۲	۱۰/۰	۳/۹	۳۰/۴۲
۵۶/۰۰	۲	۱۰/۰	۶/۹	۹۵/۲۲
جمع	۲۰	۱۰۰/۰		۴۳۳/۸

$$S = \sqrt{\frac{433.8}{19}} = 4.78 \quad \text{انحراف معیار برای نمونه :}$$

$$S = \sqrt{\frac{433.8}{20}} = 4.657 \quad \text{انحراف معیار برای جامعه :}$$

محاسبه انحراف معیار سری دارای فراوانی طبقه بندی شده :

برای محاسبه انحراف معیار سری دارای فراوانی طبقه بندی شده از روابط زیر می توان استفاده نمود :

$$S = \sqrt{\frac{\sum f_i (C_p - \bar{X})^2}{N - 1}} \quad \text{انحراف معیار نمونه}$$

$$S = \sqrt{\frac{\sum f_i (C_p - \bar{X})^2}{N}} \quad \text{انحراف معیار جامعه}$$

موقعیت شماره :

اگر سری بارش 20 ساله اسلام آباد غرب در دست باشد ، انحراف معیار آن را محاسبه نمایید؟

مراحل :

- تعیین دامنه تغییرات ($R = (761 - 293.2) = 467.8$)

- تعیین تعداد طبقات ($k = \sqrt{N} = \sqrt{20} = 4.47 = 4$)

- فاصله طبقات ($C = 467.8 \div 4 = 116.95$)

طبقات	فراوانی	Cp	F.Cp	$C_p - \bar{X}$	$f_i (C_p - \bar{X})^2$
۲۹۳/۲-۴۱۰/۱۵	۶	۳۵۱/۶۷۵	۲۱۱۰/۰۵	-۱۳۴/۴۹۲	۱۰۸۵۲۸/۵۹
۴۱۰/۱۵-۵۲۷/۱	۶	۴۶۸/۶۲۵	۲۸۱۱/۷۵	-۱۷/۷۲۵	۱۸۸۵/۰۵
۵۲۷/۱-۶۴۴/۰۵	۷	۵۸۵/۵۷۵	۴۰۹۹/۰۲۵	۹۹/۴۰۸	۶۹۱۷۳/۶۵
۶۴۴/۰۵-۷۶۱	۱	۷۰۲/۵۵	۷۰۲/۵۲۵	۲۱۶/۳۵۸	۴۶۸۱۰/۷۸
جمع	۲۰		۹۷۲۳/۳۵		۲۲۶۳۹۸/۰۷

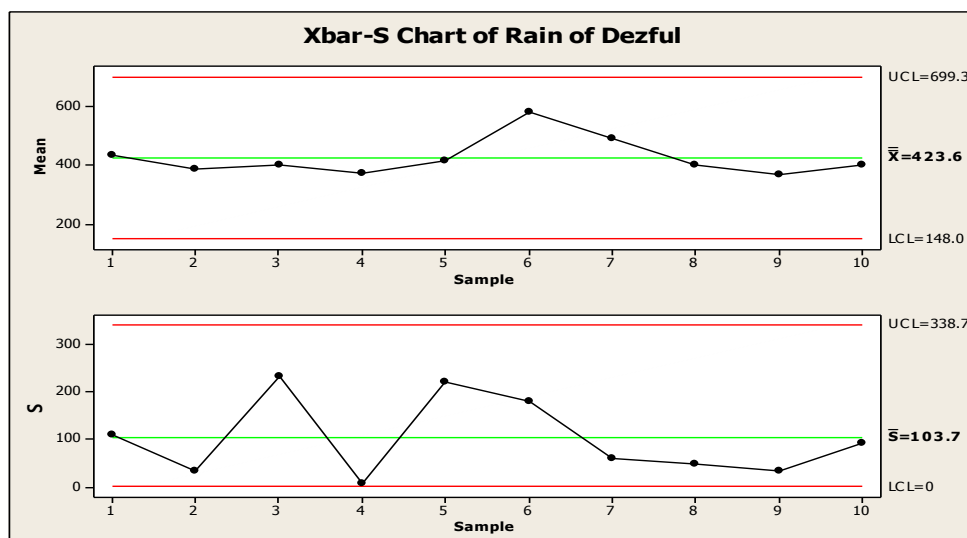
$$S = \sqrt{\frac{226398.07}{19}} = 109.16 \quad \text{انحراف معیار نمونه}$$

$$S = \sqrt{\frac{226398.07}{20}} = 106.395 \quad \text{انحراف معیار جامعه}$$

با توجه به محاسبات می‌توان استنتاج نمود که انحراف معیار آماره ای است که مقدار آن از تمام متغیرها اثر می‌پذیرد. تغییر در مقدار هر متغیر موجب تغییر مقدار انحراف معیار می‌گردد. مقدار انحراف معیار ممکن است در اثر تعداد نسبتاً کمی از مقدار انتهایی شدیداً مخدوش شود. بنابراین انحراف معیار نیز مانند میانگین خود را در توزیع شدید چولگی از دست می‌دهد. از طرفی انحراف معیار را نمی‌توان در یک توزیع بی‌انتهای بدون داشتن اطلاعات اضافی محاسبه نمود. در استفاده از انحراف معیار به روش‌های مختلف مقدار بدست آمده از سری‌ها با هم متفاوت بودند، این تفاوت در اعداد بعنوان خطای طبقه‌بندی نامیده می‌شود. برای این که این خطا در انحراف معیار کاهش داده شود باید انحراف معیار محاسبه شده تصحیح شود. برای تصحیح انحراف معیار از فرمول تصحیح شپارد¹ استفاده می‌شود. فرمول شپارد عبارت است از:

$$S_c = \sqrt{s^2 - \frac{(C)^2}{12}}$$

C فاصله طبقات S، انحراف معیار و SC انحراف معیار تصحیح شده است. به هر حال انحراف معیار هیچ وقت کمتر از صفر نمی‌باشد و با استفاده از انحراف معیار می‌توان مشخص نمود چند درصد متغیرها در فواصل مختلف نسبت به میانگین قرار دارند. مثلاً "توزیع بهنجار 68/26 درصد متغیرها به مقدار یک انحراف معیار بیشتر یا کمتر از میانگین قرار دارند. از نکات مهمی که باید در محاسبه انحراف معیار به آن توجه شود کنترل انحراف معیار می‌باشد. راه‌های متعددی برای کنترل انحراف معیار وجود دارد که نمونه ای از آن استفاده از رابطه بین دامنه تغییرات و انحراف معیار است. همانطوری که می‌دانید همیشه انحراف معیار از دامنه تغییرات کوچکتر است و اگر منحنی توزیع متقارن یا کمی چولگی داشته باشد و تعداد کل فراوانی‌ها زیاد باشد معمولاً انحراف معیار 1/6 (R/S = 6) دامنه تغییرات است. هرچه تعداد فراوانی‌ها بیشتر می‌شود، این نسبت بیشتر می‌شود. برای مثال اگر تعداد فراوانی‌های جامعه ای 20 باشد تقریباً نسبت دامنه تغییرات به انحراف معیار حدود 3/7 است و اگر فراوانی‌های جامعه ای 1000 باشد آن نسبت به 6/5 می‌رسد، یعنی: $\frac{R}{S} = 6.5$. مثلاً برای بارش دزفول می‌توان با استفاده از میانگین و انحراف معیار توزیع سری را نشان داد:

نمودار بالا نشان می‌دهد که تقریباً "آهنگ تغییرات میانگین و انحراف معیار سری باهم ارتباط دارند.

محاسبه نمره های معیار متغیرهای اقلیمی :

نمره های استاندارد یا معیار¹ نمراتی هستند که در یک توزیع موقعیت نسبی متغیرها را نسبت به میانگین نشان می‌دهند. به عبارت دیگر نمره های معیار فاصله متغیرها را تا میانگین بر حسب انحراف معیار مشخص می‌کنند و مشخص می‌سازند یک متغیر چند انحراف معیار بالاتر یا پایین تر از میانگین قرار دارد. نمره های معیار شامل نمره معیار Z ، نمره معیار T ، نمره هال و... هستند. برای محاسبه نمره معیار می‌توان از روابط زیر استفاده کرد:

$$Z = \frac{X_i - \bar{X}}{S_x} \quad \text{نمره معیار در نمونه}$$

$$Z = \frac{X - \mu_X}{\sigma_X} \quad \text{نمره معیار در جامعه}$$

بر این اساس نمره معیار، نسبت انحراف متغیرها از میانگین به انحراف معیار آنها می‌باشد. برای مثال اگر نمره معیار برابر با 2 باشد به این معنا است که مقدار نمونه 2 انحراف معیار بالاتر از میانگین قرار دارد. اگر نمره معیار صفر باشد به این معنی است که مقدار آن نمونه برابر با میانگین است. لذا هر چه مقدار نمره معیار بزرگتر باشد میزان انحراف از میانگین بیشتر است. با محاسبه نمره معیار می‌توان از جدول معین مساحت زیر منحنی را مشخص نمود. شکل توزیع متغیرهای معیار Z با شکل توزیع نمرات اصلی هیچ فرقی ندارد. دامنه نمرات معیار به ندرت از مثبت و منفی

Standard Scores - 1

3 خارج شود. میانگین نمره های معیار Z ، صفر و انحراف معیار است. واحد اندازه گیری نمره های معیار Z ، انحراف معیار است. متغیرهایی که بالاتر از میانگین قرار دارند، دارای Z مثبت هستند و برعکس. از طرفی سطح زیر منحنی بعنوان منحنی بهنجار و نرمال قلمداد می شود که محور عمودی آن متقارن است و داده ها حول میانگین متمرکز هستند و میانگین، میانه و نما باهم برابرند. توزیع نرمال معیار هم یکی از انواع توزیع نرمال است، به نحوی که میانگین آن صفرو انحراف معیار آن برابر یک برآورد می شود. مساحت زیر منحنی معادل یک یا صد درصد است. توزیع بهنجار متغیر تصادفی پیوسته X با میانگین μ_x و انحراف معیار σ_x که دارای توزیع نرمال است تابع چگالی آن است. یعنی:

$$f_{(x)} = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{1}{2}\left[\frac{x-\mu}{\sigma}\right]^2}$$

• پایه لگاریتم طبیعی (برابر با 2/7183)، π عدد ثابت 3/1416 است. همانطوری که مشخص است با افزایش میانگین منحنی توزیع به سمت راست گرایش می یابد، اما با افزایش انحراف معیار منحنی توزیع پهن تر می شود. توزیع نرمال با میانگین صفر و انحراف معیار یک را توزیع نرمال معیار می نامند. برای فهم بهتر به موقعیت زیر توجه شود.

موقعیت :

اگر سری 20 ساله (1986 – 2005) بارش ایستگاه روانسر در دست می باشد نمره معیار سری را همراه با سطح زیر منحنی سری را بر حسب

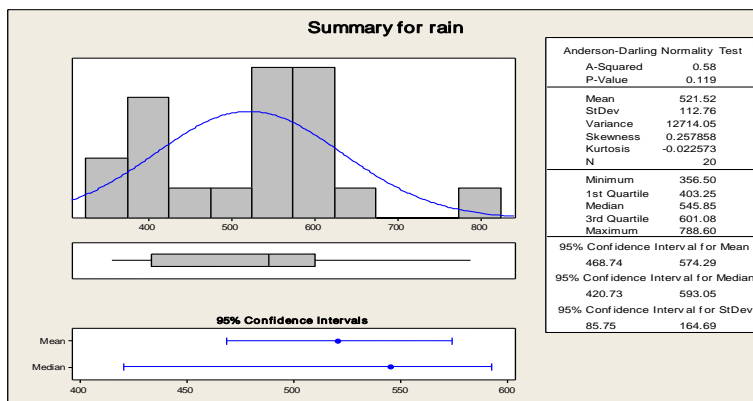
درصد محاسبه کنید؟

بارش ایستگاه	$z = \frac{x_i - \bar{x}}{s_x}$	مساحت بین میانگین و مقدار Z	درصد مربوط به مقادیر کمتر از مقدار Z	درصد مربوط به مقادیر مساوی یا بیشتر از مقدار Z	درصد احتمال وقوع سری بارش
۴۴۰/۰۰	-۰/۷۲۲۹۳	۰/۲۶۴۲	۰/۷۶۴۲	۰/۲۳۵۸	۴۰/۹
۵۸۳/۸۰	۰/۵۵۲۳۸	۰/۲۰۸۸	۰/۷۰۸۸	۰/۲۹۱۲	۳۸/۵۹
۳۹۳/۶۰	-۱/۱۳۴۴۳	۰/۳۷۰۸	۰/۸۷۰۸	۰/۱۲۹۲	۴۵/۲۲
۵۶۳/۲۰	۰/۳۶۹۶۹	۰/۱۴۰۶	۰/۶۴۰۶	۰/۳۵۹۴	۳۶/۳۲
۳۸۶/۶۰	-۱/۱۹۶۵۲	۰/۴۷۵۰	۰/۹۷۵	۰/۰۲۵	۴۹/۲۰
۵۵۶/۸۰	۰/۳۱۲۹۳	۰/۱۲۱۷	۰/۶۲۱۷	۰/۳۷۸۳	۳۵/۵۷
۶۰۹/۴۰	۰/۷۷۹۴۲	۰/۲۷۹۴	۰/۷۷۹۴	۰/۲۲۰۶	۴۱/۲۹

۶۱۱/۹۰	۰/۸۰۱۵۹	۰/۲۸۸۱	۰/۷۸۸۱	۰/۲۱۱۹	۴۱/۶۸
۷۸۸/۶۰	۲/۳۶۸۶۹	۰/۴۹۰۹	۰/۹۹۰۹	۰/۰۰۹۱	۴۹/۶
۴۱۴/۸۰	-۰/۹۴۶۴۲	۰/۳۲۶۴	۰/۸۲۶۴	۰/۱۷۳۶	۴۳/۲۵
۶۲۹/۸۰	۰/۹۶۰۳۴	۰/۳۳۱۵	۰/۸۳۱۵	۰/۱۶۸۵	۴۳/۶۴
۶۰۲/۸۰	۰/۷۲۰۸۹	۰/۲۶۴۲	۰/۷۶۴۲	۰/۲۳۵۸	۴۰/۹۰
۵۳۴/۹۰	۰/۱۱۸۷۱	۰/۰۴۳۸	۰/۵۴۳۸	۰/۴۵۶۲	۳۲/۶۴
۳۵۶/۵۰	-۱/۴۶۳۴۶	۰/۴۲۷۹	۰/۹۲۷۹	۰/۰۷۲۱	۴۷/۲۱
۳۹۹/۴۰	-۱/۰۸۳۰۰	۰/۳۵۹۹	۰/۸۵۹۹	۰/۱۴۰۱	۴۴/۴۳
۳۶۰/۰۰	-۱/۴۳۲۴۲	۰/۴۲۳۶	۰/۹۲۳۶	۰/۰۷۶۴	۴۷/۲۱
۵۶۹/۵۰	۰/۴۲۵۵۶	۰/۱۶۲۸	۰/۶۶۲۸	۰/۳۳۷۲	۳۷/۰۷
۵۹۵/۹۰	۰/۶۵۹۷۰	۰/۲۴۲۲	۰/۷۴۲۲	۰/۲۵۷۸	۴۰/۱۳
۵۰۵/۲۰	-۰/۱۴۴۶۹	۰/۰۵۵۷	۰/۵۵۵۷	۰/۴۴۴۳	۳۳
۵۲۷/۶۰	۰/۰۵۳۹۷	۰/۰۱۹۹	۰/۵۱۹۹	۰/۴۸۰۱	۳۱/۵۶
میانگین ۵۲۱/۵۱۵					
انحراف معیار ۱۱۲/۷۵۷					

برای بدست آوردن مقدار مساحت زیر منحنی نرمال می توان از جدول مساحت زیر منحنی (جدول Z) استفاده کرد. با توجه به جدول بالا می توان نتیجه گرفت که $76/42$ درصد بارش سالانه ایستگاه روانسر کمتر از 440 میلی متر است و حدود $23/58$ درصد سری بارش روانسر بیشتر از 440 میلی متر می باشد و الی آخر.

محاسبه نمره استاندارد T در مطالعات اقلیمی:

هنگامی که از نمره معیار Z استفاده می شود در برخی موارد نمره های بدست آمده منفی و اعشاری می شود. بنابراین برای از بین بردن علامت منفی نمرات آن با عدد ثابتی جمع می شود و برای از بین بردن اعشار نیز نمره Z در یک عدد ثابت ضرب می شود. اگر نمره معیار Z در عدد 10 ضرب شود و عدد حاصل با عدد 50 جمع شود، نمره معیار T بدست می آید که دامنه آن بین 20 تا 80 است. یعنی:

$$T = 10Z + 50$$

پس نمره معیار T دارای میانگین 50 و انحراف معیار 10 است ولی نمره معیار Z دارای میانگین صفر و انحراف معیار یک است. نمره معیار مذکور منحنی توزیع را به 100 قسمت مساوی تقسیم می کند. برای فهم بهتر موضوع به موقعیت شماره اشاره می شود. موقعیت شماره:

اگر سری دمای 44 ساله (1952 - 1995) ایستگاه گرگان در دست باشد نمره معیار T سری مذکور را محاسبه کنید؟

ردیف	سری دما	Z	T	ردیف	سری دما	Z	T
۱	۱۷/۶	-۰/۰۹۵۷۱	۴۹/۰۴	۲۳	۱۷/۱	-۰/۷۵۹۹۲	۴۲/۴۰
۲	۱۷/۶۷	-۰/۰۰۲۷۲	۴۹/۹۷	۲۴	۱۸/۳	۰/۸۳۴۱۹	۵۸/۳۴
۳	۱۸	۰/۴۳۵۶۶	۵۴/۳۶	۲۵	۱۷/۳	-۰/۴۹۴۲۴	۴۵/۰۶
۴	۱۸/۵	۱/۰۹۹۸۸	۶۱/۰۰	۲۶	۱۷/۶	-۰/۰۹۵۷۱	۴۹/۰۴

۵	۱۶/۸	-۱/۱۵۸۴۵	۳۸/۴۲	۲۷	۱۷/۸	۰/۱۶۹۹۸	۵۱/۷۰
۶	۱۷/۱	-۰/۷۵۹۹۲	۴۲/۴۰	۲۸	۱۸/۶	۱/۲۳۲۷۲	۶۲/۳۳
۷	۱۸/۵	۱/۰۹۹۸۸	۶۱/۰۰	۲۹	۱۸/۱	۰/۵۶۸۵۱	۵۵/۶۹
۸	۱۷/۴	-۰/۳۶۱۳۹	۴۶/۳۹	۳۰	۱۹/۱	۱/۸۹۶۹۳	۶۸/۹۷
۹	۱۸/۵	۱/۰۹۹۸۸	۶۱/۰۰	۳۱	۱۷/۳	-۰/۴۹۴۲۴	۴۵/۰۶
۱۰	۱۸/۹	۱/۶۳۱۲۵	۶۶/۳۱	۳۲	۱۸/۶	۱/۲۳۲۷۲	۶۲/۳۳
۱۱	۱۹	۱/۷۶۴۰۹	۶۷/۶۴	۳۳	۱۶/۷	-۱/۲۹۱۲۹	۳۷/۰۹
۱۲	۱۸/۳	۰/۸۳۴۱۹	۵۸/۳۴	۳۴	۱۷/۵	-۰/۲۲۸۵۵	۴۷/۷۱
۱۳	۱۶/۳	-۱/۸۲۲۶۶	۳۱/۷۷	۳۵	۱۷/۴	-۰/۳۶۱۳۹	۴۶/۳۹
۱۴	۱۷/۴	-۰/۳۶۱۳۹	۴۶/۳۹	۳۶	۱۷/۲	-۰/۶۲۷۰۸	۴۳/۷۳
۱۵	۱۸/۹	۱/۶۳۱۲۵	۶۶/۳۱	۳۷	۱۷/۶	-۰/۰۹۵۷۱	۴۹/۰۴
۱۶	۱۷/۶	-۰/۰۹۵۷۱	۴۹/۰۴	۳۸	۱۷/۸	۰/۱۶۹۹۸	۵۱/۷۰
۱۷	۱۷/۸	۰/۱۶۹۹۸	۵۱/۷۰	۳۹	۱۷/۵	-۰/۲۲۸۵۵	۴۷/۷۱
۱۸	۱۶	-۲/۲۲۱۱۹	۲۷/۷۹	۴۰	۱۷/۴	-۰/۳۶۱۳۹	۴۶/۳۹
۱۹	۱۸	۰/۴۳۵۶۶	۵۴/۳۶	۴۱	۱۶/۴	-۱/۶۸۹۸۲	۳۳/۱۰
۲۰	۱۸/۳	۰/۸۳۴۱۹	۵۸/۳۴	۴۲	۱۶/۶	-۱/۴۲۴۱۳	۳۵/۷۶
۲۱	۱۷	-۰/۸۹۲۷۶	۴۱/۰۷	۴۳	۱۶/۸	-۱/۱۵۸۴۵	۳۸/۴۲
۲۲	۱۷/۳	-۰/۴۹۴۲۴	۴۵/۰۶	۴۴	۱۸	۰/۴۳۵۶۶	۵۴/۳۶

برای سال اول 49/04 نشان می دهد که متغیر (دما) مورد بررسی 0/0957 انحراف معیار پایین تر از میانگین واقع شده است ، والی آخر. در مطالعات آماری نمره های دیگری تحت عنوان نمره های نه گانه $(Z_9 = 2Z + 5)$ ، نمره های هال $(Z_h = 14.28Z + 50)$ ، نمره های CEEB $(Z_{CEEB} = 100Z + 500)$ ^۱ و نمره های AGCT $(Z_{AGCT} = 20Z + 100)$ ^۲ وجود دارد که می توان از آنها استفاده کرد.

محاسبه چولگی یا کجی متغیرهای اقلیمی :

به توزیعی که میانگین آن به طرف چپ یا راست کشیده شده باشد ، توزیع دارای چولگی یا کجی ^۳ می گویند. ضریب چولگی هم آماره ای است که نحوه توزیع متغیرها اقلیمی (درجه نزدیکی توزیع به توزیع نرمال) و مقدار کجی را برای متغیر مورد بررسی نشان می دهد. مقدار ضریب چولگی مثبت و منفی 3 می باشد . برای محاسبه ضریب چولگی می توان از روابط زیر استفاده کرد:

$$S_k = \frac{\bar{X} - M_0}{S}$$

یا

$$S_k = \frac{M_3}{S^3}$$

M_3 گشتاور مرتبه سوم ، M_0 نما است.

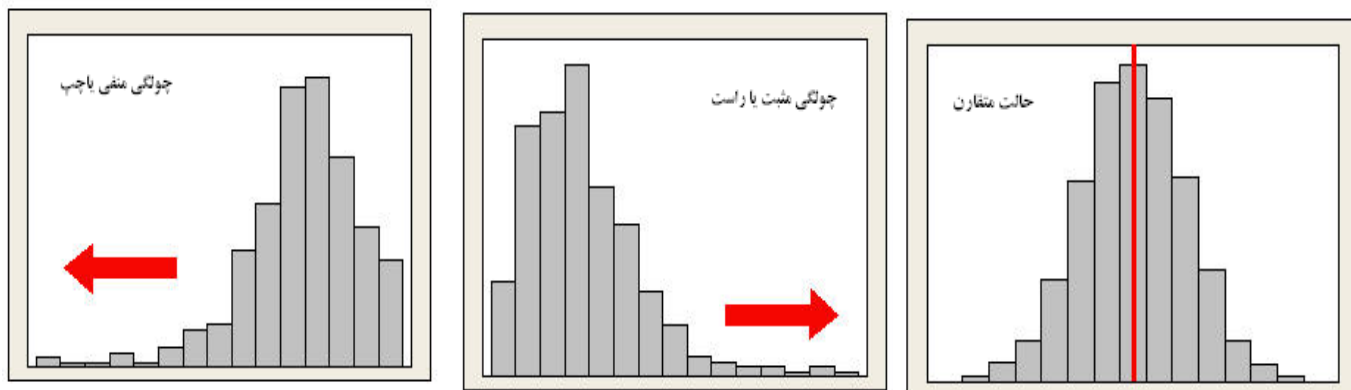
چولگی را می توان به انواع زیر مورد توجه قرار داد:

- چولگی مثبت
- چولگی منفی
- حالت متقارن

چولگی مثبت^۴ یا چولگی به سمت راست زمانی است که میانگین بیشترین مقدار و میانه در بین نما و میانگین قرار داشته باشد $(\bar{X} > M_d > M_0)$. در چولگی مثبت فاصله چارک های دوم و سوم بزرگتر از فاصله چارک اول و دوم است، یعنی $(Q_3 - Q_2) < (Q_2 - Q_1)$ در چولگی مثبت اعداد اکثراً" در سمت چپ منحنی انباشته شده اند. به موقعیت شماره توجه شود. یعنی :

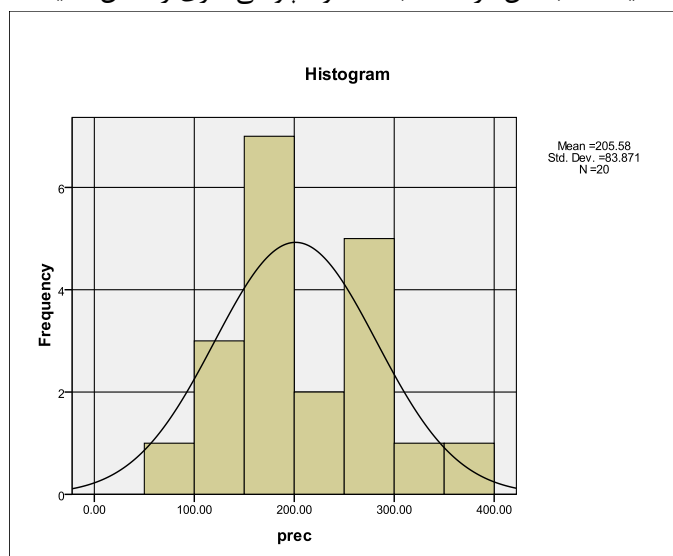
---

1 - College entrance examination bord
 2 - Army general classification test
 3 - Skewness
 4 - Positive Skewness

موقعیت شماره :

اگر سری بارش 20 ساله (1986-2005) ایستگاه بستان در دست باشد نمود چولگی سری را نشان دهید؟

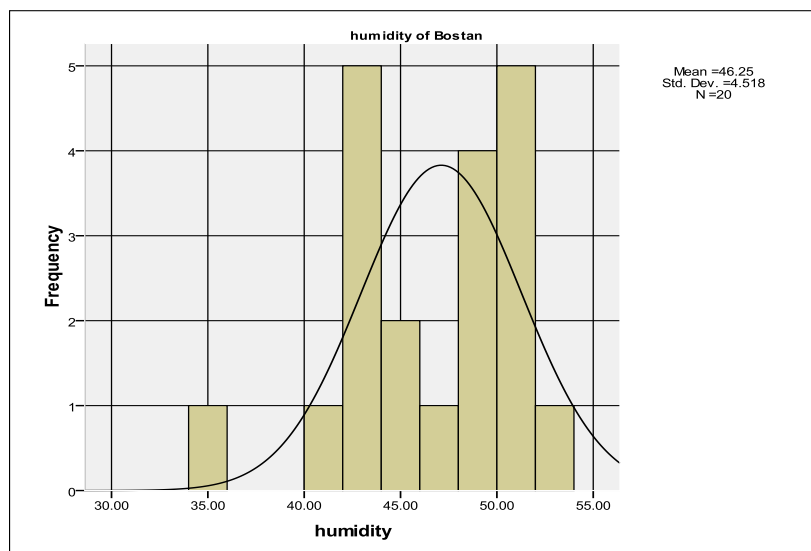

چولگی منفی :

چولگی منفی¹ زمانی است که نما دارای بالاترین مقدار ، میانگین دارای کمترین مقدار و میانه در بین نما و میانگین قرار داشته باشد، یعنی $(\bar{X} < M_d < M_o)$. در چولگی منفی فاصله چارک های اول و دوم بزرگتر از فاصله چارک های دوم و سوم است ، یعنی $(Q_2 - Q_1) > (Q_3 - Q_2)$. در چولگی منفی متغیرها بیشتر در سمت راست منحنی انباشته شده اند. برای فهم بهتر به موقعیت شماره توجه شود.

موقعیت شماره :

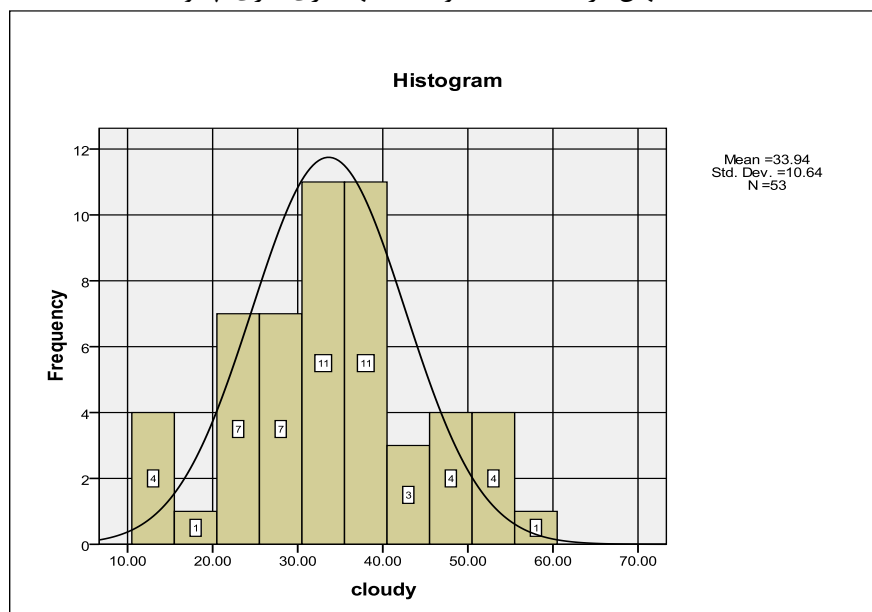
رطوبت نسبی ایستگاه بستان برای نمود چولگی آن مشخص شود؟

حالت متقارن :

هنگامی که نما ، میانگین و میانه با هم برابر باشند ، نمودار توزیع فراوانی حالت متقارن دارد . در این حالت فاصله چارک های اول و دوم برابر با فاصله چارک های دوم و سوم است ، یعنی $(Q_2 - Q_1) = (Q_3 - Q_2)$. در حالت متقارن مقدار چولگی برابر با صفر است . این شرایط در اقلیم بسیار نادر است . با این وجود بعضی از موقع ها چولگی بسیار ناچیز است . برای تبیین این مطلب به موقعیت زیر توجه نمایید .
موقعیت شماره :

اگر سری ابرناکی 53 ساله (1951 - 2003) اصفهان در دست باشد ، وضعیت بهنجاری سری چگونه است ؟

محاسبه ضریب چولگی متغیرهای اقلیمی :

برای محاسبه ضریب چولگی هم می توان از روابط زیر استفاده کرد:

$$S_k = \frac{\bar{X} - MO}{S}$$

یا

$$S_k = \frac{M_3}{S^3}$$

یا

$$S_k = \frac{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (X_i - \bar{X})^3}{S^3}$$

اگر سری دارای توزیع فراوانی باشد :

$$S_k = \frac{\frac{1}{N} \sum_{k=1}^{k=k} f_i (X_i - \bar{X})^3}{S^3}$$

به هر حال اگر مقدار چولگی کوچکتر از صفر باشد ، شکل توزیع فراوانی چولگی منفی یا چولگی به چپ دارد و اگر ضریب چولگی بزرگتر از صفر باشد ، شکل توزیع مثبت یا چولگی به طرف راست دارد و اگر چولگی صفر باشد توزیع فراوانی متقارن است . طبق نتایج بررسی های پیرسون در هر توزیع فراوانی با چولگی خفیف و تک نمایی ، میانه همیشه بین نما و میانگین یا به ترتیب با فاصله تقریبی دو به یک واقع می باشد ، یعنی به نسبت دو از نما و یک از میانگین . به عبارت دیگر قدرمطلق میانگین و نما برابر است با سه برابر قدر مطلق تفاضل میانگین و میانه ، یعنی

$$|\bar{X} - M_a| = 3|\bar{X} - MO|$$

برای فهم بهتر لازم است به موقعیت شماره اشاره شود.

موقعیت شماره :

اگر سری دمای سالانه 20 ساله (1986 – 2005) ایستگاه مسجد سلیمان در دست باشد ، چولگی آن را حساب کنید؟

برای سری طبقه بندی شده:

مراحل :

- تعیین دامنه تغییرات ($R = (27.1 - 23.7) = 3.4$)

- تعیین تعداد طبقات ($k = \sqrt{N} = \sqrt{20} = 4.47 = 4$)

- فاصله طبقات ($C = 3.4 \div 4 = .85$)

طبقات	فراوانی	میانه طبقات	$C_p - \bar{X}$	$(C_p - \bar{X})^3$	$f_i (C_p - \bar{X})^3$
23/7 -24/55	2	24/125	-1/445	-3/017	-6/034
24/55 -25/4	7	24/975	-0/595	-0/21	-1/47
25/4-26/25	6	25/825	0/255	0/016	0/096
26/25-27/1	5	26/675	1/105	1/349	6/745
جمع	20				-0/663

$$Sk = \frac{\frac{-.663}{20}}{\frac{.831^3}{1}} = \frac{-.033}{.573} = -.0576$$

محاسبه ضریب چولگی با استفاده از ضرائب پیرسون :

برای محاسبه ضریب چولگی با استفاده از ضرائب پیرسون¹ می توان از روابط زیر استفاده کرد:

$$SK_1 = \frac{\bar{X} - M_d}{S}$$

$$SK_2 = \frac{3(\bar{X} - M_e)}{S}$$

$$SK_1 = \frac{25.635 - 25.5}{.831} = .162$$

$$SK_2 = \frac{3(25.635 - 25.55)}{.831} = .306$$

چون مقدار چولگی‌ها مثبت هستند لذا توزیع فراوانی‌ها چولگی به طرف راست دارند. از نکات مهم در این خصوص وجود ضریب چولگی چارکی است. ضریب چولگی چارکی را به صورت زیر می‌توان تعریف نمود:

$$SKQ = \frac{(Q_3 - Q_2) - (Q_2 - Q_1)}{Q_3 - Q_1}$$

هرگاه SKQ بزرگتر از صفر باشد توزیع فراوانی هم چولگی راست دارد و برعکس هرگاه SKQ کوچکتر از صفر باشد توزیع فراوانی چولگی چپ است. برای مثال چولگی چارکی باشد اصفهان چگونه می‌باشد؟

$$SKQ = \frac{(148.45 - 121) - (121 - 77.6)}{148.45 - 77.6} = -.225$$

بر این اساس چولگی توزیع فراوانی‌ها به چپ است. یعنی میانگین از میانه و میانه از نما کوچکتر است.

محاسبه کشیدگی متغیرهای اقلیمی :

کشیدگی^۱ عبارت است از ارتفاع توزیع فراوانی در مقایسه با توزیع نرمال یا بهنجاری سری. کشیدگی نسبت میانگین توان چهارم انحراف از انحراف معیار به توان چهارم است. اگر کشیدگی مساوی 3 باشد توزیع فراوانی تپه ای^۲ و اگر کشیدگی کوچکتر از 3 باشد توزیع فراوانی فلاتی^۳ و اگر کشیدگی بزرگتر از 3 باشد توزیع فراوانی قله ای^۴ شکل خواهد بود. هنگامی که کشیدگی برابر با صفر باشد توزیع متغیرها توزیع نرمال یا بهنجار دارد در صورتی که کشیدگی مثبت باشد برآمدگی منحنی توزیع متغیرها در نقطه اوج قرار خواهد گرفت و در نهایت وقتی کشیدگی منفی باشد، منحنی توزیع متغیرها در نقطه اوج خوابیده خواهد بود. برای محاسبه کشیدگی از روابط زیر می‌توان استفاده نمود:

$$ku = \frac{\sum (x_i - \bar{x})^4}{N \left(\frac{\sqrt{\sum (x_i - \bar{x})^2}}{N} \right)^4}$$

برای سری بدون فراوانی

Kurtosis - 1
Mesokurtic - 2
Platykurtic - 3
Leptokurtic - 4

$$ku = \frac{\sum f_i (x_i - \bar{x})^4}{N} \div \left(\frac{\sqrt{\sum f_i (x_i - \bar{x})^2}}{N} \right)^4 \quad \text{برای سری با فراوانی}$$

هر توزیع متغیری دارای چهار مشخصه است که بعنوان گشتاورهای^۱ توزیع نامیده می شود که چولگی گشتاور سوم و کشیدگی گشتاور چهارم توزیع می باشد. یعنی :

$$m_1 = \frac{\sum (x_i - \bar{x})}{N} = 0$$

$$m_2 = \frac{\sum (x_i - \bar{x})^2}{N}$$

$$m_3 = \frac{\sum (x_i - \bar{x})^3}{N}$$

$$m_4 = \frac{\sum (x_i - \bar{x})^4}{N}$$

گشتاور رتبه دوم واریانس نمونه ، گشتاور رتبه سوم چولگی و گشتاور رتبه چهارم کشیدگی منحنی است. به طور کلی گشتاور رتبه nام پیرامون مطابق رابطه زیر قابل محاسبه است:

$$m_n = \frac{\sum (x_i - \bar{x})^n}{N}$$

برای تبیین بهتر به موقعیت شماره توجه شود.

موقعیت شماره :

اگر سری دمای سالانه 20 ساله (2005 – 1986) ایستگاه مسجد سلیمان در دست باشد ، کشیدگی آن را حساب کنید؟

برای سری طبقه بندی شده:

مراحل:

- تعیین دامنه تغییرات ($R = (27.1 - 23.7) = 3.4$)

- تعیین تعداد طبقات ($k = \sqrt{N} = \sqrt{20} = 4.47 = 4$)

- فاصله طبقات ($C = 3.4 \div 4 = .85$)

سری میانگین دما	فراوانی	$X_i - \bar{X}$	$(X_i - \bar{X})^2$	$f_i (X_i - \bar{X})^2$	$(X_i - \bar{X})^4$	$f_i (X_i - \bar{X})^4$
۲۳/۷۰	۱	-۱/۹۳۵	۳/۷۴۴	۳/۷۴۴	۱۴/۰۲	۱۴/۰۲
۲۴/۵۰	۱	-۱/۱۳۵	۱/۲۸۸	۱/۲۸۸	۱/۶۵۹	۱/۶۵۹
۲۴/۸۰	۱	-۰/۸۳۵	۰/۶۹۷	۰/۶۹۷	۰/۴۸۶	۰/۴۸۶
۲۴/۹۰	۱	-۰/۷۳۵	۰/۵۴	۰/۵۴	۰/۲۹۲	۰/۲۹۲
۲۵/۱۰	۱	-۰/۵۳۵	۰/۲۸۶	۰/۲۸۶	۰/۰۸۲	۰/۰۸۲
۲۵/۳۰	۲	-۰/۳۳۵	۰/۱۱۲	۰/۲۲۴	۰/۰۱۲۶	۰/۰۲۵۲
۲۵/۴۰	۲	-۰/۲۳۵	۰/۰۵۶	۰/۱۱۲	۰/۰۰۳	۰/۰۰۶
۲۵/۵۰	۱	-۰/۱۳۵	۰/۰۱۸	۰/۰۱۸	۰/۰۰۰۳	۰/۰۰۰۳
۲۵/۶۰	۲	-۰/۰۳۵	۰/۰۰۱	۰/۰۰۲	۰/۰۰۰۰۰۱	۰/۰۰۰۰۰۲
۲۶/۰۰	۱	۰/۳۶۵	۰/۱۳۳	۰/۱۳۳	۰/۰۱۷۸	۰/۰۱۷۸
۲۶/۱۰	۱	۰/۴۶۵	۰/۲۱۶	۰/۲۱۶	۰/۰۴۶۷	۰/۰۴۶۷
۲۶/۲۰	۱	۰/۵۶۵	۰/۳۱۹	۰/۳۱۹	۰/۱۰۲	۰/۱۰۲
۲۶/۴۰	۱	۰/۷۶۵	۰/۵۸۵	۰/۵۸۵	۰/۳۴۲	۰/۳۴۲

۲۶/۵۰	۱	۰/۸۶۵	۰/۷۴۸	۰/۷۴۸	۰/۵۶	۰/۵۶
۲۶/۶۰	۱	۰/۹۶۵	۰/۹۳۱	۰/۹۳۱	۰/۸۶۷	۰/۸۶۷
۲۶/۷۰	۱	۱/۰۶۵	۱/۱۳	۱/۱۳	۱/۲۸۶	۱/۲۸۶
۲۷/۱۰	۱	۱/۴۶۵	۲/۱۴۶	۲/۱۴۶	۴/۶	۴/۶
جمع			۱۲/۹۵	۱۳/۱۱۹		۲۴/۳۹

$$m_3 = \frac{M^4}{M_2^2} = \frac{24.39}{13.119^2} = .142$$

چون مقدار ضریب کشیدگی بیشتر از صفر است، کشیدگی سری دمای مسجد سلیمان مثبت است. لذا با توجه به ضریب کشیدگی بدست آمده برای دمای سالانه مسجد سلیمان نشان می‌دهد که توزیع متغیرهای دما در نقطه اوج خوابیده می‌باشند.

محاسبه ضریب تغییرات متغیرهای اقلیمی :

یکی از معیارها و شاخص‌های پراکندگی بسیار مهم که در بیشتر مطالعات اقلیمی مورد استفاده قرار می‌گیرد ضریب تغییرات^۱ یا پراکندگی نسبی واریانس^۲ می‌باشد. این شاخص برای مقایسه دو متغیر زمانی که میانگین یکسانی ندارند، بیشتر بکار می‌رود. این شاخص چون با واحد اندازه‌گیری مختلف ارتباطی ندارد بنابراین می‌توان از آن برای مقایسه پراکندگی سریها با واحدهای مختلف استفاده نمود. ضریب تغییرات از نسبت انحراف معیار به یک حد متوسط که معمولاً این حد متوسط میانگین است (پاره‌ای موارد محققین از میانه یا نما استفاده می‌کنند) بدست می‌آید.

برای محاسبه ضریب تغییرات متغیرها می‌توان از رابطه شماره استفاده نمود:

$$C.V = \frac{S}{\bar{X}} \times 100$$

موقعیت شماره :

اگر سری دمای 44 ساله (1952-1995) ایستگاه‌های اصفهان و یزد را در دست داشته باشیم، ضریب تغییرات دوسری را باهم مقایسه کنید؟

¹ - Coefficient of Variation

² - Relative Variance

$$C.V = \frac{.66}{22.986} \times 100 = 2.87 \quad \text{برای سری اصفهان}$$

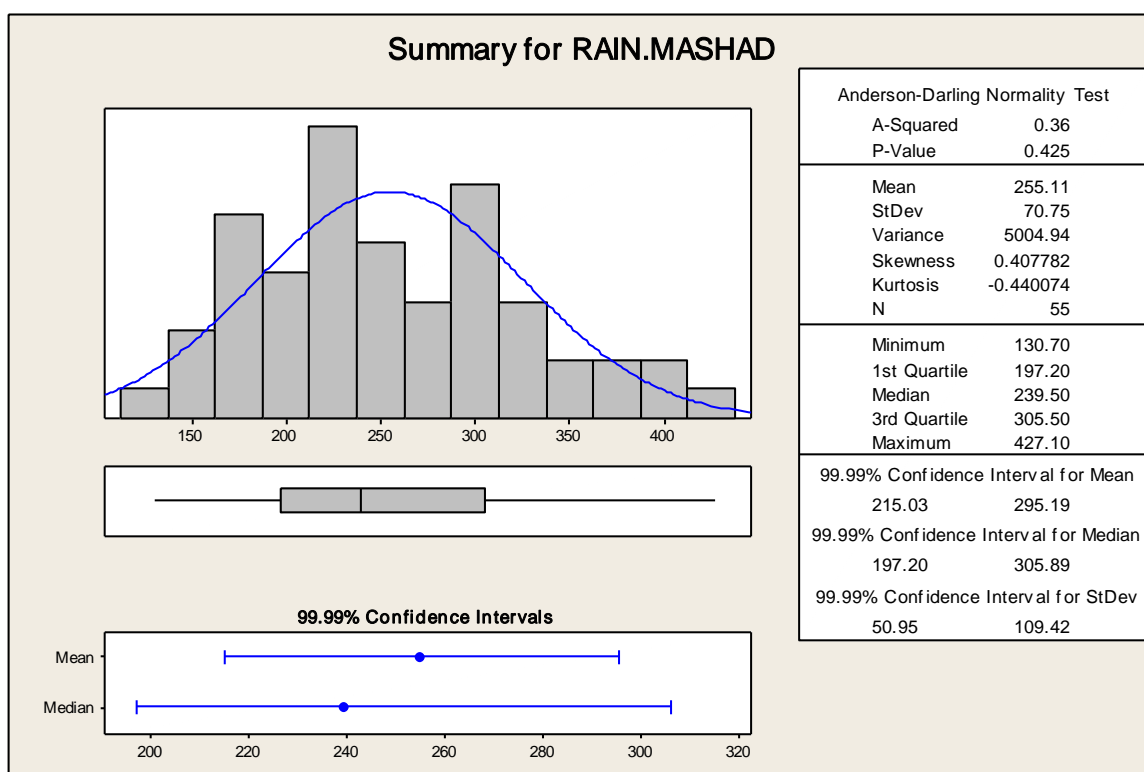
$$C.V = \frac{.583}{18.86} \times 100 = 3.09 \quad \text{برای سری یزد}$$

با توجه به ضرائب تغییرات، سری دمای یزد میزان پراکندگی آن نسبت به دمای اصفهان بیشتر است.

گزاره ای بر کاربرد آماره های توصیفی در تحلیل های اقلیمی:

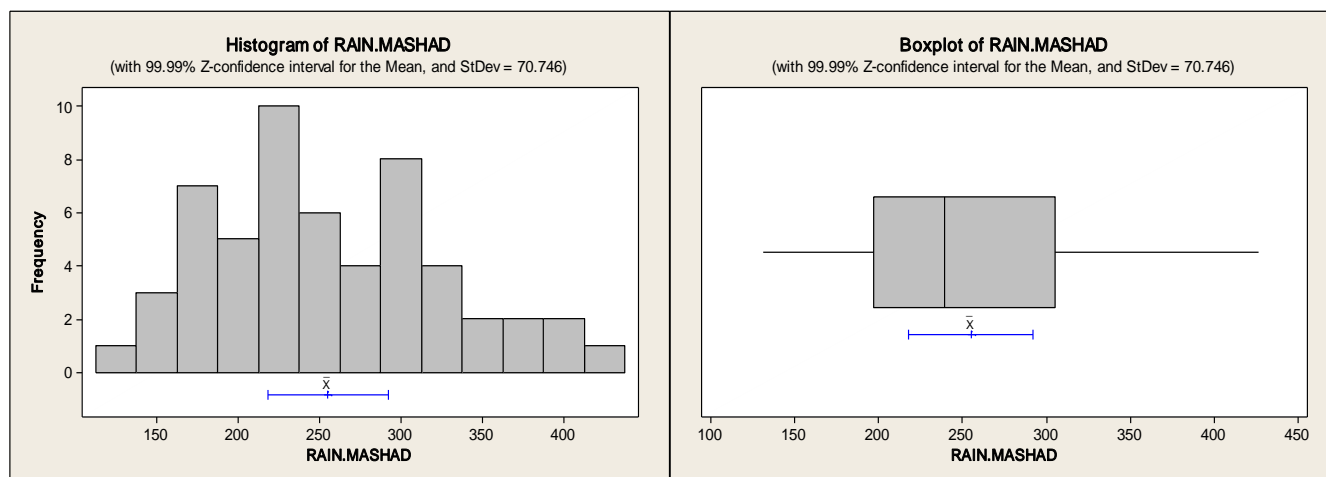
برای کاربرد و ارائه گزاره های آماره های توصیفی، از سری بارش ایستگاه های مختلف ایران استفاده شده است. بر این اساس بارش 56

ساله (2005-1951) ایستگاه مشهد در قالب گزاره مورد نظر مورد استفاده قرار گرفت:

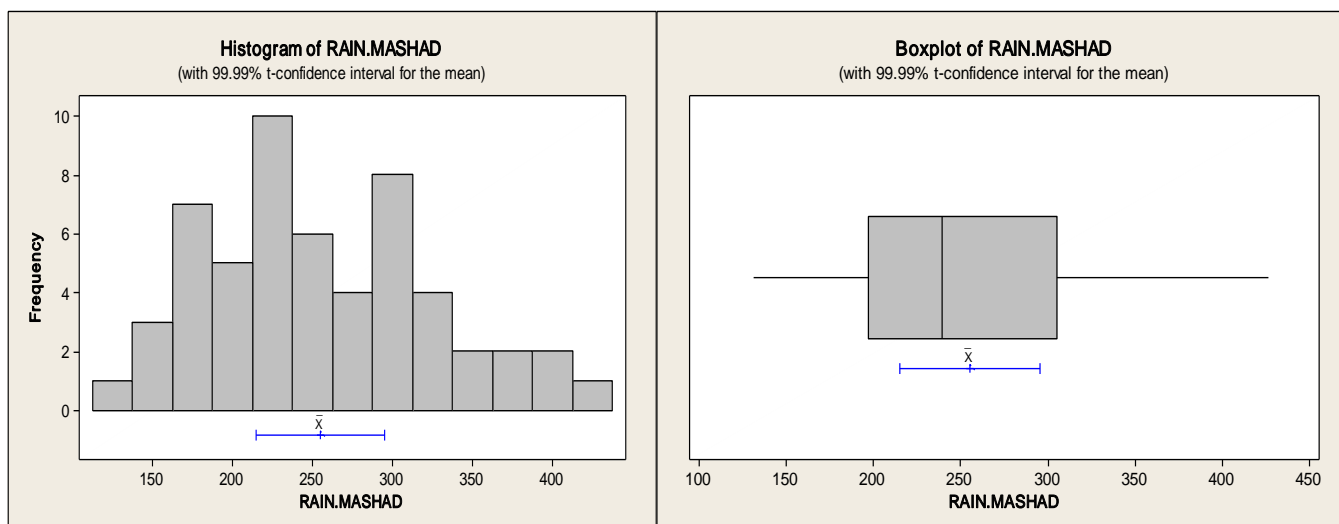
با توجه به نمودار آماره های توصیفی بارش مشهد مشخص است که با توجه به ضریب آزمون بهنجاری دارین لاندسون (0/425) می توان استدلال نمود که فرض تحقیق ما در خصوص بهنجاری سری مشهد پذیرفته می شود. (مقدار ضریب از مقدار 0/05 بیشتر است). ضریب تعیین مقدار 0/36 را نشان می دهد. میانگین بارش 255/11 میلی متر و انحراف معیار 70/75 می باشد. میزان چولگی 0/408 نشانگر کشیدگی توزیع می باشد و مقدار عدم تقارن را نشان می دهد و مقدار مثبت آن میل به چولگی به راست را نشان می دهد. همچنین مقدار 0/44- کشیدگی پهن شدگی توزیع را نشان می دهد و مقادیر چارک اول (197/2) و چارک سوم (305/5) و میانه آن (239/5) می باشد. از نکات دیگر تحلیل آماره ها

مقادیر فاصله اطمینان سری بارش مشهد است. بطوری که فاصله اطمینان برای میانگین با احتمال 99/99 درصد بین 215/03 تا 295/19 میلی متر می باشد. یعنی با احتمال 99/99 درصد بارش ایستگاه مشهد از میانگین دامنه ای بین 215/03 تا 295/19 میلی متر دارد. همچنین فاصله اطمینان برای میانه با احتمال 99/99 بین 192/2 تا 305/19 میلی متر می باشد و فاصله اطمینان برای انحراف معیار با احتمال 99/99 درصد بین 50/95 تا 109/42 میلی متر می باشد. یعنی میزان انحراف از میانگین برای بارش مشهد بین 50/95 تا 109/42 میلی متر دامنه دارد. برای تحلیل از نمودارهای دیگر می توان استفاده کرد.

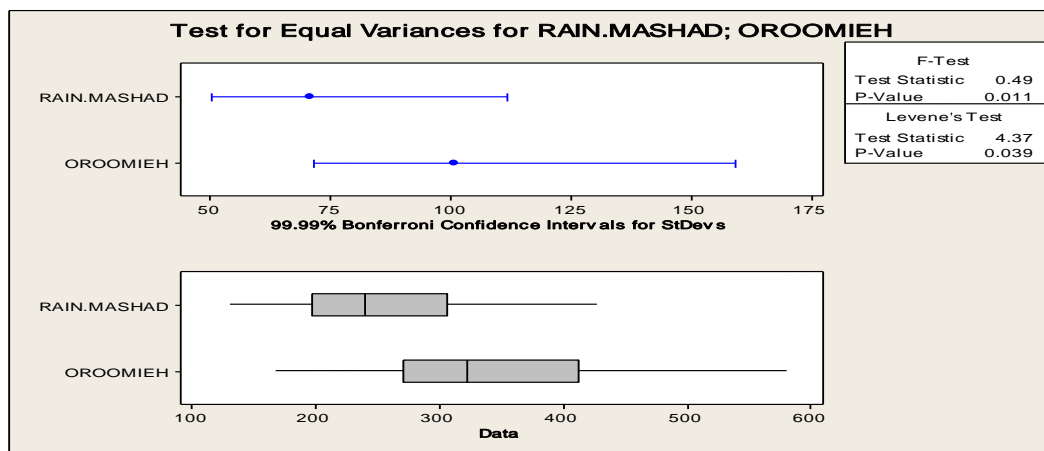

با توجه به فاصله اطمینان نمره معیار سری بارش مشهد با احتمال 99/99 درصد با در نظر گرفتن میزان انحراف معیار سری ، بارش سری بین 217/992 تا 292/219 میلی متر می باشد. همچنین میزان میانگین سری براساس نمره معیار 255/105 میلی متر می باشد و انحراف از

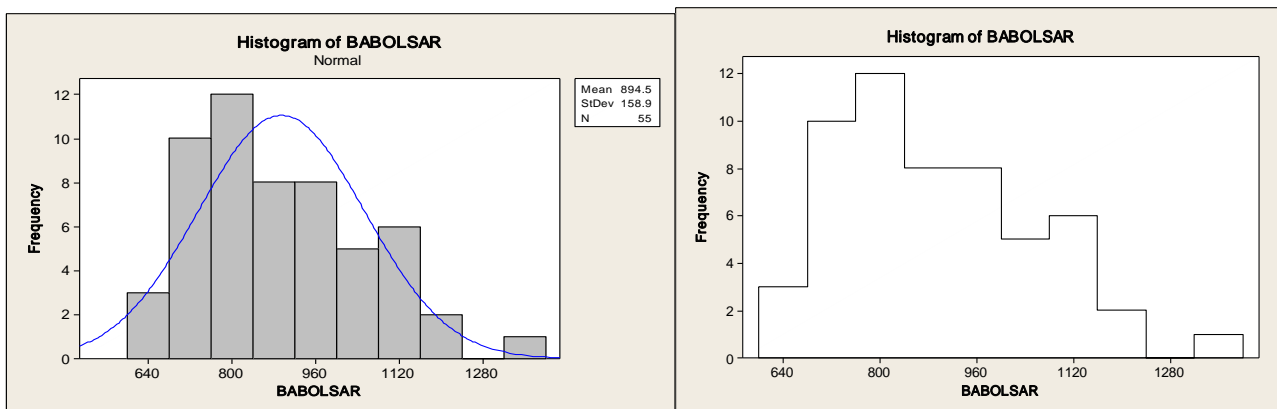
میانگین 9/539 میلی متر می باشد. یعنی $SE.Mean = \frac{S}{\sqrt{N}} = \frac{70.746}{\sqrt{55}} = 9.539$

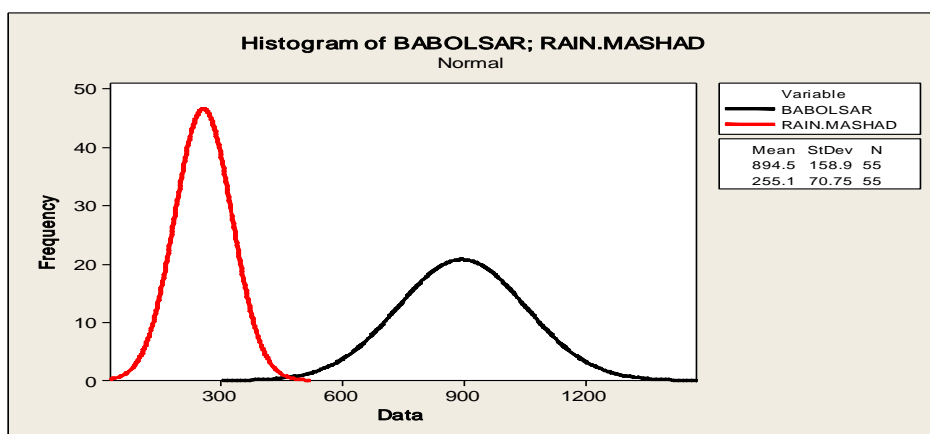
با توجه به فاصله اطمینان آزمون t سری بارش مشهد با احتمال 99/99 درصد با در نظر گرفتن میزان میانگین سری ، بارش سری بین 295/186 تا 215/025 میلی متر می باشد. همچنین میزان میانگین سری 255/105 میلی متر می باشد و انحراف از میانگین 9/539 میلی متر می باشد. از نکاتی که باید در تحلیل آماره های توصیفی در تحقیقات اقلیمی به آن توجه نمود سنجش برابری واریانس سری ها می باشد. در این مورد از آزمون های Levene و Bartlett می توان استفاده کرد. آزمون اول نسبت به آزمون دوم حساسیت کمتری نسبت به سنجش بهنجاری سری ها دارد. بر این اساس برای سنجش سری ها از بارش ایستگاه های مشهد و ارومیه استفاده شد.

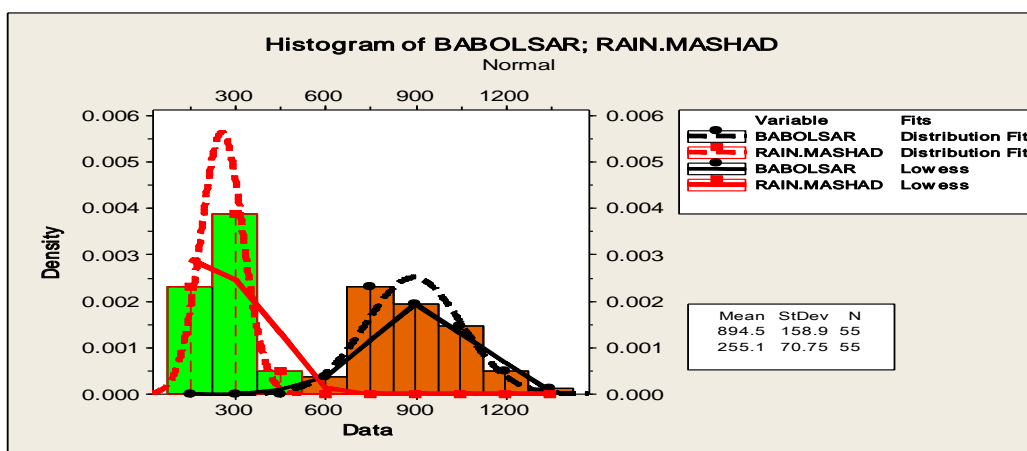
با توجه به آزمون F نشان می دهد سری بارش ایستگاه ها نرمال یا بهنجار می باشند . آزمون لیون غیر نرمال بودن سری را مورد سنجش قرار می دهد. به کاربرد آزمون را در قسمت های بعدی کتاب اشاره می شود. یکی دیگر از رویکرد های تحلیل آماره های توصیفی استفاده از نمودار هستیوگرام است که شکل ، مکان، تمایل مرکزی و گستردگی توزیع را نشان می دهد. برای کاربرد آن از سری 55 ساله (2005-1951) بابلسر استفاده شده است .

نمودارها فراوانی سری بارش و وضعیت برازش سری بارش بابلسر را نشان می‌دهند. نمودار دیگری که در برازش سری اهمیت دارد، نمونه‌ای از سری هیستوگرام است. یعنی:

نمودار بالا میزان کشیدگی سری‌های بارش مشهد و بابلسر را نشان می‌دهد. بطوری که میزان کشیدگی بارش مشهد بیشتر از سری بابلسر است. هر چند که هر دو سری کشیدگی منفی را نشان می‌دهند. یعنی سری‌های بارش مشهد و بابلسر از اوج وضعیت نرمال فاصله دارند. یعنی:

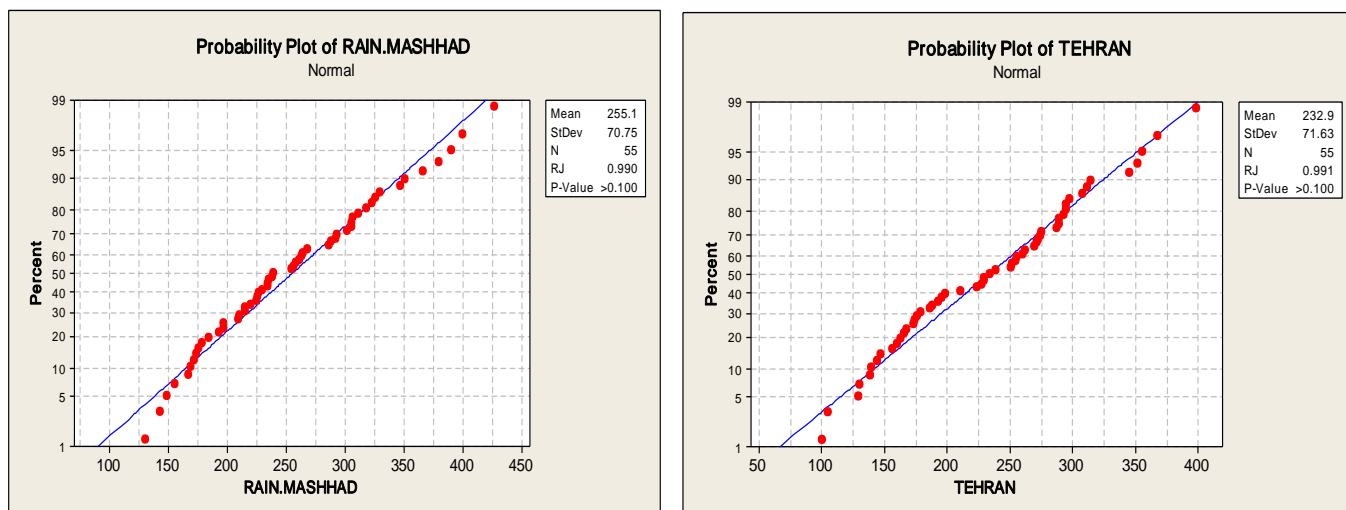

نمودار بالا وضعیت سری بارش ایستگاه‌های مشهد و بابلسر را نسبت به حالت برازش بهنجاری سری نشان می‌دهد.

بررسی بهنجاری سری های اقلیمی :

برای بررسی بهنجاری های سری های اقلیمی از آزمون های مختلفی می توان استفاده کرد . نمونه ای از روش ها، استفاده از نمودار بهنجاری است . قابلیت های مختلف نرم افزاری فراوانی وجود دارد که می تواند به این فرآیند توجه نمود . بر این اساس برای بررسی از نرم افزار های minitab و NCSS استفاده می شود. برای انجام این فرآیند از سری بارش ایستگاه های مختلف استفاده می شود.

با توجه به سری های 55 ساله (1951-2005) بارش مشهد و تهران از آزمون آریانا- جونیر¹ استفاده شده است . آین آزمون یک ضریب همبستگی بین سری ها و توزیع نرمال را نشان می دهد و هرچه ضریب به یک نزدیک تر باشد داده ها به توزیع نرمال نزدیک می شود. بر این اساس سری های سالانه بارش مشهد و تهران به شرایط بهنجاری نزدیک هستند یا به عبارتی سری ها بهنجار می باشند. آزمون ریانا- جونیر را می توان از رابطه زیر استفاده کرد:

$$RJ = \frac{\sum x_i b_i}{\sqrt{V(n-1) \sum b_i^2}}$$

x_i مشاهده مرتب شده، b_i امتیاز نرمال برای داده های مرتب شده و V واریانس نمونه است.

کنترل آماره های توصیفی در تحلیل متغیرهای اقلیمی :

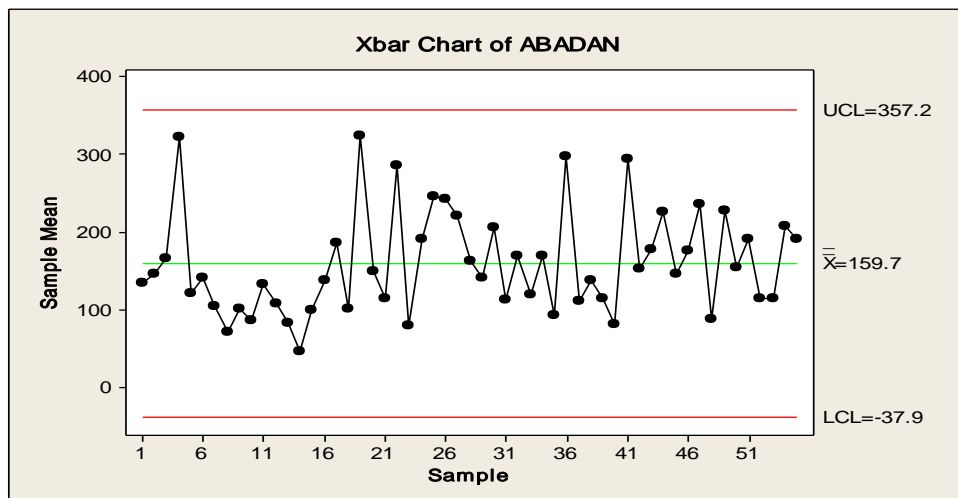
برای تحلیل کنترل سری های اقلیمی می توان آنها را با استفاده از آماره های توصیفی بررسی و سنجش قرار داد . شرایط وضعیت های اقلیمی که تحت تأثیر تغییرات ماهیتی خود می باشند، قابل کنترل هستند و شرایط اقلیمی که در قالب زمان بر اثر عوامل خارجی اقلیمی تغییر نمایند و بیشتر قالب تصادفی دارند قابل کنترل نمی باشند. بر این اساس تغییرات آماره های توصیفی در طول زمان تغییر می کنند و بیشتر این تغییرات

Ryan-Joiner - 1

قابل کنترل نمی‌باشند. لذا نمایش سربهای اقلیمی در برابر آماره‌های توصیفی از اهمیت زیادی برخوردار است. نمودارهای قابل کنترل دارای خط مرکز (CL)، حدود کنترل (LCL و UCL) و نقاط ترسیمی هستند. برای تبیین کنترل آماره‌های توصیفی به موقعیت‌های زیر اشاره شده است. موقعیت شماره:

بر این اساس سری 55 ساله (1951-2005) بارش ایستگاه آبادان تحت بررسی قرار گرفت.

سری بارش ایستگاه آبادان در برابر میانگین (159/7) نشان داده شده است. از طرفی حدود اطمینان بارش آبادان بین $LCL = \bar{X} - 3S = 37/9$ تا $UCL = \bar{X} + 3S = 357/2$ در نوسان می‌باشد.

کنترل سری اقلیمی با استفاده از میانگین با دامنه متحرک (I-MR):

خط مرکزی این نمودار از میانگین نمونه‌های مستقل سری بدست می‌آید. برای تخمین حدود اطمینان کنترل باید محاسبه دقیقی از تغییرپذیری سری بدست آورد. در این مرحله تغییرپذیری از طریق دامنه متحرک دو سری متوالی بدست می‌آید. تخمین دامنه متحرک از رابطه زیر بدست می‌آید:

$$MR_i = |X_i - X_{i-1}|$$

اگر توزیع شرایط بهنجاری داشته باشد رابطه بین میانگین و دامنه متحرک برابر است با:

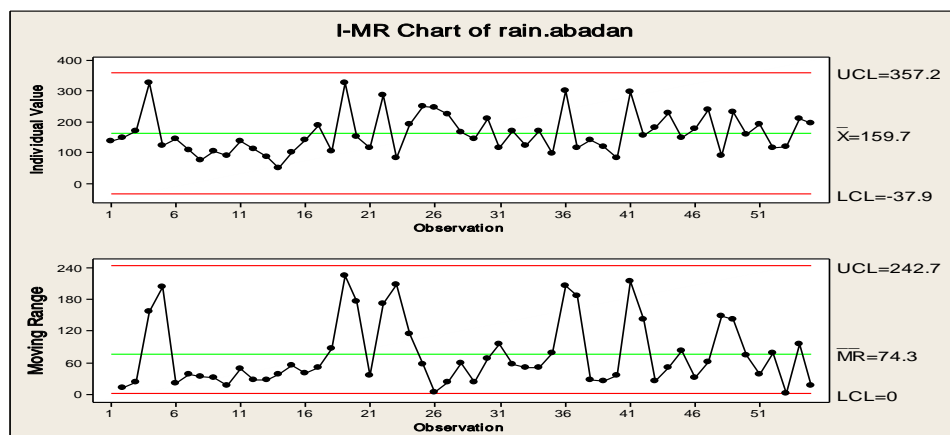
$$\hat{\sigma} = \frac{\overline{MR}}{D_2}$$

D_2 مقدار ثابتی است که با توجه به تعداد سری (N) از جدول معین بدست می‌آید. حدود اطمینان کنترل سری برابر است با:

$$UCL = \bar{X} + 3 \frac{\overline{MR}}{D_2}$$

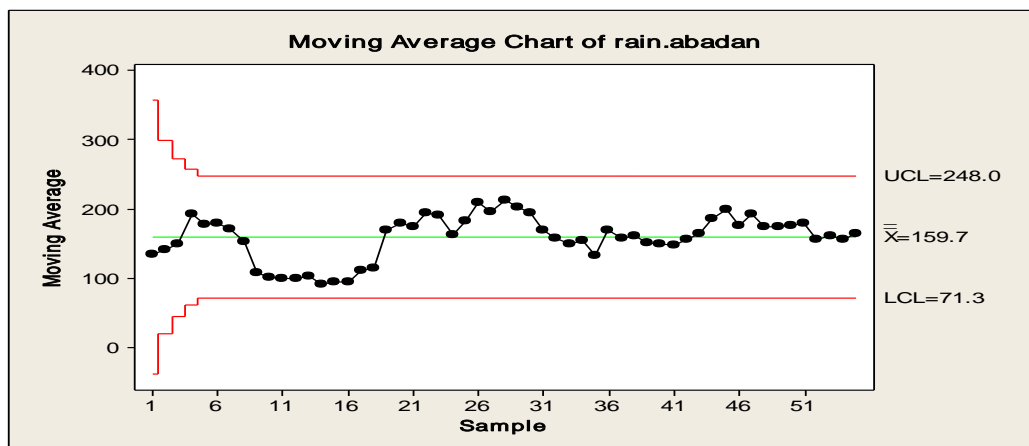
$$LCL = \bar{X} - 3 \frac{\overline{MR}}{D_2}$$

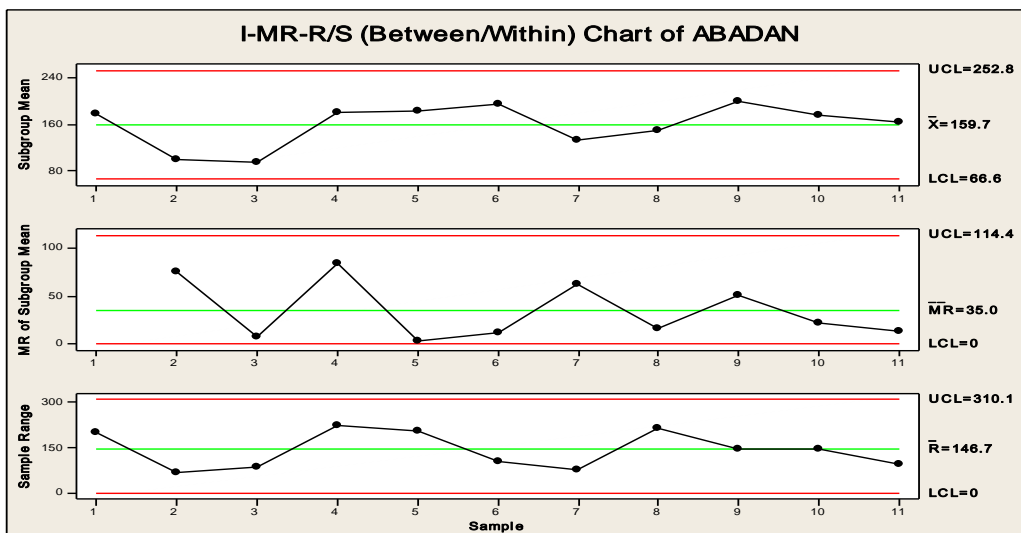
سری بارش آبادان با نمودار مذکور مورد بررسی قرار گرفت :

کنترل سری بارش آبادان به صورت دامنه میانگین حداکثر اطمینان بارش را $242/7$ میلی متر نشان می دهد و میانگین آن برابر با $74/3$ میلی متر می باشد.

کنترل سری بارش آبادان با استفاده از میانگین متحرک (5 ساله) حدود اطمینان بین $71/3$ تا 248 در نوسان را نشان می دهد. از طرفی هرچه رتبه میانگین متحرک افزایش یابد میل سری به میانگین نزدیک تر می شود.

سری بارش آبادان در برابر میانگین، میانگین متحرک و دامنه تغییرات را نشان می دهد.

کنترل میانگین متحرک متغیرهای اقلیمی :

کنترل میانگین متحرک متغیرهای اقلیمی براساس میانگین متحرک سرهای متوالی بدست می آید . اگر سری طبقه بندی نشده باشد از روش های میانگین دامنه متحرک، میانه دامنه متحرک استفاده می شود و در صورتی که حجم نمونه ها بزرگتر از یک باشد می توان از روش میانگین متحرک استفاده کرد . برای تحلیل و استفاده از شاخص کنترلی می توان از روابط زیر استفاده کرد:

$$MA_i = \frac{\bar{X}_1 + \dots + \bar{X}_n}{n}$$

اگر n بزرگتر از w (طول دوره هایی که میانگین متحرک بر اساس آن محاسبه می گردد) باشد از رابطه زیر می توان استفاده کرد:

$$MA_i = \frac{\bar{X}_1 + \dots + \bar{X}_{i-w+1}}{w}$$

حدود اطمینان سری اگر n مساوی یا کوچکتر از w باشد :

$$LCL = \bar{X} - K(S/n)\sqrt{1/n_1 + \dots + 1/n_1}$$

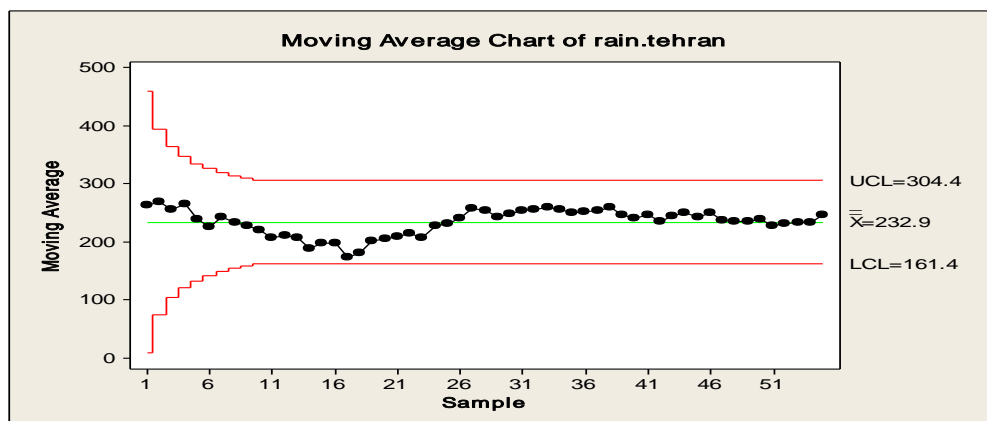
$$UCL = \bar{X} + K(S/n)\sqrt{1/n_1 + \dots + 1/n_1}$$

حدود اطمینان سری اگر n بزرگتر از w باشد:

$$LCL = \bar{X} - K(S/w)\sqrt{1/n_1 + \dots + 1/n_{i-w+1}}$$

$$UCL = \bar{X} + k(S/w)\sqrt{1/n_i + \dots + 1/n_{i-w+1}}$$

بر این اساس سری بارش 55 ساله (1951-2005) تهران مورد بررسی قرار گرفت :

در سری مذکور طول دوره 10 گرفته شده است. بر این اساس حدود اطمینان بالایی 304/4 میلی متر و حداقل حد اطمینان 161/4 میلی متر برآورد زده شده است.

کنترل سری های اقلیمی با استفاده از میانگین متحرک وزنی :

نمودار کنترل میانگین متحرک وزنی¹ (EWMA) یکی از روش های مهم به منظور شناسایی تغییرات جزئی در هر مجموعه ای از متغیرهای اقلیمی است. آماره این نمودار را می توان به صورت زیر نشان داد:

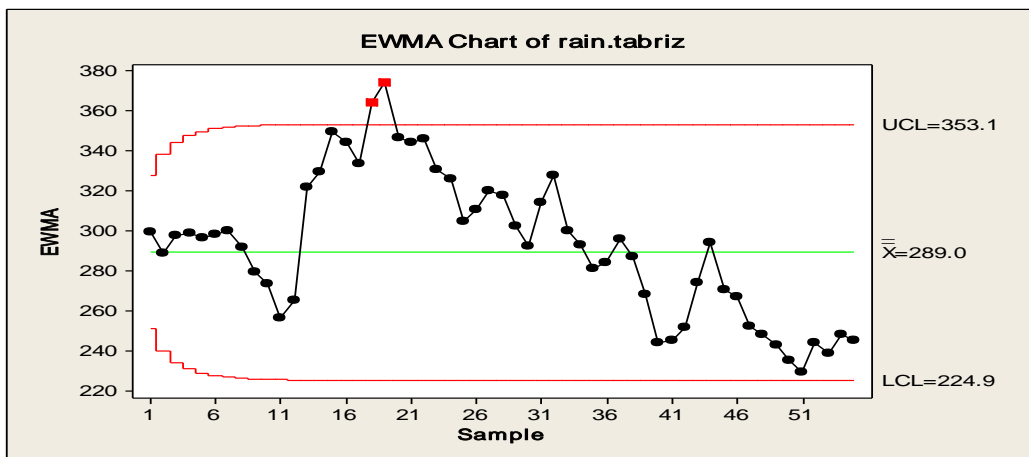
$$\bar{X}_{t-1} = (1 - \lambda)\bar{X}_t + \lambda x_t$$

$\bar{X}_t$ میانگین متحرک وزنی در زمان t و λ ضریب وزنی برای متغیرها بطوری که $0 < \lambda < 1$ است. حدود اطمینان سری را می توان برای سری های بیش از 30 سال از روابط زیر بدست آورد:

$$LCL = \bar{X} - k(S)\sqrt{[\lambda / (2 - \lambda)]}$$

$$UCL = \bar{X} + k(S)\sqrt{[\lambda / (2 - \lambda)]}$$

برای تبیین بهتر سری بارش 55 ساله (1951-2005) ایستگاه تبریز مورد بررسی قرار گرفت :

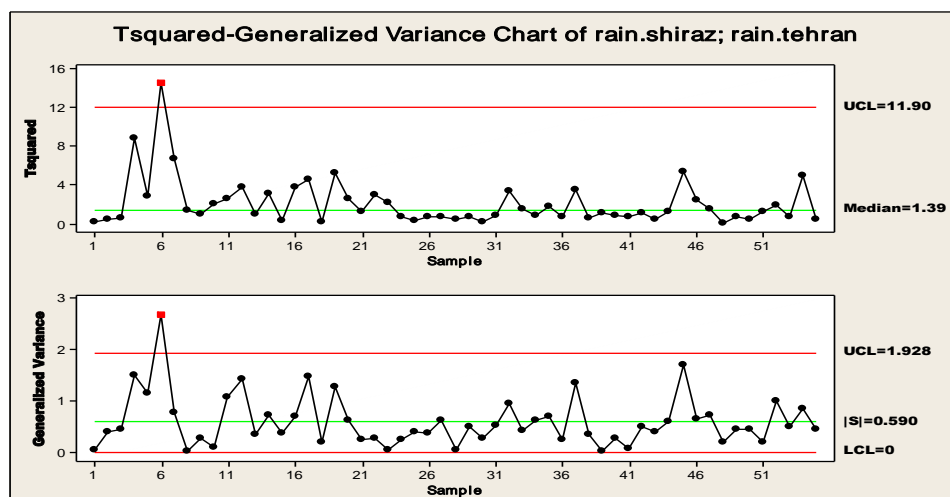

کنترل متغیرهای اقلیمی با استفاده از کنترل چند متغیره:

اکثراً در تحلیل های اقلیمی مناطق مختلف معمولاً از چند متغیر استفاده می شود. یکی از روش های کنترل، استفاده از شیوه های کنترل چند متغیره می باشد. در استفاده از کنترل چند متغیره آماری از آماره T^2 می توان استفاده نمود. در این آماره از میانگین نمونه ها یا سری ها، واریانس نمونه ها، کواریانس نمونه ها استفاده می شود. مقدار آماره T^2 را می توان از رابطه زیر به دست آورد:

$$T^2 = n(\bar{X} - \bar{\bar{X}})' S^{-1} (\bar{X} - \bar{\bar{X}})$$

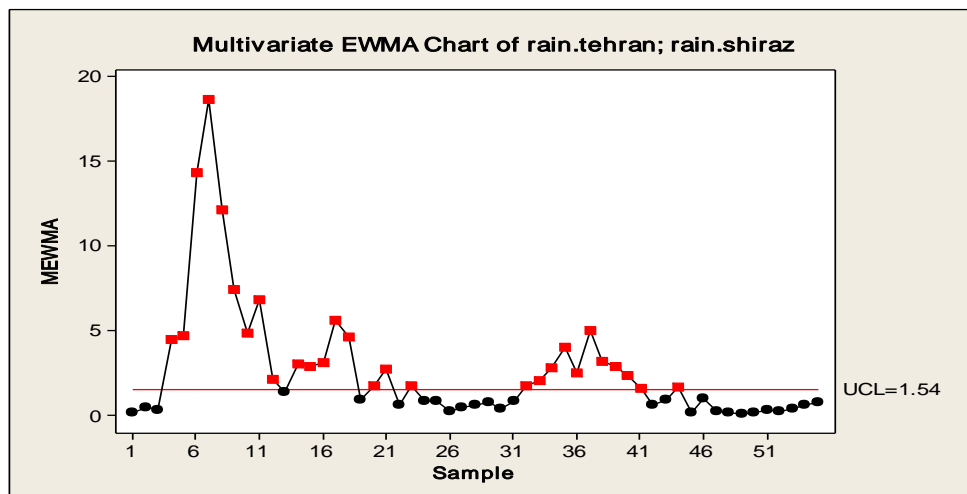
برای تبیین بیشتر از سری بارش 55 ساله (1951-2005) ایستگاه های شیراز و تهران استفاده شده است. نمودار زیر کنترل چند متغیره بارش شیراز و تهران را نشان می دهد:

نمودار دیگری که در کنترل چند متغیرها بکار می‌رود نمودار میانگین متحرک وزنی نمایی^۱ (EWMA) می‌باشد. در این آماره کنترل متوسط طول دوره^۲ (ARL) اهمیت زیادی دارد که در واقع متوسط تعداد دوره‌هایی است که بعد از آن تغییرات در فرآیند را به دست آورده می‌شود. مقدار آماره آن را می‌توان از رابطه زیر بدست آورد:

$$T_i^2 = z_i' \sum_{z_i}^{-1} z_i$$

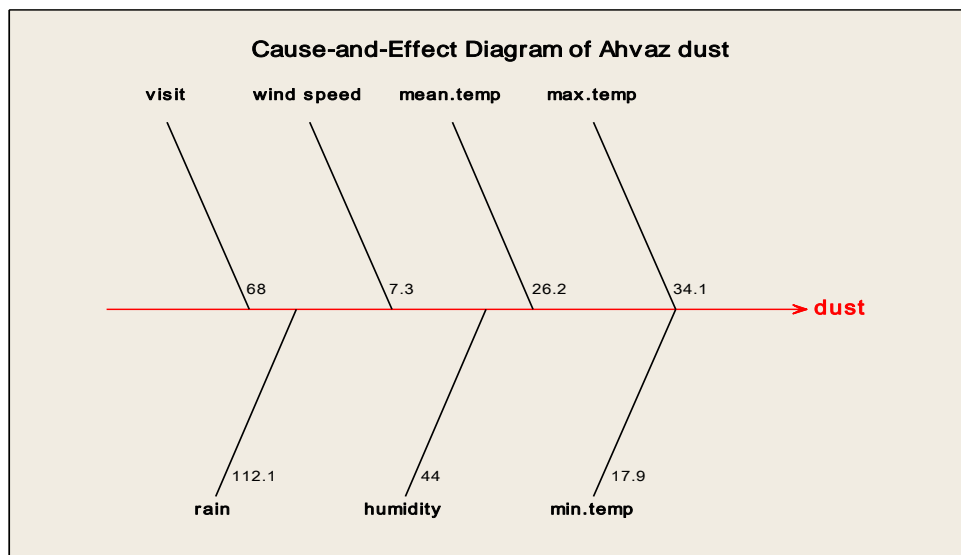
در این راستا بارش ایستگاه‌های شیراز و تهران مورد بررسی قرار گرفت:

تحلیل علی متغیرهای اقلیمی با استفاده از نمودار علت و معلول:

یک نمودار استخوانی یا علی و معلولی، می‌تواند علت‌های بالقوه تغییرات سری اقلیمی را نمایش دهد. بدین صورت یک مشکل (معلول) در سمت راست و فهرستی از علت‌ها در سمت چپ در یک ساختار درختی مانند به نمایش در می‌آیند. شاخه‌های درختی اغلب به وسیله طبقه‌بندی اصلی علت‌ها به هم مرتبط می‌شوند. هر شاخه‌ای فهرستی از علت‌های اختصاصی هر طبقه را به همراه دارد. نمودار علت و معلولی ابزار مناسبی برای سازماندهی اطلاعات در باره علت‌های یک مشکل می‌باشد. نمودارهای علت و معلول هم بطور ساده و هم به صورت مرکب ترسیم می‌شوند. بر این اساس برای فهم بهتر موضوع از متغیرهای متعددی (سری 20 ساله 2005 تا 1986 دمای حداکثر، حداقل، میانگین، سرعت باد، بارش، رطوبت نسبی و میدان دید) در تحلیل علت و معلولی منشاء بادهای گرد و غبار ایستگاه اهواز استفاده شده است:

¹ Exponentially weighted moving averages -
² Average Run Length -

کاربرد آزمون‌های آماری برای سنجش داده‌ها و سری‌های اقلیمی :

سنجش در واقع مشخص کردن ارزش هر متغیر یا مدل بر حسب قاعده خاص به منظور کمی کردن و اعتبارسنجی داده‌ها و مدل‌ها می‌باشد. مهمترین فرآیندی که یک اقلیم‌شناس باید به آن توجه نماید مشخص کردن سطح سنجش داده‌ها و مدل‌ها است. براین اساس در سنجش نمی‌توان قاعده عمومی را توصیه نمود. فرآیند سنجش به ما می‌گوید هر سری و هر مدلی را که اقلیم‌شناس می‌خواهد استفاده کند باید اول اعتبار آن سری و آن مدل را در قالب آن مدل بررسی کرد. یعنی محقق اول باید بسنجد سری اعتبار لازم برای تحلیل را دارد یا ندارد؟ اگر سری اعتبار دارد، آن را به صورت مدل مورد نظر مطرح کند. یعنی محقق در دو مرحله عملیات سنجش را انجام می‌دهد. مرحله اول سنجش سری و مرحله دوم سنجش سری به صورت مدل است. یعنی سنجش به صورت داده‌ای و مدلی است. سطوحی که در تحقیقات مورد استفاده قرار می‌گیرند به عنوان مقیاس‌های سطوح سنجش مطرح می‌باشند. مقیاس‌های سطوح سنجش مقیاس‌های اسمی، رتبه‌ای، فاصله‌ای و نسبی می‌باشند. متغیرها در قالب سطوح سنجش مورد استفاده قرار می‌گیرند. مقیاس اسمی به متغیرهایی تعلق می‌گیرد که تفکیک پذیر باشند و بتوان آنها را در طبقه‌ها یا دسته‌های جداگانه قرار داد تا تفاوت کمیت‌های مربوط مشخص شود. در این مقیاس ملاک طبقه بندی مبتنی بر ویژگی‌های مشترک افراد یا رویدادها است و ملاک‌های طبقه بندی جنبه ریاضی-آماري ندارد. وقتی متغیر مستقل از چند سطح تشکیل شده باشد، متغیر مستقل اسمی نامیده می‌شود. برای مثال اگر هدف سطح بندی منطقه‌ای به صورت برخوردار و کم برخوردار از نظر امکانات در یک تحقیق جغرافیایی باشد، سطح بندی برخوردار و کم برخوردار به عنوان متغیر اسمی در طرح بالا قلمداد می‌شود. مقیاس رتبه‌ای یا ترتیبی، نشان دهنده وضعیت و جایگاه یک فرد یا یک گروه یا یک چیز در داخل مجموعه‌ای از افراد می‌باشد که از طریق دادن کمیت و مقدار به تک‌تک آنها انجام داده می‌شود. در این مقیاس به تعداد افراد یا پدیده‌ها رتبه وجود دارد که مشخص کننده سلسله مراتب آنهاست، مثلاً طبقه بندی ایران به چند قلمرو از نظر داشتن یا

نداشتن رطوبت. بر این اساس در این مقیاس اعداد منسوب به رده‌ها و مقولات امکان تنظیم داده‌ها را با تعیین اولویت‌ها و ترتیب‌ها فراهم می‌کند. مقیاس فاصله‌ای صفت معینی را در خصوص افراد یا اشیاء یک گروه با رعایت تفاوت بین فاصله آنها، مشخص می‌کند. مقیاس فاصله‌ای نه تنها به ترتیب اشیاء توجه دارد بلکه فاصله بین آنها را نیز مشخص می‌سازد. علاوه بر آن در این مقیاس، مبدأ صفر وجود ندارد. مقیاس نسبتی صفت مشخصی را در خصوص افراد یا پدیده‌های یک گروه و رعایت تساوی بین فاصله آنها با یکدیگر مشخص می‌کند. در این مقیاس نه تنها مقدار صفت مورد نظر و کمی و زیادی آن نسبت به افراد دیگر در داخل یک گروه، بلکه مقدار تفاوت آنها با یکدیگر هم مشخص می‌شود. مقیاس نسبتی کامل‌ترین و دقیق‌ترین مقیاس اندازه‌گیری است. داده‌های مورد استفاده در تحقیقات اقلیمی قالب فاصله‌ای و نسبتی دارند. سطوحی که در تحقیقات مورد استفاده قرار می‌گیرد بعنوان مقیاس‌های سطوح سنجش مطرح می‌باشند. مقیاس‌های سطوح سنجش مقیاس‌های اسمی، رتبه‌ای، فاصله‌ای و نسبتی می‌باشند. متغیرهایی که در قالب سطوح سنجش مورد استفاده قرار می‌گیرد از یک نظر متغیرهای کمی و کیفی هستند. متغیرهای کمی در قالب مقیاس‌های فاصله‌ای و نسبتی مورد سنجش قرار می‌گیرند و متغیرهای کیفی در قالب مقیاس‌های اسمی و رتبه‌ای مورد سنجش قرار می‌گیرند. متغیرهای کیفی که متغیرهای مقوله‌ای نیز نام دارند، متغیرهایی هستند که مقادیر عددی به خود نمی‌گیرند یا کمیت‌پذیر نیستند. متغیرهای کیفی شامل ویژگی‌هایی از قبیل جنسیت، مذهب، نژاد، زبان، سواد، دین و... هستند. متغیرهای کمی متغیرهایی هستند که برای اندازه‌گیری آنها می‌توان اعداد را به وضعیت‌های آزمودنی و قابل سنجش برطبق قاعده‌ای، معین نمود. این متغیرها را متغیرهای کمیت‌پذیر هم می‌گویند. مانند: بارش، دما، فشار، سرعت باد، رطوبت و... متناسب با متغیرها، مقیاس‌ها در قالب سطوح سنجش مورد توجه قرار می‌گیرند. مقیاس اسمی به متغیرهایی تعلق می‌گیرد که تفکیک‌پذیر باشند و بتوان آنها را در طبقه‌ها یا دسته‌های جداگانه قرار داد تا تفاوت کمیت‌های مربوط مشخص شود. در این مقیاس ملاک طبقه‌بندی مبتنی بر ویژگی‌های مشترک افراد یا رویدادها است و ملاک‌های طبقه‌بندی جنبه ریاضی - آماری ندارد. وقتی متغیر مستقل از چند سطح تشکیل شده باشد، متغیر مستقل اسمی نامیده می‌شود. برای مثال اگر هدف سطح بندی منطقه‌ای به صورت برخوردار و کم برخوردار از نظر امکانات در یک تحقیق جغرافیایی باشد، سطح بندی برخوردار و کم برخوردار به عنوان متغیر اسمی در طرح بالا قلمداد می‌شود. مقیاس رتبه‌ای یا ترتیبی، نشان‌دهنده وضعیت و جایگاه یک فرد یا یک گروه یا یک چیز در داخل مجموعه‌ای از افراد می‌باشد که از طریق دادن کمیت و مقدار به تک‌تک آنها انجام داده می‌شود. در این مقیاس به تعداد افراد یا پدیده‌ها رتبه وجود دارد که مشخص‌کننده سلسله مراتب آنهاست. مثلاً "طبقه بندی ایران به چند قلمرو از نظر داشتن یا نداشتن رطوبت". بر این اساس در این مقیاس اعداد منسوب به رده‌ها و مقولات امکان تنظیم داده‌ها را با تعیین اولویت‌ها و ترتیب‌ها فراهم می‌کند. مقیاس فاصله‌ای صفت معینی را در خصوص افراد یا اشیاء یک گروه با رعایت تفاوت بین فاصله آنها، مشخص می‌کند. مقیاس فاصله‌ای نه تنها به ترتیب اشیاء توجه دارد بلکه فاصله بین آنها را نیز مشخص می‌سازد. علاوه بر آن در این مقیاس، مبدأ صفر وجود ندارد. مقیاس نسبتی صفت مشخصی را در خصوص افراد یا پدیده‌های یک گروه و رعایت تساوی بین فاصله آنها با یکدیگر مشخص می‌کند. در این مقیاس نه تنها

مقدار صفت مورد نظر و کمی و زیادی آن نسبت به افراد دیگر در داخل یک گروه، بلکه مقدار تفاوت آنها با یکدیگر هم مشخص می‌شود. مقیاس نسبتی کامل‌ترین و دقیق‌ترین مقیاس اندازه‌گیری است. اکثر داده‌های مورد استفاده در تحقیقات اقلیمی قالب فاصله‌ای و نسبتی دارند.

سنجش داده اقلیمی متناسب با سطوح مقیاس سنجش:

یکی از متداول‌ترین تقسیم‌بندی‌های آماری سطوح سنجش داده‌ها بر اساس عاملی و ناعاملی بودن آنها می‌باشد. بر این اساس زمانی می‌توان داده‌ها را مورد سنجش قرار داد که ماهیت عاملی یا پارامتریک و ناعاملی یا ناپارامتریک آنها مشخص شود. لذا پیش فرض‌های مهمی برای کاربرد آزمون‌های عاملی و ناعاملی وجود دارد که باید اقلیم‌شناس در کاربرد به آنها توجه نماید. چنانچه متغیر مورد مطالعه در تحلیل‌های کمی دارای توزیع بهنجار باشد و آزمودنی‌ها بوسیله نمونه‌گیری تصادفی بدست آمده باشند، برای تحلیل می‌توان آزمون‌های عاملی یا پارامتریک را بکار گرفت. چنانچه متغیر مورد نظر توزیع بهنجاری نداشته باشد برای تحلیل باید از آزمون‌های ناعاملی یا ناپارامتریک استفاده نمود. آزمونهای ناپارامتری معمولاً برای متغیرهایی که در آن مقیاس‌های اسمی و رتبه‌ای اندازه‌گیری شده‌اند، بکار می‌رود. در مواردی که تعداد نمونه کوچک باشد برای متغیرهای اندازه‌گیری شده در مقیاس فاصله‌ای نیز از آزمونهای ناپارامتریک می‌توان استفاده نمود. در حالیکه آزمون‌های پارامتریک را می‌توان برای متغیرهایی که حداقل در مقیاس‌های فاصله‌ای اندازه‌گیری شده‌اند، استفاده کرد. در تحلیل‌های پارامتریک برای توزیع متغیر مورد اندازه‌گیری در جامعه‌ای که نمونه‌ای از آن بدست آمده است، پیش فرض‌هایی صورت می‌گیرد. اعتبار نتایج آزمون پارامتری به صادق بودن این پیش فرض‌ها بستگی دارد. از جمله این پیش فرض‌ها بهنجار بودن، استقلال مشاهدات و برابری واریانس می‌باشد. آزمونهایی که هیچ‌گونه فرضی در باره توزیع آنها وجود ندارد، بصورت تحلیل‌های آزاد توزیع مطرح می‌شوند که اغلب ناپارامتریک هستند. در این مورد آزمون‌های فرضیه‌ای که استفاده می‌شوند می‌توانند یک دامنه و یا دو دامنه باشند. برای بررسی رابطه سطوح مذکور می‌توان از ضرائب زیر استفاده کرد:

چنانچه متغیرها، اسمی (مانند جنسیت، مذهب و ...) باشند برای تعیین میزان همبستگی بین دو متغیر از ضریب لاندا (λ) و فی (ϕ) استفاده می‌شود¹.

ضریب لاندا (λ):

ضریب همبستگی لاندا برای محاسبه حدود رابطه بین متغیرهای اسمی بکار می‌رود. این ضریب یک طرفه است و رابطه بین دو متغیر را فقط در یک جهت نشان می‌دهد. دامنه ضریب، بین صفر و یک متغیر است. صفر نشان دهنده عدم رابطه بین دو متغیر است و یک نشان می‌دهد که بین دو متغیر رابطه کامل وجود دارد. برای محاسبه ضریب لاندا از معادله زیر استفاده می‌شود:

$$\lambda = \frac{\sum f_i - F_d}{N - F_d}$$

¹ - جاوری، مجید: مقدمه‌ای بر روش‌های تحقیق در علوم انسانی با تأکید بر جغرافیا، انتشارات طلور، 1384.

f_i بیشترین فراوانی هر طبقه متغیر مستقل، F_d بیشترین فراوانی کل متغیر وابسته و N تعداد کل می باشد. برای مثال در تحقیقی، هدف، بررسی میزان رضایت مندی کارکنان یک سازمان نسبت به خدمات دریافتی خود است، چنانچه بعد از بررسی نتایج بصورت جدول ذیل باشد، رابطه مذکور چگونه است؟

میزان رضایت مندی	نوع کارمندی			جمع
	خدماتی	آموزشی	اداری	
مثبت	20	50	40	110
منفی	15	30	55	100
بی تفاوت	50	40	60	150
جمع	85	120	155	360

$$\sum f_i = 50 + 50 + 60 = 160$$

$$\sum F_d = 110$$

$$\lambda = \frac{160 - 110}{360 - 110} = \frac{50}{250} = .2$$

ضریب فی (ϕ):

برای تعیین همبستگی متغیرهای اسمی که هر کدام دو طبقه داشته باشند از ضریب فی می توان استفاده نمود. دامنه این ضریب مثبت و منفی یک است. مثبت یک همبستگی کامل و منفی یک همبستگی معکوس کامل است و صفر عدم همبستگی را نشان می دهد. برای محاسبه ضریب فی از معادله زیر استفاده می شود:

$$\phi = \frac{(ab - bc)}{\sqrt{(a+b)(c+d)(a+c)(b+d)}}$$

این ضریب با آزمون خی دو در ارتباط است. $X^2 = N \times \phi^2$ و $(3-1) X^2 = N \times \phi^2$

مثلا اگر داده های جدول زیر را وجود داشته باشد مقدار ضریب فی آن برابر است با:

درآمد	تحصیلات		جمع
	غیر دانشگاهی	دانشگاهی	
بالا	(b)10	(a)40	50
پایین	(d)40	(c)10	50
جمع	50	50	100

$$\phi = \frac{(40 \times 40) - (10 \times 10)}{\sqrt{(50)(50)(50)(50)}} = \frac{1500}{\sqrt{6250000}} = .6$$

سنجش درجه قوت رابطه بین متغیرهای ترتیبی :

برای سنجش رابطه بین متغیرهای ترتیبی روش های متعددی وجود دارد (روش های اسپیرمن ، تا کندال و ...) که می توان به عنوان نمونه به ضریب یولزکیو (ضریب Q) اشاره نمود . این ضریب هم دامنه ای بین مثبت و منفی یک دارد . ضریب Q را می توان از رابطه زیر بدست آورد :

$$Q = \frac{(ab) - (bc)}{(ab) + (bc)}$$

مثلا اگر سری داده های جدول ذیل وجود داشته باشند ضریب Q آن برابر است با :

رعایت قوانین	تحصیلات		جمع
	کمتر از دیپلم	بالای دیپلم	
زیاد	100	80	180
کم	200	20	220
جمع	300	100	400

$$Q = \frac{(80 \times 200) - (100 \times 20)}{(80 \times 200) + (100 \times 20)} = \frac{14000}{18000} = .778$$

برای سنجش رابطه بین متغیرهای فاصله ای و نسبتی، می توان از ضریب همبستگی متغیرها مانند ضریب همبستگی پیرسون استفاده کرد . نحوه کاربرد ضریب همبستگی پیرسون در جلد دوم کتاب به آن اشاره شده است.

آزمون های آماری مربوط به انواع مقیاس :

با گسترش روزافزون تحقیقات اقلیمی و روش های آماری جدید اولین تکنیک های استنباطی بوجود آمده اند و برای داده هایی بکار گرفته شده اند که مفروضات فراوانی داشته اند. با توجه به مفروضات کاربرد آزمون ها در این خصوص لازم است به اختصار به سطوح سنجش و آماره های مربوط به هر سطح در قالب تحقیقات اقلیمی اشاره شود. بر این اساس در کاربرد آزمون ها باید به مقیاس، روابط آماری، ماهیت نمونه و آماره های مربوط توجه نمود. در مطالعات اقلیمی سطوح محتوایی مطالعات آماری را می توان در قالب های سطوح تصادفی، گرایش دار، فصلی و دوره ای تقسیم بندی نمود. متناسب با کاربرد سطوح محتوایی آماری، آزمون های بیشماری وجود دارد که می توان در قالب آماره های ناپارامتری مورد استفاده قرار داد. امروزه بیش از ۱۰۰ آزمون آماری وجود دارد که متناسب با ماهیت سطوح قابل استفاده می باشد. فرضیه هایی که در قالب تحقیقات اقلیمی برای کاربرد آزمون های ناپارامتریک مورد استفاده قرار می گیرد فرضیه های توصیفی، تفاوتی، رابطه ای و متقابل می باشند. فرضیه های توصیفی قالب یک متغیره و فرضیه های تفاوتی، رابطه ای و متقابل دو یا چند متغیره دارند. برای مثال اگر فرضیه تحقیق اقلیم شناس این باشد که با افزایش ارتفاع کوههای البرز بارش کم می شود، این فرضیه توصیفی است و چنانچه فرضیه اقلیم شناس این باشد که بارش از نوع برف نسبت به باران با افزایش ارتفاع البرز کاهش می یابد، فرضیه تفاوتی و چنانچه فرضیه اقلیم شناس میزان ارتباط بارش در ارتفاعات البرز با سرعت

توده هوا باشد، فرضیه مورد استفاده فرضیه رابطه ای است. چنانچه فرضیه اقلیم شناس بررسی رابطه بارش در ارتفاع البرز با توجه به تفاوت دامنه ای آن باشد، فرضیه متقابل می باشد. از طرفی در کاربرد آزمون ها باید به مستقل و وابسته بودن داده ها توجه نمود. اگر فرضیه های تحقیق بیانگر ادعاهای محقق باشد که وی درصدد آزمون و سپس تأیید یا رد آنهاست. محقق باید شواهد قوی داشته باشد تا آنها را بپذیرد یا رد کند. فرضیه های تحقیق در مقام آزمون بصورت مخالف یا صفر نوشته می شوند و زمانی که استنباط آماری موجب رد فرضیه صفر بشود، فرض تحقیق پذیرفته می شود. اگر فرضیه تحقیق مبین تفاوت بین دو متغیر باشد، در اینصورت رابطه دو میانگین فوق چنین است ($\mu_1 \neq \mu_2$) ولی اگر فرضیه تحقیق، مبین جهت تفاوت فوق نیز باشد، یعنی اگر فرض، مبین بیشتر یا کمتر بودن یکی نسبت به دیگری باشد، در این حالت رابطه بصورت ($\mu_1 > \mu_2$ یا $\mu_1 < \mu_2$) خواهد بود. اگر احتمال رابطه فوق که به صورت یک مقدار عددی از آزمون بدست آمده است، تحت فرضیه صفر برابر یا کمتر از α یعنی سطح معنی داری که غالباً به شکل درصد ($\alpha = 5\%$ ، $\alpha = 1\%$) مورد استفاده است، باشد فرض صفر رد شده و فرض تحقیق قبول می شود و برعکس. سطح معنی داری در تحلیل های آزمون ها، مبین پذیرش یا عدم پذیرش فرض صفر در سطح معین (۹۹٪ یا ۹۵٪ یا ۹۰٪) یا (۰/۰۱ یا ۰/۰۵ یا ۰/۱) می باشد. همچنین درجه آزادی در این قالب مورد استفاده قرار می گیرد. درجه آزادی به میزان مستقل بودن مشاهدات از یکدیگر اشاره می کند. با توجه به مطالب جدول شماره ۱ سطح سنجش و آماره های مربوط را نشان می دهد

جدول شماره ۱: سطح سنجش و آماره های مربوط به هر سطح:

مقیاس	آماره ها	آزمون ها
اسمی	آماره های توصیفی (مد، فراوانی و...)	ناپارامتریک
رتبه ای	آماره های توصیفی (میانه، صدک ها، همبستگی رتبه ای و...)	ناپارامتریک
فاصله ای	آماره های توصیفی و استنباطی (میانگین، انحراف معیار، همبستگی های چند گانه و...)	پارامتری و ناپارامتری
نسبتی	آماره های توصیفی و استنباطی و پیشرفته	پارامتری و ناپارامتری

سنجش داده‌ها در قالب تغییرات زمانی اقلیم:

بسته به موضوع و عامل زمان استفاده از آزمون‌ها در مطالعات اقلیمی متفاوت می‌باشد. بر این اساس آزمون‌های اقلیمی و اقلیم‌سنجی در به صورت متفاوت مد نظر قرار می‌گیرد. در راستای کاربرد آزمون‌های اقلیمی با در نظر گرفتن ماهیت سطح سنجش سری‌ها آزمون‌های مختلفی بکار می‌رود. در اقلیم‌سنجی آماری بررسی تغییرات تصادفی، گرایش دار، فصلی و دوره‌ای اهمیت زیادی دارد. برای سنجش داده‌های اقلیمی از آزمون‌های آماری استفاده می‌شود. آزمون‌های سنجش با توجه به ماهیت موضوع و اثر زمان در مطالعات اقلیمی متفاوت می‌باشند. ساده‌ترین شکل پیش‌بینی در اقلیم‌سنجی، سری‌های تصادفی می‌باشد. یک فرآیند تصادفی را می‌توان بصورت یک موضوع آماری که بر طبق قوانین احتمالی در زمان تکامل پیدا می‌کند، بیان نمود. فرآیند‌های ایستا مؤلفه مهمی از فرآیند‌های تصادفی را تشکیل می‌دهند. مشخصه‌های مدل ساده بدون روند سطح ثابت میانگین سری و عنصر تصادف هستند. سنجش سری‌های تصادفی با توجه به ماهیت عاملی یا ناعاملی بودن آنها با استفاده از آزمون‌های عاملی و ناعاملی قابل سنجش می‌باشند. آزمون‌های ناعاملی سنجش سری‌های تصادفی، آزمون‌های توالی، نقاط گردش، دنیلز، تاوکندال و... و آزمون‌های عاملی سنجش سری‌های تصادفی، آزمون‌های وان‌نیومن، تابع خودهمبستگی، تومپ، پرایش-بوکس Q و ... هستند. شرایط آزمون‌ها را می‌توان در جدول شماره ۲ مشاهده کرد.

جدول شماره ۲: آزمون‌های عاملی و ناعاملی سنجش سری تصادفی:

نام آزمون	آزمون	قاعده آزمون	قاعده تصمیم‌گیری	نتیجه آزمون
توالی	$Z = \frac{ R - \mu_R }{\sigma_R}$	سری در سطح معین تصادفی است $H_0 =$ سری در سطح معین تصادفی نیست $H_a =$	$Re ject : H_0 \text{ if } Z > Z_{\alpha/2}$	اگر مقدار نمره آزمون کمتر از مقدار نمره جدول باشد فرض صفر رد می‌شود و نتیجه گرفته می‌شود که با احتمال 95 درصد اطمینان سری تصادفی می‌باشد.
نقاط گردش	$Z = \left \frac{U - \mu_U}{\sigma_U} \right $	سری تصادفی است $H_0 :$ سری تصادفی نیست H_a	$Re ject : H_0 \text{ if } Z > Z_{\alpha/2}$	اگر نمره آزمون نقاط چرخش بیشتر از مقدار جدول باشد، فرض صفر رد می‌شود و نتیجه گرفته می‌شود که با احتمال 95 درصد اطمینان سری تصادفی

است .				
اگر مقدارنمره کمتر از مقدار نمره جدول باشد ، فرض صفر رد نمی شود و نتیجه گرفته می شود که با احتمال 95 درصد اطمینان سری تصادفی است .	$Re\ ject : H_0 \text{ if } Z > Z_{\alpha/2}$	سری بدون روند است $H_0 :$ سری روند دارد $H_\alpha :$	$Z = \frac{V - \mu_V}{\sigma_V}$	نشانه
اگر نمره آزمون از نمره جدول کمتر باشد ، فرض صفر رد نمی شود و نتیجه گرفته می شود که با احتمال 95 درصد اطمینان سری بدون روند است.	$Re\ ject : H_0 \text{ if } Z > Z_{\alpha/2}$	سری روند ندارد $H_0 :$ سری دارای روند است : H_α	$Z = \frac{r_s - \mu_{rs}}{\sigma_{rs}}$	دنیلس
اگر نمره آزمون از نمره جدول کمتر باشد ، فرض صفر رد نمی شود و نتیجه گرفته می شود که با احتمال 95 درصد اطمینان سری بدون روند است.	$Re\ ject : H_0 \text{ if } Z_\tau > Z_{\alpha/2}$	سری تصادفی است $H_0 :$ سری دارای روند است $H_a :$	$Z_\tau = \frac{\tau - \mu_\tau}{\sigma_\tau}$	تاو کندال
آزمون های عاملی برای سنجش تصادفی سری ها				
اگر نمره آزمون از نمره جدول کمتر باشد ، فرض صفر رد می شود و نتیجه گرفته می شود که با احتمال 95 درصد اطمینان سری روند دارد.	$Re\ ject : H_0 \text{ if } M < M_{1-\alpha/2}$	سری تصادفی و ایستایی است : H_0 سری یانایستا یا مانده های همبسته دارد $H_a :$	$M = \frac{SS_{\Delta y}}{SS_{yy}}$	وان نیومن

اگر نمره آزمون از نمره جدول کمتر باشد ، فرض صفر رد نمی شود و نتیجه گرفته می شود که با احتمال 95 درصد اطمینان سری روند ندارد.	$Reject : H_0 \text{ if } r_k > 2/\sqrt{n}$	$H_0 : \rho_k = 0$ $H_a : \rho_k \neq 0$	$r_k = \frac{\sum (Y_{t-k} - \bar{Y})(Y_t - \bar{Y})}{SS_{yy}}$	تابع خودهمبستگی
اگر نمره آزمون از نمره جدول کمتر باشد ، فرض صفر رد نمی شود و نتیجه گرفته می شود که با احتمال 95 درصد اطمینان سری روند ندارد.	$Reject : H_0 \text{ if } r_k > 2/\sqrt{n}$	$H_0 : \rho_k = 0$ $H_a : \rho_k \neq 0$	$r_k = \frac{\sum (Y_{t-k} - \bar{Y})(Y_t - \bar{Y})}{SS_{yy}}$	تومپ
اگر نمره آزمون از نمره جدول کمتر باشد ، فرض صفر رد نمی شود و نتیجه گرفته می شود که با احتمال 95 درصد اطمینان سری تصادفی است.	$Reject : H_0 \text{ if } Q_m > X_{\alpha}^2(m)$	$H_0 : \rho_k = 0$ $H_a : \rho_k \neq 0$	$Q_m = n(n+2) \sum_{k=1}^m \frac{r_k^2}{n-k}$	پرایس-بوکس Q

مطالعه شیوه های پیش بینی سری های زمانی الگوی های بلند مدت رشد یا عدم رشد را نشان می دهد . مقدار قابل انتظار یک سری ممکن است با گذر زمان تغییر کند . اگر نوسان سری در بلند مدت یک جهت (صعودی یا نزولی) داشته باشد ، روند نمود می یابد . آزمون های سنجش سری گرایش دار در قالب عاملی و ناعاملی متعدد هستند که برای ناعاملی دنیلس و برای عاملی آزمون t بیشتر استفاده می شود . برای آزمون دنیلس قاعده تصمیم گیری به این صورت است که اگر نمره آزمون از نمره جدول کمتر باشد ، فرض صفر رد نمی شود و نتیجه گرفته می شود که سری تصادفی است . مشخصه های آزمون عاملی یا آزمون t در جدول شماره ۳ مشخص شده است .

جدول شماره ۳: آزمون سنجش سری گرایش دار:

نام آزمون	آزمون	قاعده آزمون	قاعده تصمیم گیری	نتیجه آزمون
t	$t_r = \frac{r\sqrt{n-2}}{\sqrt{1-r^2}}$	$H_0 : \rho = 0$ $H_a : \rho \neq 0$	$Reject : H_0 \text{ if } t_r > t_{\alpha/2}$	اگر مقدار نمره آزمون کمتر از مقدار نمره جدول باشد فرض صفر رد نمی شود و نتیجه گرفته می شود که با احتمال 95 درصد اطمینان سری بدون روند است .

سری زمانی که معمولاً "کوتاهتر از سال می باشد اغلب الگوی نوساناتی سال به سال را نشان می دهند، که حرکات فصلی خوانده می شوند . این الگوهای فصلی به صورت مدل های ضربی و جمعی مطرح می شوند . هر دوره مشاهده ، یک فصل و مجموع فصل ها، طول فصل خوانده می شوند . از آزمون های ناعاملی متداول برای سنجش نوسانات فصلی ، آزمون کروسکال والیس می باشد. آزمون کروسکال - والیس به عنوان یک آزمون ناعاملی یک آزمون رتبه ای برای نمونه های مستقل به شمار می آید . همچنین این آزمون را آزمون تحلیل واریانس یک طرفه کروسکال - والیس هم می خوانند . برای محاسبه آزمون مذکور می توان از معادله زیر استفاده کرد :

$$H = \frac{12}{n(n+1)} \left[\sum \frac{R_i^2}{n_i} \right] - 3(n+1)$$

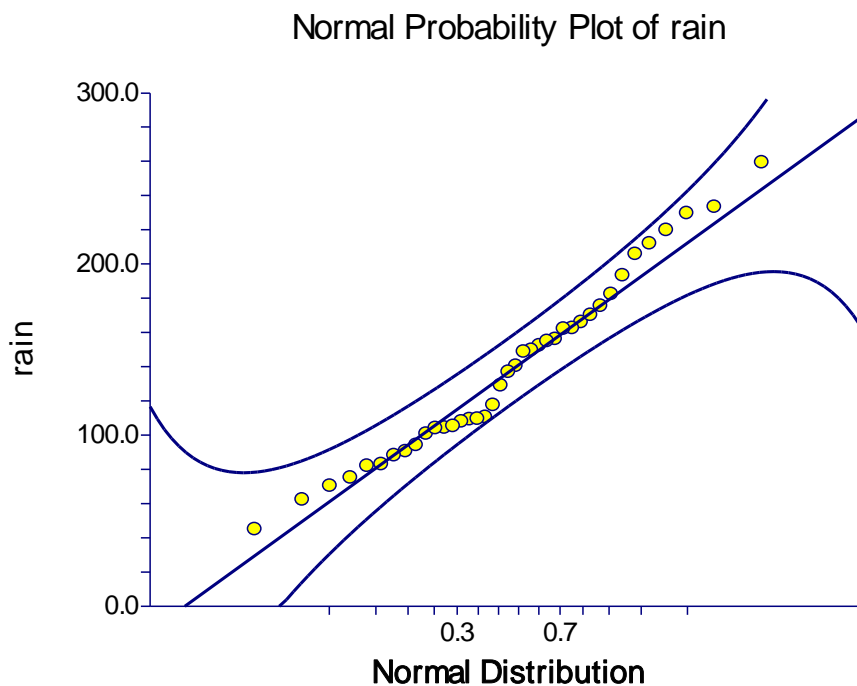
قاعده تصمیم گیری :

$$Reject : H_0 \text{ if } : H > X_{\alpha}^2(L-1)$$

اگر نمره آزمون بزرگتر از نمره جدول باشد، فرض صفر رد می شود و با احتمال ۹۵ درصد اطمینان نتیجه گرفته می شود که سری دارای نوسانات فصلی می باشد .

تغییرات دوره ای را در یک سری زمانی که خیزهای بلند مدت (غیر از روند و نوسانات فصلی) دارند می توان تحلیل و پیش بینی نمود . تحلیل تغییرات دوره ای به علت این که پایدار نیستند ، مشکل است . به هر حال تغییرات دوره ای ، تغییراتی است که غیر از شرایط روند دار و فصلی می باشد و معمولاً طولانی تر از یک سال می باشد . برای سنجش تغییرات دوره ای لازم است از آزمون های آماری استفاده کرد . یکی از شیوه های سنجش تغییرات دوره ای استفاده از آزمون فصول لازم برای غلبه یا اثر غالب دوره ای است . آزمون های عاملی برای سنجش تغییرات دوره ای آزمون وان نیومن و تابع خودهمبستگی است که به آن اشاره شد. به هر حال برای سنجش اقلیمی هم به صورت سری و هم به صورت مدل باید از آزمون های مختلف عاملی و ناعاملی استفاده کرد. برای فهم بهتر لازم است به موقعیت شماره 8 که هدف آن سنجش بهنجاری سری بارش ایستگاه کاشان است توجه نمود .

موقعیت شماره 8 :

با توجه به بهنجاری بارش سالانه ایستگاه کاشان (1967 تا 2005) می توان برای سنجش سری در قالب مدل از آزمون های عاملی یا پارامتری استفاده نمود .

کاربرد آزمون های آماری در سنجش سری های اقلیمی¹:

با توجه به ماهیت داده ها ، موضوع مورد مطالعه و سطح سنجش سری های اقلیمی آزمون های عاملی و ناعاملی مورد توجه قرار می گیرد . برای استفاده از آزمون ها باید به مقیاس سنجش ، ماهیت و معیار های کاربرد آزمون ها که در قسمت قبلی اشاره شد ، توجه نمود. با توجه به سطح سنجش (اسمی بودن مقیاس) آزمون های ناعاملی مد نظر قرار می گیرد . مهمترین آزمونی که در این راستا اشاره می شود آزمون های خی دو و کالماگورف – اسمیرنوف هستند ، بنابراین برای استفاده از آزمون های مذکور لازم است به موقعیت های مختلف اشاره شود. موقعیت شماره 1:

وقتی هدف تحقیق در اقلیم شناسی بررسی رابطه دو متغیر اسمی باشد می توان رابطه متغیر ها را در قالب جدول توافقی متناسب با رابطه بین متغیر ها بسته به عدم جهت ، میزان و ماهیت داده ها مورد توجه قرار داد. برای تبیین ساده تر به مثال زیر توجه نمایید:

مثال : اگر محقق در صدد بررسی ارتباط بین میزان رطوبت در نقاط مختلف ایستگاهی یک منطقه باشد و در بررسی اطلاعات جدول زیر بدست آمده باشد . ارتباط ایستگاهی آن منطقه را بسنجید.

- کاربرد آزمون خی دو :

میزان رطوبت	منطقه ایستگاهی	مقدار رطوبت					مجموع
		خیلی کم (کمتر از 30 درصد)	کم (30 تا 50 درصد)	متوسط (50 تا 60 درصد)	زیاد (بین 60 تا 80 درصد)	خیلی زیاد (بیش از 80 درصد)	
۱	۲۶	۴۵	۵۵	۶۷	۸۴	۲۷۷	
۲	۲۵	۳۶	۵۳	۶۹	۹۰	۲۷۳	
۳	۲۴	۳۴	۵۵	۷۰	۸۵	۲۶۸	
۴	۲۰	۴۸	۵۶	۷۱	۸۹	۲۸۴	
۵	۲۷	۴۴	۵۳	۷۲	۹۱	۲۸۷	
مجموع	۱۲۲	۲۰۷	۲۷۲	۳۴۹	۴۳۹	۱۳۸۹	

¹ - به کتاب شیوه های تجزیه و تحلیل کمی در اقلیم شناسی (با تاکید بر مدل های روند) مؤلف مراجعه شود.

برای به دست آوردن فراوانی منتظره می توان از حاصل ضرب مجموع افقی در مجموع عمودی به مجموع کل استفاده کرد، یعنی :

F_0	f_e	$(f_0-f_e)^2$	$(f_0-f_e)^2 / f_e$
۲۶	۲۴/۳۳	۲/۷۹	۰/۱۱
۲۵	۴۰/۶۸	۲۴۵/۸۶	۶/۰۴
۲۴	۲۳/۵۴	۰/۲۱۱	۰/۰۰۹
۲۰	۲۴/۹۴	۲۴/۴	۰/۹۷۸
۲۷	۲۵/۲۱	۳/۲	۰/۱۲۷
۴۵	۴۱/۲۸	۱۳/۸۳	۰/۳۳۵
۳۶	۴۰/۶۸	۲۱/۹	۰/۵۳۸
۳۴	۳۹/۹۴	۳۵/۲۸	۰/۸۸
۴۸	۴۲/۳۲	۳۲/۲۶	۰/۷۶۲
۴۴	۴۲/۷۷	۱/۵۱	۰/۰۳۵
۵۵	۵۴/۲۴	۰/۵۷۸	۰/۰۱
۵۳	۵۳/۴۶	۰/۲۱	۰/۰۰۴
۵۵	۵۲/۴۸	۶/۳۵	۰/۱۲
۵۶	۵۵/۶۱	۰/۱۵	۰/۰۰۲
۵۳	۵۶/۲	۱۰/۲۴	۰/۱۸
۶۷	۶۹/۵۹۹	۶/۷۵	۰/۰۹۷
۶۹	۶۸/۵۹	۰/۱۶۸	۰/۰۰۲
۷۰	۶۷/۳۳	۷/۱۳	۰/۱۰۶
۷۱	۷۱/۳۵۸	۰/۱۲۸	۰/۰۰۱
۷۲	۷۲/۱۱	۰/۰۱۲	۰/۰۰۰۱

۸۴	۸۷/۵۴	۱۲/۵۳	۰/۱۴۳
۹۰	۸۶/۲۸	۱۳/۸۳	۰/۱۶
۸۵	۸۴/۷	۰/۰۹	۰/۰۰۱
۸۹	۸۹/۷۶	۰/۵۷۸	۰/۰۰۶
۹۱	۹۰/۷	۰/۰۹	۰/۰۰۰۹
جمع			۱۰/۶۴۷

درجه آزادی جدول برابر است با :

$$df = (k - 1)(c - 1)$$

$$df = (5 - 1)(5 - 1) = 16$$

نتیجه گیری :

چون مقدار آزمون محاسبه شده (10/647) در سطح 0/05 از مقدار ضریب بحرانی جدول (26/296) کوچکتر است ، فرض صفر رد نمی شود و نتیجه گرفته می شود که رابطه متغیرها براساس شانس است و واقعی نیست.

مقدار ضریب خی دو نشانگر معنی داری سری از نظر آماری است و رابطه متغیرها را مشخص نمی سازد . لذا برای مشخص کردن میزان همبستگی یا رابطه بین متغیرها می توان از شاخص هایی مانند ضریب فی ، ضریب توافق پیرسون ، ضریب همبستگی چوپرو و... استفاده کرد که به بعضی از آنها در قسمت قبلی اشاره شده است . برای تصحیح آزمون خی دو می توان از ضریب تصحیح یتس^۱ استفاده کرد. فرمول تصحیح یتس برابر است با :

$$X^2_{yates} = \sum \frac{[|F_o - F_e| - 0.5]^2}{F_e}$$

زمانی از فرمول تصحیح یتس می توان استفاده کرد که حجم نمونه کمتر از 4 و درجه آزادی جدول هم کمتر از 3 باشد.

- کاربرد آزمون مان-ویتنی :

آزمون مان - ویتنی^۲ بعنوان یک آزمون ناعاملی (مشخصه های کاربرد آزمونها یعنی بهنجار نبودن و...داشته باشد) اهمیت زیادی در آمار استنباطی در سنجش یک متغیر اسمی و یک متغیر رتبه ای دارد. از آزمون مان - ویتنی زمانی که استنباط می شود آیا بین توزیع های جامعه تفاوت وجود دارد یا خیر؟ استفاده می شود. حتی این آزمون را می توان برای متغیرهای رتبه ای استفاده کرد. آزمون مذکور با توجه

¹ - Yates Correction

² - Mann-Whitney Test

به حجم نمونه به اشکال مختلفی قابل محاسبه است. در مطالعات جغرافیایی چون نمونه های مختلفی کاربرد دارد، لذا لازم است با توجه به حجم نمونه از روش خاصی برای محاسبه آزمون استفاده کرد. نمونه های مورد نظر در محاسبه آزمون را می توان به انواع زیر تقسیم نمود¹:

- حجم نمونه های کوچک (کمتر از 8 نمونه).
- حجم نمونه های متوسط (بین 9 تا 20 نمونه).
- حجم نمونه های بزرگ (بیش از 20 نمونه).

روش حجم نمونه کوچک :

برای تبیین روش لازم است به مثال زیر اشاره شود:

مثال :

استاد درس برنامه ریزی محیطی برای آموزش درس خود معتقد است استفاده از نرم افزار ArcGIS امکان تحلیل داده ها مکانی را بهتر از استفاده از نرم افزار ArcView فراهم می کند به همین منظور تعداد 10 نفر دانشجویان را انتخاب می کند، سپس 5 نفر از دانشجویان را به طور تصادفی با روش استفاده از ArcGIS و 5 نفر دیگر را با روش استفاده از ArcView برای تحلیل داده های مکانی آموزش می دهد. پس از پایان دوره از تمامی دانشجویان در ارتباط با دقت تحلیل داده های مکانی امتحان گرفته شده است و نتایج آن به صورت زیر بدست آمده است :

ArcGIS	17	14	19	18	13
ArcView	16	15	12	13	18

فرض تحقیق این است که روش استفاده از ArcGIS (G) بهتر از ArcView (V) در تحلیل داده های مکانی می باشد و فرض صفر هم این است که تفاوتی بین دو روش مورد استفاده وجود ندارد.

مراحل محاسبه :

- ابتدا نمرات را از کوچک به بزرگ مرتب کنید.
- مقدار مرتبه (u) هر نمره را به طور جداگانه در جامعه حساب کنید.
- مقدار مرتبه محاسبه شده را با مقدار بحرانی جدول مقایسه نمود و نتیجه گیری نمایید. اگر مقدار هر مرتبه (u) محاسبه شده بزرگتر از مقدار جدول باشد فرض صفر رد نمی شود.

متناسب با مراحل:

روش	V	V	G	G	V	V	G	V	G	G
نمره	12	13	13	14	15	16	17	18	18	19

مقدار مرتبه (u) :

برای مثال نمره 12 در روش V از هیچ کدام نمره های روش G بزرگتر نیست، نمره 13 روش V از هیچ نمره روش G بزرگتر نمی باشد، نمره 15 روش V از دو نمره (13 و 14) روش G بزرگتر است. نمره 16 روش V از دو نمره (13 و 14) روش G بزرگتر است. نمره 18 روش V از سه نمره (13، 14 و 17) روش G بزرگتر است و الی آخر

ArcView(u)	0	0	2	2	3
ArcGIS(u)	1	2	4	4	5
	جمع مرتبه های روش V = 7		جمع مرتبه های روش G = 16		

با توجه به مقدار کمتر مرتبه های روش های (u) مقدار مرتبه های کمتر برآورد شده (u=7) با مقدار بحرانی مرتبه (u) جدول nI=5 و n2=5 برابر با 0/155 می باشد. لذا چون مقدار آزمون (0/155) از مقدار بحرانی (0/05) بیشتر است، فرض صفر رد نمی شود، بنابراین با احتمال 95 درصد نتیجه گرفته می شود که بین نمره های دو روش تفاوت معنی داری وجود ندارد.

روش حجم نمونه متوسط :

در این روش برای بدست آوردن مرتبه (u) می توان از معادلات زیر استفاده کرد (گودرزی، 1388، 221):

¹ - جاوری، مجید و... : روش تحقیق در جغرافیا، دانشگاه پیام نور.

$$u_1 = n_1 \times n_2 + \frac{n_1(n_1+1)}{2} - R_1$$

R_1 مجموع رتبه های نمونه اول و n_1 حجم نمونه اول می باشد. مرتبه های نمونه دوم را می توان از رابطه زیر بدست آورد:

$$u_2 = n_1 \times n_2 + \frac{n_2(n_2+1)}{2} - R_2$$

R_2 مجموع رتبه های نمونه دوم و n_2 حجم نمونه دوم می باشد.

مثال :

اگر میزان خدمات شهری در دو منطقه تهران مورد بررسی قرار گیرد و میزان درصد خدمات شهری در دو منطقه تهران از نظر متخصصان شهری به صورت جدول زیر تنظیم شده باشد ، مقدار آزمون مان - ویتنی چقدر است ؟

منطقه 2 (n_2)	منطقه 1 (n_1)
نمره	
68	55
78	60
56	78
90	80
89	90
90	80
60	100
70	70
100	80
70	90

مراحل عملیات :

- رتبه نمرات باید محاسبه شود (پایین ترین نمره رتبه اول و الی آخر) .
- مجموع رتبه های هر نمونه بدست آورده شود.
- مقادیر مرتبه ها با استفاده از معادلات آزمون محاسبه شود .
- مقدار مرتبه کوچکتر محاسبه شده با مقدار جدول بحرانی مقایسه می شود . اگر مرتبه (u) محاسبه شده بزرگتر از مقدار مرتبه بحرانی جدول باشد ، فرض صفر رد نمی شود لذا با اطمینان معین نتیجه گرفته می شود که بین نمرات یا درصد نظر متخصصان در خصوص خدمات شهری در منطقه تفاوت معنی داری وجود ندارد .

متناسب با مراحل :

رتبه نمرات :

منطقه 2 (n_2)		منطقه 1 (n_1)	
نمره	رتبه	نمره	رتبه
68	5	55	1
78	10	60	4
56	2	78	10
90	17	80	12
89	14	90	17

90	۱۷	80	۱۲
60	۴	100	۲۰
70	۷	70	۷
100	۲۰	80	۱۲
70	۷	90	۱۷
جمع رتبه ها	۱۰۱	جمع رتبه ها	۱۱۰

$$u_1 = 10 \times 10 + \frac{10(10+1)}{2} - 110 = 45$$

$$u_2 = 10 \times 10 + \frac{10(10+1)}{2} - 101 = 54$$

چون مقدار کوچکتر آزمون محاسبه شده (45) بزرگتر از مقدار مرتبه جدول (23) است، لذا فرض صفر رد نمی شود و با احتمال 95 درصد نتیجه گرفته می شود بین نمرات خدمات شهری در دو منطقه تهران تفاوت معنی داری وجود ندارد.

روش حجم نمونه های بزرگ:

چون سری های جغرافیایی در بیشتر موارد از 20 نمونه بیشتر می باشد، لذا از این روش بیشتر می توان استفاده کرد. چون در روش حجم نمونه های بزرگ توزیع مان - ویتنی به توزیع بهنجاری سری نزدیک می باشد. لذا بعد از محاسبه آزمون مقدار Z با عدد 1/96 (در سطح 0/05) مقایسه می شود. اگر قدر مطلق ضریب بدست آمده از مقدار ضریب بحرانی جدول کمتر یا مساوی با آن باشد، فرض صفر رد نمی شود و با احتمال 95 درصد نتیجه گرفته می شود که تفاوت معنی داری بین نمرات دو نمونه وجود ندارد و برعکس. برای بدست آوردن آزمون به این روش از فرمول زیر می توان استفاده کرد (گودرزی، 1388، 224):

$$z = \frac{\left| u - \frac{n_1 \times n_2}{2} \right|}{\sqrt{\frac{(n_1) \times (n_2) \times (n_1 + n_2 + 1)}{12}}}$$

مثال:

اگر در تحلیل جمعیت شهر اصفهان در خصوص میزان مهاجرت دو ناحیه آن تحت بررسی باشد. چنانچه تعداد افراد مهاجر در ناحیه اول 40 نفر و تعداد افراد مهاجر در ناحیه دوم 50 نفر باشد و میزان رضایت مندی آنها در خصوص خدمات رفاهی و اجتماعی نواحی مذکور در قالب درصد اندازه گیری شده باشد همچنین طی مراحل مقدار مرتبه (u) سری محاسبه شده باشد و برابر با 75 باشد مقدار آزمون چقدر است؟

$$z = \frac{\left| 75 - \frac{40 \times 50}{2} \right|}{\sqrt{\frac{(40) \times (50) \times (40 + 50 + 1)}{12}}} = 7.52$$

چون مقدار ضریب آزمون بدست آمده (7/52) از مقدار ضریب بحرانی بزرگتر است، لذا فرض صفر رد می شود و نتیجه گرفته می شود با احتمال 95 درصد تفاوت معنی داری بین دو نمونه وجود دارد.

آزمون t برای تحلیل مقایسه میانگین نمونه آماری با جامعه آماری :

از آزمون t می توان به عنوان یک آزمون پارامتری یا عاملی برای مقایسه دو میانگین استفاده نمود. توزیع آزمون مذکور با توزیع بهنجاری سری تفاوت ها و شباهت هایی دارد ، شباهت این دو توزیع در این است که میانگین هر دو توزیع صفر است و تفاوت های این دو توزیع هم در این است که توزیع بهنجاری شکلی شبیه ناقوس (زنگوله ای) دارد ولی شکل توزیع آزمون مذکور بر حسب درجه آزادی و حجم نمونه متفاوت است . هرچه درجه آزادی و حجم توزیع بزرگ تر باشد ، شکل توزیع آزمون t به توزیع بهنجاری شبیه تر می شود. زمانی که حجم نمونه از 30 بیشتر می شود تفاوت بین توزیع آزمون مذکور با توزیع بهنجاری خیلی ناچیز می شود. لذا توزیع و پراکندگی آزمون t بیشتر از پراکندگی توزیع بهنجاری است و این موضوع با کاهش حجم نمونه بیشتر می شود. همچنین هر چه درجه آزادی و حجم نمونه بزرگ تر باشد مقدار t جدول برای رد فرض صفر کوچک تر می شود. از طرف دیگر توزیع بهنجاری دارای کشیدگی و میانگین صفر و انحراف معیار یک است ولی کشیدگی و انحراف معیار توزیع t از صفر بیشتر است. در تحلیل آمار استنباطی مناسب برای یک متغیر اسمی و یک متغیر فاصله ای یا نسبی می توان از این آزمون استفاده کرد . برای کاربرد آزمون t در مطالعات جغرافیایی می توان در قالب انواع یک نمونه ای¹ ، نمونه های وابسته² و دونمونه مستقل³ استفاده کرد.

- کاربرد آزمون t یک نمونه ای در تحلیل های اقلیمی :

آزمون t استیودنت وقتی استفاده می شود که بخواهند ببینند آیا میانگین یک متغیر تفاوت معنی داری با یک مقدار آزمون دارد یا خیر . یا اگر بخواهند بررسی کنند یا میانگین و انحراف معیار مشخص ، نمونه مورد بررسی به جامعه مورد نظر تعلق دارد یا خیر . لذا برای استفاده از این آزمون باید میانگین و انحراف معیار جامعه را داشت. استفاده از این آزمون به معیارهایی همچون بهنجاری توزیع جامعه ، تصادفی بودن نمونه ها ، متغیر مستقل در سطح سنجش مقیاس اسمی و متغیر وابسته در سطح سنجش فاصله ای یا نسبی بستگی دارد و مقادیر ثوابت یعنی میانگین و انحراف معیار جامعه باید مشخص باشد . به عنوان مثال ، با بررسی تفاوت میانگین بارش ایستگاهی با میانگین بارش منطقه ای که بعد از بدست آوردن t و تعیین درجه آزادی با مراجعه به جدول آماره t می توان به سؤال بالا جواب داد ، اگر مقدار قدر مطلق t به دست آمده از مقدار t جدول بیشتر باشد ، فرض صفر رد می شود ، یعنی تفاوت بین دو میانگین معنی دار است و برعکس اگر مقدار t بدست آمده از مقدار بحرانی جدول کمتر باشد فرض صفر رد نمی شود و نتیجه گرفته می شود با احتمال معین بین متغیر ها اختلاف معنی داری وجود ندارد. برای محاسبه آزمون مذکور می توان از فرمول زیر استفاده کرد :

$$t = \frac{\bar{X} - \mu}{S / \sqrt{n}}$$

$\bar{X}$ میانگین نمونه ، μ میانگین جامعه و S انحراف معیار جامعه است . مقدار درجه آزادی آن برابر با $df = n - 1$ است . بر اساس حجم نمونه و معلوم یا مجهول بودن انحراف معیار ، مقایسه یک گروه با یک عدد ثابت به حالت های مختلف قابل بررسی می باشد. برای تبیین بیشتر به مثال های زیر توجه نمایید:

- هر گاه انحراف معیار جامعه معلوم باشد:

مثال : اگر استدلال و فرض شود که میانگین بارش ایران 240 میلی متر در سال 1388 باشد ، برای بررسی این استدلال به طور تصادفی از میان ایستگاه های اقلیم شناسی و سینوپتیکی ایران 100 ایستگاه انتخاب شده است نتایج نشان می دهد که میانگین بارش ایران 230 میلی متر با انحراف معیار 20 میلی متر است . حال مقدار آزمون t آن را حساب کنید :

$$t = \frac{230 - 240}{20 / \sqrt{100}} = -5$$

$$df = 100 - 1 = 99$$

چون مقدار قدر مطلق t (5) محاسبه شده با درجه آزادی 99 و سطح معنی داری 0/05 از مقدار بحرانی جدول (1/98) بزرگتر است ، فرض صفر رد می شود و نتیجه گرفته می شود با احتمال 95 درصد اطمینان اختلاف معنی داری بین دو متغیر وجود دارد .

- هر گاه انحراف معیار جامعه مجهول باشد و انحراف معیار نمونه از یک نمونه بزرگ (بیش از 30) بدست آمده باشد.

1 - One Sample t-test

2 - Paired Sample t-test

3 - Two Independent Sample t-test

مثال :

میزان بارش در 40 ایستگاه اندازه گیری شده است که میانگین و انحراف معیار به ترتیب 200 و 15 میلی متر بوده است . بررسی کنید آیا میانگین بارش ایستگاه مورد نظر 220 میلی متر است ؟

$$H_o : \mu = 220$$

$$H_a : \mu \neq 220$$

$$t = \frac{200 - 220}{15 / \sqrt{40}} = -8.43$$

با توجه به قدر مطلق t محاسبه شده (8/43) با درجه آزادی 39 از مقدار ضریب بحرانی جدول (2/021) در سطح 0/05 بزرگتر است لذا فرض صفر رد می شود و نتیجه گرفته می شود که میانگین بارش ایستگاه مورد نظر 220 میلی متر نمی باشد.

- اگر انحراف معیار جامعه مجهول بوده و انحراف معیار نمونه از یک نمونه کوچک برآورد شده باشد .

مثال : میزان بارش در 10 ایستگاه به شرح جدول زیر می باشد . فرض مساوی بودن میانگین بارش را با عدد 150 میلی متر در سطح 5 درصد بسنجید:

ایستگاه	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
بارش (میلی متر)	120	150	200	125	100	220	120	135	140	110

$$H_o : \mu = 150$$

$$H_a : \mu \neq 150$$

$$\bar{X} = 142$$

$$S = 38.887$$

$$t = \frac{142 - 150}{38.887 / \sqrt{10}} = -0.65$$

چون مقدار t محاسبه شده (0/65) از مقدار ضریب بحرانی جدول (2/262) کوچکتر است فرض صفر رد نمی شود لذا با احتمال 95 درصد اطمینان نتیجه گرفته می شود میانگین بارش ایستگاه مورد نظر 150 میلی متر است .

- کاربرد آزمون t با نمونه های وابسته در تحلیل های استنباطی:

از این آزمون در تحلیل های جغرافیایی استفاده می شود که هر نمونه در دو وضعیت متفاوت مورد سنجش قرار گیرد. یعنی میانگین نمونه در دو مرحله متفاوت معنی دار مورد سنجش و بررسی قرار داده می شود. در این آزمون سنجیده می شود که آیا میانگین نمونه در دو نوبت تفاوت معنی داری با یکدیگر دارد یا خیر؟ برای استفاده از این آزمون باید به معیارهای آن یعنی ، بهنجاری جامعه ، تصادفی بودن انتخاب نمونه ها ، متغیر های مستقل (مقیاس اسمی) و متغیر وابسته (فاصله ای یا نسبی) بودن و در هر نمونه آماری دو اندازه گیری وجود داشته باشد ، توجه نمود. برای استفاده از این آزمون می توان از رابطه زیر استفاده کرد:

$$t = \frac{\sum d}{\sqrt{\frac{N \sum d^2 - (\sum d)^2}{N - 1}}}$$

¹ - جاوری ، مجید و... (1389): روش تحقیق در جغرافیا ، انتشارات دانشگاه پیام نور

d تفاضل نمره ها و N حجم نمونه می باشد. برای تبیین بیشتر موضوع به مثال زیر توجه شود:
مثال :

بررسی شود میانگین رطوبت نسبی در ایستگاه های مختلف استان فارس در طی سال های 1370 تا 1375 با میانگین رطوبت نسبی در همان ایستگاه ها در طی سال های 1375 تا 1380 تفاوت معنی داری دارد یا خیر ؟ لذا 15 ایستگاه به طور تصادفی در ایران انتخاب شده است که نتایج و مراحل محاسبه آزمون در جدول زیر مشخص شده است :

نام ایستگاه ها	میانگین درصد رطوبت نسبی در دوره اول در ایستگاه ها	میانگین درصد رطوبت نسبی در دوره دوم در ایستگاه ها	$d = x_1 - x_2$	d^2
۱	۴۵	۵۵	-۱۰	۱۰۰
۲	۳۵	۳۵	۰	۰
۳	۳۰	۴۵	-۱۵	۲۲۵
۴	۵۵	۴۵	۱۰	۱۰۰
۵	۶۰	۵۰	۱۰	۱۰۰
۶	۵۵	۶۰	-۵	۲۵
۷	۷۰	۷۵	-۵	۲۵
۸	۴۵	۴۵	۰	۰
۹	۶۵	۴۰	۲۵	۶۲۵
۱۰	۵۰	۶۵	-۱۵	۲۲۵
۱۱	۴۰	۵۵	-۱۵	۲۲۵
۱۲	۵۰	۳۵	۱۵	۲۲۵
۱۳	۷۰	۳۵	۳۵	۱۲۲۵
۱۴	۵۵	۶۵	-۱۰	۱۰۰
۱۵	۶۵	۶۰	۵	۲۵
جمع			۲۵	۳۲۲۵

$$t = \frac{25}{\sqrt{\frac{15 \times 3225 - (25)^2}{15-1}}} = 0.428$$

$$df = 15 - 1 = 14$$

چون مقدار t محاسبه شده (0/428) در سطح معنی داری 0/05 از مقدار ضریب بحرانی جدول (2/145) کوچکتر است ، لذا فرض صفر رد نمی شود و با احتمال 95 درصد اطمینان نتیجه گرفته می شود بین میانگین درصد رطوبت نسبی دو دوره در ایستگاه های مورد نظر اختلاف معنی داری وجود ندارد .

-آزمون t برای مقایسه میانگین دو گروه مستقل :

وقتی بین نمونه ها ارتباطی وجود نداشته باشد آن نمونه ها یا گروه ها مستقل هستند. فرض صفر در آزمون t با دو نمونه مستقل بدین معنی است که تفاوتی بین مقادیر دو نمونه در جامعه وجود ندارد و فرض تحقیق آن دلالت بر وجود اختلاف معنی داری دو نمونه دارد . معیار های کاربرد این آزمون بهنجاری جامعه ، تصادفی بودن انتخاب نمونه ها ، متغیر وابسته در سطح مقیاس فاصله ای یا نسبی بودن و برابر واریانس دو نمونه می باشد. برای استفاده از این آزمون می توان از رابطه زیر استفاده کرد:

$$t = \frac{\bar{X}_1 - \bar{X}_2}{\sqrt{\left[\frac{\sum (X_1 - \bar{X}_1)^2 + \sum (X_2 - \bar{X}_2)^2}{n_1 + n_2 - 2} \right] \left[\frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2} \right]}}$$

$$df = n_1 + n_2 - 2$$

به ترتیب میانگین نمونه دوم و اول n_1 و n_2 به ترتیب حجم نمونه اول و دوم است. برای تبیین موضوع به مثال زیر اشاره می شود.

مثال: اقلیم شناسی برای تحقیق خود درصدد بررسی تفاوت معنی داری بین میانگین سرعت تردد حمل و تغییرات بارش است، برای اثبات موضوع تحقیق ایستگاه های سرعت ترددی را به طور تصادفی انتخاب نموده است که نتایج آن در جدول زیر تنظیم شده است، حال سؤال این است که آیا می توان اثبات کرد بین میانگین سرعت تردد در محورهای مختلف حمل و نقل شهری تفاوت معنی داری وجود دارد یا خیر؟

میانگین سرعت تردد در محور اول				میانگین سرعت تردد در محور دوم			
ایستگاه ها	سرعت	$(x_i - \bar{x})$	$(x_i - \bar{x})^2$	ایستگاه ها	سرعت	$(x_i - \bar{x})$	$(x_i - \bar{x})^2$
۱	۱۰	-۳/۳۷۵	۱۱/۳۹۱	۱	۱۰	-۳/۲۷۸	۱۰/۷۴۵
۲	۱۲	-۱/۳۷۵	۱/۸۹۱	۲	۱۱	-۲/۲۷۸	۵/۱۸۹
۳	۱۳	-۰/۳۷۵	۰/۱۴۱	۳	۱۲	-۱/۲۷۸	۱/۶۳۳
۴	۱۴	۰/۶۲۵	۰/۳۹۱	۴	۱۳	-۰/۲۷۸	۰/۰۷۷
۵	۱۵	۱/۶۲۵	۲/۶۴۱	۵	۱۴	۰/۷۲۲	۰/۵۲۱
۶	۱۶/۲۵	۲/۸۷۵	۸/۲۶۶	۶	۱۳	-۰/۲۷۸	۰/۰۷۷
				۷	۱۵	۱/۷۲۲	۲/۹۶۵
				۸	۱۴	۰/۷۲۲	۰/۵۲۱
				۹	۱۷/۵	۴/۲۲۲	۱۷/۸۲۵
جمع	۸۰/۲۵	۰	۲۴/۷۲۱		۱۱۹/۵	۰	۳۹/۵۵۳

$$\bar{X}_1 = \frac{80.25}{6} = 13.375$$

$$\bar{X}_2 = \frac{119.5}{9} = 13.278$$

$$S_1^2 = \frac{24.721}{6} = 4.12$$

$$S_2^2 = \frac{39.553}{9} = 4.39$$

تقریباً واریانس نمونه ها (S^2 و S^2) برابر است. لذا مقدار آزمون برابر است با:

$$t = \frac{13.375 - 13.278}{\sqrt{\left[\frac{24.721 + 39.553}{6 + 9 - 2} \right] \left[\frac{1}{6} + \frac{1}{9} \right]}} = \frac{0.097}{1.172} = 0.083$$

$$df = 6 + 9 - 2 = 13$$

چون مقدار t محاسبه شده (0/08) در سطح معنی داری 0/05 با درجه آزادی 13 از مقدار ضریب بحرانی جدول (2/160) کوچکتر است فرض صفر رد نمی شود و با احتمال 95 درصد اطمینان نتیجه گرفته می شود اختلاف معنی داری بین دو محور سرعت تردد وجود ندارد.

کاربرد آزمون ها برای مقایسه چند گروه از متغیر های اقلیمی :

در بیشتر موارد اقلیم شناسان با بیش از چند گروه ها از متغیرها روبرو می باشند. آنها می خواهند تغییرات را بین متغیرهای مختلف بررسی کنند. برای مثال اقلیم شناس می خواهد بررسی کند بین 5 ایستگاه کدام یک از نظر اثرگذاری برای میزان بارش دخالت داشته است. برای تحلیل چنین موضوعی لازم است از روش تحلیل واریانس استفاده کند. در تحلیل واریانس می توان میزان انحراف کل در مجموع متغیرها را به عوامل دیگر نسبت داد. برای مثال در مقایسه مقدار عملکرد تولید یک گیاه در برابر عناصر مختلف اقلیمی چگونه انحراف دارد. فرض های لازم در کاربرد تحلیل واریانس را باید محقق به آن توجه نماید. این فرض های عبارتند از :

- نرمال یا بهنجار بودن
- برابری واریانس ها
- استقلال میانگین و واریانس ها
- جمع پذیری تحلیل واریانس ها

تحلیل واریانس یک طرفه :

در صورتی که متغیرها در چند گروه وجود داشته باشد و بر اساس یک ویژگی مشخص طبقه بندی شده و مجموع مربعات نیز به دو جزء بین گروه ها و خطای بررسی ها تفکیک شوند، برای مقایسه گروه ها تحلیل واریانس یک طرفه به کار می رود. فرض کنید تعداد ایستگاهی (n) از کل ایستگاه های یک منطقه (k) با واریانس های برابر، به طور تصادفی استخراج شده اند از آزمون F می توان استفاده کرد. قاعده آزمون به صورت زیر مورد نظر است :

$$H_0 : \mu_1 = \mu_2 = \dots = \mu_k$$

$$H_\alpha : \mu_1 \neq \mu_2 \neq \dots \neq \mu_k$$

آزمون :

	میانگین مربعات	مجموع مربعات	درجه آزادی	منبع تغییر
$F = \frac{MSR}{MSE}$	$MSR = \frac{N \sum (\bar{X}_{i1} - \bar{X}_T)^2}{K - 1}$	$N \sum (\bar{X}_{i1} - \bar{X}_T)^2$	K-1	بین گروه ها
	$MSE = \frac{\sum_i \sum_j (X_{ij} - \bar{X}_{i1})^2}{N - K}$	$\sum_i \sum_j (X_{ij} - \bar{X}_{i1})^2$	N-K	داخل گروه ها
		$\sum_i \sum_j (X_{ij} - \bar{X}_T)^2$	N-1	جمع

مثال :

در جدول زیر میزان بارش یک منطقه را در چهار سطح رطوبت نسبی نشان داده شده است . آیا بین سطوح مختلف رطوبت نسبی اختلاف معنی دار وجود دارد ؟

۶۰	۵۰	۳۰	۱۰	سطح رطوبت نسبی(درصد)
۵	۴	۳	۲	میزان بارش (سانتی متر)
۴	۳	۳	۴	
۴	۳	۴	۳	
۶	۵	۳	۲	
۱۹	۱۵	۱۳	۱۱	جمع ستونی
۴/۷۵	۳/۷۵	۳/۲۵	۲/۷۵	میانگین ستونی
			۵۸	مجموع متغیرها

مراحل محاسبه آزمون :

- تعیین مقدار تصحیح تحلیل واریانس
- محاسبه مقادیر مربعات کل ، تیمار(رگرسیون) و مانده ها
- محاسبه میانگین های مربعات
- محاسبه مقدار آزمون F
- نتیجه گیری

انجام مراحل :

$$CF = \frac{X_T^2}{n} = \frac{58^2}{16} = 210.25$$

$$SST = \sum_j (X_{ij}^2 - CF) = (2^2 + 4^2 + \dots + 4^2 + 6^2) = 228 - 210.25 = 17.75$$

$$SSR = \frac{\sum_j x_{1j}^2}{n} - CF = \frac{11^2 + 13^2 + 15^2 + 19^2}{4} - 210.25 = 219 - 210.25 = 8.75$$

$$SSE = SST - SSR = 17.75 - 8.75 = 9$$

F	میانگین مربعات	مجموع مربعات	درجه آزادی	منبع تغییر
۳/۸۸۹	۲/۹۱۷	۸/۷۵	۴-۱=۳	بین گروه ها
	۰/۷۵	۹	۱۶-۴=۱۲	داخل گروه ها
		۱۷/۷۵	۱۶-۱=۱۵	جمع

تصمیم گیری (نتیجه گیری):

با توجه درجه آزادی مثال (3) صورت و درجه آزادی مخرج کسر (12) مقدار ضریب بحرانی جدول برابر با 3/49 برای سطح اطمینان 5 درصد می باشد. چون مقدار آزمون محاسبه شده (3/889) از مقدار ضریب جدول بحرانی (3/49) بیشتر است، لذا فرض صفر رد می شود و نتیجه گرفته می شود که بین درصد رطوبت نسبی و میزان بارش اختلاف معنی داری وجود دارد.

تحلیل واریانس دو طرفه :

در تحلیل واریانس دوطرفه بررسی اثر دو عامل در ایجاد تغییرات مورد توجه قرار می گیرد. برای مثال تأثیر رطوبت نسبی و دما در میزان بارش هر منطقه نمونه ای از تحلیل واریانس دو طرفه می باشد. در تحلیل واریانس دوطرفه اثر متقابل متغیرها مد نظر می باشد. این بدین معنی نیست که دو عامل مورد بررسی مستقل نیستند. بر این اساس می توان در تحلیل ها و سنجش سری ها از تحلیل واریانس دو طرفه استفاده کرد.

فصل پنجم : کاربرد همبستگی و رگرسیون در تحلیل های اقلیمی :

کاربرد همبستگی ها در تحلیل های اقلیمی¹ :

در مطالعات اقلیمی بررسی رابطه دو متغیر از طریق توزیع نقاط از اهمیت زیادی برخوردار است. شاخص آماری که رابطه دو متغیر را در توصیف می کند، ضریب همبستگی می باشد. این ضریب در مطالعات اندازه ارتباط بین دو متغیر را نشان می دهد. در تحقیقات اقلیم شناسی این شاخص نشان می دهد که تغییرات بوجود آمده در دو متغیر اقلیمی تا چه میزان با هم ارتباط دارند. هرچه بین تغییرات دو متغیر هماهنگی بیشتر باشد، قدرت ارتباط و همچنین ضریب همبستگی بین آنها بیشتر خواهد بود. انواع مختلفی همبستگی وجود دارد که بسته به ماهیت داده ها کاربرد آنها متفاوت می باشد. در مطالعات اقلیمی وقتی ضریب همبستگی جهت توصیف رابطه خطی استفاده می شود ضریب همبستگی مقادیری از صفر تا یک خواهد داشت. برای مثال رابطه خطی بین میزان بارش با مقدار ارتفاع هدف تحقیق می باشد. رابطه بین این دو متغیر به صورت مثبت (افزایشی دو متغیر) منفی (افزایش یک متغیر به ازای کاهش متغیر دیگر) مد نظر قرار می گیرد. به هر حال هرگاه هدف بررسی ارتباط بین دو متغیر باشد، باید از همبستگی سری ها استفاده کرد. دامنه ضریب همبستگی $\pm$ یک است. به طوری که :

- ضریب همبستگی منفی به معنی رابطه معکوس میان دو متغیر است.
- ضریب همبستگی مثبت به معنی رابطه مستقیم بین دو متغیر است.
- ضریب همبستگی صفر به معنی عدم رابطه بین دو متغیر می باشد.
- ضریب همبستگی بین صفر و یک مثبت رابطه مستقیم ناقص بین دو متغیر را نشان می دهد.

¹ - برای اطلاع بیشتر به کتاب مقدمه ای بر روش های تحقیق در علوم انسانی با تأکید بر جغرافیا از مؤلف مراجعه شود.

- ضریب همبستگی بین صفر و یک منفی رابطه معکوس ناقص بین دو متغیر را نشان می دهد. با توجه به موضوع تحقیق ، تفسیر ضریب همبستگی در تحقیقات متفاوت است . برای محاسبه ضریب همبستگی متناسب با فرض تحقیق و متغیر های مورد استفاده باید از نوع خاصی ضریب همبستگی استفاده کرد . جدول شماره 4-1 روش های مختلف محاسبه همبستگی را در بین متغیرهای مختلف نشان می دهد .

جدول شماره 4-1 : روش های مختلف محاسبه همبستگی بین متغیرهای مختلف:

روش	نماد	متغیر اول	متغیر دوم	ملاحظات
همبستگی پیرسون	r	پیوسته	پیوسته	دقیق ترین روش با کمترین خطای معیار
رتبه ای	R_{ho}	رتبه ای	رتبه ای	غالباً برای تعداد آزمودنی های کمتر از 30 نفر استفاده می شود.
کندال	τ	رتبه ای	رتبه ای	وقتی تعداد آزمودنی ها کمتر از 10 نفر است استفاده می شود.
دو رشته ای	r_{bis}	دو ارزی ساختگی	پیوسته	مقدار آن گاهی از یک بیشتر می شود
دو رشته ای گسترده	r_{wbis}	دو ارزی ساختگی	پیوسته	زمانی بکار می رود که محقق به محاسبه نمره های آزمودنی هایی علاقمند است که نمره های آنها دو ارزی در حد خیلی بالا قرار دارد .
دو رشته ای نقطه ای	r_{pbis}	دو ارزی واقعی	پیوسته	ضریب غالباً کمتر از ضریب دورشته ای است
تتراکوریک	r_t	دو ارزی ساختگی	دو ارزی ساختگی	زمانی بکار می رود که بتوان دو متغیر را در یک نقطه معین نصف کرد.
فی	ϕ	دو ارزی واقعی	دو ارزی واقعی	برای محاسبه همبستگی درونی سؤال ها بکار می رود
توافقی	C	به صورت دو یا چند طبقه	به صورت دو یا چند طبقه	در برخی از شرایط با همبستگی گشتاوری (پیرسون) یکسان است .
نسبی	η	پیوسته	پیوسته	به منظور تعیین همبستگی غیر خطی بکار می رود.

برای محاسبه ضریب همبستگی از روش های مختلفی استفاده می شود که در اینجا به چند روش آن اشاره خواهد شد . ضریب همبستگی پیرسون :

هرگاه داده های بدست آمده با استفاده از مقیاس های فاصله ای و نسبتی اندازه گیری شده باشند ، برای محاسبه رابطه بین متغیرها از ضریب همبستگی پیرسون که بعنوان ضریب همبستگی از نوع پارامتری یا عاملی قلمداد می شود می توان استفاده کرد . برای محاسبه ضریب همبستگی پیرسون (داده های خام) از معادله ذیل استفاده می شود :

$$r_{.xy} = \frac{N \sum xy - (\sum x)(\sum y)}{\sqrt{[N \sum x^2 - (\sum x)^2][N \sum y^2 - (\sum y)^2]}}$$

مثال :

ضریب همبستگی داده های جدول ذیل را بدست آورید :

X	Y
۱	۳
۳	۵
۲	۲
۰	۴
۴	۱
۵	۶

متناسب با فرمول :

x	y	xy	x^2	y^2
۱	۳	۳	۱	۹
۳	۵	۱۵	۹	۲۵
۲	۲	۴	۴	۴
۰	۴	۰	۰	۱۶
۴	۱	۴	۱۶	۱
۵	۶	۳۰	۲۵	۳۶
$\sum 15$	۲۱	۵۶	۵۵	۹۱

$$r_{xy} = \frac{N \sum xy - (\sum x)(\sum y)}{\sqrt{[N \sum x^2 - (\sum x)^2][N \sum y^2 - (\sum y)^2]}} = \frac{6 \times 56 - (15)(21)}{\sqrt{(330 - 225)(546 - 441)}} = 0.2$$

به هر حال میزان ضریب همبستگی را نسبت واریانس ها می نامند که نسبت واریانس مشترک بین متغیرها را به کل واریانس می توان در نظر گرفت . یعنی :

$$r_{xy} = \frac{(Cov_{xy})^2}{V_x V_y}$$

$(Cov_{xy})^2$ واریانس مشترک بین متغیرهای x و y و $V_x V_y$ کل واریانس متغیرها می باشد. چنانچه نمرات استاندارد شده را داشته باشیم ، محاسبه ضریب همبستگی آن از طریق معادله ذیل بدست می آید :

$$r_{xy} = \frac{\sum z_x \cdot z_y}{N}$$

Z ها نمرات استاندارد شده x و y هستند. برای استاندارد کردن نمرات همان گونه که قبلاً اشاره شد می‌توان از رابطه زیر استفاده کرد:

$$z = \frac{x - \mu}{\sigma}$$

مثال:

ضریب همبستگی داده‌های جدول ذیل را با استفاده از روش استاندارد بدست آورید:

X	Y
۱	۳
۳	۵
۲	۲
۰	۴
۴	۱
۵	۶

با توجه به معادله:

$$\bar{X} = \frac{\sum x_i}{N} = \frac{15}{6} = 2.5$$

$$\bar{Y} = \frac{\sum y_i}{N} = \frac{21}{6} = 3.5$$

$$\sigma_x = \sqrt{\frac{\sum x^2}{N} - \left(\frac{\sum x}{N}\right)^2} = \sqrt{\frac{55}{6} - \left(\frac{15}{6}\right)^2} = \sqrt{9.17 - 6.25} = 1.71$$

$$\sigma_y = \sqrt{\frac{\sum y^2}{N} - \left(\frac{\sum y}{N}\right)^2} = \sqrt{\frac{91}{6} - \left(\frac{21}{6}\right)^2} = \sqrt{15.17 - 12.25} = 1.71$$

سپس:

$$z_x = \frac{x - \mu_x}{\sigma_x}$$

$$z_y = \frac{y - \mu_y}{\sigma_y}$$

x	y	z_x	z_y	$z_x \cdot z_y$
۱	۳	-۰/۸۸	-۰/۲۹	۰/۲۵۵
۳	۵	۰/۲۹	۰/۸۸	۰/۲۵۵۲
۲	۲	-۰/۲۹	-۰/۸۸	۰/۲۵۵۲
۰	۴	-۱/۴۶	۰/۲۹	-۰/۴۲۳۴
۴	۱	۰/۸۸	-۱/۴۶	-۰/۲۸۴۸
۵	۶	۱/۴۶	۱/۴۶	۲/۱۳۶
جمع				۱/۱۸۹

$$r_{xy} = \frac{\sum z_x \cdot z_y}{N} = \frac{1.189}{6} = 0.1982$$

ضریب همبستگی رتبه ای اسپیرمن :
وقتی مقیاس اندازه گیری داده ها رتبه ای باشد ، از ضریب همبستگی اسپیرمن برای محاسبه رابطه متغیرها استفاده می شود . برای محاسبه ضریب همبستگی اسپیرمن از معادله زیر استفاده می شود :

$$r_{ho} = 1 - \frac{6 \sum D^2}{N(N^2 - 1)}$$

D تفاوت بین رتبه ها است .

مثال :

اگر داده های جدول زیر را که نتیجه رتبه دانشجویان در دو درس است ، داشته باشیم ، ضریب همبستگی آنها را محاسبه کنید ؟

شماره افراد	رتبه در درس اقلیم	رتبه در درس آمار
۱	۱	۲
۲	۲	۳
۳	۳	۱
۴	۴	۵
۵	۵	۴

متناسب با فرمول :

شماره افراد	رتبه در درس اقلیم	رتبه در درس آمار	تفاضل رتبه ها (D)	D^2
۱	۱	۲	-۱	۱
۲	۲	۳	-۱	۱
۳	۳	۱	۲	۴
۴	۴	۵	-۱	۱
۵	۵	۴	۱	۱
جمع				۸

$$r_{ho} = 1 - \frac{6 \sum D^2}{N(N^2 - 1)} = 1 - \frac{6 \times 8}{5(25 - 1)} = 1 - \frac{48}{120} = 0.6$$

ضریب تعیین :

ضریب همبستگی فقط بالا و پایین بودن ضریب را نشان می دهد . برای اینکه بتوان فهمید چند درصد از واریانس متغیر x ناشی از واریانس متغیر y است لازم است از ضریب تعیین استفاده شود . اگر بر حسب درصد بخواهیم ضریب تعیین را حساب کنیم می توان از رابطه ذیل استفاده کرد :

$$D = (r_{xy})^2 \times 100$$

اگر مثال بالا را در نظر بگیرم ، 36 ($D = (.6)^2 \times 100 = 36$) درصد پراکندگی بین دو متغیر مشترک است . قابل اشاره است که ضریب تعیین هیچگاه صفر نخواهد بود و دامنه ضریب تعیین بین صفر و یک می باشد هر چقدر مقدار ضریب تعیین به یک نزدیکتر باشد میزان وابستگی متغیر وابسته با متغیر یا متغیرهای مستقل بیشتر است و برعکس .

معنی دار بودن ضریب همبستگی :

وقتی بخواهیم معنی دار بودن ضریب همبستگی را بررسی کنیم می توان از فرمول زیر استفاده کرد :

$$t = r \sqrt{\frac{N-2}{1-r^2}}$$

نتیجه بدست آمده t با توجه به درجه آزادی (N-2) با مقدار t در جدول آماری t مقایسه می شود و در صورت بزرگ بودن مقدار

محاسبه شده از مقدار جدول ، نتیجه گرفته می شود که همبستگی بین دو متغیر در سطح اطمینان (0/05 و 0/01) معنی دار است .

کاربرد رگرسیون در تحلیل های اقلیمی¹ :

ماهیت موضوعات اقلیمی و داده های مورد استفاده در این رشته علمی ضرورت توجه بیشتر به فنون آماری را می طلبد . یکی از فنون بسیار مهم در مطالعات اقلیمی تحلیل های رگرسیونی است . در مطالعات اقلیمی بعضی مواقع هدف پیش بینی یک متغیر بوسیله متغیر دیگر است . لذا برای پیش بینی یک متغیر توسط متغیر دیگر باید به یک رابطه منظم و نظامدار بین آن دو متغیر توجه نمود . بر این اساس در تحلیل رگرسیونی توجه به تغییر در متغیر های مستقل که مقادیر متغیرهای وابسته را چگونه تحت تأثیر قرار می دهد ، حائز اهمیت است . وجه تمایز بین متغیرهای مستقل و وابسته همیشه کاملاً روشن نمی باشد و آن بستگی به اهداف تحقیق دارد . واژه رگرسیون² به معنای برگشت است و نشان می دهد که مقدار یک متغیر به متغیر دیگری بر می گردد . این واژه اولین بار توسط فرانسیس گالتن³ در سال 1877 به کار برده شده است . با توجه تعداد متغیر ها ، در مطالعات اقلیمی علاوه بر رگرسیون خطی ساده از رگرسیون چندگانه استفاده می شود . رگرسیون یا تحلیل کمترین مربعات یک شیوه آماری برای برآورد رابطه تابعی بین یک متغیر وابسته و یک یا چند متغیر مستقل یا پیش بینی کننده⁴ است . در تحلیل رگرسیون متغیرهای توضیحی ممکن است غیر قابل اندازه گیری باشند که به آنها متغیرهای کیفی گفته می شود . یکی از راههای واردکردن متغیرهای کیفی در مدل رگرسیون استفاده از متغیرهای مجازی⁵ است . لذا در تحلیل رگرسیون به تعیین روابط بین متغیر ها (رگرسیون توصیفی) و تحلیل روابط بدست آمده (رگرسیون استنباطی) توجه می شود . شکل عمومی رگرسیون متغیر وابسته و متغیرهای مستقل ممکن است یک سری زمانی باشند و یا هم نباشند . در تحلیل این روش باید به فرض های زیر توجه داشت :

1- رابطه بین متغیرهای وابسته و مستقل خطی باشد .

2- خطاها غیر همبسته باشند .

3- خطاها توزیع بهنجار داشته باشند .

4- میانگین خطاها صفر باشد .

5- واریانس خطاها ثابت باشد .

¹ - به مقاله تجزیه و تحلیل داده های اقلیمی با استفاده از تحلیل رگرسیونی ، از مؤلف مراجعه شود.

² - Regression

³ - Francis Galton

⁴ - Predictor Variable

⁵ - Dummy Variable

در تحلیل رگرسیون می توان از نمودارهای احتمال بهنجار ، نمودارهای پراکنش مانده ها در برابر سری پیش بینی شده ، نمودار پراکنش مانده ها در برابر متغیرهای مستقل و آزمون های آماری استفاده نمود . مدل رگرسیون زمانی صحیح خواهد بود که مانده ها در اطراف صفر بطور تصادفی توزیع شده باشند . وقتی در یک مدل رگرسیون از یک متغیر مستقل استفاده می شود ، مدل مذکور را مدل رگرسیون خطی ساده^۱ گویند و وقتی بیش از یک متغیر مستقل در یک مدل استفاده می شود ، به آن مدل ،مدل رگرسیون چندگانه^۲ گفته می شود . لازم است برای بررسی رگرسیونی رابطه بین سری ها و طول سری های بررسی شود . برای تحلیل رگرسیونی داده های اقلیمی باید به مراحل هم چون بیان مسئله ، انتخاب متغیرها ، جمع آوری سری یا داده ها ، تشخیص و تعیین مدل ، انتخاب روش برازش ، مناسب بودن مدل و کاربرد مدل برای تحلیل داده های اقلیمی باید توجه نمود.در تعیین مدل های رگرسیونی باید به الگوهای خطی و غیر خطی توجه نمود. مهمترین جنبه کاربرد تحلیل رگرسیون در مطالعات اقلیم شناسی بررسی و مدل سازی رابطه بین متغیر ها می باشد. برای بررسی رابطه سری ها لازم است از آزمون های فرض شیب سری ها در زیر استفاده نمود :

$$t = \frac{\hat{\beta}_t \sqrt{SS_{xx}}}{S_\varepsilon} \quad (1-4)$$

$$t_r = \frac{r\sqrt{n-2}}{\sqrt{1-r^2}} \quad (2-4)$$

$$F = \frac{SSR}{SSE/(n-2)} \quad (3-4)$$

قواعد آزمون ها :

$$\text{Re } ject : H_0 \text{ if } |t| > t_{\alpha/2}$$

$$\text{Re } ject : H_0 \text{ if } |t_r| > t_{\alpha/2}$$

$$\text{Re } ject : H_0 \text{ if } : F > F_\alpha$$

اگر رابطه قابل ملاحظه ای بین متغیرها وجود داشته باشد، برآورد حدود اطمینان برای شیب خطی لازم و ضروری است، برای محاسبه حدود شیب خطی از رابطه زیر استفاده می شود:

$$\hat{\beta}_1 \pm t_{\alpha/2} \times \frac{S_e}{\sqrt{SS_{xx}}} \quad (4-4)$$

2-4- کاربرد رگرسیون خطی ساده :

در رگرسیون خطی ساده هدف این است که با محاسبه عامل های β_0 و β_1 ، مدل خطی ساده ای را به داده های برازش اختصاص داده شود. روشی که برای برازش کردن داده ها بکار می رود روش کمترین مربعات یا LS می باشد. در این روش معادله خط برازش طوری شکل می گیرد که مجموع مربعات توان های دوم انحرافات عمودی از خط برازش شده به حداقل برسد. برآورد ضرایب به روش حداقل مربعات صورت می گیرد. برای محاسبه ضرایب می توان از معادلات زیر استفاده کرد:

$$\hat{\beta}_0 = \bar{Y} - \hat{\beta}_1 \bar{X} \quad (5-4)$$

$$\hat{\beta}_1 = \frac{SS_{xy}}{SS_{xx}} \quad (6-4)$$

$$SS_{xx} = \sum X^2 - \frac{(\sum X)^2}{N} \quad (7-4)$$

$$SS_{xy} = \sum xy - \frac{(\sum X) \times (\sum Y)}{N} \quad (8-4)$$

$$SS_{yy} = \sum Y^2 - \frac{(\sum Y)^2}{N} \quad (9-4)$$

β_0 عرض از مبدأ، β_1 شیب خط، Y متغیر وابسته و X متغیر مستقل می باشد. با توجه معادلات بالا مدل رگرسیون خطی ساده را می توان به صورت معادله زیر نشان داد:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 x + \varepsilon \quad (10-4)$$

در معادله بالا ε عامل خطا می باشد. با توجه به مدل بالا معادله خط برازش شده را می توان بصورت معادله زیر نوشت:

$$\hat{Y} = \hat{\beta}_0 + \hat{\beta}_1 x \quad (11-4)$$

مقدار خطا حاصل از تفاضل مقدار اولیه و مقدار پیش بینی شده می باشد. به طریقی از حاصل تفاضل مقادیر پیش بینی شده از مقدار اصلی سری مقدار خطاها یا مانده ها¹ بدست می آید .

در بررسی مدل رگرسیونی خطی ساده فرض می شود که :

- 1- مانده ها دارای توزیع بهنجار یا نرمال اند .
- 2- واریانس سری ثابت است .
- 3- متغیرها مستقل از یکدیگرند .

جدول شماره 4-1 ضرایب معادله خط رگرسیون همراه با انحراف معیار برآوردها ؛ ضرائب استاندارد شده و آماره های t و P که برای آزمون فرض های آماری بکار می رود را نشان می دهد

جدول شماره 4-1 : ضرائب رگرسیون خطی دمای ایستگاه یزد :

Model		Unstandardized Coefficients		Standardize	t	Sig.
		B	Std. Error	d		
				Beta		
1	(Constant)	18.668	.189		98.896	.000
	T	8.563E-03	.008	.169	1.041	.305

متناسب با جدول معادله رگرسیون برابر است با :

$$y = 18.7 + 0.00856 t$$

حال اگر فرض شود که $H_0 : \beta_0 = 0$ و $H_0 : \beta_1 = 0$ انجام شود ، لذا :

$$H_0 : \beta_0 = 0$$

$$H_1 : \beta_0 \neq 0$$

- آزمون 1 :

برای این آزمون از آماره t استفاده می شود. مقدار آن برابر است با:

$$t_{0.05}^{(39-2)} = t_{0.05}^{(37)} \approx 1.684$$

از طرفی ناحیه بحرانی عبارت است از:

$$t = 98.89 > t_{0.05}^{(37)} = 1.684$$

بنابراین فرض صفر رد می شود. به عبارت دیگر عرض از مبدأ معادله رگرسیونی صفر نیست. روش دیگر جهت این آزمون استفاده از آماره P -*Value* است. که:

$$\alpha = 0.05 > P\_Value = 0$$

پس نتیجه کلی این است که فرض صفر در سطح معنی دار پنج درصد رد می شود.

$$H_0 : \beta_1 = 0$$

$$H_1 : \beta_1 \neq 0$$

- آزمون 2:

مشابه آزمون 1:

$$|t| = t = 1.041$$

$$t_{0.05}^{(37)} = 1.684$$

$$t = 1.041 < t_{0.05}^{(37)} = 1.684$$

$$\alpha = 0.05 < P\_Value = 0.305$$

بنابراین فرض صفر در سطح معنی دار پنج درصد رد نمی شود، یعنی معادله رگرسیونی بدون شیب رگرسیونی است. کل نتیجه آزمون ها را می توان به صورت جدول شماره 4-2 نشان داد.

جدول شماره 4-2 : نتایج کلی آزمون های مورد استفاده برای دمای یزد :

<i>Regression Estimation Section</i>		
	<i>Intercept</i>	<i>Slope</i>
<i>Parameter</i>	<i>B(0)</i>	<i>B(1)</i>
<i>Regression Coefficients</i>	18.6677	0.0086
<i>Lower 95% Confidence Limit</i>	18.2853	-0.0081
<i>Upper 95% Confidence Limit</i>	19.0502	0.0252
<i>Standard Error</i>	0.1888	0.0082
<i>Standardized Coefficient</i>	0.0000	0.1687
<i>T Value</i>	98.8957	1.0410
<i>Prob Level (T Test)</i>	0.0000	0.3046
<i>Reject H0 (Alpha = 0.0500)</i>	Yes	No
<i>Power (Alpha = 0.0500)</i>	1.0000	0.1736
<i>Regression of Y on X</i>	18.6677	0.0086
<i>Inverse Regression from X on Y</i>	12.8210	0.3009
<i>Orthogonal Regression of Y and X</i>	18.6673	0.0086

3-4- رگرسیون و تحلیل واریانس سری:

ایده اساسی تحلیل واریانس مبتنی بر نمایش میزان کل تغییرات یک مجموعه آماری ، به صورت جمع چند عبارت است که بتوان هر یک را به منشاء یا علت خاص تغییرات نسبت داد. اگر در رگرسیون ، تغییرات Y را نتوان به تغییرات X نسبت داد آنگاه وجود رابطه خطی بین متغیرها مردود است. برای انجام آزمون فرض در خصوص $H_0 : \beta_1 = 0$ می توان جدول تحلیل واریانس سری دمای یزد را به صورت جدول شماره 4-3 نشان داد .

جدول شماره 4-3 : تحلیل واریانس سری دمای یزد :

<i>Analysis of Variance Section</i>						
<i>Source</i>	<i>DF</i>	<i>Sum of Squares</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F-Ratio</i>	<i>Probe Level</i>	<i>Power (5%)</i>
<i>Intercept</i>	1	13841.37	13841.37			
<i>Slope</i>	1	0.3622045	0.3622045	1.0838	0.3046	0.1736
<i>Error</i>	37	12.36575	0.3342096			
<i>Adj. Total</i>	38	12.72796	0.3349463			
<i>Total</i>	39	13854.1				

$s = \text{Square Root}(0.3342096) = 0.5781086$

با توجه به جدول تحلیل واریانس (ANOVA) رابطه خطی بین متغیرهای Y و X (t) را در سطح معنی دار پنج درصد می توان با توجه به آزمون ها بررسی نمود .

- آزمون فرض ها :

$$H_0 : \beta_1 = 0$$

$$H_1 : \beta_1 \neq 0$$

- آماره آزمون :

$$F = 1/084$$

- ناحیه بحرانی :

$$F_{\alpha}(1, n - 2) = F_{0.05}(1, 37) = 4.1$$

بنابراین فرض $H_0: \beta_1 = 0$ رد نمی شود. به عبارت دیگر دلایل کافی دال بر رابطه خطی بین متغیرها وجود ندارد. با توجه به جدول شماره 3 مجموع مربعات مدل¹ 0/362، مجموع مربعات خطا² 12/365 و مجموع مربعات کل³ 12/278 می باشند. از نکات قابل توجه در جدول خلاصه تحلیل واریانس شاخص ضریب تعیین می باشد. جدول شماره 4، ضریب تعیین را نشان می دهد.

جدول شماره 4-4: خلاصه تحلیل واریانس سری دمای یزد:

<i>Summary Section</i>			
<i>Parameter</i>	<i>Value</i>	<i>Parameter</i>	<i>Value</i>
<i>Dependent Variable</i>	C2	<i>Rows Processed</i>	40
<i>Independent Variable</i>	C1	<i>Rows Used in Estimation</i>	39
<i>Frequency Variable</i>	None	<i>Rows with X Missing</i>	1
<i>Weight Variable</i>	None	<i>Rows with Freq Missing</i>	0
<i>Intercept</i>	18.6677	<i>Rows Prediction Only</i>	0
<i>Slope</i>	0.0086	<i>Sum of Frequencies</i>	39
<i>R-Squared</i>	0.0285	<i>Sum of Weights</i>	39.0000
<i>Correlation</i>	0.1687	<i>Coefficient of Variation</i>	0.0307
<i>Mean Square Error</i>	0.3342096	<i>Square Root of MSE</i>	0.5781086

در تحلیل رگرسیون ضریب تعیین تعدیل شده $R_{adj}^2 = 1 - \frac{SS_{res} / (n - p)}{SS_T / (n - 1)}$ وجود دارد که در ارزیابی و مقایسه مدل های رگرسیون از آن

می توان استفاده کرد. ضریب تعیین کلی $R^2 = \frac{SS_R}{SS_T}$ که مشخص می کند مدل مورد نظر تا چه حدی می توان متغیر وابسته را تخمین بزند

را یا به طریقی معنی دار بودن مدل رگرسیون را مشخص می سازد، را می توان استفاده کرد. دامنه ضریب تعیین $0 \leq R^2 \leq 1$ است. این ضریب مناسب بودن مدل را مشخص نمی کند بلکه درصد تغییرات متغیر وابسته است که بوسیله متغیر مستقل تبیین می شود. اگر در تحلیل رگرسیون نقاط تکراری باشد ضریب تعیین یک نمی شود، چون مدل تحلیل رگرسیون نمی تواند میزان تغییرات مربوط به مانده ها یا خطا

¹ - $SS_{Regression}$

² - $SS_{Residual}$

³ - SS_{Total}

سری را تعیین کند. وقتی که مدل رگرسیون صحیح باشد مقدار ضریب تعیین بستگی به دامنه تغییرات متغیر مستقل دارد، یعنی هر چقدر مقدار پراکنش متغیر مستقل بیشتر باشد مقدار ضریب تعیین بیشتر خواهد بود و برعکس. از طرفی ضریب تعیین دلالت بر بالا بودن مقدار شیب خط رگرسیون نمی باشد. چون مقدار ضریب تعیین مقدار شیب خط رگرسیون را اندازه گیری نمی کند. از طرفی ضریب تعیین با ضریب همبستگی رابطه دارد یعنی توان دوم ضریب همبستگی ضریب تعیین است و مقدار آن با داشتن ضریب تعیین بین مقدار خطا و متغیر وابسته برابر با $\sqrt{1-R^2}$ است. هرچه مقدار همبستگی بین متغیرها بیشتر باشد پراکنش متغیرها به خط رگرسیون نزدیکتر می شوند. اگر قدر مطلق همبستگی کامل باشد همه نقاط بر روی خط رگرسیون قرار می گیرند. با توجه به دامنه ضریب تعیین مقدار آن را بصورت درصد بیان می کند با توجه به مثال سری دمای یزد، ضریب تعیین سری دمای یزد نشان می دهد 2/8 درصد از تغییرات Y توسط X توضیح داده می شود و به طریقی تقریباً مقدار 97.15 درصد باقی مانده معلول عوامل دیگر است که در تحلیل رگرسیون لحاظ نشده است. یعنی:

$$R - \text{Squared} = 0.0285\% = 2.85\%$$

4-4- برآورد فاصله اطمینان برای متوسط پیش بینی از یک مدل خطی ساده:

اگر در رابطه خطی $Y = \beta_0 + \beta_1 x + \varepsilon$ مقدار معینی از X^* یعنی $x^*(t)$ در دست باشد، می توان مقدار Y را به طور متوسط با توجه به رابطه زیر برآورد نمود:

$$E(Y/X = x^*) = \beta_0 + \beta_1 x^* \quad (12-4)$$

برای یک مقدار x^* ، برآورد Y^* برابر است با:

$$Y^* = \hat{\beta}_0 + \hat{\beta}_1 x^* \quad (13-4)$$

متناسب با رابطه بالا فاصله اطمینان به صورت زیر می باشد:

$$\hat{\beta}_0 + \hat{\beta}_1 x^* \pm t(n-2, 1-\frac{\alpha}{2}) \times \hat{\sigma} \sqrt{1 + \frac{1}{n} + \frac{(X^* - \bar{X})^2}{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2}} \quad (17-4)$$

با توجه به سری دمای ایستگاه یزد حدود اطمینان تا 10 سال برابر است:

	Fit	SE Fit	95% CI	95% PI
1	18.6763	0.1816	(18.3082; 19.0443)	(17.4485; 19.9041)
2	18.6848	0.1746	(18.3310; 19.0386)	(17.4612; 19.9085)
3	18.6934	0.1677	(18.3536; 19.0332)	(17.4738; 19.9131)
4	18.7020	0.1609	(18.3760; 19.0280)	(17.4861; 19.9179)
5	18.7105	0.1542	(18.3980; 19.0231)	(17.4982; 19.9229)

6	18.7191	0.1477	(18.4197; 19.0185)	(17.5101; 19.9281)
7	18.7277	0.1414	(18.4411; 19.0142)	(17.5218; 19.9336)
8	18.7362	0.1353	(18.4620; 19.0104)	(17.5332; 19.9392)
9	18.7448	0.1294	(18.4825; 19.0071)	(17.5444; 19.9451)
10	18.7533	0.1238	(18.5024; 19.0043)	(17.5554; 19.9513)

4-5- تحلیل مانده ها رگرسیونی :

وقتی به بررسی رابطه متغیرها پرداخته شد معمولاً " باید محقق به این نتیجه برسد که سری ها قابلیت تحلیل رگرسیونی دارند. محقق باید به این نتیجه برسد که آیا رابطه ای خطی بین متغیرها وجود دارد و آیا توزیع متغیر وابسته بهنجار است و یا واریانس آن برای مقادیر مختلف متغیر مستقل ثابت است. بر این اساس بخش مهمی تحلیل رگرسیونی بررسی فرض های خطی بودن ، بهنجار بودن ، ثابت بودن واریانس و مستقل بودن مشاهدات است . لذا اولین قدم در تحلیل رگرسیونی سنجش سری ها مورد بررسی است . یعنی محقق باید ابتدا سری ها را بسنجد که آیا شرایط تحلیل و کاربرد رگرسیونی را دارند یا خیر ؟ اگر فرض پذیرفته شد در آن مرحله است که محقق می تواند از مدل های تحلیل رگرسیونی استفاده کند. اگر فرض های تحلیل رگرسیونی صادق باشد ، مانده های تحلیل باید مشخصات زیر را داشته باشند :

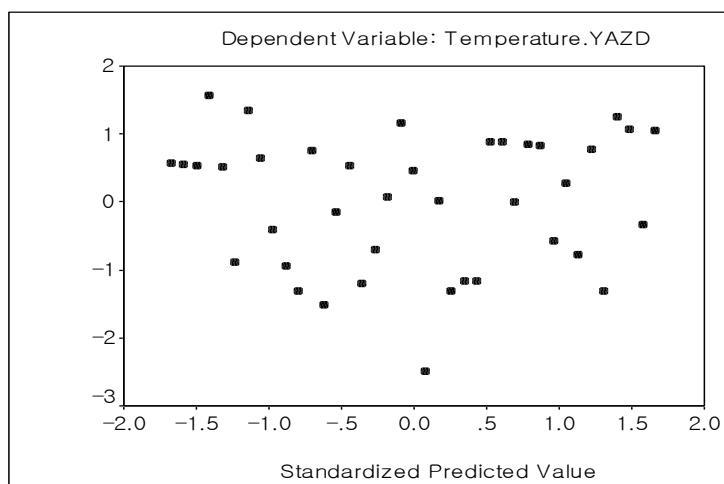
- 1- توزیع آنها بهنجار یا نرمال باشد .
  - 2- واریانس آنها برای تمام مقادیر متغیر مستقل ثابت باشد.
  - 3- هنگام نمایش مانده ها در مقابل مقادیر پیش بینی شده نباید الگویی مشاهده شود.
  - 4- مانده ها تقریباً "مستقل از یکدیگر باشند .
- برای نمایش فرض های مذکور از سری دمای یزد استفاده شده است .
- پاسخ به فرض اول ، توزیع بهنجاری مانده های سری :

با توجه به نمودار بالا، سری مانده های دمایی

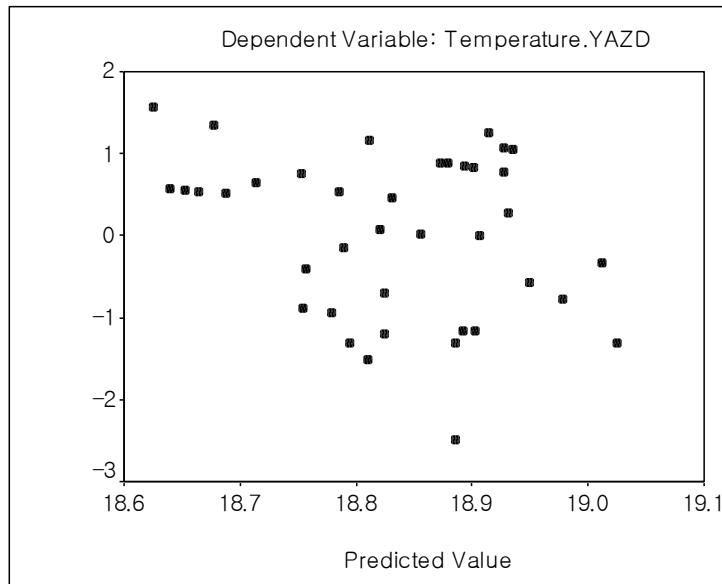
یزد وضعیت بهنجاری را نشان می دهد.

- پاسخ به فرض دوم و سوم، باید واریانس آنها برای تمام مقادیر متغیر مستقل ثابت باشد و هنگام نمایش مانده ها در مقابل مقادیر پیش بینی شده نباید الگویی مشاهده شود.

نمودار شماره 4-2: نمودار مانده های استاندارد شده دمایی یزد:

نمودار شماره 4-3: نمودار مانده های استاندارد شده با مقادیر پیش بینی شده دمای یزد:

با توجه به نمودارهای شماره 4-2 و 4-3، چون سری مانده ها الگوی مشخصی را در نمودار نشان نمی دهند بر این اساس واریانس مانده های سری برای متغیر مستقل تقریباً ثابت می باشد.

- پاسخ به فرض چهارم، باید مانده ها تقریباً مستقل از یکدیگر باشند :
 برای بررسی استقلال مانده ها از همدیگر می توان از آزمون دوربین - واتسون^۱ استفاده کرد، اگر مقدار بدست آمده بین $1/5$ تا $2/5$ باشد می توان تقریباً به استقلال مانده ها از همدیگر پی برد. با توجه به نتیجه کاربرد آزمون دوربین - واتسون می توان به استقلال بودن مانده ها پی برد. جدول شماره 5 نتیجه آزمون فوق را نشان می دهد.

¹ Durbin_Watson -

جدول شماره 4-5 : آزمون دروبین - واتسون برای استقلال مانده های دمای یزد:

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	مقدار آزمون - دورین واتسون
1	.169	.028	.002	.5781	1.948

4-6- کاربرد رگرسیون چندگانه برای تحلیل سری های اقلیمی :

در تحلیل های اقلیمی برای پیش بینی مقدار متغیر وابسته به بیشتر از یک متغیر مستقل نیاز می باشد . برای مثال وقتی وضعیت اقلیمی یک منطقه یا یک کشور و یا یک ایستگاه را بررسی می کند لازم است رابطه متغیر های متعددی را بررسی کند ، بر این اساس یکی از فنون آماری مهم ، کاربرد رگرسیون چندگانه می باشد . در تحلیل رگرسیون چندگانه به جای یک عرض از مبدأ و ضریب زاویه ای دارای یک مقدار ثابت ، دارای چند ضریب می باشد که هر یک متعلق به یکی از چند متغیر مستقل می باشد. این ضرایب به عنوان ضرایب رگرسیون جزئی¹ نامیده می شوند. ضرایب رگرسیون جزئی در نمونه برآوردی از ضرایب نامعلوم جامعه است. همانند رگرسیون خطی ساده ، در رگرسیونی چندگانه باید به فرض های زیر باید مورد توجه قرار گیرد:

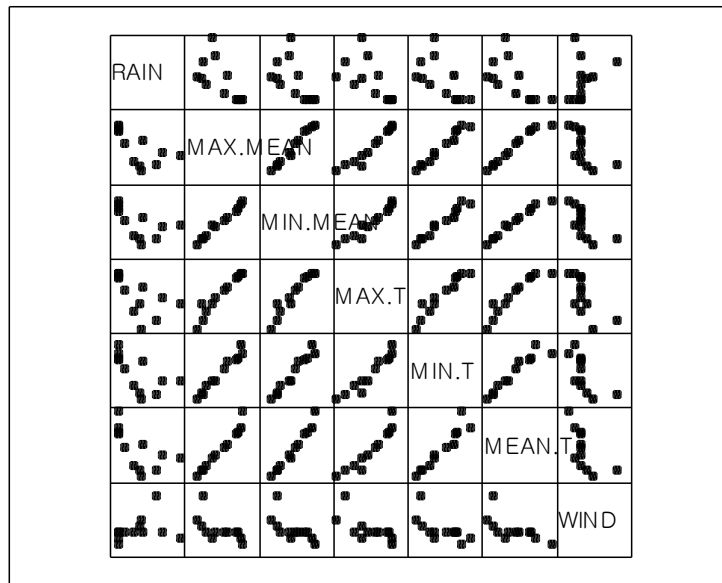
- 1- رابطه بین متغیر وابسته و متغیرهای مستقل خطی باشد .
- 2- برای هر یک از ترکیب های مقادیر متغیرهای مستقل ، توزیع متغیر وابسته نرمال یا بهنجار باشد.
- 3- واریانس مقادیر آن ثابت باشد.

قبل از آنکه ضرایب برآورد شود باید مطمئن شد که متغیرهای مستقل به طور خطی با متغیر وابسته رابطه دارند. برای عملی نمودن رگرسیون خطی چندگانه از متغیرهای متعددی که در ایجاد بارش ایستگاه خرم آباد (رطوبت نسبی ، دماهای حداقل مطلق ، حداکثر مطلق ، معدل حداکثر ، معدل حداقل و سرعت باد) مؤثر می باشند ، استفاده شده است. از ماتریس نمودارهای پراکنش بین متغیرهای مستقل و وابسته برای بررسی رابطه متغیرها استفاده شده است . برای کاربرد مدل رگرسیون چندگانه می توان از معادله زیر استفاده کرد:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_n X_n + \varepsilon \quad (18-4)$$

جدول شماره 4-6: ماتریس نمودارهای پراکنش متغیرهای ایجاد بارش خرم آباد:

با توجه به جدول ماتریس نمودارهای پراکنش متغیرها ، رابطه خطی بین بعضی متغیرها وجود دارد . برای تبیین بهتر لازم است براساس معادله شماره (4-18) به تحلیل رگرسیون چندگانه پرداخت .

$$y = 203.73 - 16.76 x_1 + 37.38 x_2 - 0.46 x_3 - 4.74 x_4 - 7.726 x_5 + 7.70 x_6$$

4-7 - بررسی مناسب بودن مدل :

وقتی یک مدل رگرسیون اجرا می شود اولین نکته این است که بررسی شود مدل مناسب است یا نه . برای این منظور لازم است به تحلیل رگرسیون چندگانه توجه نمود . جداول زیر تحلیل رگرسیون چندگانه متغیرهای ایجاد بارش خرم آباد را نشان می دهند .

جدول شماره 4-7: خلاصه آماره مدل رگرسیون چندگانه :

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.933	.870	.715	23.5965

جدول شماره 4-8 : تحلیل واریانس متغیرهای بارش خرم آباد:

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	18670.651	6	3111.775	5.589	.039
	Residual	2783.978	5	556.796		
	Total	21454.629	11			

جدول شماره 4-9: ضرایب رگرسیون چندگانه متغیرهای بارش خرم آباد:

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	203.730	89.916		2.266	.073
	MAX.MEAN	-16.764	6.222	-4.369	-2.694	.043
	MIN.MEAN	37.378	9.211	6.785	4.058	.010
	MAX.T	-.461	2.915	-.107	-.158	.881
	MIN.T	-4.741	5.761	-.799	-.823	.448
	MEAN.T	-7.726	3.984	-1.935	-1.939	.110
	WIND	7.699	6.022	.352	1.278	.257

با توجه به جدول خلاصه آماره های تحلیل، ضریب تعیین تحلیل نشان می دهد که 87 درصد از پراکندگی مشاهده شده ایجاد بارش خرم آباد توسط شش متغیر مستقل توجیه می شود و به طریقی متغیرهای مستقل رابطه خطی با متغیر وابسته ایجاد بارش خرم آباد را نشان می دهد. از طرفی مقدار همبستگی متغیرها که برابر است با 0/93 است نشان می دهد که از مدل رگرسیون خطی مذکور به خوبی می توان برای

پیش بینی استفاده نمود. با توجه به جدول شماره 8 آماره $F = 5.59$ $(F = \frac{MSR}{MSE} = \frac{3111.775}{556.796})$ فرض صفر رد می شود و نتیجه گرفته می شود

که بین متغیر وابسته (مقدار بارش خرم آباد) و متغیرهای مستقل دماها، رطوبت و سرعت باد) رابطه وجود دارد. هنگامی که فقط یک متغیر مستقل در مدل رگرسیون وجود دارد، تفسیر ضریب رگرسیون آن به سادگی انجام می گیرد و اگر فرضیه صفر رد شد، می توان نتیجه گرفت رابطه خطی بین دو متغیر مستقل و وابسته وجود دارد. تفسیر این ضریب در رگرسیون چندگانه پیچیده تر است. اگر ضرایب رگرسیون جزئی برای متغیرها بدست آید، با بررسی ماتریسی ضرایب امکان بررسی رابطه ها وجود دارد. چون از یک طرف ضرایب همبستگی را نشان می دهد از طرفی دیگر سطوح معنی داری مشاهدات را نشان می دهد. جدول شماره 10 ضرایب رگرسیونی جزئی متغیرهای مؤثر در ایجاد بارش خرم آباد را نشان می دهد.

جدول شماره 4-10: ضرایب همبستگی جزئی متغیرهای ایجاد بارش خرم آباد:

		RAIN	MAX.MEAN	MIN.MEAN	MAX.T	MIN.T	MEAN.T	WIND	HUMIDITY
RAIN	Pearson Correlation	1.000	-.643	-.554	-.606	-.610	-.601	.298	.758
	Sig. (1-tailed)	.	.012	.031	.018	.018	.019	.173	.002
MAX.MEAN	Pearson Correlation	-.643	1.000	.989	.965	.979	.972	-.611	-.936
	Sig. (1-tailed)	.012	.	.000	.000	.000	.000	.017	.000
MIN.MEAN	Pearson Correlation	-.554	.989	1.000	.962	.975	.982	-.674	-.901
	Sig. (1-tailed)	.031	.000	.	.000	.000	.000	.008	.000
MAX.T	Pearson Correlation	-.606	.965	.962	1.000	.957	.934	-.671	-.888
	Sig. (1-tailed)	.018	.000	.000	.	.000	.000	.008	.000
MIN.T	Pearson Correlation	-.610	.979	.975	.957	1.000	.939	-.655	-.911
	Sig. (1-tailed)	.018	.000	.000	.000	.	.000	.010	.000
MEAN.T	Pearson Correlation	-.601	.972	.982	.934	.939	1.000	-.647	-.911
	Sig. (1-tailed)	.019	.000	.000	.000	.000	.	.012	.000
WIND	Pearson Correlation	.298	-.611	-.674	-.671	-.655	-.647	1.000	.476
	Sig. (1-tailed)	.173	.017	.008	.008	.010	.012	.	.059
HUMIDITY	Pearson Correlation	.758	-.936	-.901	-.888	-.911	-.911	.476	1.000
	Sig. (1-tailed)	.002	.000	.000	.000	.000	.000	.059	.

ضریب همبستگی بین میزان بارش و با رطوبت نسبی $0/758$ است. بر این اساس سطح معنی داری مشاهده شده می تواند این فرضیه را رد کند که بین دو متغیر رابطه خطی وجود دارد. از طرفی مشاهده می شود که متغیرهای مستقل با هم رابطه خوبی را نشان می دهند. قدرت رابطه خطی بین متغیرهای مستقل توسط شاخصی اندازه گیری می شود که تولرانس¹ نام دارد. برای هر متغیر مستقل تولرانس نسبتی از پراکندگی آن متغیر است که توسط روابط خطی آن متغیر با سایر متغیرهای مستقل موجود در مدل توجیه نمی شود. بر این اساس محاسبه شاخص چند هم خطی² در نرم افزار مینی تب از عامل افزایش واریانس³ (VIF) می توان استفاده کرد. جدول زیر شاخص مذکور را نشان می دهد. مقدار عامل افزایش واریانس باید بین 5 تا 10 باشد، اگر بیشتر از این حد باشد، امکان ضعف برآورد ضریب رگرسیون در اثر چند هم خطی وجود دارد. با توجه به این که تولرانس یک نسبت است، مقدار آن بین صفر و یک می باشد. مقدار نزدیک به یک به این معنی است که در یک متغیر مستقل بخش کوچکی از پراکنش آن با سایر متغیرهای مستقل توجیه می کند و مقدار نزدیک به صفر نشان می دهد که یک متغیر تقریباً یک ترکیب خطی از سایر متغیرهای مستقل است.

جدول شماره 4-11: آماره های تولرانس و عامل افزایش واریانس سری های مؤثر در بارش خرم آباد:

Model	Collinearity Statistics		
	Tolerance	VIF	
1			
	MAX.MEAN	.010	101.325
	MIN.MEAN	.009	107.726
	MAX.T	.056	17.825
	MIN.T	.028	36.346
	MEAN.T	.026	38.365
	WIND	.342	2.925

¹ - Tolerance

² - Multicollinearity

³ - Variance Inflation Factor

کاربرد تحلیل عاملی در اقلیم :

در برخی تحقیقات به دلایل مختلف با حجم زیادی از متغیرها روبرو هستیم. برای تحلیل دقیق تر و رسیدن به نتایج علمی تر و در عین حال عملیاتی تر، پژوهشگر به دنبال کاهش حجم متغیرها (حذف متغیرهای اضافی) و تشکیل ساختار جدیدی (شناسایی و بررسی روابط پنهان بین متغیرها) برای آنها است و به این منظور از روش تحلیل عاملی استفاده می کند. نخستین کار درباره تحلیل عاملی توسط چارلز اسپیرمن (1904) صورت گرفت، به گونه ای که وی را « پدر » این روش شناخته اند. بعد از او کارل پیرسن (1910)، روش «محورهای اصلی» را پیشنهاد کرد و هتلینگ (1933) آن را به گونه کاملتری توسعه داد. در حقیقت، هدف تشخیص این عامل های مشاهده ناپذیر بر پایه مجموعه ای از متغیرهای مشاهده پذیر است. عامل، متغیر جدیدی است که از طریق ترکیب خطی نمره های اصلی متغیرهای مشاهده شده بر پایه فرمول زیر برآورد می شود:

$$F_j = \sum W_{ji} X_i = W_{j1} X_1 + W_{j2} X_2 + \dots + W_{jp} X_p$$

که در آن W ها بیانگر ضرایب نمره عاملی و P معرف تعداد متغیرها است.

امید این است که با تعداد کمی از این عاملها (یعنی ترکیبهای خطی نمره های اصلی متغیرهای مشاهده شده)، بتوان تقریباً همه اطلاعاتی را که توسط مجموعه بزرگتری از متغیرها به دست می آید، در بر گرفته و در نتیجه توصیف ویژگی های هر مشاهده را ساده ساخت.

تحلیل عاملی از جمله روشهای چند متغیره است که در آن، متغیرهای مستقل و وابسته مطرح نیست زیرا این روش جزء تکنیکهای هم وابسته محسوب میگردد و کلیه متغیرها نسبت به هم وابسته اند. در این روش متغیرها در عامل هایی قرار می گیرند، به طوری که از عامل اول به عامل های بعدی درصد واریانس کاهش می یابد، از این رو متغیرهایی که در عامل اولی قرار می گیرند، مؤثرترین می باشد. بنا بر آنچه گفته شد، تحلیل عاملی تکنیکی است که کاهش تعداد زیادی از متغیرهای وابسته به هم را به صورت تعداد کوچکتری از ابعاد پنهان یا مکنون (عاملها) امکان پذیر می سازد بطوریکه در آن کمترین میزان گم شدن اطلاعات وجود داشته باشد. هدف اصلی آن، خلاصه کردن داده هاست. این روش به بررسی همبستگی درونی تعداد زیادی از متغیرها می پردازد و در نهایت آنها را در قالب عاملهای عمومی محدودی دسته بندی و تبیین می کند. بنابراین ارزش تحلیل عاملی این است که طرح سازمانی مفیدی به دست می دهد که می توان آن را برای تفسیر انبوهی از رفتار با بیشترین صرفه جویی در سازه های تبیین کننده، به کار برد. تحلیل عاملی، برخلاف رگرسیون چندگانه، تحلیل تشخیصی یا همبستگی کانونی (که در آنها تعداد زیادی متغیر مستقل و یک یا چند متغیر وابسته وجود دارد) روشی هم وابسته است که در آن کلیه متغیرها به صورت همزمان مد نظر قرار میگیرند. نکته قابل توجه این است که بین روش های تحلیل چند متغیره تفاوت اساسی وجود دارد که در بعضی روش ها متغیرها و در بعضی روش ها واحدهای آزمایشی مورد بررسی قرار می گیرد. از جمله روش هایی که روابط بین متغیرها را مورد بررسی قرار می دهد می توان به روش های تحلیل عاملی، تحلیل مؤلفه های اصلی، تحلیل رگرسیون اشاره نمود. تحلیل خوشه ای، تحلیل واریانس چند متغیره و تحلیل ممیزی جزو گروه روش هایی هستند که روابط بین واحدهای آزمایشی را مورد بررسی قرار می دهند.

مفاهیم کلیدی روش تحلیل عاملی:

- اشتراک: میزان واریانس مشترک بین یک متغیر با سایر متغیرهای به کار گرفته شده در تحلیل عاملی. این اندازه ای است از اینکه چه میزانی از واریانس داده ها از یک متغیر مشخص به وسیله تحلیل تبیین می شود. در تحلیل عوامل اصلی اشتراکات اولیه همه مساوی یک هستند. بعد از استخراج عامل اشتراکات برای هر متغیر فقط بر اساس عوامل استخراج شده محاسبه می شود. هر چه مقدار اشتراک استخراج شده برای یک متغیر بیشتر باشد، مقدار بیشتری از واریانس به وسیله عوامل استخراج شده تبیین شده است. اشتراک از طریق بارهای عاملی محاسبه می شود.
- مقدار خاص: میزان واریانس تبیین شده بوسیله هر عامل. مقدار ویژه اندازی است که تعیین می کند چه مقدار واریانس در کل داده ها به وسیله یک عامل تبیین می شود. در تحلیل عاملی مقدار ویژه برابر می باشد ولی ما می توانیم در بسته آماری این مقدار را زیاد

کنیم. در تحلیل عاملی مولفه های اصلی آنها هستند، که مقدار ویژه آنان بیشتر از ۱ باشد. ولی اگر این مقدار کمتر از ۱ باشد، عاملهای مورد نظر از لحاظ آماری معنی دار نیستند و باید از تحلیل کنار گذاشته شوند. هرکدام از بارهای عاملی را به توان ۲ برسانیم و با هم جمع کنیم (مجموع مجذورات بارهای عاملی).

- عامل: عبارت است از ترکیب خطی متغیرهای اصلی که خلاصه شده اند.
- بار عاملی: عبارت است از همبستگی بین متغیرهای اصلی و عوامل.
- ماتریس عاملی: جدولی است که بارهای عاملی کلیه متغیرها را در هر عامل، نشان میدهد.
- چرخش عاملی: فرایندی است که برای تعدیل محور عامل به منظور دستیابی به عاملهای ساده و بامعنی. فرایندی برای تعدیل محور عامل به منظور دستیابی به عاملهای معنی دار و ساده است. محورهای مختصات عاملها را به دور مبدا چرخش داده است تا اینکه موقعیت جدیدی را بدست آورد. دونوع چرخش داریم:
- چرخش متعامد (عاملها مستقل از یکدیگر هستند).
- چرخش متمایل (عاملها بایکدیگر همبستگی دارند).
- نمره عاملی: تحلیل عاملی متغیرهای اصلی را در تعداد محدودی از عاملها خلاصه میکند.
- طرح سنگ ریزه: نموداری مفید از مقادیر ویژه کلیه عواملی است که در ابتدا مورد توجه قرار گرفته اند و می توان از آن برای تصمیم گیری در مورد تعداد عواملی که باید استخراج شوند استفاده کرد.

در یک مدل تحلیل عاملی، متغیرهای مشاهده شده $y_1, y_2, \dots, y_p$ بصورت ترکیبات خطی تعداد کمتری از متغیرهای تصادفی غیرقابل مشاهده ($f_1, f_2, \dots, f_m$ یا عامل ها) بیان می شوند. بنابراین تحلیل عاملی با تحلیل مؤلفه اصلی تفاوت دارد. در تحلیل مؤلفه اصلی، مؤلفه های اصلی بصورت ترکیبات خطی از y ها تعریف می شوند. بنابراین بطور کلی می توان گفت تفاوت تحلیل عاملی و مؤلفه اصلی در اهداف آنهاست؛ یعنی هدف اصلی در تحلیل مؤلفه های اصلی کاهش بعد از یک فضای بزرگتر به یک زیرفضا می باشد که بیشتر تغییرات در مشاهدات اولیه را در خود حفظ کند، در حالیکه تحلیل عاملی با فرض وجود تعداد معینی از عامل های غیر قابل مشاهده، بدنبال یافتن ضرایب مربوط به ترکیب خطی از پاسخ ها می باشیم.

تحلیل عاملی می تواند به چهار پرسش عمده پاسخ دهد:

1. برای تبیین الگوی روابط بین متغیرها به چند عامل مختلف نیاز است؟
2. ماهیت این عوامل چیست؟
3. عاملهای نظری چگونه می توانند دادهای مشاهده شده را تبیین کنند؟
4. چه مقدار از واریانس هر متغیر مشاهده شده اساسا تصادفی یا یگانه است؟

بنابراین، هدف تحلیل عاملی کشف ساده ترین الگواز میان الگوهای مربوط به روابط میان متغیرهاست. این روش به دنبال درک این مطلب است که آیا متغیرهای مشاهده شده را می توان برپایه تعداد کمتری متغیر(عامل) به گونه وسیع و اساسی تبیین کرد. از این رو، هدف های عمده تحلیل عاملی را می توان به شرح زیر بیان کرد:

1. کاهش تعداد زیادی متغیر به تعداد کمتری عامل به منظور مدل سازی. زیرا اگر تعداد متغیرها زیاد باشد، مدل سازی برای همه اندازه ها به گونه انفرادی امکان پذیر نیست. به همین دلیل، تحلیل عاملی با مدل سازی های مربوط به تکنیک معادلات ساختاری یکپارچه شده و به تولید متغیرهای مکنون که از طریق مدل سازی معادله ساختاری به وجود می آید، کمک میکند.
2. گزینش یک پاره تست از مجموعه زیادی سوال که دارای بیشترین همبستگی با مولفه های اصلی باشد.
3. تولید مجموعه ای از عوامل به عنوان متغیرهای ناهمبسته به گونه ای که با اصطلاح همخطی بودن چند گانه در روش رگرسیون چند متغیری نزدیک باشد.
4. رواسازی یک مقیاس یا شاخص از طریق تعیین بار مواد سازنده مقیاس بر روی عامل های استخراج شده.
5. تهیه تست های چندگانه ای که تنها یک عامل را بسنجد و اجرای تست های کمتری را ممکن سازد.
6. تعیین خوشه هایی از آزمودنی ها.
7. تعیین گروه ها از طریق مشخص کردن مجموعه افرادی که در یک خوشه قرار دارند.

تصمیم گیری در تحلیل عاملی:

هدف اصلی تحلیل عاملی تلخیص تعداد زیادی از متغیرها در تعداد محدودی از عاملها می باشد، بطوریکه در این فرایند کمترین میزان گم شدن اطلاعات وجود داشته باشد. با توجه به هدف تحلیل عاملی محقق سوالاتی از خود می پرسد چه نوع متغیرهای باید در تحلیل به کار گرفته شود. در پاسخ به این سوال باید گفت که هر متغیری مرتبط با مسئله تحقیق را می توان در تحلیل به کار گرفت. بر این اساس مفروضاتی برای استفاده از تحلیل عاملی باید در نظر گرفت که به شرح زیر می باشد:

- 1- متغیرها باید حداقل در سطح اندازه گیری تربیتی باشند.
- 2- متغیرها باید توزیع بهنجار داشته باشند.
- 3- رابطه بین متغیرها باید تاحدی خطی باشد.
- 4- حداقل داده ها شرکت داده شده در تحلیل نباید از 100 مورد کمتر باشد.

- معنی داری ماتریس همبستگی

یکی از روشهای انتخاب متغیرهای مناسب برای تحلیل عاملی استفاده از ماتریس همبستگی است که اساس روش تحلیل عاملی برای انتخاب متغیرها به عاملهای متفاوت استفاده از همبستگی بین متغیرها اما از نوع غیر علی استوار است. البته آمارهای دیگری وجود دارد که محقق از طریق آنها نیز قادر به تعیین و تشخیص مناسب بودن داده ها برای تحلیل عاملی می باشد از جمله این روشها، مقدار کفایت نمونه یا شاخص KMO می باشد که مقدار آن همواره بین 0 و 1 می باشد و در صورتی که این مقدار کمتر از 0.50 باشد داده ها برای تحلیل عاملی مناسب نخواهد بود. یعنی:

$$KMO_i = \frac{\sum_{i \neq j} r_{ij}^2}{\sum_{i \neq j} r_{ij}^2 + \sum_{i \neq j} a_{ij}^2}$$

در فرمول r_{ij} ضریب همبستگی بین متغیرهای A و J (دو عنصر بردار X هستند) و a_{ij} ضریب همبستگی جزئی (شرطی یا ناقص) بین متغیرهای A و J است. اگر همبستگی خطی و قوی بین متغیرها وجود داشته باشد مقدار a_{ij} کم و در نتیجه مقدار KMO نزدیک به یک خواهد بود. کایزر مقدار KMO را در سال 1974 به صورت زیر تقسیم نموده است:

- اگر $KMO \geq 0.9$ باشد تجزیه به عاملها بسیار مفید می باشد.
- اگر $0.8 \leq KMO < 0.9$ باشد تجزیه به عاملها خوب می باشد.
- اگر $KMO < 0.5$ باشد تجزیه به عاملها ب مفید نمی باشد.

از نکات دیگری که در این رابطه مدنظر قرار می گیرد اندازه کفایت نمونه گیری یا MSA_i می باشد. به مانند روش قبل اندازه کفایت نمونه گیری متغیر A_m از رابطه زیر بدست می آید:

$$MSA_i = \frac{\sum_{j \neq i} r_{ij}^2}{\sum_{j \neq i} r_{ij}^2 + \sum_{j \neq i} a_{ij}^2}$$

اگر مقدار MSA_i زیاد باشد، تجزیه به عاملها مفید است و بر عکس غیر مفید و باید حذف شود.

و از سوی دیگر برای اطمینان از داده ها برای تحلیل عاملی مبنی بر اینکه ماتریس همبستگی که پایه تحلیل عامل قرار می گیرد در جامعه برابر صفر است یا خیر باید از آزمون بارتلت² استفاده کنیم. این آزمون که به عنوان آزمون کرویت بارتلت معروف است برای ارزشیابی وضعیت ماتریس همبستگی بین متغیرها استفاده می شود. خروجی این آزمون، آماره χ^2 دو، درجه آزادی و سطح معنی داری را نشان می دهد که در صورت معنی داری فرض واحد بودن ماتریس همبستگی رد می شود. یعنی اینکه آیا ماتریس کورولاسیون یک ماتریس واحد است یا خیر (کلیه عناصر روی قطر برابر یک و عناصر خارج از قطر صفر هستند)؟ برای انجام این آزمون داده باید دارای توزیع بهنجار یا نرمال چند متغیره باشند. اگر این مقدار کمتر از 0.05 باشد داده ها با جامعه مورد معنی دار است. فرضیات این آزمون به صورت زیر می باشد:

$$H_0 : \rho = I$$

$$H_\alpha : \rho \neq I$$

Measure of Sampling Adequacy - ¹

Bartlett - ²

در اینجا I ماتریس واحد است. اگر فرض صفر رد شود نتیجه گرفته می شود که تجزیه به عامل ها مفید است و اگر فرض صفر رد نشود یعنی تجزیه به عامل ها مفید نمی باشد و آن را رد می کنیم. همان طوری که اشاره شد آماره این آزمون بر مبنای توزیع خی دو با درجه آزادی

$$\frac{P(P-1)}{2}$$

می باشد. لذا:

$$Q = -\left(N - \frac{2P+1}{6}\right) \sum_{i=1}^P \ln l_i$$

l_i مقادیر ویژه ماتریس همبستگی می باشد. اگر Q بزرگتر از X^2_α باشد فرض صفر رد می شود و نتیجه گرفته می شود تجزیه به عامل ها مفید است و برعکس فرض صفر رد نمی شود و نتیجه گرفته می شود تجزیه به عامل ها مفید نمی باشد. روش دیگری که در این رابطه استفاده می شود استفاده از ضریب تعیین همبستگی چند گانه می باشد که اگر مقدار آن کوچک بود باید آن متغیر را از مجموع متغیر ها حذف کرد.

- حجم نمونه

در رابطه با حجم نمونه نیز باید تاکید کرد که تعداد حجم نمونه نباید کمتر از 50 مورد باشد و ترجیحا حجم نمونه را به بیش از 100 مورد افزایش داد. به عنوان قاعده کلی تعداد نمونه باید حدود چهار یا پنج برابر تعداد متغیرهای مورد استفاده باشد.

- انتخاب نوع ماتریس همبستگی

بعد از اطمینان داشتن به داده ها برای تحلیل عاملی، اولین تصمیم در بکارگیری تحلیل عاملی، محاسبه ماتریس همبستگی است. برای اینکار باید مشخص شود که آیا هدف، محاسبه همبستگی بین متغیرهاست یا بین پاسخگویان. اگر هدف تحقیق تلخیص متغیرها باشد در این صورت از همبستگی بین متغیرها محاسبه شود که این روش یکی از تکنیک های عمومی و پر کاربرد در مطالعات می باشد که به تحلیل عاملی نوع R معروف است. اما تحلیل عاملی ممکن است برای ماتریس همبستگی بین پاسخگویان نیز بکار گرفته شود این نوع تحلیل را تحلیل نوع Q می نامند. این نوع تحلیل عاملی شاید بدلیل مشکل بودن کمتر مورد استفاده قرار گیرد و بجای آن از روشهای نظیر تحلیل خوشه ای یا گروه بندی سلسله مراتبی برای طبقه بندی پاسخگویان یا موارد استفاده می شود.

- انتخاب مدل عاملی

در تحلیل عاملی مدل های مختلفی وجود دارد که از میان آنها دو روش تحلیل مولفه های اصلی و تحلیل عاملی مشترک از پر کاربرد ترین این روشهاست. انتخاب هر یک از مدلها به هدف محقق بستگی دارد. مدل تحلیل مولفه های اصلی زمانی مورد استفاده قرار می گیرد که هدف محقق تلخیص متغیرها و دستیابی به تعداد محدودی عامل برای اهداف پیش بینی شده باشد و در مقابل تحلیل عاملی مشترک زمانی بکار می رود که هدف شناسایی عاملها یا ابعادی باشد که به سادگی قابل شناسایی نیستند.

- روش استخراج عامل ها:

علاوه بر انتخاب مدل تحلیل، محقق باید مشخص کند که عاملها چگونه باید استخراج شوند. برای استخراج عاملها دو روش وجود دارد. عاملهای متعامد و عاملهای متمایل. در روش متعامد، عاملها به شیوه انتخاب می گردند که محورهای عاملی در حالت 90 درجه قرار می گیرند و این بدین معناست که هر عامل، مستقل از سایر عاملها می باشد. بنابراین، همبستگی بین عاملها، بطور قراردادی صفر تعیین می گردد. مدل عاملی متمایل پیچیده تر از مدل عاملی متعامد می باشد. در واقع در این روش فرآیند تحلیلی کاملاً رضایت بخش بدست نمی آید. در این روش عاملهای استخراج شده دارای همبستگی می باشند. انتخاب اینکه چرخش عاملها بر اساس متعامد و یا متمایل باشد باید بر اساس نیازهای محقق و مسئله تحقیق وجود دارد انجام گیرد.

- انتخاب نهایی عامل ها

زمانیکه در خصوص ماتریس همبستگی، مدل عاملی و روش استخراج، تصمیم مناسب اتخاذ گردید، زمینه برای استخراج عاملهای اولیه چرخش نیافته فراهم می گردد. با بررسی ماتریس چرخش نیافته محقق می تواند به جستجوی روشهای تلخیص داده ها و تعیین عاملهای استخراجی بپردازد، اما تعیین نهایی تعداد عاملها پس از دستیابی به ماتریس عاملی چرخش یافته امکان پذیر می باشد.

انواع تحلیل عاملی

تحلیل عاملی دو نوع می باشد:

1) تحلیل عاملی اکتشافی^۱:

در این تحلیل محقق درصدد کشف ساختار زیربنایی مجموعه نسبتاً بزرگی از متغیرها است بدون وجود هیچ تئوری اولیه ای. هر متغیری ممکن است با هر عاملی ارتباط داشته باشد.

2) تحلیل عامل تأییدی^۲:

پیش فرض اساسی محقق، آن است که هر عاملی با زیرمجموعه خاصی از متغیرها ارتباط دارد. حداقل شرط لازم این است که محقق در مورد تعداد عاملهای مدل قبل از انجام تحقیق، پیش فرض معینی داشته باشد.

مراحل انجام تحلیل عاملی

۱. انتخاب و جمع آوری داده ها و تشکیل ماتریسی از ضرایب همبستگی متغیرها،

۲. استخراج عامل ها از ماتریس ضریب همبستگی،

۳. استخراج عامل و چرخش عامل ها به منظور به حداکثر رساندن رابطه بین متغیرها و عاملها

۴. محاسبه بار عاملی (نمره عامل ها) برای تعیین عاملهای مورد نظر

نکته ۱: معمولاً عاملهایی انتخاب می شوند که بار عاملی آنها بیشتر از 0/4 باشد.

نکته 2: برخی از صاحب نظران معتقدند در تحلیل عاملی، تعداد مشاهدات (Cases) حداقل باید 10 برابر تعداد متغیرها باشد. برخی حتی اعتقاد به حداقل 20 برابر تعداد متغیرها دارند.

تبیین مراحل تحلیل عاملی :

اگر سری جدول زیر (جدول شماره 1) را براساس داده های مربوط به شش متغیر در روی ده ایستگاه مد نظر قرار گیرد:

نام متغیر نام ایستگاه	X1	X2	X3	X4	X5	X6
۱	۹/۲۸	۱۵۸	۶۷	۳۰۹	۴۲	۲۰
۲	۱۲/۰۲	۱۸۸	۸۸	۴۰۴	۵۲	۱۶
۳	۱۰/۹۸	۱۸۴	۸۸	۳۹۵	۵۶	۱۶
۴	۱۱/۷۶	۱۹۸	۹۶	۳۶۰	۵۲	۱۶
۵	۱۱/۳۸	۱۹۸	۹۲	۳۶۱	۵۴	۲۰
۶	۱۰/۳۰	۱۶۸	۷۳	۳۶۵	۵۰	۱۶
۷	۱۱/۶۵	۱۸۹	۷۹	۲۹۳	۴۸	۲۲
۸	۱۱/۱۴	۱۸۴	۸۳	۳۳۷	۴۸	۱۸
۹	۱۲/۵	۱۷۷	۸۲	۳۸۱	۵۲	۱۸
۱۰	۱۲/۳	۱۷۴	۸۲	۴۰۶	۵۶	۱۶

بردار داده ها:

در جدول شماره 1 تعداد متغیرها P و تعداد واحدهای آزمایش N در نظر گرفته می شود. در جدول مذکور تعداد متغیرها $p=6$ و تعداد واحدهای آزمایش $N=10$ می باشد. هر ایستگاه را می توان بوسیله یک بردار سطری یا ستونی مشخص کرد. مثلا " ایستگاه اول و پنجم را می توان به صورت بردار سطری نوشت و عناصر این دو بردار را مشاهدات مربوط به اولین و پنجمین واحد آزمایش را نشان داد:

$$X'_1 = [9.28 \quad 158 \quad 67 \quad 309 \quad 42 \quad 20]$$

$$X'_5 = [11.38 \quad 198 \quad 92 \quad 361 \quad 54 \quad 20]$$

به طور کلی هر واحد آزمایشی را به صورت یک بردار سطری با مرتبه $1 \times P$ می توان نوشت. عناصر این بردار X'_r متغیرهای تصادفی هستند. یعنی :

$$X'_r = [x_{r1} \quad x_{r3} \quad \dots \quad x_{rj} \quad \dots \quad x_{rp}]$$

ترانهاده¹ یک بردار سطری به صورت بردار ستونی است و در تحلیل های چند متغیره اغلب بردار ستونی بکار برده می شود. یعنی :

$$X_r = \begin{bmatrix} x_{r1} \\ x_{r2} \\ \vdots \\ x_{rj} \\ \vdots \\ x_{rp} \end{bmatrix}$$

ماتریس داده‌ها :

در جدول شماره 1 سطرها واحدهای آزمایشی (10 ایستگاه) و ستون‌ها متغیرها (6 متغیر) هستند و ماتریس داده‌ها از مرتبه 10×6 می‌باشد. لذا ماتریس داده‌ها را می‌توان به صورت زیر نوشت :

$$X = \begin{matrix} & X_1 & X_2 & \dots & X_j & \dots & X_p \\ \begin{matrix} 1 \\ 2 \\ \vdots \\ r \\ \vdots \\ N \end{matrix} & \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1j} & \dots & x_{1p} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2j} & \dots & x_{2p} \\ \vdots & \vdots & & \vdots & & \vdots \\ x_{r1} & x_{r2} & \dots & x_{rj} & \dots & x_{rp} \\ \vdots & \vdots & & \vdots & & \vdots \\ x_{N1} & x_{N2} & \dots & x_{Nj} & \dots & x_{NP} \end{bmatrix} \end{matrix}$$

X تا X_p به ترتیب معرف متغیرهای اندازه‌گیری شده در تمام واحدهای آزمایشی هستند و X_j معرف اندازه متغیر j ام در واحد آزمایشی i ام است.

پارامترهای جامعه شامل بردار میانگین¹، ماتریس واریانس - کوواریانس² و ماتریس همبستگی³ می‌باشد. در توزیع بهنجاری یا نرمال بودن یک متغیر میانگین جامعه (μ) نشان داده می‌شود و به این ترتیب تعریف می‌شود $\mu = E(x)$ یعنی میانگین تمام افراد جامعه در مورد یک صف. در توزیع نرمال چند متغیره میانگین بردار متغیرهای تصادفی X با μ نشان داده می‌شود و به این ترتیب تعریف می‌شود:

Mean Vector - 1
Variance-Covariance Matrix - 2
Correlation Matrix - 3

$$\mu = E(x) = \begin{bmatrix} E(x_1) \\ E(x_2) \\ \vdots \\ E(x_p) \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \mu_1 \\ \mu_2 \\ \vdots \\ \mu_p \end{bmatrix}$$

در توزیع نرمال یک متغیره واریانس جامعه با نماد σ^2 نشان داده می شود و به صورت $\sigma^2 = E[(x - \mu)^2]$ تعریف می شود. در حالیکه در توزیع نرمال چند متغیره ، ماتریس واریانس - کوواریانس با نماد Σ مشخص شده و به این ترتیب به صورت زیر تعریف می شود:

$$\Sigma = Cov(X) = E[(X - \mu)(X - \mu)'] = \begin{bmatrix} \sigma_{11} & \sigma_{12} & \cdots & \sigma_{1p} \\ \sigma_{21} & \sigma_{22} & \cdots & \sigma_{2p} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ \sigma_{p1} & \sigma_{p2} & \cdots & \sigma_{pp} \end{bmatrix}$$

در این ماتریس واریانس - کوواریانس عناصر قطری σ_{11} تا σ_{pp} واریانس و عناصر غیر قطری کوواریانس را مشخص می کند. هر عنصر از این ماتریس را می توان به تنهایی به صورت زیر نوشت:

$$\sigma_{ii} = Var(x_i) = E(x_i - \mu_i)^2 \quad i = 1, 2, \dots, p$$

$$\sigma_{jj} = Cova(x_i, x_j) = E[(x_i - \mu_i)(x_j - \mu_j)] \quad i \neq j = 1, 2, \dots, p$$

ضریب همبستگی بین دو متغیر X_i و X_j را با استفاده از رابطه زیر می توان بدست آورد:

$$\rho_{ij} = \frac{\sigma_{ij}}{\sqrt{\sigma_{ii}\sigma_{jj}}}$$

مقادیر ρ_{ij} برای هر $[i \neq j]$ در فاصله مثبت و منفی یک می باشد. اگر دو متغیر توزیع مستقل با هم داشته باشند در این صورت $\rho_{ij} = 0$ و σ_{ij} صفر می باشد. ماتریس همبستگی برای یک بردار تصادفی را به صورت می توان نشان داد:

$$P = \begin{bmatrix} 1 & \rho_{12} & \cdots & \rho_{1p} \\ \rho_{21} & 1 & \vdots & \rho_{2p} \\ \vdots & & 1 & \\ \rho_{p1} & \rho_{p2} & \cdots & 1 \end{bmatrix}$$

ماتریس واریانس - کوواریانس و ماتریس همبستگی ماتریس های متقارن هستند. یعنی عناصر غیر قطری آنها دو به دو به طور متناظر مساوی است مثلاً " $\sigma_{12} = \sigma_{21}$ یا $\sigma_{31} = \sigma_{13}$ است.

داده های استاندارد شده :

در بسیاری موارد متغیرهای اندازه گیری شده مقیاس های متفاوتی دارند . برای از بین بردن تفاوت مقیاس های داده ها لازم است داده ها را استاندارد نمود. فرم استاندارد شده متغیر X_{ij} را با Z_{ij} نشان داده می شود و به صورت زیر می توان تعریف نمود:

$$Z_{ij} = \frac{x_{rj} - \mu_j}{\sqrt{\sigma_{jj}}} \quad \begin{matrix} r = 1, 2, \dots, N \\ j = 1, 2, \dots, p \end{matrix}$$

ماتریس داده های استاندارد شده به صورت زیر می باشد:

$$Z = \begin{bmatrix} z_{11} & z_{12} & \cdots & \cdots & \cdots & z_{1p} \\ z_{21} & z_{22} & \cdots & \cdots & \cdots & z_{2p} \\ \vdots & \vdots & & & & \\ z_{r1} & z_{r2} & \cdots & z_{rj} & \cdots & z_{rp} \\ \vdots & \vdots & & & & \\ z_{N1} & z_{N2} & \cdots & \cdots & \cdots & z_{NP} \end{bmatrix}$$

مشکلی را که استاندارد کردن به وجود می آورد اینست که تفاوت واریانس متغیرها را نیز از بین می برد.

توصیف هندسی بردارها :

یک بردار دو بعدی $p=2$ را بصورت یک نقطه در محور مختصات دو بعدی می توان نشان داد . بیان هندسی بردار $X_1 = \begin{bmatrix} 5 \\ 2 \end{bmatrix}$ به این ترتیب است که همیشه عنصر اول روی محور افقی و عنصر دوم روی محور عمودی جدا می شود . بنابراین 5 واحد روی محور افقی و 2 واحد روی محور عمودی جدا می شود. حال اگر بردار دیگری به صورت $X_2 = \begin{bmatrix} 2 \\ -5 \end{bmatrix}$ در نظر گرفته شود چون حاصل ضرب دو بردار برابر با $X_1'X_2 = \begin{bmatrix} 5 & 2 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} 2 \\ -5 \end{bmatrix} = 5(2) + 2(-5) = 0$ بنابر این دو بردار متعامد و بر هم عمودند.

تبدیل های خطی :

بیشتر روش های آماری چند متغیره بر اساس تبدیل های خطی بنا شده اند. یک تبدیل خطی به طور خلاصه عبارت است از حاصل جمع موزون چند متغیر به این ترتیب که هر متغیر نخست در یک عدد ثابت (وزن) ضرب می شود و سپس حاصل ضرب ها با هم جمع می شوند. در حالت کلی یک تبدیل خطی به صورت زیر نوشته می شود:

$$Y_r = \alpha_1 x_{1r} + \alpha_2 x_{2r} + \dots + \alpha_p x_{pr} \quad r = 1, 2, \dots, N$$

به عبارت دیگر بردار سطری وزن ها $\alpha' = [\alpha_1 \quad \alpha_2 \quad \cdots \quad \alpha_p]$ که هر عنصر آن وزن متغیر متناظر است در بردار ستونی متغیر های

$$X = \begin{bmatrix} x_{1r} \\ x_{2r} \\ \vdots \\ x_{pr} \end{bmatrix} \quad \text{تصادفی ضرب می شود.}$$

مثلاً:

نام متغیر نام ایستگاه	X1	X2	X3	X4	X5	X6	رتبه Y
وزن	$\alpha_1=1$	$\alpha_2=2$	$\alpha_3=2$	$\alpha_4=3$	$\alpha_5=1$	$\alpha_6=2$	نمره تبدیل شده
۱	۹/۲۸	۱۵۸	۶۷	۳۰۹	۴۲	۲۰	۱۴۶۸/۲۸
۲	۱۲/۰۲	۱۸۸	۸۸	۴۰۴	۵۲	۱۶	۱۸۶۰/۰۲
۳	۱۰/۹۸	۱۸۴	۸۸	۳۹۵	۵۶	۱۶	۱۸۲۷/۹۸
۴	۱۱/۷۶	۱۹۸	۹۶	۳۶۰	۵۲	۱۶	۱۷۶۳/۷۶
۵	۱۱/۳۸	۱۹۸	۹۲	۳۶۱	۵۴	۲۰	۱۷۶۸/۳۸
۶	۱۰/۳۰	۱۶۸	۷۳	۳۶۵	۵۰	۱۶	۱۶۶۹/۳۰
۷	۱۱/۶۵	۱۸۹	۷۹	۲۹۳	۴۸	۲۲	۱۵۱۸/۶۵
۸	۱۱/۱۴	۱۸۴	۸۳	۳۳۷	۴۸	۱۸	۱۶۴۰/۱۴
۹	۱۲/۵	۱۷۷	۸۲	۳۸۱	۵۲	۱۸	۱۷۶۱/۵۰
۱۰	۱۲/۳	۱۷۴	۸۲	۴۰۶	۵۶	۱۶	۱۸۳۰/۳۰
میانگین	۱۱/۳۳	۳۶۳/۶	۱۶۶	۱۰۸۳/۳	۵۱	۳۵/۶	۱۷۱۰/۸۳۱
واریانس	۰/۹۴۴	۶۵۱/۳۷۸	۲۹۹/۵۵۶	۱۳۳۵۰/۹	۱۸	۱۹/۳۷۸	۱۷۹۳۵/۷۰۸

بر این اساس می توان برای هر ایستگاه رتبه تعیین نمود . لذا رتبه اول ایستگاه شماره 2 و رتبه آخر ایستگاه شماره 1 می باشد. میانگین و واریانس تبدیل های خطی جدول بالا به صورت زیر می باشد:

$$\bar{Y} = 1(11.33) + 2(363.6) + 2(166) + 3(1083.3) + 1(51) + 2(35.6) = 4442.63$$

با توجه به واریانس محاسبه شده به فرض مستقل بودن متغیرها ، واریانس تبدیل خطی برابر است با:

$$\sigma_Y^2 = 1^2(0.944) + 2^2(651.378) + 2^2(299.556) + 3^2(13350.9) + 1^2(18) + 2^2(19.378) = 124057.9$$

مراحل اجرای تحلیل عاملی:

1. انتخاب و جمع آوری داده ها و تشکیل ماتریسی از ضرایب همبستگی متغیرها،

2. استخراج عامل ها از ماتریس ضریب همبستگی،

3. استخراج عامل و چرخش عامل ها به منظور به حداکثر رساندن رابطه بین متغیرها و عاملها

4. محاسبه بار عاملی (نمره عامل ها) برای تعیین عاملهای مورد نظر

1. انتخاب و جمع آوری داده ها و تشکیل ماتریسی از ضرایب همبستگی متغیرها،

ماتریس همبستگی ماتریسی مربعی از ضرایب همبستگی متغیرها با یکدیگر است.

برای اینکار باید مشخص شود که آیا هدف، محاسبه همبستگی بین متغیرهاست یا بین پاسخگویان. به عنوان مثال ممکن است داده هایی از 70 نفر را در مورد 10 سوال مربوط به ازدواج گردآوری شده باشد این امکان وجود دارد که همبستگی بین هریک از 10 متغیر و یا بین هرکدام از پاسخگویان محاسبه شود.

اگر هدف مطالعه، تلخیص متغیرها باشد، در اینصورت باید همبستگی بین متغیرها محاسبه شود این روش به تحلیل عاملی نوع R معروف است. اگر تحلیل عاملی برای ماتریس همبستگی بین پاسخگویان به کار برده شود، در اینصورت روش فوق را روش تحلیل عاملی، نوع Q میگویند.

تحلیل عاملی نوع Q به دلیل مشکل بودن کمتر، مورد توجه قرار گرفته و بیشتر از روش تحلیل خوشه ای برای طبقه بندی پاسخگویان استفاده میشود.

به عنوان مثال اگر پاسخگویان بوسیله شماره مشخص شوند نتایج تحلیل عاملی از نوع Q ممکن است نشان دهد که افراد شماره های 10، 5، 2 و 14 شباهت بیشتری به هم دارند و چون این افراد بار بیشتری بر یک عامل دارند (یعنی همبستگی بین آنها زیاد است) بنابراین افراد فوق میتوانند در یک گروه قرار گیرند.

یکی از روشهای انتخاب متغیرهای مناسب برای تحلیل عاملی استفاده از ماتریس همبستگی است. از آنجا که اساس روش تحلیل عاملی بر همبستگی بین متغیرها اما از نوع غیرعلی استوار است بنابراین در استفاده از این روش باید ماتریس همبستگی بین متغیرها نیز محاسبه گردد. توصیه میشود متغیرهایی که با هیچ متغیری همبستگی لازم را نداشته باشند از تحلیل حذف گردند.

البته آماره های دیگری نیز وجود دارند که محقق از طریق آنها نیز قادر به تعیین و تشخیص مناسب بودن داده ها برای تحلیل آماری میباشد. از جمله این روشها روش KMO میباشد.

متغیرهایی که برای تحلیل عاملی انتخاب می شوند باید در سطح سنجش آنها ترتیبی بوده و بین آنها همبستگی وجود داشته باشد و با تشکیل ماتریس همبستگی، متغیرهایی که با هیچ یک از متغیرهای دیگری همبستگی ندارند، حذف شوند. در واقع همبستگی بین متغیرها باید محصول عامل دیگری، یعنی عامل مشترک سومی باشد. در این رابطه برای اینکه سنجش شود که ماتریس داده ها برای تحلیل عاملی مناسب است یا نه باید به نکات زیر توجه نمود:

- تعیین ترکیب ماتریس داده ها .
- حجم گروه نمونه باید بزرگتر باشد.
- اندازه همخوانی .
- استقلال اندازه ها .
- معنی دار بودن ماتریس (همبستگی بیشتر).

- مناسب بودن شاخص کفایت نمونه .
- آزمون کرویت بارتلت فرض صفر را رد کند.
- کم بودن ضریب ضد تصویر (منفی بودن ضریب همبستگی تفکیکی).

روش KMO:

مقدار آن همواره بین 0 و 1 در نوسان است در صورتی که KMO کمتر از 0.5 باشد داده ها برای تحلیل عاملی مناسب نخواهد بود و اگر مقدار آن بین 0.5 تا 0.69 باشد داده ها متوسط بوده و اگر مقدار این شاخص، بزرگتر از 0.7 باشد همبستگی های موجود در بین داده ها برای تحلیل عاملی مناسب خواهند بود.

روش بارتلت:

یکی دیگر از روشهای تشخیص مناسب بودن داده ها میباید آزمون بارتلت، این فرضیه را که ماتریس همبستگی مشاهده شده متعلق به جامعه ای با متغیرهای نابسته است، می آزماید. برای اینکه یک مدل عاملی، مفید و دارای معنا باشد لازم است متغیرها همبسته باشند. پس فرضیه آزمون بارتلت به اینصورت است:

H_0 : داده ها ناهمبسته اند.

H_1 : داده ها همبسته اند.

پس مطلوب آن است که فرض صفر رد شود. اگر فرض صفر رد نشود مطلوبیت تحلیل عاملی زیر سوال میرود. و باید درباره انجام آن تجدید نظر کرد.

به همین دلیل است که قبل از تحلیل عاملی بایستی به تشکیل ماتریس همبستگی بین متغیرها اقدام کرد.

2. استخراج عامل ها از ماتریس ضریب همبستگی:

در فرآیند استخراج عامل ها توجه به دو نکته زیر ضروری است :

➤ روش استخراج عامل ها

➤ معیار تعیین عامل ها

➤ روش استخراج عامل ها:

سه نوع واریانس با توجه به هدفی که ما در تحلیل عاملی داریم قابل تعریف است:

1- واریانس مشترک: آن بخش از واریانس است که با سایر متغیرهای لحاظ شده در تحلیل سهمیم میباید.

2- واریانس خاص: واریانسی است که تنها به متغیر X_i مربوط است .

3- واریانس خطا: ناشی از بی اعتباری در داده های جمع آوری شده و یا شانس و تصادف در اندازه گیری پدیده هاست.

روش های مختلفی در استخراج عامل ها وجود دارد که عبارتند از :

1. روش مؤلفه های مبنا یا اصلی .
2. روش تحلیل عاملی اشتراک .
3. روش کمترین مربعات ناموزون .
4. روش کمترین مربعات تعمیم یافته.
5. روش حداکثر درست نمایی.
6. روش عامل یابی الفا
7. روش عامل یابی تصویر

متداول ترین روش ها روش مولفه های اصلی و تحلیل عاملی اشتراک می باشد که در تحلیل مؤلفه های اصلی عامل ها همه واریانس هر متغیر ، از جمله واریانس مشترک با سایر متغیرهای مجموعه (کوواریانس) و نیز واریانس خاص متغیر را توجیه می کنند. در تحلیل مؤلفه های اصلی به تعداد متغیرها ، مؤلفه وجود دارد ولی در تحلیل عاملی مشترک عامل ها فقط واریانس مشترک با متغیرهای دیگر مجموعه را توجیه می کنند . لذا تعداد عامل های مشترک ممکن است کمتر از تعداد متغیرها باشد. واریانس خاص کم است. در تحلیل مولفه های اصلی ، مقادیر قطرهای ماتریس همبستگی 1 است. برعکس در تحلیل عاملی مشترک، مقادیر مشترکات در قطر ماتریس قرار میگیرد و عاملها تنها بر اساس واریانس مشترک استنتاج میگردند.

➤ معیار تعیین عامل ها:

- برای تعیین عامل ها باید به معیار زیر توجه نمود:
- معیار مقدار ویژه (ضریب همبستگی را با یک عامل به توان رسانده می شود و باهم جمع می شود . مقدار بیشتر از یک معنی دار بودن مقدار ویژه را مشخص می کند).
- معیار طرح سنگ ریزه (عواملی که مقادیر ویژه آنها کمتر یک باشد کنار گذاشته می شود).
- معیار درصد واریانس تجمعی تبیین شده (مقادیر کمتر از 50 درصد کنار گذاشته می شود).

3. استخراج عامل و چرخش عامل ها به منظور به حداکثر رساندن رابطه بین متغیرها و عاملها :

با چرخش عامل توزیع مجدد واریانس بین عامل ها می شود. برای استخراج عامل ها دو روش وجود دارد:

1- عامل های متعامد

2- عامل های متمایل

در روش متعامد ، عاملها به شیوه ای استخراج میشوند که محورهای عاملی در حالت 90 درجه قرار گیرند و این بدین معناست که هر عامل ، مستقل از سایر عامل ها میباشد بنابراین همبستگی بین عاملها بطور قراردادی صفر تعیین میگردد. مدل عاملی متمایل، پیچیده تر است در این روش همبستگی بین عاملها صفر نیست و عاملها دارای همبستگی میباشند. مدل عاملی متعامد از نظر ریاضی، ساده میباشد اما مدل متمایل قابل تعدیل بوده و بیشتر واقع گراست. اگر هدف تحقیق ، تلخیص تعداد متغیرهای اصلی بدون توجه به اینکه نتایج عاملهای استخراج شده تا چه حد معنی دار خواهد بود انجام گیرد در اینصورت روش متعامد روش مناسبی خواهد بود. روش های عمده متعامد برای تحقق عبارتند از :

1- وریماکس¹ (چرخش متعامد بر روی ضرایب عامل) .

2- کوارتیماکس² (چرخش متعامد با عامل های کم).

Varimax - 1
Quartimax - 2

3- اکویماکس (چرخش متعامد با کمینه کردن).

4- اوبلیمین مستقیم .

5- پروماکس .

روش کوارتیماکس در ایجاد یک ساختار عاملی ساده تر موفق نمیباشد مشکل این روش در آن است که سعی میکند در فرایند چرخش ، یک عامل عمومی به دست آورد در حالیکه هدف اصلی چرخش ماتریس عاملی، دست یابی به یک عامل عمومی وسیع نمیباشد. در مقابل روش وریماکس به دنبال مختصر کردن و ساده سازی ستونهای ماتریس عاملی است. هرچند که محاسبات جبری برای روش کوارتیماکس ساده تر از روش وریماکس میباشد اما وریماکس جداسازی عاملها را به طور شفاف تر و واضح تر نشان میدهد. به هر حال روش وریماکس استفاده وسیعتری در بین محققان دارد.

4. محاسبه بار عاملی (نمره عامل ها) برای تعیین عاملهای مورد نظر:

هدف مرحله استخراج عامل ها، به دست آوردن سازه های زیر بنایی است که تغییرات متغیر های مورد مشاهده را موجب شده است. در این مرحله باید ترکیب هایی از متغیر ها را که همبستگی های آن ها بالاترین میزان از واریانس کل مشاهده شده را نشان می دهد انتخاب می کند. در این مرحله باید عامل ۱ را مشخص نمود. عامل ۲، مجموعه متغیر هایی است که بالاترین سهم را در تبیین واریانس باقیمانده دارد. این شیوه برای عامل سوم، چهارم و عامل های بعدی ادامه پیدا می کند تا تعداد عامل های استخراج شده برابر با تعداد متغیر ها گردد. همبستگی هر متغیر با هر عامل بار عاملی^۱ نامیده می شود و مقدار آن بین -۱ و +۱ تغییر می کند. واریانس تبیین شده توسط هر عامل برابر است با مجذور بار های عاملی آن. این واریانس مقدار ویژه^۲ نامیده می شود. اولین مقدار ویژه همواره بیشترین بوده و از ۱ بزرگتر می باشد. مقدار ویژه برای عامل های بعدی کوچکتر می باشد. تمام عامل های استخراج شده مورد علاقه محقق نیست. هدف تحلیل عاملی تبیین پدیده های مورد نظر با تعداد کمتری از متغیر های اولیه است. در وهله اول هدف تعیین تعداد عامل هایی است که در تحلیل نگه داشته می شود. علی الاصول عامل هایی باید نگه داشته شود که اعتبار صوری یا نظری داشته باشد. منتها قبل از فرایند چرخش نمی توان به معنی هر عامل به خوبی پی برد، بنابراین معمولاً از ملاک های ریاضی مانند ملاک کایزر یا آزمون اسکری کتل برای نگه داشتن عامل ها استفاده می شود. بر اساس ملاک کایزر فقط عامل هایی نگه داشته می شوند که مجموع مجذور بارهای عاملی آن ها (مقدار ویژه) یک یا بیشتر باشد. این ملاک برای تحلیل عاملی آلفا مناسب است و برای سایر روش های تحلیل عاملی کران پایینی فراهم می آورد. در روش اسکری کتل نمودار مقدار ویژه برای هر عامل ترسیم می شود. در نقطه ای که شکل منحنی برای مقادیر ویژه به صورت افقی درآید، آن نقطه اسکری نامیده شده و عامل هایی که سمت چپ آن قرار دارد عامل های واقعی و آن هایی که در سمت راست آن قرار دارند عامل های خطا قلمداد می شود. در تفسیر نتایج آزمون اسکری ممکن است میان نظرات پژوهشگران درباره تعداد عامل های واقعی اختلاف نظر پدید آید. همچنین امکان دارد که بیش از یک اسکری موجود باشد. لذا لازم است علاوه بر آزمون اسکری آزمون های دیگری از جمله آزمون کایزر صورت گیرد. پس از انتخاب عامل ها چرخش آن ها ضرورت دارد. هدف از چرخش عامل ها رسیدن به یک ساختار عاملی ساده است. در تحلیل عاملی، ساختار های عاملی متعددی برای یک ماتریس همبستگی وجود دارد. اولین عامل غالباً یک عامل کلی است که تمام یا اکثر متغیر ها بار عاملی بالایی روی این عامل دارد. عامل هایی بعدی معمولاً دو قطبی است و بارهای عاملی مثبت و منفی داشته و قابل تفسیر نمی باشد با چرخش ساختار عاملی روشنتر می شود. مشهورترین ملاک برای خوبی یک ساختار عاملی، ملاک مشهور ساختار ساده ترستون است. طبق این ملاک هر متغیر باید حداقل یک بار عاملی غیر صفر داشته باشد. هر عامل باید فقط با چند متغیر همبستگی بالا داشته باشد. (منظور از همبستگی همان بار عاملی متغیر روی عامل است) و بار عاملی بقیه

Factor Loading - 1

Eigen Value - 2

متغیرها روی این عامل باید اساساً صفر باشد. هر متغیر باید روی یک عامل بار عملی بالا داشته باشد. اغلب شیوه‌های چرخش با توجه به این ملاک‌ها طرح ریزی شده است.

کاربرد تحلیل عاملی با برنامه SPSS:

ابتدا متغیرهای مورد نظر را در ستونهای مختلف SPSS وارد کرده و عناوین متغیرها را تعریف میکنیم سپس دستور

Analyse → Data Reduction → Factor

را اجرا میکنیم در جدول ظاهر شده ابتدا متغیرها را انتخاب کرده و وارد میکنیم. همانطوریکه اشاره شد در تحلیل عاملی دو کار یگی گاهش داده‌ها و دیگری شناسایی ساختاری را می‌توان انجام داد.

دکمه **Descriptives**: در این قسمت روش **kmo & Bartlett's** را برای تشخیص مناسب بودن داده‌ها انتخاب میکنیم.

دکمه **Extraction**: با زدن این کلید پنجره‌ای باز میشود که در قسمت **method** میتوان روشهای مختلف تحلیل عاملی مانند تحلیل مولفه‌های اصلی یا تحلیل عاملی مشترک را انتخاب کرد. در پایین این جدول معیار انتخاب تعداد عاملها نوشته شده است. در قسمت **Extract** بطور پیش‌گزیده، معیار مقدار ویژه و همچنین اندازه **1** برای آن نوشته شده است. یعنی تعدادی عامل استخراج میشود که اندازه ویژه آنها بزرگتر از یک باشد.

همچنین در قسمت بعدی میتوان تعداد عاملها را از قبل تعیین کرد.

دکمه **Rotation**: در این قسمت میتوان نوع چرخش عاملی را مشخص کرد که از قبل واریماکس انتخاب شده است.

دکمه **Scores**: چنانچه بخواهید مقادیر عاملی را محاسبه و در تحلیل‌های بعدی نظیر رگرسیون استفاده کنید این دکمه را فشار دهید. نتایج این قسمت در **output** نمی‌آید بلکه در قسمت **Data Editor** ظاهر میشود.

دکمه **options**: در صورتی که بخواهید بارهای عاملی استخراج کنید که مقدار آن بزرگتر از عدد خاصی مانند **0.5** باشد این دکمه را فشار دهید.

در پنجره به طور پیش‌گزیده عدد **0.1** نوشته شده است. با انتخاب **0.5** به جای آن، تنها بارهای عاملی بزرگتر از **0.5** در نتایج ظاهر میشوند. این کار تحلیل کردن را راحت‌تر میکند.

مثال:

فرض کنید داده‌های بارش ماهانه ایستگاه‌های فرضی را به صورت جدول زیر داشته باشیم:

داده‌های دما

ردیف	stations	JAN	FEB	MAR	APR	MAY	JUNE	JULY
1	A	3.00	5.00	12.00	17.00	22.20	25.00	30.00
2	B	3.50	8.00	12.20	20.50	28.40	25.90	29.40

3	C	3.00	5.00	11.80	13.40	19.70	24.50	26.70
4	D	5.80	6.20	13.50	19.70	21.60	27.40	28.50
5	E	4.30	4.80	12.00	19.20	21.60	26.90	27.70
6	F	5.70	10.00	8.80	14.80	21.50	27.80	28.00
7	G	4.20	5.20	12.20	14.30	24.80	30.00	32.10
8	H	4.60	10.10	13.30	17.10	23.20	25.70	27.40
9	I	7.10	10.10	11.90	18.70	21.10	28.70	28.40
10	J	-1.40	6.80	13.60	17.20	24.00	27.40	28.70
11	K	5.60	6.80	12.00	16.50	23.70	26.80	28.10
12	L	7.80	8.60	11.40	16.50	23.50	28.20	27.70
13	M	3.40	6.20	11.10	14.90	22.70	26.60	29.80
14	N	4.30	4.50	13.00	17.20	20.70	28.60	28.00
15	O	3.70	5.30	15.30	17.00	22.00	26.60	28.90
16	P	4.00	7.90	10.40	19.00	24.10	27.80	27.50
17	Q	3.30	6.70	12.90	19.30	26.90	30.20	29.50
18	R	3.80	2.70	11.60	19.40	22.60	29.90	29.50
19	S	1.90	9.80	13.60	20.10	25.60	31.00	30.80
20	T	3.00	4.00	14.30	18.40	24.30	28.60	29.20
21	U	4.30	7.40	11.70	16.40	24.30	28.10	30.50
22	V	7.10	5.00	8.90	16.90	25.00	28.20	31.50
23	W	1.00	7.40	16.20	16.80	23.20	29.10	30.50
24	X	4.80	7.60	12.00	20.20	24.60	28.60	29.00
25	Y	6.20	8.50	10.10	21.50	21.30	29.40	30.90

26	Z	3.50	5.70	11.00	20.40	25.40	28.60	28.30
27	AB	4.80	7.20	12.20	19.10	23.10	26.00	27.40
28	AC	4.50	3.40	10.40	19.10	24.20	28.80	29.30
29	AD	3.60	6.20	8.80	14.20	23.40	27.80	29.20
30	AF	2.40	1.80	12.40	17.50	21.60	25.70	27.30
31	AE	4.90	7.80	10.00	17.30	21.10	27.00	28.50
32	AH	3.40	4.60	7.40	16.80	22.40	26.80	26.60
33	AK	4.40	7.20	11.80	17.00	21.90	25.10	26.60
34	BW	4.20	6.00	10.40	17.20	23.70	27.80	29.10
35	BR	1.40	1.70	9.90	15.70	20.50	27.30	27.70
36	BT	3.00	5.10	10.00	16.70	24.10	26.90	27.30

داده های بارش و دما

ردیف	AUG	SEP	OCT	NOV	DEC	ANNUA L	JAN.P	FEB.P
1	27.50	23.10	14.80	11.80	7.10	16.54	74.13	15.00
2	24.80	22.80	15.30	11.00	5.10	17.24	15.00	24.26
3	24.90	20.00	15.70	8.50	4.70	14.83	166.67	68.31
4	25.90	23.10	16.90	7.00	6.80	16.87	18.98	20.31
5	29.40	25.20	18.70	8.90	3.20	16.83	10.99	39.12
6	27.00	22.90	16.00	9.40	4.80	16.39	73.16	73.16
7	29.20	28.60	20.20	12.90	8.90	18.55	32.51	142.80
8	24.50	20.10	16.60	8.20	5.60	16.37	3.00	8.50

9	26.50	23.40	19.40	10.60	5.20	17.59	74.40	19.30
10	27.90	21.70	14.20	9.00	1.60	15.89	65.00	7.20
11	25.30	21.90	19.60	11.90	5.30	16.96	40.40	24.60
12	25.80	22.70	16.70	8.10	5.80	16.90	25.10	16.80
13	27.20	24.60	17.30	12.60	5.10	16.79	14.10	24.10
14	26.90	23.00	17.60	11.20	6.00	16.75	25.30	.80
15	24.80	21.40	18.50	7.60	7.40	16.54	15.20	6.10
16	29.20	22.10	17.20	11.60	5.90	17.23	8.20	6.40
17	28.70	22.80	20.00	14.00	9.80	18.68	1.20	4.10
18	25.70	24.40	19.20	14.40	4.80	17.33	.00	10.00
19	28.60	24.80	19.90	12.40	6.30	18.73	18.30	56.00
20	28.00	25.10	15.70	12.50	5.40	17.38	9.00	10.90
21	28.20	24.70	18.20	10.80	6.40	17.58	19.70	26.00
22	28.00	26.30	18.70	8.10	5.10	17.40	25.40	15.10
23	28.00	22.40	18.70	10.90	7.50	17.64	23.50	17.90
24	27.10	23.60	18.50	9.70	8.70	17.87	17.20	45.70
25	26.00	23.50	20.40	11.20	6.20	17.93	8.10	9.50
26	26.80	22.50	17.20	11.60	6.40	17.28	16.50	20.60
27	25.50	22.10	18.10	10.80	6.40	16.89	18.30	18.80
28	28.50	23.10	18.90	10.10	3.30	16.97	14.60	.00
29	28.20	23.50	15.10	10.80	4.20	16.25	8.60	10.50
30	27.70	20.70	13.20	11.40	2.90	15.38	14.80	49.10
31	23.20	21.30	15.50	10.70	5.70	16.08	35.60	1.10

32	24.20	20.70	17.90	10.00	3.20	15.33	.70	14.20
33	26.30	23.90	14.60	10.10	6.50	16.28	68.70	1.50
34	25.60	22.60	16.10	10.90	6.80	16.70	23.70	11.90
35	24.70	22.60	16.80	10.30	6.60	15.43	117.50	8.70
36	27.00	22.00	15.60	10.70	4.60	16.08	30.10	2.50

داده های بارش

ردیف	MAR.P	APR.P	MAY.P	JUNE.P	JULY.P	AUG.P	SEP.P	OCT.P
1	24.26	18.98	.00	.00	.00	.00	.00	.00
2	.00	10.99	.00	.00	.00	.00	.00	.00
3	188.94	20.49	6.38	.00	.00	.00	.00	.00
4	68.31	188.94	.00	.00	18.11	.00	.00	.00
5	25.91	24.33	1.99	.00	.00	.00	.00	1.24
6	28.03	38.54	2.39	.00	2.39	.00	.00	.00
7	86.39	55.21	11.09	.00	8.05	.00	.00	5.61
8	53.70	3.00	.00	.00	.60	.00	39.00	21.00
9	21.10	4.10	1.00	.30	.00	.00	.00	.00
10	14.50	4.20	53.80	9.10	.30	1.00	.20	.30
11	35.00	32.60	18.00	.10	.00	.00	.00	.40
12	6.60	16.70	17.40	.00	.00	.00	.00	1.40
13	37.20	5.50	4.30	.00	.00	.00	.00	20.40
14	24.30	9.70	11.10	.00	.00	.00	.00	.00

15	49.90	16.20	32.40	3.00	.00	.00	.00	.00
16	21.70	.10	1.50	.00	.10	.00	.00	.00
17	48.50	31.60	31.20	.20	.00	5.80	.00	.00
18	10.00	1.00	.40	.00	5.00	1.10	.00	19.20
19	20.20	9.20	.00	.00	.00	.00	.00	.00
20	24.10	9.70	.70	.00	.00	.00	.00	.00
21	2.40	9.70	.30	.00	.00	.00	.00	.00
22	61.20	2.80	.00	.30	.00	.00	.00	10.30
23	12.10	13.10	2.80	.00	.20	.60	.00	.00
24	45.80	1.50	3.00	.00	.00	.00	.00	1.00
25	38.10	23.50	5.50	.00	.00	.00	.00	26.10
26	26.30	16.80	53.50	1.80	.00	.00	.00	28.00
27	53.90	4.20	11.10	.80	.60	.00	.00	.00
28	31.20	49.00	3.80	6.90	.00	.00	.00	.60
29	31.70	.20	.10	.00	4.00	.00	.00	2.50
30	46.40	15.50	.00	.00	.00	.00	.00	.00
31	2.40	.20	.00	.00	.00	.00	.00	3.00
32	22.20	.00	8.00	.50	.00	.70	.00	.00
33	19.70	14.90	.10	.00	.10	.00	.00	2.90
34	25.40	8.80	.30	.00	.00	3.00	.00	.00
35	29.30	64.40	3.60	.20	6.00	.00	.00	.10
36	1.40	.10	13.40	.00	.00	1.60	.00	.00

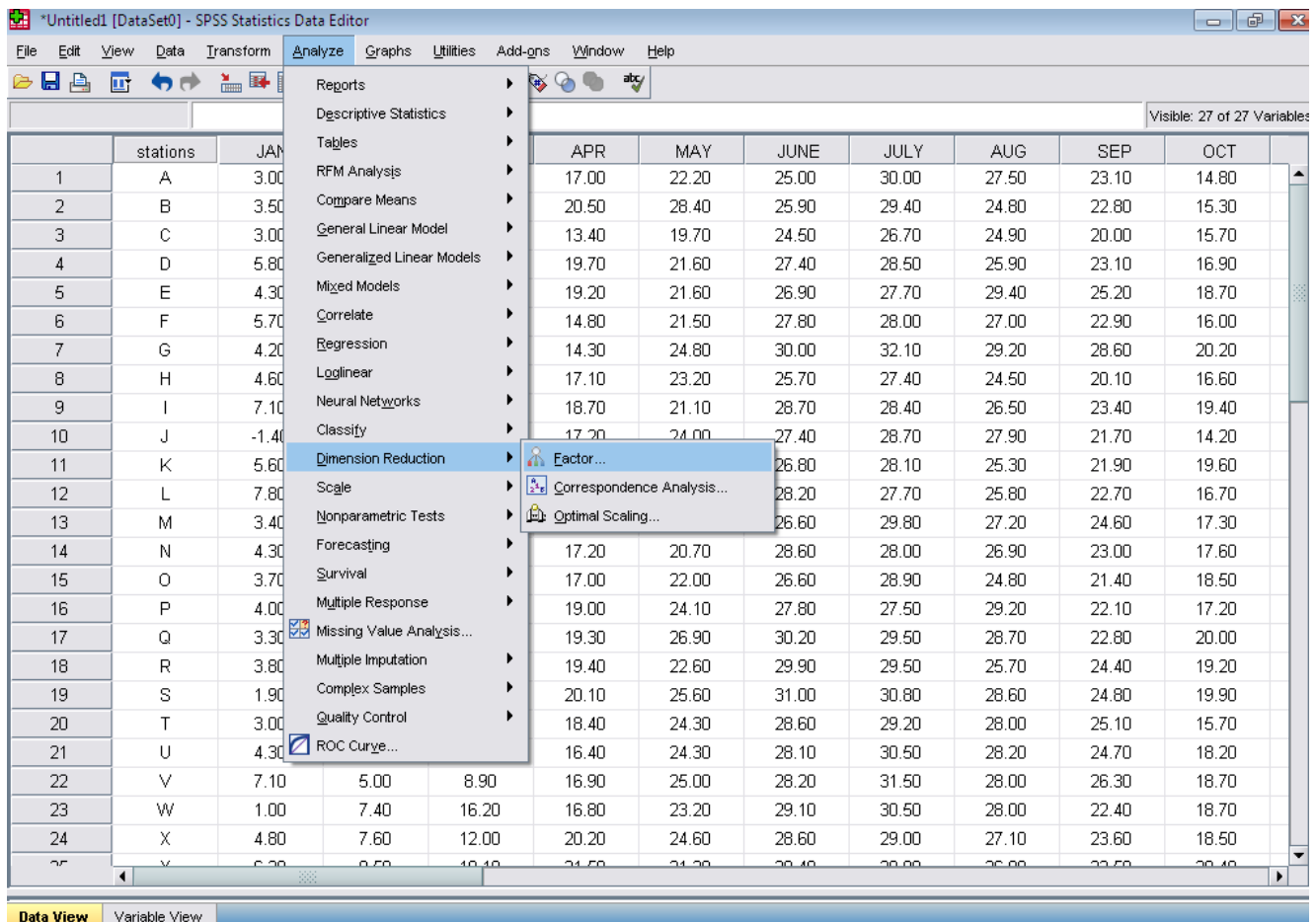

داده های بارش

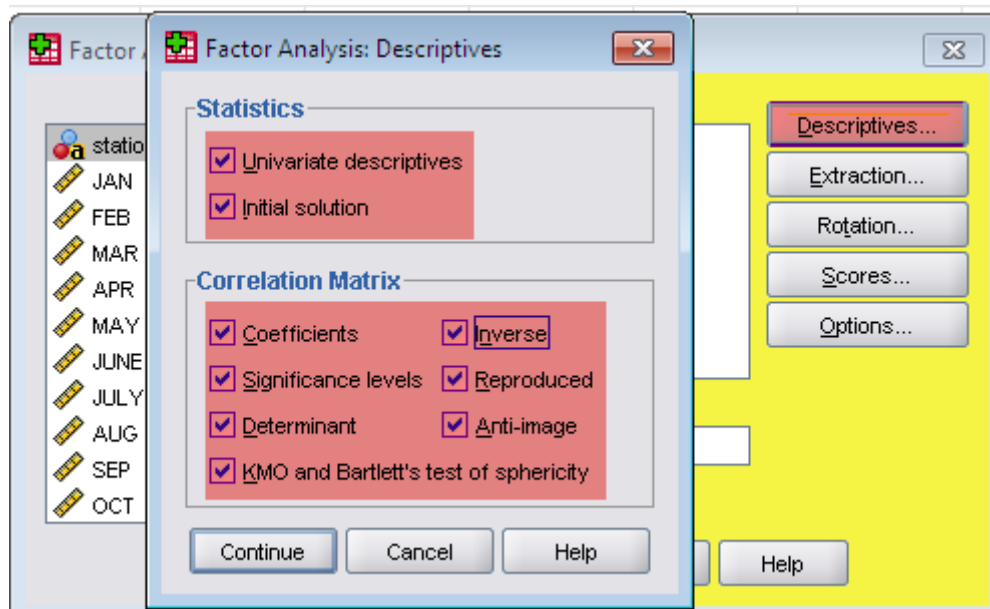
ردیف	NOV.P	DEC.P	ANNUAL. P
1	.00	10.99	143.36
2	6.06	78.35	134.66
3	.00	48.67	499.46
4	1.99	21.37	338.01
5	.00	148.85	252.43
6	6.09	85.72	309.48
7	25.03	77.21	443.90
8	72.50	43.52	244.82
9	3.70	26.40	150.30
10	3.00	78.20	236.80
11	.40	19.20	170.70
12	1.50	1.00	86.50
13	8.50	5.90	120.00
14	.10	7.40	78.70
15	13.10	33.70	169.60
16	8.70	16.00	62.70
17	34.20	125.80	282.60
18	.00	11.40	58.10
19	.00	1.90	105.60

20	16.90	13.80	85.10
21	1.60	10.40	70.10
22	.00	132.70	247.80
23	.30	45.80	116.30
24	5.10	.10	119.40
25	77.50	27.80	216.10
26	.00	27.40	190.90
27	18.20	1.00	126.90
28	5.30	9.90	121.30
29	.00	.10	57.70
30	.10	8.40	134.30
31	25.80	27.00	95.10
32	2.00	92.20	140.50
33	12.90	6.40	127.20
34	.00	86.40	159.50
35	8.10	92.60	330.50
36	4.40	13.60	67.10

مرحله اول : فعال کردن برنامه تحلیل عاملی در SPSS :

مرحله دوم : محاسبه آماره های توصیفی :

با فعال کردن کلید **Descriptives** امکان محاسبه آماره توصیفی تحلیل عاملی فراهم می شود. در قسمت **statistics** آماره های **univariate descriptive** آماره های تک متغیری از قبیل میانگین ، انحراف معیار و تعداد مشاهدات مورد استفاده مشخص می شود .
یعنی :

Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	Analysis N
JAN	4.0028	1.75897	36
FEB	6.2861	2.16915	36
MAR	11.6694	1.84000	36
APR	17.5833	1.94973	36
MAY	23.1667	1.84809	36
JUNE	27.6333	1.53697	36
JULY	28.7667	1.38378	36
AUG	26.7444	1.59829	36
SEP	23.0333	1.72411	36
OCT	17.3056	1.87509	36
NOV	10.6028	1.71039	36
DEC	5.7028	1.69714	36
ANNUAL	16.8748	.91018	36
JAN.P	31.4900	34.88713	36
FEB.P	23.0794	27.53543	36
MAR.P	34.3928	32.96825	36
APR.P	20.1606	33.06216	36
MAY.P	8.3097	13.81637	36

<i>JUNE.P</i>	.6444	1.91885	36
<i>JULY.P</i>	1.2624	3.45946	36
<i>AUG.P</i>	.3833	1.10802	36
<i>SEP.P</i>	1.0889	6.49913	36
<i>OCT.P</i>	4.0014	8.07279	36
<i>NOV.P</i>	10.0853	18.05867	36
<i>DEC.P</i>	39.9217	41.70867	36
<i>ANNUAL.P</i>	174.8199	107.22661	36

با فعال کردن گزینه **Initial Solution** برآورد های اولیه از عامل ها محاسبه می شود. در خروجی آن برآورد های اولیه از میزان اشتراک ها ، مقادیر ویژه ماتریس همبستگی متغیرها ، درصد کل واریانس توضیح داده می شود و همچنین با عامل های مشترک و نیز درصد تجمعی واریانس عامل ها مشخص می شود. یعنی :

Correlation Matrix

		<i>JAN</i>	<i>FEB</i>	<i>MAR</i>	<i>APR</i>	<i>MAY</i>	<i>JUNE</i>
<i>Correlation</i>	<i>JAN</i>	1.000	.336	-.330	.116	-.111	.068
	<i>FEB</i>	.336	1.000	.086	.154	.191	.116
	<i>MAR</i>	-.330	.086	1.000	.198	.103	.078
	<i>APR</i>	.116	.154	.198	1.000	.346	.340
	<i>MAY</i>	-.111	.191	.103	.346	1.000	.357
	<i>JUNE</i>	.068	.116	.078	.340	.357	1.000
	<i>JULY</i>	.010	.076	.164	.111	.423	.601
	<i>AUG</i>	-.183	-.067	.144	.059	.348	.448
	<i>SEP</i>	.200	-.060	-.007	.037	.291	.530

OCT	.328	.161	.093	.313	.172	.664
NOV	-.247	-.162	.012	.155	.321	.426
DEC	.174	.210	.312	.119	.221	.317
ANNUAL	.234	.369	.303	.493	.583	.764
JAN.P	-.156	-.066	-.072	-.494	-.488	-.399
FEB.P	.020	.057	.037	-.315	.039	.135
MAR.P	.051	-.155	.076	-.337	-.273	-.247
APR.P	.141	-.142	.136	.070	-.170	.045
MAY.P	-.308	-.030	.203	.077	.238	.108
JUNE.P	-.388	-.133	.129	.085	.121	.036
JULY.P	.087	-.167	.048	-.043	-.165	.124
AUG.P	-.190	-.051	.031	.106	.341	.281
SEP.P	.056	.302	.153	-.043	.003	-.216
OCT.P	.163	.064	-.145	.214	.026	.153
NOV.P	.183	.338	.050	.209	-.023	.061
DEC.P	-.080	-.110	-.183	-.082	.129	.042
ANNUAL. P	-.017	-.073	.018	-.296	-.206	-.111

ژ

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.	.328

<i>Bartlett's Test of Sphericity</i>	<i>Approx. Chi-Square</i>	423.834
	<i>df</i>	276
	<i>Sig.</i>	.000

Correlation Matrix^{a,b}

		JULY	AUG	SEP	OCT	NOV	DEC
<i>Correlation</i>	JAN	.010	-.183	.200	.328	-.247	.174
	FEB	.076	-.067	-.060	.161	-.162	.210
	MAR	.164	.144	-.007	.093	.012	.312
	APR	.111	.059	.037	.313	.155	.119
	MAY	.423	.348	.291	.172	.321	.221
	JUNE	.601	.448	.530	.664	.426	.317
	JULY	1.000	.429	.695	.473	.338	.371
	AUG	.429	1.000	.581	.188	.293	.030
	SEP	.695	.581	1.000	.420	.314	.270
	OCT	.473	.188	.420	1.000	.235	.408
	NOV	.338	.293	.314	.235	1.000	.234
	DEC	.371	.030	.270	.408	.234	1.000
	ANNUAL	.711	.489	.644	.704	.440	.581
	JAN.P	-.277	-.230	-.203	-.301	-.245	-.067
	FEB.P	.270	.269	.411	.172	.089	.171
	MAR.P	-.072	-.074	-.091	.063	-.253	.124

<i>APR.P</i>	.036	-.018	.113	.082	-.285	.199
<i>MAY.P</i>	-.081	.024	-.209	.029	-.026	.000
<i>JUNE.P</i>	.011	.138	-.161	-.089	-.221	-.418
<i>JULY.P</i>	.105	-.041	.234	.042	-.161	.184
<i>AUG.P</i>	.059	.118	-.092	.131	.348	.297
<i>SEP.P</i>	-.169	-.240	-.292	-.066	-.242	-.013
<i>OCT.P</i>	.223	-.120	.121	.215	.179	.017
<i>NOV.P</i>	.120	-.207	-.082	.217	.031	.250
<i>DEC.P</i>	.091	.074	.136	.144	-.168	-.045
<i>ANNUAL.P</i>	.024	-.058	.053	.101	-.293	.149

Correlation Matrix^{a,b}

		<i>ANNUAL</i>	<i>JAN.P</i>	<i>FEB.P</i>	<i>MAR.P</i>	<i>APR.P</i>	<i>MAY.P</i>
<i>Correlation</i>	<i>JAN</i>	.234	-.156	.020	.051	.141	-.308
	<i>FEB</i>	.369	-.066	.057	-.155	-.142	-.030
	<i>MAR</i>	.303	-.072	.037	.076	.136	.203
	<i>APR</i>	.493	-.494	-.315	-.337	.070	.077
	<i>MAY</i>	.583	-.488	.039	-.273	-.170	.238
	<i>JUNE</i>	.764	-.399	.135	-.247	.045	.108
	<i>JULY</i>	.711	-.277	.270	-.072	.036	-.081
	<i>AUG</i>	.489	-.230	.269	-.074	-.018	.024
	<i>SEP</i>	.644	-.203	.411	-.091	.113	-.209

OCT	.704	-.301	.172	.063	.082	.029
NOV	.440	-.245	.089	-.253	-.285	-.026
DEC	.581	-.067	.171	.124	.199	.000
ANNUAL	1.000	-.478	.199	-.194	.028	.009
JAN.P	-.478	1.000	.229	.474	.116	-.001
FEB.P	.199	.229	1.000	.479	.176	-.097
MAR.P	-.194	.474	.479	1.000	.267	-.002
APR.P	.028	.116	.176	.267	1.000	-.053
MAY.P	.009	-.001	-.097	-.002	-.053	1.000
JUNE.P	-.145	.047	-.204	-.070	.007	.580
JULY.P	.026	.032	.243	.217	.860	-.141
AUG.P	.214	-.169	-.202	-.052	-.043	.280
SEP.P	-.097	-.139	-.091	.100	-.089	-.100
OCT.P	.176	-.266	-.066	.026	-.122	.169
NOV.P	.200	-.211	-.071	.105	-.027	-.023
DEC.P	-.017	.104	.165	.136	.082	.127
ANNUAL. P	-.120	.542	.564	.750	.507	.148

Correlation Matrix^{a,b}

		JUNE.P	JULY.P	AUG.P	SEP.P	OCT.P	NOV.P
Correlation	JAN	-.388	.087	-.190	.056	.163	.183
	FEB	-.133	-.167	-.051	.302	.064	.338

MAR	.129	.048	.031	.153	-.145	.050
APR	.085	-.043	.106	-.043	.214	.209
MAY	.121	-.165	.341	.003	.026	-.023
JUNE	.036	.124	.281	-.216	.153	.061
JULY	.011	.105	.059	-.169	.223	.120
AUG	.138	-.041	.118	-.240	-.120	-.207
SEP	-.161	.234	-.092	-.292	.121	-.082
OCT	-.089	.042	.131	-.066	.215	.217
NOV	-.221	-.161	.348	-.242	.179	.031
DEC	-.418	.184	.297	-.013	.017	.250
ANNUAL	-.145	.026	.214	-.097	.176	.200
JAN.P	.047	.032	-.169	-.139	-.266	-.211
FEB.P	-.204	.243	-.202	-.091	-.066	-.071
MAR.P	-.070	.217	-.052	.100	.026	.105
APR.P	.007	.860	-.043	-.089	-.122	-.027
MAY.P	.580	-.141	.280	-.100	.169	-.023
JUNE.P	1.000	-.107	.023	-.054	-.060	-.087
JULY.P	-.107	1.000	-.086	-.033	-.018	-.046
AUG.P	.023	-.086	1.000	-.059	-.108	.101
SEP.P	-.054	-.033	-.059	1.000	.361	.592
OCT.P	-.060	-.018	-.108	.361	1.000	.496
NOV.P	-.087	-.046	.101	.592	.496	1.000

<i>DEC.P</i>	.052	.015	.397	.016	-.074	.044
<i>ANNUAL.P</i>	.030	.410	.068	.112	.038	.191

Correlation Matrix^{a,b}

		<i>DEC.P</i>	<i>ANNUAL.P</i>
Correlation	<i>JAN</i>	-.080	-.017
	<i>FEB</i>	-.110	-.073
	<i>MAR</i>	-.183	.018
	<i>APR</i>	-.082	-.296
	<i>MAY</i>	.129	-.206
	<i>JUNE</i>	.042	-.111
	<i>JULY</i>	.091	.024
	<i>AUG</i>	.074	-.058
	<i>SEP</i>	.136	.053
	<i>OCT</i>	.144	.101
	<i>NOV</i>	-.168	-.293
	<i>DEC</i>	-.045	.149
	<i>ANNUAL</i>	-.017	-.120
	<i>JAN.P</i>	.104	.542
	<i>FEB.P</i>	.165	.564
	<i>MAR.P</i>	.136	.750
<i>APR.P</i>	.082	.507	

<i>MAY.P</i>	<i>.127</i>	<i>.148</i>
<i>JUNE.P</i>	<i>.052</i>	<i>.030</i>
<i>JULY.P</i>	<i>.015</i>	<i>.410</i>
<i>AUG.P</i>	<i>.397</i>	<i>.068</i>
<i>SEP.P</i>	<i>.016</i>	<i>.112</i>
<i>OCT.P</i>	<i>-.074</i>	<i>.038</i>
<i>NOV.P</i>	<i>.044</i>	<i>.191</i>
<i>DEC.P</i>	<i>1.000</i>	<i>.557</i>
<i>ANNUAL. P</i>	<i>.557</i>	<i>1.000</i>

Communalities

	<i>Initial</i>	<i>Extraction</i>
<i>JAN</i>	<i>1.000</i>	<i>.830</i>
<i>FEB</i>	<i>1.000</i>	<i>.769</i>
<i>MAR</i>	<i>1.000</i>	<i>.809</i>
<i>APR</i>	<i>1.000</i>	<i>.629</i>
<i>MAY</i>	<i>1.000</i>	<i>.678</i>
<i>JUNE</i>	<i>1.000</i>	<i>.754</i>
<i>JULY</i>	<i>1.000</i>	<i>.712</i>
<i>AUG</i>	<i>1.000</i>	<i>.688</i>
<i>SEP</i>	<i>1.000</i>	<i>.849</i>

OCT	1.000	.737
NOV	1.000	.849
DEC	1.000	.810
ANNUAL	1.000	.991
JAN.P	1.000	.760
FEB.P	1.000	.748
MAR.P	1.000	.728
APR.P	1.000	.928
MAY.P	1.000	.782
JUNE.P	1.000	.852
JULY.P	1.000	.881
AUG.P	1.000	.869
SEP.P	1.000	.857
OCT.P	1.000	.850
NOV.P	1.000	.780
DEC.P	1.000	.843
ANNUAL. P	1.000	.978

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %

1	5.349	20.573	20.573	5.349	20.573	20.573
2	3.538	13.609	34.183	3.538	13.609	34.183
3	2.745	10.558	44.740	2.745	10.558	44.740
4	2.272	8.738	53.478	2.272	8.738	53.478
5	1.745	6.713	60.191	1.745	6.713	60.191
6	1.491	5.734	65.925	1.491	5.734	65.925
7	1.452	5.584	71.509	1.452	5.584	71.509
8	1.289	4.956	76.465	1.289	4.956	76.465
9	1.081	4.159	80.624	1.081	4.159	80.624
10	.758	2.915	83.539			
11	.683	2.629	86.167			
12	.601	2.311	88.478			
13	.584	2.245	90.723			
14	.495	1.904	92.627			
15	.448	1.723	94.350			
16	.328	1.261	95.612			
17	.283	1.087	96.698			
18	.250	.963	97.661			
19	.199	.766	98.427			
20	.138	.533	98.960			
21	.124	.476	99.436			
22	.068	.263	99.698			
23	.051	.195	99.893			

24	.028	.107	100.000			
25	2.529E-10	9.725E-10	100.000			
26	3.229E-16	1.242E-15	100.000			

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Component Matrixa

	Component						
	1	2	3	4	5	6	7
JAN.	.144	.178	.604	-.382	.049	.283	-.114
FEB.	.221	-.088	.525	.081	-.093	-.258	.144
MAR.	.201	.044	-.072	.338	.341	-.687	.230
APR.	.477	-.330	.202	.161	.446	.112	-.075
MAY.	.617	-.237	-.183	.244	-.077	-.034	-.015
JUNE.	.821	.065	-.125	.026	.076	.151	-.013
JULY.	.752	.234	-.113	-.041	-.099	.036	.239
AUG.	.526	.081	-.498	-.086	-.094	-.008	.277
SEP.	.675	.364	-.197	-.353	-.098	.181	.206
OCT.	.682	.249	.188	.077	-.013	.152	-.038
NOV.	.547	-.206	-.227	-.126	-.305	-.156	-.206
DEC.	.508	.338	.232	.082	.023	-.475	-.359
ANNUAL.	.967	.091	.091	.018	.036	-.126	.040
JAN.P.	-.591	.428	-.190	.007	-.222	-.204	.011
FEB.P.	.145	.694	-.141	-.117	-.331	-.147	.275
MAR.P.	-.295	.698	.065	.217	-.201	-.129	.086

APR.P	-.034	.649	.007	.034	.681	.092	-.131
MAY.P	.024	-.149	-.302	.705	.090	.072	.112
JUNE.P	-.120	-.219	-.424	.518	.259	.242	.428
JULY.P	.013	.634	.023	-.098	.595	.116	-.091
AUG.P	.282	-.090	-.211	.482	-.147	-.014	-.689
SEP.P	-.143	-.061	.645	.373	-.115	-.091	.214
OCT.P	.233	-.061	.485	.209	-.153	.375	.291
NOV.P	.177	.035	.705	.413	-.146	.035	.051
DEC.P	.016	.334	-.191	.401	-.307	.433	-.310
ANNUAL.P	-.207	.856	-.003	.415	-.137	.099	-.005

Extraction Method: Principal Component Analysis.

a. 9 components extracted.

Component Matrixa

	Component	
	8	9
JAN	.362	.200
FEB	.579	.002
MAR	-.051	-.053
APR	.043	.083
MAY	.206	-.314
JUNE	-.002	.176
JULY	-.077	-.062

AUG	.077	-.240
SEP	-.019	-.115
OCT	.097	.367
NOV	-.520	.101
DEC	-.034	.146
ANNUAL	.135	.050
JAN.P	.094	.302
FEB.P	.054	-.048
MAR.P	-.095	.171
APR.P	-.051	-.111
MAY.P	.051	.377
JUNE.P	.135	.121
JULY.P	-.227	-.205
AUG.P	-.023	-.089
SEP.P	-.105	-.448
OCT.P	-.489	.156
NOV.P	-.215	-.090
DEC.P	.267	-.291
ANNUAL	.025	.004
P		

Extraction Method: Principal Component Analysis.

a. 9 components extracted.

Reproduced Correlations

		JAN	FEB	MAR	APR	MAY	JUNE	JULY	AUG
Reproduced Correlation	JAN	.830 ^a	.418	-.369	.165	-.157	.127	.035	-.237
	FEB	.418	.769 ^a	.180	.198	.213	.064	.072	-.065
	MAR	-.369	.180	.809 ^a	.173	.210	.096	.159	.162
	APR	.165	.198	.173	.629 ^a	.321	.416	.185	.030
	MAY	-.157	.213	.210	.321	.678 ^a	.454	.425	.470
	JUNE	.127	.064	.096	.416	.454	.754 ^a	.630	.443
	JULY	.035	.072	.159	.185	.425	.630	.712 ^a	.558
	AUG	-.237	-.065	.162	.030	.470	.443	.558	.688 ^a
	SEP	.171	-.034	-.056	.056	.310	.590	.703	.603
	OCT	.382	.247	.019	.342	.247	.642	.514	.187
	NOV	-.251	-.252	.051	.111	.290	.436	.404	.304
	DEC	.166	.260	.374	.186	.178	.373	.320	.036
	ANNUA L	.224	.368	.297	.462	.575	.781	.725	.476
	JAN.P	-.102	-.137	-.038	-.554	-.481	-.429	-.331	-.222
	FEB.P	.025	.027	.082	-.393	-.025	.120	.385	.337
	MAR.P	-.018	-.065	.075	-.424	-.361	-.205	-.042	-.155
	APR.P	.136	-.194	.180	.089	-.196	.063	.040	-.050
MAY.P	-.369	-.064	.243	.186	.158	.148	-.018	.026	

	JUNE.P	-.405	-.134	.180	.139	.138	.025	-.047	.160
	JULY.P	.115	-.279	.120	.044	-.201	.075	.114	.005
	AUG.P	-.246	-.097	.038	.175	.396	.244	.052	.047
	SEP.P	.033	.345	.150	.023	.027	-.296	-.115	-.263
	OCT.P	.156	.005	-.147	.207	-.034	.202	.224	-.125
	NOV.P	.201	.326	.080	.200	.066	.049	.095	-.258
	DEC.P	-.026	-.068	-.304	-.155	.223	.063	.065	.126
	ANNUA L.P	-.007	-.088	.019	-.364	-.217	-.097	.043	-.062
<i>Residual^b</i>	JAN		-.083	.039	-.049	.046	-.059	-.025	.054
	FEB	-.083		-.094	-.043	-.021	.053	.004	-.002
	MAR	.039	-.094		.025	-.106	-.019	.005	-.018
	APR	-.049	-.043	.025		.025	-.075	-.074	.029
	MAY	.046	-.021	-.106	.025		-.097	-.002	-.122
	JUNE	-.059	.053	-.019	-.075	-.097		-.029	.005
	JULY	-.025	.004	.005	-.074	-.002	-.029		-.129
	AUG	.054	-.002	-.018	.029	-.122	.005	-.129	
	SEP	.029	-.026	.050	-.019	-.019	-.060	-.008	-.023
	OCT	-.054	-.085	.074	-.029	-.076	.022	-.041	.001
	NOV	.004	.090	-.040	.044	.030	-.010	-.066	-.011
	DEC	.007	-.051	-.061	-.067	.043	-.056	.052	-.006
	ANNUA L	.010	.000	.007	.031	.008	-.016	-.013	.014

JAN.P	-.054	.071	-.033	.060	-.007	.030	.055	-.008
FEB.P	-.004	.029	-.044	.078	.064	.015	-.115	-.067
MAR.P	.070	-.089	.000	.087	.088	-.043	-.030	.081
APR.P	.006	.052	-.044	-.019	.026	-.018	-.004	.032
MAY.P	.062	.034	-.040	-.109	.079	-.040	-.063	-.001
JUNE.P	.017	.001	-.051	-.054	-.017	.011	.058	-.022
JULY.P	-.028	.112	-.072	-.086	.036	.049	-.009	-.046
AUG.P	.056	.046	-.007	-.069	-.055	.037	.007	.071
SEP.P	.023	-.044	.003	-.066	-.023	.080	-.054	.023
OCT.P	.007	.060	.001	.007	.060	-.049	.000	.005
NOV.P	-.019	.012	-.029	.009	-.089	.012	.025	.051
DEC.P	-.055	-.042	.122	.073	-.094	-.022	.026	-.052
ANNUAL.P	-.010	.015	-.002	.068	.011	-.013	-.018	.004

Extraction Method: Principal Component Analysis.

a. Reproduced communalities

b. Residuals are computed between observed and reproduced correlations. There are 94 (28.0%) nonredundant residuals with absolute values greater than 0.05.

Reproduced Correlations

		SEP	OCT	NOV	DEC	ANNUAL	JAN.P	FEB.P	MAR.P
Reproduced Correlation	JAN	.171	.382	-.251	.166	.224	-.102	.025	-.018
	FEB	-.034	.247	-.252	.260	.368	-.137	.027	-.065

MAR	-.056	.019	.051	.374	.297	-.038	.082	.075
APR	.056	.342	.111	.186	.462	-.554	-.393	-.424
MAY	.310	.247	.290	.178	.575	-.481	-.025	-.361
JUNE	.590	.642	.436	.373	.781	-.429	.120	-.205
JULY	.703	.514	.404	.320	.725	-.331	.385	-.042
AUG	.603	.187	.304	.036	.476	-.222	.337	-.155
SEP	.849 ^a	.463	.341	.213	.634	-.258	.486	-.038
OCT	.463	.737 ^a	.244	.471	.711	-.240	.195	.035
NOV	.341	.244	.849 ^a	.318	.422	-.291	.018	-.217
DEC	.213	.471	.318	.810 ^a	.593	-.070	.221	.173
ANNUAL	.634	.711	.422	.593	.991 ^a	-.504	.211	-.204
JAN.P	-.258	-.240	-.291	-.070	-.504	.760 ^a	.334	.577
FEB.P	.486	.195	.018	.221	.211	.334	.748 ^a	.503
MAR.P	-.038	.035	-.217	.173	-.204	.577	.503	.728 ^a
APR.P	.137	.107	-.337	.212	.023	.087	.168	.296
MAY.P	-.245	.126	-.026	-.069	.019	.069	-.165	.064
JUNE.P	-.170	-.102	-.252	-.440	-.145	.008	-.172	-.071
JULY.P	.242	.079	-.199	.187	.033	.019	.209	.263
AUG.P	-.091	.158	.352	.342	.215	-.163	-.184	-.096
SEP.P	-.285	-.158	-.245	-.011	-.099	-.160	-.072	.109
OCT.P	.100	.309	.202	-.020	.168	-.293	-.060	.046

	NOV.P	-.106	.245	.009	.255	.205	-.242	-.047	.142
	DEC.P	.101	.090	-.145	-.043	-.021	.087	.195	.207
	ANNUA L.P	.055	.124	-.326	.169	-.129	.506	.547	.761
<i>Residual^b</i>	JAN	.029	-.054	.004	.007	.010	-.054	-.004	.070
	FEB	-.026	-.085	.090	-.051	.000	.071	.029	-.089
	MAR	.050	.074	-.040	-.061	.007	-.033	-.044	.000
	APR	-.019	-.029	.044	-.067	.031	.060	.078	.087
	MAY	-.019	-.076	.030	.043	.008	-.007	.064	.088
	JUNE	-.060	.022	-.010	-.056	-.016	.030	.015	-.043
	JULY	-.008	-.041	-.066	.052	-.013	.055	-.115	-.030
	AUG	-.023	.001	-.011	-.006	.014	-.008	-.067	.081
	SEP		-.043	-.027	.057	.010	.054	-.075	-.052
	OCT	-.043		-.010	-.064	-.006	-.060	-.023	.029
	NOV	-.027	-.010		-.084	.018	.045	.071	-.036
	DEC	.057	-.064	-.084		-.012	.004	-.049	-.049
	ANNUA L	.010	-.006	.018	-.012		.025	-.012	.010
	JAN.P	.054	-.060	.045	.004	.025		-.105	-.103
	FEB.P	-.075	-.023	.071	-.049	-.012	-.105		-.024
	MAR.P	-.052	.029	-.036	-.049	.010	-.103	-.024	
	APR.P	-.024	-.025	.052	-.012	.005	.029	.008	-.030
	MAY.P	.036	-.097	.000	.069	-.010	-.070	.068	-.066

JUNE.P	.009	.012	.031	.023	.000	.039	-.032	.001
JULY.P	-.007	-.037	.038	-.003	-.007	.013	.034	-.047
AUG.P	-.001	-.028	-.004	-.045	.000	-.006	-.018	.044
SEP.P	-.007	.092	.003	-.001	.003	.021	-.020	-.009
OCT.P	.022	-.094	-.023	.037	.008	.027	-.007	-.020
NOV.P	.024	-.029	.022	-.005	-.005	.031	-.024	-.037
DEC.P	.035	.054	-.023	-.002	.004	.017	-.031	-.071
ANNUA L.P	-.002	-.023	.033	-.020	.009	.036	.017	-.011

Extraction Method: Principal Component Analysis.

a. Reproduced communalities

b. Residuals are computed between observed and reproduced correlations. There are 94 (28.0%) nonredundant residuals with absolute values greater than 0.05.

Reproduced Correlations

		APR.P	MAY.P	JUNE. P	JULY. P	AUG.P	SEP.P	OCT.P	NOV.P
Reproduced Correlation	JAN	.136	-.369	-.405	.115	-.246	.033	.156	.201
	FEB	-.194	-.064	-.134	-.279	-.097	.345	.005	.326
	MAR	.180	.243	.180	.120	.038	.150	-.147	.080
	APR	.089	.186	.139	.044	.175	.023	.207	.200
	MAY	-.196	.158	.138	-.201	.396	.027	-.034	.066
	JUNE	.063	.148	.025	.075	.244	-.296	.202	.049

	JULY	.040	-.018	-.047	.114	.052	-.115	.224	.095
	AUG	-.050	.026	.160	.005	.047	-.263	-.125	-.258
	SEP	.137	-.245	-.170	.242	-.091	-.285	.100	-.106
	OCT	.107	.126	-.102	.079	.158	-.158	.309	.245
	NOV	-.337	-.026	-.252	-.199	.352	-.245	.202	.009
	DEC	.212	-.069	-.440	.187	.342	-.011	-.020	.255
	ANNUA L	.023	.019	-.145	.033	.215	-.099	.168	.205
	JAN.P	.087	.069	.008	.019	-.163	-.160	-.293	-.242
	FEB.P	.168	-.165	-.172	.209	-.184	-.072	-.060	-.047
	MAR.P	.296	.064	-.071	.263	-.096	.109	.046	.142
	APR.P	.928 ^a	-.067	-.002	.870	-.053	-.078	-.138	-.046
	MAY.P	-.067	.782 ^a	.664	-.208	.298	-.093	.096	.028
	JUNE.P	-.002	.664	.852 ^a	-.114	-.025	-.078	.016	-.161
	JULY.P	.870	-.208	-.114	.881 ^a	-.108	-.045	-.040	-.020
	AUG.P	-.053	.298	-.025	-.108	.869 ^a	-.078	-.116	.096
	SEP.P	-.078	-.093	-.078	-.045	-.078	.857 ^a	.388	.668
	OCT.P	-.138	.096	.016	-.040	-.116	.388	.850 ^a	.609
	NOV.P	-.046	.028	-.161	-.020	.096	.668	.609	.780 ^a
	DEC.P	.119	.164	.106	.063	.480	.035	-.082	.058
	ANNUA L.P	.491	.158	.044	.423	.087	.131	.029	.180
Residual ^b	JAN	.006	.062	.017	-.028	.056	.023	.007	-.019

<i>FEB</i>	.052	.034	.001	.112	.046	-.044	.060	.012
<i>MAR</i>	-.044	-.040	-.051	-.072	-.007	.003	.001	-.029
<i>APR</i>	-.019	-.109	-.054	-.086	-.069	-.066	.007	.009
<i>MAY</i>	.026	.079	-.017	.036	-.055	-.023	.060	-.089
<i>JUNE</i>	-.018	-.040	.011	.049	.037	.080	-.049	.012
<i>JULY</i>	-.004	-.063	.058	-.009	.007	-.054	.000	.025
<i>AUG</i>	.032	-.001	-.022	-.046	.071	.023	.005	.051
<i>SEP</i>	-.024	.036	.009	-.007	-.001	-.007	.022	.024
<i>OCT</i>	-.025	-.097	.012	-.037	-.028	.092	-.094	-.029
<i>NOV</i>	.052	.000	.031	.038	-.004	.003	-.023	.022
<i>DEC</i>	-.012	.069	.023	-.003	-.045	-.001	.037	-.005
<i>ANNUAL</i>	.005	-.010	.000	-.007	.000	.003	.008	-.005
<i>JAN.P</i>	.029	-.070	.039	.013	-.006	.021	.027	.031
<i>FEB.P</i>	.008	.068	-.032	.034	-.018	-.020	-.007	-.024
<i>MAR.P</i>	-.030	-.066	.001	-.047	.044	-.009	-.020	-.037
<i>APR.P</i>		.014	.009	-.010	.010	-.012	.016	.019
<i>MAY.P</i>	.014		-.084	.067	-.018	-.007	.073	-.051
<i>JUNE.P</i>	.009	-.084		.007	.048	.024	-.076	.074
<i>JULY.P</i>	-.010	.067	.007		.023	.012	.023	-.026
<i>AUG.P</i>	.010	-.018	.048	.023		.019	.008	.005
<i>SEP.P</i>	-.012	-.007	.024	.012	.019		-.028	-.076
<i>OCT.P</i>	.016	.073	-.076	.023	.008	-.028		-.113

NOV.P	.019	-.051	.074	-.026	.005	-.076	-.113	
DEC.P	-.037	-.036	-.055	-.049	-.083	-.020	.008	-.014
ANNUAL.P	.016	-.011	-.013	-.013	-.019	-.019	.008	.011

Extraction Method: Principal Component Analysis.

a. Reproduced communalities

b. Residuals are computed between observed and reproduced correlations. There are 94 (28.0%) nonredundant residuals with absolute values greater than 0.05.

Reproduced Correlations

		DEC.P	ANNUAL.P
Reproduced Correlation	JAN	-.026	-.007
	FEB	-.068	-.088
	MAR	-.304	.019
	APR	-.155	-.364
	MAY	.223	-.217
	JUNE	.063	-.097
	JULY	.065	.043
	AUG	.126	-.062
	SEP	.101	.055
	OCT	.090	.124
	NOV	-.145	-.326
	DEC	-.043	.169

	<i>ANNUAL</i>	<i>-.021</i>	<i>-.129</i>
	<i>JAN.P</i>	<i>.087</i>	<i>.506</i>
	<i>FEB.P</i>	<i>.195</i>	<i>.547</i>
	<i>MAR.P</i>	<i>.207</i>	<i>.761</i>
	<i>APR.P</i>	<i>.119</i>	<i>.491</i>
	<i>MAY.P</i>	<i>.164</i>	<i>.158</i>
	<i>JUNE.P</i>	<i>.106</i>	<i>.044</i>
	<i>JULY.P</i>	<i>.063</i>	<i>.423</i>
	<i>AUG.P</i>	<i>.480</i>	<i>.087</i>
	<i>SEP.P</i>	<i>.035</i>	<i>.131</i>
	<i>OCT.P</i>	<i>-.082</i>	<i>.029</i>
	<i>NOV.P</i>	<i>.058</i>	<i>.180</i>
	<i>DEC.P</i>	<i>.843^a</i>	<i>.542</i>
	<i>ANNUAL. P</i>	<i>.542</i>	<i>.978^a</i>
<i>Residual^b</i>	<i>JAN</i>	<i>-.055</i>	<i>-.010</i>
	<i>FEB</i>	<i>-.042</i>	<i>.015</i>
	<i>MAR</i>	<i>.122</i>	<i>-.002</i>
	<i>APR</i>	<i>.073</i>	<i>.068</i>
	<i>MAY</i>	<i>-.094</i>	<i>.011</i>
	<i>JUNE</i>	<i>-.022</i>	<i>-.013</i>
	<i>JULY</i>	<i>.026</i>	<i>-.018</i>

AUG	-.052	.004
SEP	.035	-.002
OCT	.054	-.023
NOV	-.023	.033
DEC	-.002	-.020
ANNUAL	.004	.009
JAN.P	.017	.036
FEB.P	-.031	.017
MAR.P	-.071	-.011
APR.P	-.037	.016
MAY.P	-.036	-.011
JUNE.P	-.055	-.013
JULY.P	-.049	-.013
AUG.P	-.083	-.019
SEP.P	-.020	-.019
OCT.P	.008	.008
NOV.P	-.014	.011
DEC.P		.014
ANNUAL. P	.014	

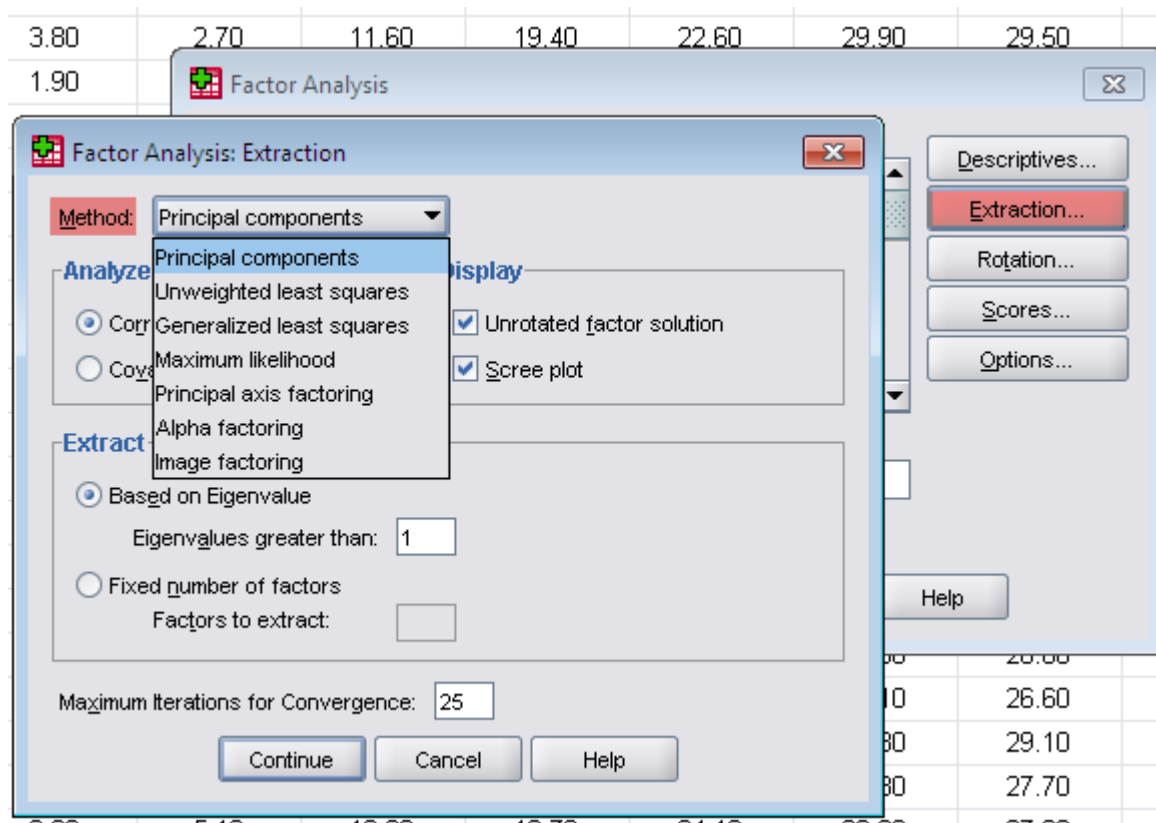
Extraction Method: Principal Component Analysis.

a. Reproduced communalities

b. Residuals are computed between observed and reproduced correlations. There are 94 (28.0%) nonredundant residuals with absolute values greater than 0.05.

مرحله سوم : استخراج عامل ها :

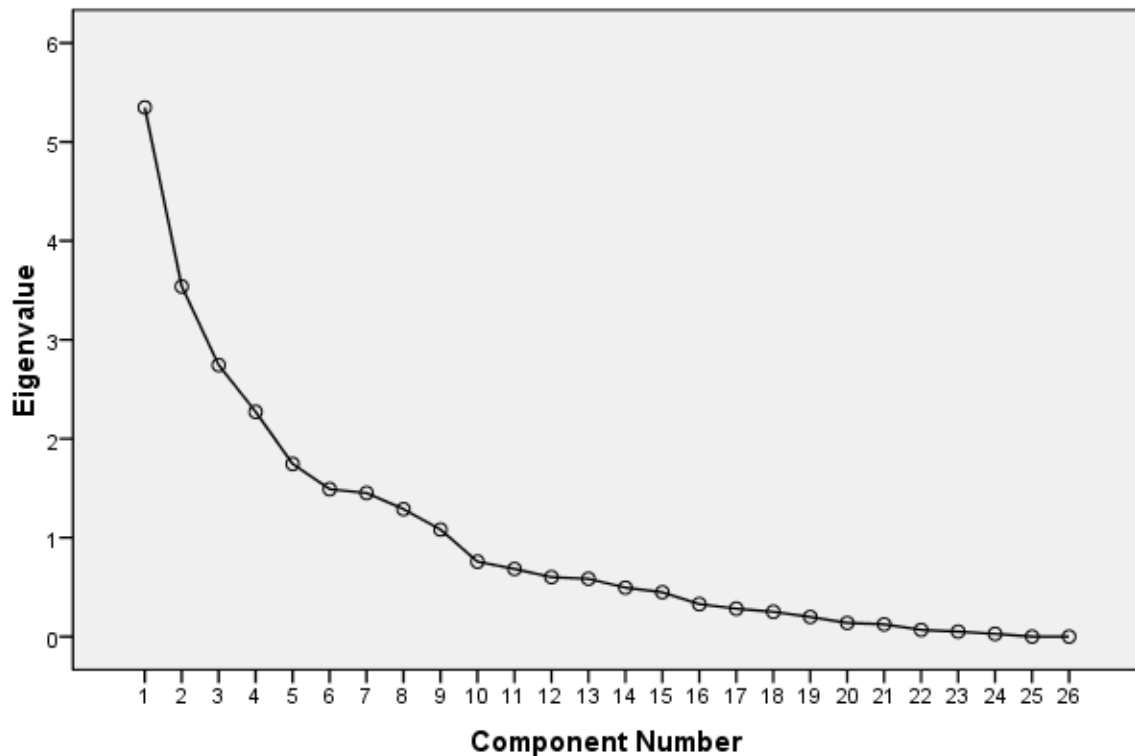
برای تعیین استخراج عامل ها باید کلید **Extraction** را فعال کنید و روش مورد نظر را یعنی یکی از روش مؤلفه های اصلی^۱، حداکثر درستنمایی^۲، عامل یابی محور اصلی^۳، حداقل مربعات غیر وزنی^۴، حداقل مربعات تعمیم یافته^۵، عامل یابی آلفا^۶ و عامل یابی تصویر^۷ انتخاب کنید . یعنی :

قابل اشاره است اگر هدف محقق خلاصه کردن متغیر ها و دستیابی به تعداد محدودی عامل بارش از روش مؤلفه های اصلی یا مبناء می توان استفاده کند. با انتخاب گزینه **Unrotated factor solution** ضرایب عامل ها قبل از دوران محاسبه می شوند و با انتخاب **Scree Plot** نمودار ترسیم شده مقادیر ویژه عوامل انتخابی را از بزرگ تا کوچکترین مقدار نشان می دهد. همچنین گزینه **Maximum Iterations for Convergence** حداکثر تعداد دفعات تکرار برای همگرایی مدل را نشان می دهد. یعنی :

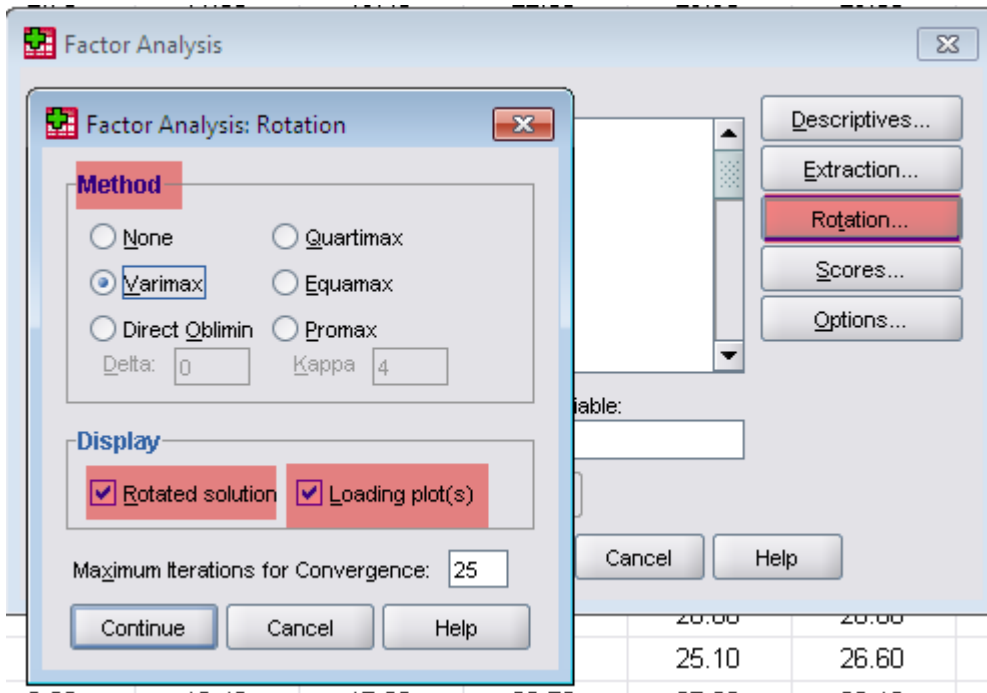
- Principle Components - 1
- Maximum Likelihood - 2
- Principle-axis Factoring - 3
- Unweighted Least Squares - 4
- Generalized Least Squares - 5
- Alpha Factoring - 6
- Image Factoring - 7

Scree Plot

مرحله چهارم : دوران عامل ها :

در این مرحله با فعال کردن دستور **Rotation** در کادر اصلی دوران عامل ها فعال می شود . در این قسمت بخش های روش ها (Method) یعنی واریماکس ، کوآرتیماکس ، اکویماکس ، دوران مایل ^۱ ، **Rotated Solution** که ماتریس ضرایب عامل های دوران یافته ، ماتریس تبدیل عامل ها ، ماتریس الگو و ماتریس همبستگی بین برآوردهای دوران یافته عامل های مشترک محاسبه می شود و بخش **Loading Plot(s)** نمودار سه بعدی ضرایب متغیرهای موجود در ماتریس الگو را ترسیم می نماید . یعنی :

خروجی قسمت دوران عامل ها:

Rotated Component Matrix^a

	Component						
	1	2	3	4	5	6	7
JAN	-.036	-.069	.432	.137	.091	-.364	-.184
FEB	.047	-.073	.222	-.254	.195	-.118	-.026
MAR	.108	-.004	.042	.115	.035	.178	-.082
APR	.094	-.623	.365	.145	.151	.182	.030
MAY	.530	-.356	.013	-.184	.033	.112	.407
JUNE	.625	-.234	.525	.053	-.008	.106	.105
JULY	.791	-.002	.249	.031	.117	-.019	-.001
AUG	.768	-.034	-.128	-.054	-.220	.103	.064

SEP	.850	.050	.161	.143	-.081	-.187	-.082
OCT	.420	.000	.717	.056	.144	.043	.054
NOV	.360	-.183	.268	-.335	.022	-.227	.105
DEC	.150	.109	.607	.111	.069	-.357	.219
ANNUAL	.715	-.240	.560	-.014	.099	-.086	.096
JAN.P	-.353	.732	-.063	-.034	-.289	.051	-.087
FEB.P	.488	.682	.001	.075	-.042	-.159	-.066
MAR.P	-.111	.804	.079	.195	.142	.020	-.002
APR.P	-.008	.137	.098	.940	-.078	.009	.019
MAY.P	-.087	.039	.201	-.118	.021	.803	.201
JUNE.P	.034	-.080	-.201	.014	-.067	.893	-.025
JULY.P	.088	.116	.018	.911	.003	-.130	-.050
AUG.P	-.033	-.136	.236	-.081	-.026	.040	.845
SEP.P	-.161	7.110E-5	-.298	-.019	.781	-.101	.060
OCT.P	.106	-.059	.226	-.060	.779	.127	-.214
NOV.P	-.062	.003	.200	-.017	.834	-.073	.107
DEC.P	.154	.285	-.107	.108	.038	.144	.745
ANNUAL. P	.014	.816	.051	.405	.177	.147	.288

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 12 iterations.

Rotated Component Matrixa

	Component	
	8	9
<i>JAN</i>	<i>-.445</i>	<i>.496</i>
<i>FEB</i>	<i>.187</i>	<i>.749</i>
<i>MAR</i>	<i>.859</i>	<i>.061</i>
<i>APR</i>	<i>.101</i>	<i>.103</i>
<i>MAY</i>	<i>.205</i>	<i>.122</i>
<i>JUNE</i>	<i>-.005</i>	<i>-.091</i>
<i>JULY</i>	<i>.073</i>	<i>-.068</i>
<i>AUG</i>	<i>.104</i>	<i>-.068</i>
<i>SEP</i>	<i>-.161</i>	<i>-.063</i>
<i>OCT</i>	<i>-.090</i>	<i>.103</i>
<i>NOV</i>	<i>.147</i>	<i>-.645</i>
<i>DEC</i>	<i>.463</i>	<i>.024</i>
<i>ANNUAL</i>	<i>.241</i>	<i>.157</i>
<i>JAN.P</i>	<i>.004</i>	<i>-.003</i>

<i>FEB.P</i>	.050	.069
<i>MAR.P</i>	.066	-.009
<i>APR.P</i>	.081	.047
<i>MAY.P</i>	.158	-.087
<i>JUNE.P</i>	.026	.026
<i>JULY.P</i>	.036	-.095
<i>AUG.P</i>	.137	-.230
<i>SEP.P</i>	.186	.290
<i>OCT.P</i>	-.250	-.221
<i>NOV.P</i>	.075	.132
<i>DEC.P</i>	-.350	.122
<i>ANNUAL. P</i>	-.048	.083

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 12 iterations.

Total Variance Explained

<i>Component</i>	<i>Rotation Sums of Squared Loadings</i>		
	<i>Total</i>	<i>% of Variance</i>	<i>Cumulative %</i>
1	3.929	15.112	15.112
2	3.144	12.092	27.204
3	2.370	9.114	36.318
4	2.266	8.714	45.033

5	2.238	8.609	53.641
6	2.032	7.815	61.456
7	1.769	6.805	68.261
8	1.655	6.365	74.626
9	1.559	5.998	80.624

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Component Transformation Matrix

Component	1	2	3	4	5	6	7
1	.761	-.332	.499	-.036	.115	-.071	.146
2	.230	.754	.161	.564	-.001	-.159	.062
3	-.298	-.098	.263	.040	.692	-.378	-.184
4	-.140	.130	.059	.000	.426	.647	.515
5	-.164	-.455	.077	.745	-.173	.231	-.236
6	.107	-.157	-.029	.213	.162	.285	.111
7	.387	.159	-.311	-.114	.245	.402	-.671
8	.041	.003	.046	-.133	-.410	.115	.184
9	-.266	.193	.739	-.221	-.204	.315	-.352

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Component Transformation Matrix

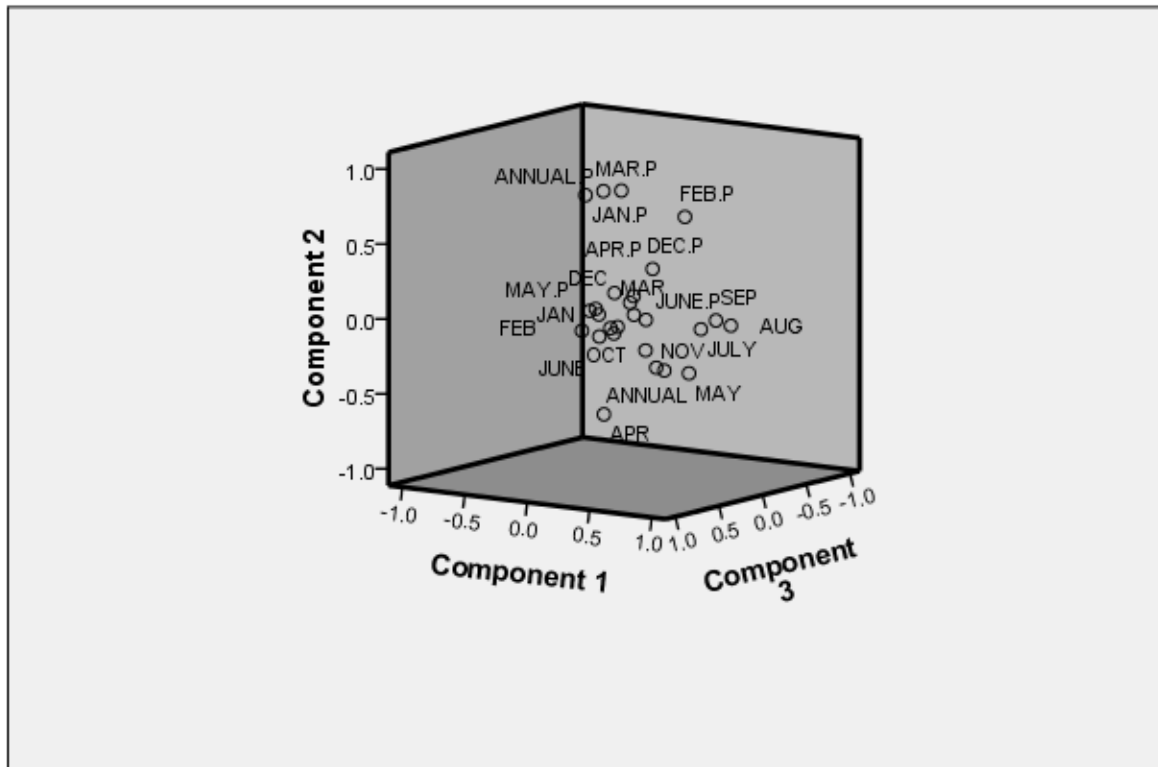
Component	8	9

1	.143	-.017
2	-.023	.069
3	-.062	.415
4	.304	.045
5	.243	.084
6	-.891	-.057
7	.078	.194
8	-.099	.868
9	-.115	-.138

*Extraction Method:
Principal Component
Analysis.*

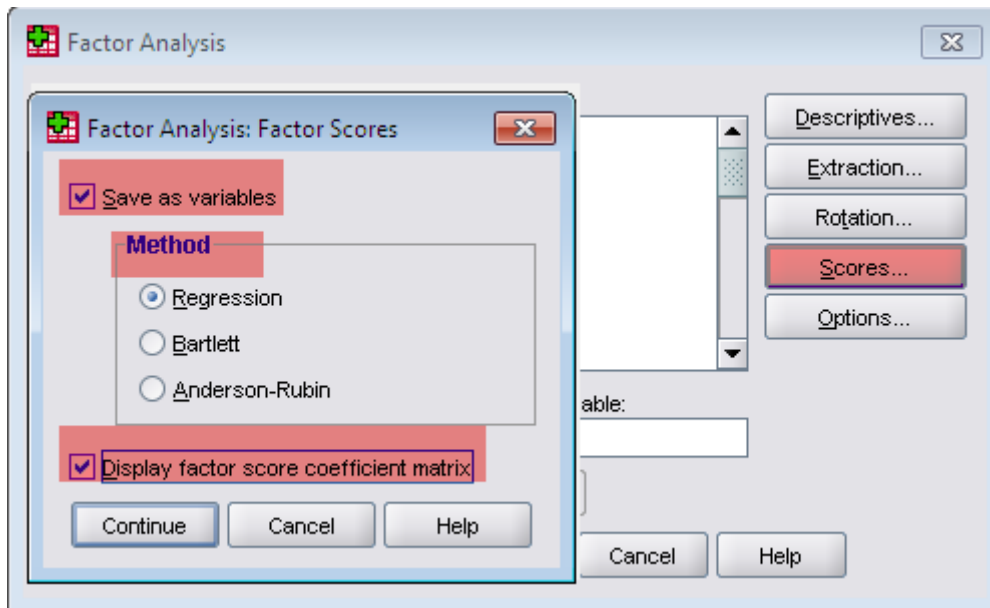
*Rotation Method:
Varimax with Kaiser
Normalization.*

Component Plot in Rotated Space

مرحله پنجم : محاسبه نمره های عامل :

برای محاسبه نمره های عاملی باید کلید **Scores** را در کار اصلی برنامه فعال کرد در این قسمت علاوه بر ذخیره کردن متغیرها ، قسمت روش ها که شامل رگرسیون ، بارتلت و روبین – اندرسون می باشد. و گزینه **Diplay Factor Score Coefficient Matrix** وجود دارد . روش های رگرسیون از روش کمترین مربعات برای برآورد نمره های عاملی و روش بارتلت از روش کمترین مربعات وزنی و روش روبین – اندرسون روش کمترین مربعات استفاده می کند. یعنی :

خروجی این مرحله :

Component Score Coefficient Matrix

	Component						
	1	2	3	4	5	6	7
JAN	.027	.050	.220	-.168	.028	.190	-.078
FEB	.041	-.025	.191	.036	-.053	-.173	.099
MAR	.038	.012	-.026	.149	.196	-.461	.158
APR	.089	-.093	.074	.071	.255	.075	-.052
MAY	.115	-.067	-.067	.107	-.044	-.023	-.010
JUNE	.154	.018	-.045	.011	.043	.101	-.009
JULY	.141	.066	-.041	-.018	-.057	.024	.164
AUG	.098	.023	-.181	-.038	-.054	-.005	.191
SEP	.126	.103	-.072	-.155	-.056	.121	.142

OCT	.127	.070	.068	.034	-.008	.102	-.026
NOV	.102	-.058	-.083	-.055	-.175	-.104	-.142
DEC	.095	.096	.085	.036	.013	-.319	-.247
ANNUAL	.181	.026	.033	.008	.021	-.085	.028
JAN.P	-.111	.121	-.069	.003	-.127	-.137	.008
FEB.P	.027	.196	-.051	-.051	-.189	-.099	.190
MAR.P	-.055	.197	.024	.096	-.115	-.086	.059
APR.P	-.006	.183	.002	.015	.390	.062	-.090
MAY.P	.004	-.042	-.110	.310	.051	.048	.077
JUNE.P	-.022	-.062	-.155	.228	.148	.162	.295
JULY.P	.002	.179	.008	-.043	.341	.078	-.063
AUG.P	.053	-.025	-.077	.212	-.084	-.010	-.475
SEP.P	-.027	-.017	.235	.164	-.066	-.061	.147
OCT.P	.044	-.017	.177	.092	-.088	.252	.200
NOV.P	.033	.010	.257	.182	-.083	.024	.035
DEC.P	.003	.095	-.069	.176	-.176	.290	-.214
ANNUAL. P	-.039	.242	-.001	.183	-.079	.066	-.003

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Component Scores.

Component Score Coefficient
Matrix

	Component	
	8	9

JAN	.281	.185
FEB	.449	.001
MAR	-.039	-.049
APR	.034	.077
MAY	.159	-.291
JUNE	-.001	.162
JULY	-.060	-.057
AUG	.060	-.222
SEP	-.015	-.106
OCT	.075	.339
NOV	-.403	.093
DEC	-.026	.135
ANNUAL	.105	.046
JAN.P	.073	.279
FEB.P	.042	-.044
MAR.P	-.074	.158
APR.P	-.040	-.103
MAY.P	.039	.349
JUNE.P	.105	.112
JULY.P	-.176	-.190
AUG.P	-.018	-.082
SEP.P	-.081	-.414
OCT.P	-.379	.144

NOV.P	-.167	-.083
DEC.P	.207	-.269
ANNUAL.P	.020	.004

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Component Scores.

Component Score Covariance Matrix

Component	1	2	3	4	5	6	7
1	1.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000
2	.000	1.000	.000	.000	.000	.000	.000
3	.000	.000	1.000	.000	.000	.000	.000
4	.000	.000	.000	1.000	.000	.000	.000
5	.000	.000	.000	.000	1.000	.000	.000
6	.000	.000	.000	.000	.000	1.000	.000
7	.000	.000	.000	.000	.000	.000	1.000
8	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000
9	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000

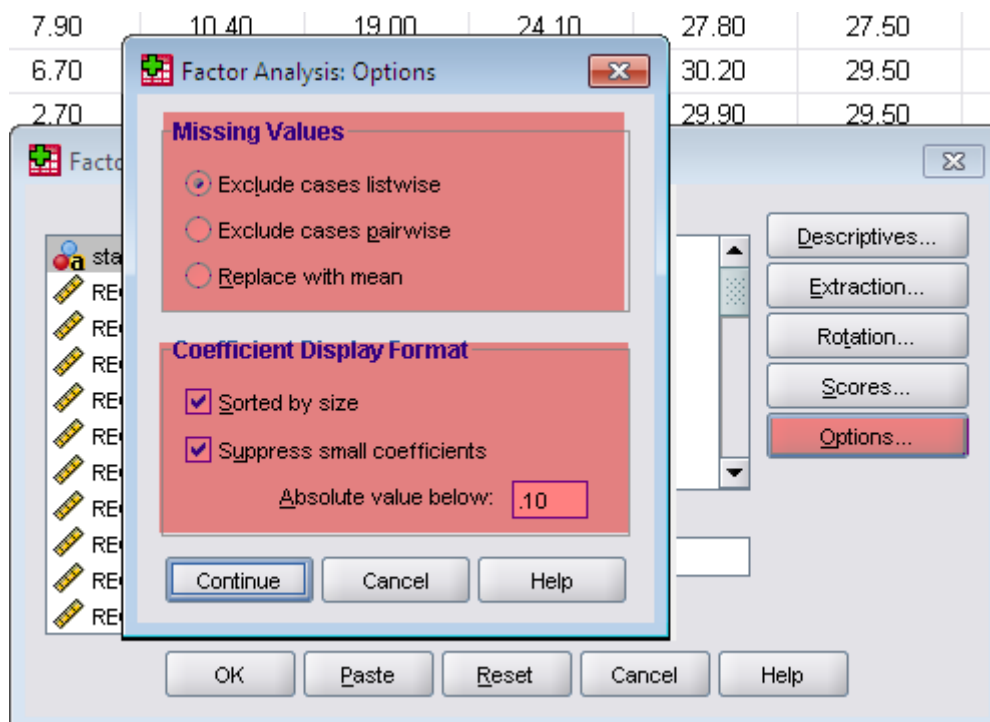
Extraction Method: Principal Component Analysis.
Component Scores.

Component Score
Covariance Matrix

Component	8	9
1	.000	.000
2	.000	.000
3	.000	.000
4	.000	.000
5	.000	.000
6	.000	.000
7	.000	.000
8	1.000	.000
9	.000	1.000

Extraction Method:
Principal Component
Analysis.
Component Scores.

در قسمت Options :

کاربرد تحلیل خوشه ای در اقلیم:

گروه بندی تیمارها یا متغیرها در تحلیل های یک متغیره و استنباط آماری از آنها با روش های متداول برای این نوع تحلیل ها انجام می گیرد. مثلا اگر 10 دانشجو را بخواهیم در یک درس به سه طیف خوب متوسط و ضعیف دسته بندی نماییم کافی است که نمرات را بر حسب این سه گروه بندی مشخص می کنیم و در آن صورت بسادگی از روی نمرات می توان این 10 نفر را به گروه های متفاوت نسبت داد. تحلیل خوشه ای به ما کمک می کند که این گروه بندی ها را بنحو مطلوبی انجام دهیم به این ترتیب که m فرد از افراد جامعه لحاظ p صفت به طور توأم به گروه هایی تفکیک می کنیم. اولین قدم در دسته بندی افراد یا اشیاء داشتن معیاری برای شباهت یا عدم شباهت است. در بسیاری موارد تحلیل خوشه ای براساس معیار عدم تشابه صورت می گیرد. هرچه فاصله بین دو فرد کمتر باشد تشابه آنها بیشتر و برعکس هر چه فاصله آنها دورتر باشد عدم تشابه بیشتر است. معیار عدم تشابه با اندازه گیری فاصله بین جفت افراد یا اشیاء صورت می گیرد:

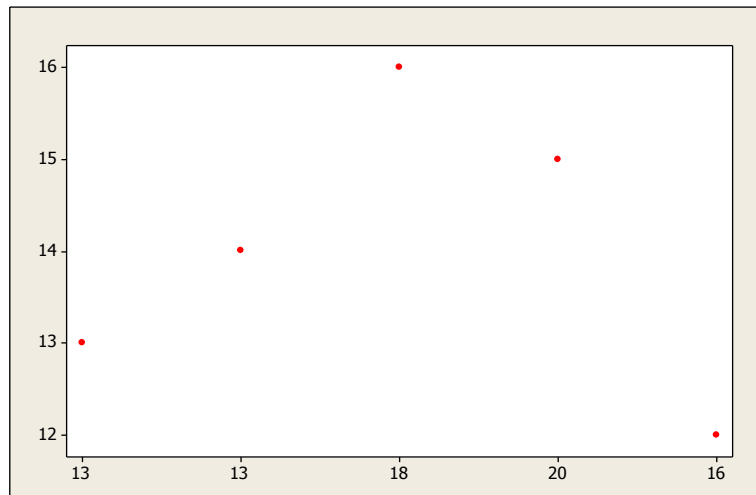
فاصله اقلیدسی :

فرض کنید نمرات 2 درس برای 5 دانشجو به صورت جدول زیر باشد:

دانشجو	زیست شناسی	جانورشناسی
1	13	13
2	13	14

16	18	3
15	20	4
12	16	5

وضعیت هر دو دانشجوی در یک فضای دو بعدی بصورت زیر می باشد:

در شکل بالا فاصله نقاط نسبت به هم با خط مشخص شده است با قضیه اقلیدس می توان فاصله دو نقطه را محاسبه نمود. در یک مثلث قائم الزویه مربع وتر مساوی مجموع مربع دو ضلع دیگر است. یعنی:

$$c^2 = a^2 + b^2$$

که در آن C وتر، a و b دو ضلع دیگر هستند. لذا:

$$c = \sqrt{a^2 + b^2} = [a^2 + b^2]^{\frac{1}{2}}$$

اگر فاصله بین دو فرد را با d_{rs} نشان دهیم فاصله اقلیدسی برای دو صفت به صورت زیر در می آید:

$$d_{rs} = \left[(x_{r1} - x_{s1})^2 + (x_{r2} - x_{s2})^2 \right]^{\frac{1}{2}}$$

فاصله اقلیدسی بین دو دانشجوی سوم و چهارم برابر است با:

$$d_{rs} = \left[(18-20)^2 + (16-15)^2 \right]^{\frac{1}{2}} = 2.236$$

با استفاده از نرم افزار spss ماتریس عدم تشابه برای دانشجویان را برای دو درس به صورت زیر می توان نوشت:

ماتریس عدم تشابه

Case افراد	Euclidean Distance فاصله اقلیدسی				
	1	2	3	4	5
1	.000	1.000	5.831	7.280	3.162
2	1.000	.000	5.385	7.071	3.606
3	5.831	5.385	.000	2.236	4.472
4	7.280	7.071	2.236	.000	5.000
5	3.162	3.606	4.472	5.000	.000

جدول بالا به صورت مربع و متقارن است و بنابراین به طور معمول در ماتریس عدم تشابه فقط داده های پایین و یا بالای قطر ارائه می شود. یعنی :

ماتریس عدم تشابه

Case افراد	Euclidean Distance فاصله اقلیدسی				
	1	2	3	4	5
1	-	1.000	5.831	7.280	3.162
2		-	5.385	7.071	3.606
3			-	2.236	4.472
4				-	5.000
5					-

در این ماتریس فاصله بین دانشجوی سوم و چهارم $d_{34}=2.236$ می باشد که قبلا محاسبه شد.

فاصله اقلیدسی استاندارد شده :

وقتی متغیرهای اندازه گیری دارای مقیاس متفاوت باشند لازم است داده ها را استاندارد نمود (مقیاس از بین برود). جهت بدست آوردن فاصله اقلیدسی استاندارد شده^۱ می توان از رابطه زیر استفاده کرد:

$$d_{rs} = \left[(z_{r1} - z_{s1})^2 + (z_{r2} - z_{s2})^2 \right]^{\frac{1}{2}}$$

انواع تحلیل خوشه ای :

روش های متعددی برای تحلیل خوشه ای ارائه می شود که عبارتند از :

- تحلیل خوشه ای سلسله مراتبی^۲
- تحلیل خوشه ای چند میانگین^۳
- تحلیل خوشه ای دو مرحله ای^۴

در تحلیل خوشه ای سلسله مراتبی (شجره ای) ابتدا فاصله تکوینی هر فرد از بقیه افراد محاسبه می شود سپس طبق روش تجمیعی^۵ و یا روش تقسیمی یا تجزیه ای^۶ گروه ها تشکیل می شود. در روش تجمیعی همه مواد را به طور منفرد در یک دسته قرار داده می شود و سپس دسته های نزدیک به هم را در یکدیگر ادغام کرده تا در نهایت همه گروهها تبدیل به یک دسته شوند. در روش تقسیمی همه مواد در یک گروه قرار می گیرد سپس این گروه به دو زیر گروه و ایندو به زیر گروه های دیگر تقسیم شده تا زمانی که هر ژنوتیپ در گروه خودش قرارگیرد.

تحلیل خوشه ای تجمیعی (ادغام) به روش های پیوند تکی ، پیوند کامل ، پیوند متوسط ، وارد و روش مرکز ثقل تقسیم می شود. روش پیوند تکی بر اساس حداقل فاصله بنا شده است . در پیوند کامل معیار خوشه بندی بر حداکثر فاصله بنا شده است . در پیوند متوسط در خوشه بندی بر میانگین فاصله بین گروهها بنا شده است . در روش وارد براساس مجموع مجذورات بین دو خوشه بدست آمده از کل متغیرها بنا شده است . در روش مرکز ثقل فاصله بین دو خوشه فاصله اقلیدسی بین میانگین های آنها است.

در تحلیل خوشه ای چند میانگینی سعی بر آن دارد تا گروههای همگنی از موارد را براساس خصوصیات انتخاب شده شناسایی کند. این شناسایی بر اساس الگوریتمی انجام می شود که تعداد قابل توجهی از موارد را شامل می شود. داده هایی که در تحلیل خوشه ای چند

^۱- Carl Pearson Distance

^۲- Hierarchical Cluster Analysis

^۳- K-means Cluster Analysis

^۴- Two-step Cluster Analysis

^۵- Agglomeration Cluster Analysis

^۶- Partitioning Cluster Analysis

میانگینی مورد استفاده قرار می گیرند باید از نوع پارامتری و یا کمی باشند. چنانچه داده ها ناپارامتری و یا کیفی هستند باید از تحلیل سلسله مراتبی استفاده کرد.

در تحلیل خوشه ای دو مرحله ای برای داده ها و حجم زیاد داده استفاده می شود. در این نوع انتخاب خودکار مناسب ترین تعداد خوشه ها و همچنین بهترین شاخص برای انتخاب از بین مدل های مختلف خوشه بندی وجود دارد.

در تحلیل خوشه ای فاصله موضوع بسیار مهمی است که در قالب ماتریس فاصله مطرح می شود. برای سنجش فاصله از شاخص های فاصله اقلیدسی، نزدیک ترین فاصله، دورترین فاصله، روش های جفتی وزن داده شده با استفاده از میانگین، متوسط پیوند درون گروهی، وارد، مرکز ثقل و میانه را می توان اشاره نمود.

پیش فرض های تحلیل خوشه ای :

در تحلیل خوشه ای پیش فرض هایی به شرح زیر باید مدنظر قرار گیرد:

- سطح مقیاس داده باید فاصله ای و نسبی و دووجهی اسمی و برای دو مرحله ای علاوه بر مقیاس فاصله ای و نسبی مقیاس ترتیبی لازم است.
- مشاهدات باید مستقل از همدیگر باشند.
- استاندارد لازم متغیرها
- تمامی پیش فرض های تحلیل های خطی چند گانه لازم است.
- تحلیل خوشه ای چند میانگینی برای اندازه های بزرگتر از 250 داده بکار می رود.
- در تحلیل خوشه ای چند میانگینی نسبت به داده های بیرونی و پرت حساس می باشد که باید حذف بیرونی انجام گیرد.
- در تحلیل خوشه ای چند میانگینی بسته به ترتیب مشاهدات معمولاً راه حل های متفاوتی وجود دارد.

کاربرد تحلیل خوشه ای سلسله مراتبی :

روش تحلیل خوشه ای سلسله مراتبی به عنوان پرکاربردترین تحلیل خوشه ای برای نمونه های کوچک معمولاً کمتر از 250 مناسب است. در این تحلیل برای خوشه بندی هم می توان از داده های خام و هم می توان از داده های استاندارد شده استفاده کرد. لذا در این تحلیل باید به مقیاس داده ها توجه نمود اگر مقیاس داده ها متفاوت باشد یا تفاوت زیادی باهم داشته باشند باید از داده های استاندارد شده استفاده کرد. **اولین مرحله** در این نوع تحلیل این است که محقق باید نحوه تعریف فاصله، نحوه ادغام یا تجزیه خوشه ها، و تعداد خوشه های مورد نیاز را مشخص کند. در این نوع تحلیل تعداد بهینه و مطلوب خوشه ها به هدف تحقیق بستگی دارد. در این تحلیل خوشه ها در همدیگر جای می گیرند. در روش **خوشه بندی پیش رو**^۱ که بعنوان خوشه بندی **تجمیعی** نیز خوانده می شود خوشه های کوچک با استفاده از یک مقدار تمایز یا برش بالای شاخص تشابه (بیش از 0/9) تشکیل می شوند و در نهایت به یک مقدار شاخص پایین تشابه در یک خوشه قرار گیرند. در روش

پس رو^۱ که بعنوان خوشه بندی تقسیمی یا تجزیه ای نیز خوانده می شود ماهیت روش قبلی را دارد با این تفاوت که در اینجا نقطه شروع با یک مقدار شاخص تشابه پایین انجام می شود و در نهایت به یک مقدار شاخص تشابه بالا می رسد. این دو روش لزوما نتایج یکسانی ندارند.

پیش فرض های کاربرد تحلیل خوشه ای سلسله مراتبی :

- متغیرهای مستقل باید در سطح سنجش اسمی دو وجهی و فاصله ای باشند.
- اختلاف زیادی نباید بین مقیاس متغیرها وجود داشته باشد (استاندارد سازی برای متغیرها با اختلاف مقیاس زیاد).
- شاخص فاصله یا تشابهی که بکار می رود باید با داده ها همخوانی داشته باشد.

مثال :

اگر به فرض 26 ایستگاه در دست باشد و هدف توجه بهینه به عناصر اقلیمی (شامل دما ، اختلاف حداکثر دما ، اختلاف حداقل دما و دامنه دما) به صورت جدول زیر باشد . ایستگاه را راستای هدف گروه بندی نمایید:

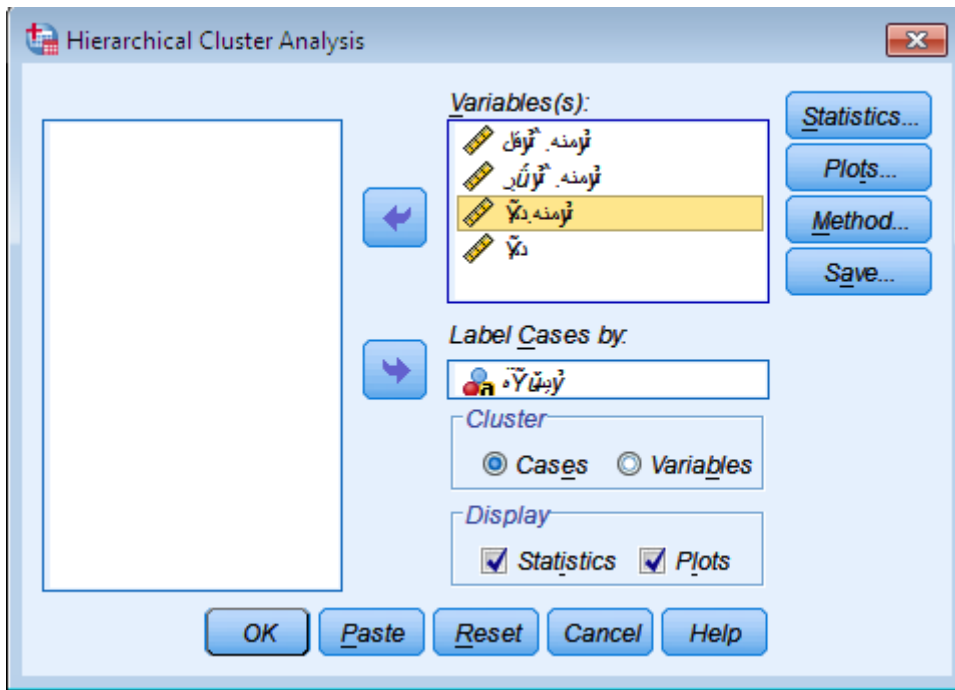
ردیف	ایستگاه	دما	دامنه حداکثر دما	دامنه حداقل دما	دامنه دما
1	رشت	20.9	0.759	0.646	0.276
2	یزد	16.1	0.778	0.642	0.244
3	اصفهان	15.4	0.789	0.614	0.386
4	تهران	11.3	0.842	0.61	0.441
5	شیراز	20.8	0.785	0.584	0.222
6	سمنان	15	0.751	0.572	0.245
7	ساری	22.1	0.724	0.566	0.245
8	شهرکرد	24.6	0.682	0.564	0.243
9	اراک	21.1	0.750	0.563	0.236
10	کرمان	22.9	0.739	0.562	0.271
11	قم	17.6	0.795	0.555	0.229
12	مشهد	23.1	0.698	0.552	0.338

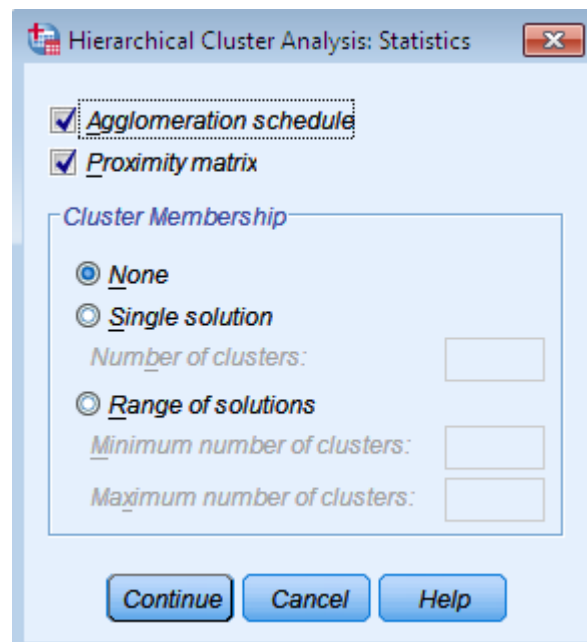
13	تبریز	25.2	0.719	0.542	0.229
14	کرمانشاه	24.8	0.747	0.535	0.246
15	ایلام	23.7	0.675	0.520	0.226
16	اهواز	23.5	0.746	0.515	0.225
17	اردبیل	29.8	0.705	0.510	0.205
18	بوشهر	21.7	0.706	0.51	0.223
19	خرم آباد	27.6	0.680	0.499	0.207
20	همدان	26.2	0.637	0.492	0.380
21	یاسوج	33.2	0.623	0.491	0.164
22	زنجان	28.5	0.649	0.490	0.251
23	بندرعباس	27.7	0.693	0.486	0.220
24	ارومیه	30.4	0.65	0.474	0.316
25	سنندج	31.7	0.619	0.448	0.225
26	زاهدان	39.5	0.545	0.393	0.220

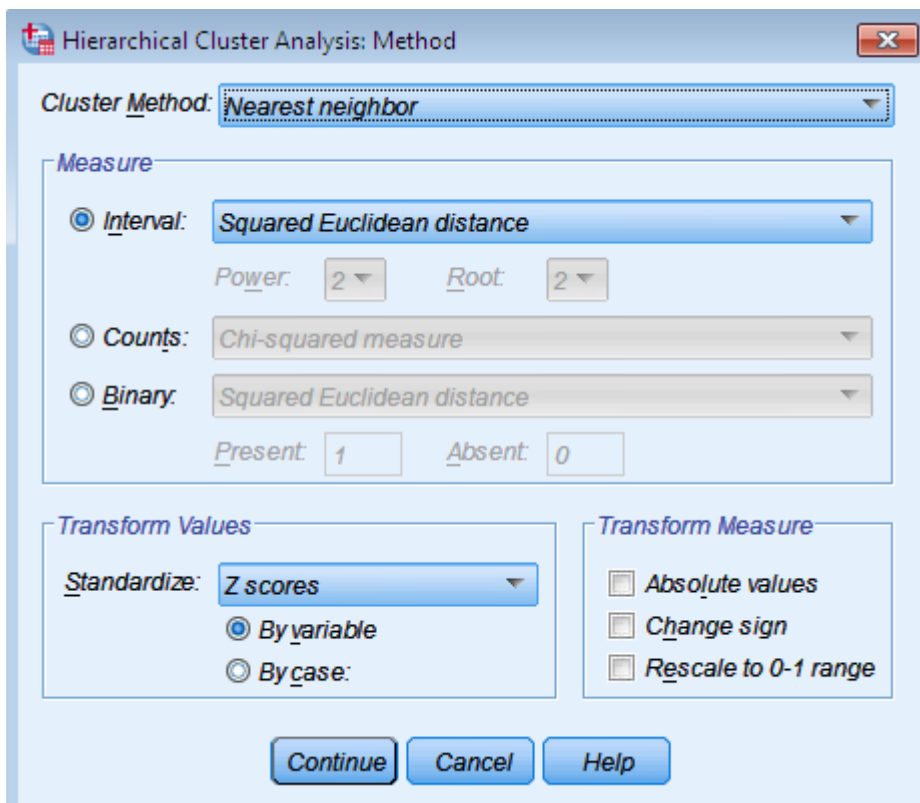
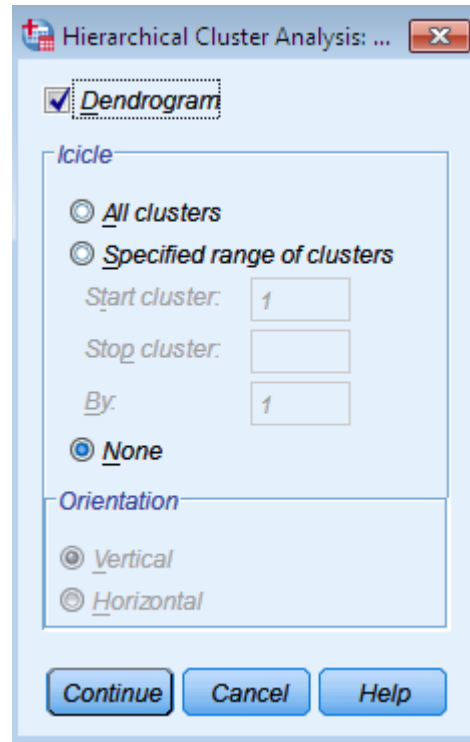
مراحل اجرا با نرم افزار *SPSS*:

- ابتدا داده ها را در محیط نرم افزار وارد کنید.
- سپس دستور *Analyze...> Classify ....> Hierarchical Cluster*.
- در پنجره *Variables* متغیرها وارد کنید. یعنی:

سپس تنظیمات لازم به صورت زیر انجام دهید:

در جدول زیر ماتریس تقریب ها (Proximities) بین متغیرها را نشان می دهد. مقادیر این جدول نشانگر میزان تشابه ها یا تفاوت های هر جفت متغیر می باشد. در این مثال از روش مجذور فاصله اقلیدسی استفاده شد که یک شاخص برای سنجش میزان فاصله بین جفت ها می باشد. در این روش هر چه مقدار فاصله بیشتر باشد نشانگر آن است که اختلاف بین متغیرها بیشتر است. همانطوری که ملاحظه می شود بین ایستگاه رشت و زاهدان بیش ترین فاصله (33/98) و کمترین فاصله با ایستگاه یزد (با مقدار 0/93) وجود دارد. بنابراین فاصله هر ایستگاه با خودش صفر است.

Proximity Matrix

Case	Squared Euclidean Distance													
	1:	1	2:	2	3:	3	4:	4	5:	5	6:	6	7:	7
1:	1	.000	.933	4.275	11.056	1.990	2.735	2.409						
2:	2	.933	.000	5.259	11.430	1.674	1.617	3.265						
3:	3	4.275	5.259	.000	1.826	7.673	5.766	7.707						
4:	4	11.056	11.430	1.826	.000	15.130	12.168	16.244						
5:	5	1.990	1.674	7.673	15.130	.000	1.301	1.116						
6:	6	2.735	1.617	5.766	12.168	1.301	.000	1.473						
7:	7	2.409	3.265	7.707	16.244	1.116	1.473	.000						
8:	8	3.922	5.722	10.573	20.702	3.014	3.475	.565						
9:	9	2.412	2.646	7.506	15.443	.458	1.001	.202						
10:	10	2.245	3.571	6.074	13.701	1.330	1.834	.240						
11:	11	3.522	2.373	7.243	13.527	.542	.762	1.768						
12:	12	4.485	7.254	5.097	11.908	5.489	4.585	2.378						
13:	13	4.521	5.877	11.191	20.883	2.014	3.233	.483						
14:	14	4.217	5.484	9.335	17.787	1.579	2.871	.587						

15:	7.029	8.297	13.632	24.101	4.165	4.136	1.316
15							
16:	5.829	6.405	11.366	20.094	1.916	2.904	1.013
16							
17:	9.309	11.467	18.185	29.765	5.200	7.626	2.912
17							
18:	6.712	7.146	12.302	21.660	3.030	2.850	1.107
18							
19:	10.017	11.855	18.300	29.940	5.851	7.134	2.878
19							
20:	13.665	18.254	12.588	20.244	14.375	12.554	8.256
20							
21:	18.174	21.188	31.014	46.364	13.275	15.779	8.748
21							
22:	11.450	14.455	17.848	29.208	8.509	9.016	4.018
22							
23:	10.377	12.302	17.561	28.524	5.938	7.213	3.035
23							
24:	13.998	18.456	17.083	27.012	12.218	12.455	6.720
24							
25:	19.472	23.016	27.822	41.192	14.698	15.698	9.017
25							
26:	38.660	44.565	49.482	66.293	32.694	34.549	23.917
26							

ادامه جدول:

Proximity Matrix

Case	Squared Euclidean Distance													
	8:	8	9:	9	10:	10	11:	11	12:	12	13:	13	14:	14

1:	1	3.922	2.412	2.245	3.522	4.485	4.521	4.217
2:	2	5.722	2.646	3.571	2.373	7.254	5.877	5.484
3:	3	10.573	7.506	6.074	7.243	5.097	11.191	9.335
4:	4	20.702	15.443	13.701	13.527	11.908	20.883	17.787
5:	5	3.014	.458	1.330	.542	5.489	2.014	1.579
6:	6	3.475	1.001	1.834	.762	4.585	3.233	2.871
7:	7	.565	.202	.240	1.768	2.378	.483	.587
8:	8	.000	1.381	1.010	4.243	2.392	.510	1.210
9:	9	1.381	.000	.414	.807	3.330	.791	.606
10:	10	1.010	.414	.000	1.888	1.524	.780	.473
11:	11	4.243	.807	1.888	.000	5.866	2.851	2.046
12:	12	2.392	3.330	1.524	5.866	.000	3.184	2.801
13:	13	.510	.791	.780	2.851	3.184	.000	.269
14:	14	1.210	.606	.473	2.046	2.801	.269	.000
15:	15	.665	2.016	1.963	4.596	3.532	.642	1.377
16:	16	1.741	.849	1.184	1.910	4.087	.456	.269
17:	17	2.018	3.460	3.350	6.403	6.056	1.028	1.642
18:	18	1.292	1.306	1.639	2.833	3.850	.659	.942
19:	19	1.778	3.599	3.526	6.615	5.657	1.150	1.977

20:	6.676	10.173	7.013	14.387	2.575	7.927	7.789
20							
21:	5.785	10.227	10.090	15.234	12.479	5.546	7.545
21							
22:	2.242	5.333	4.254	9.258	4.285	2.300	3.134
22							
23:	2.169	3.642	3.393	6.394	5.259	1.244	1.744
23							
24:	4.765	8.383	5.997	12.781	3.778	4.994	5.242
24							
25:	6.181	10.663	9.564	15.495	9.620	5.930	7.261
25							
26:	18.592	26.724	24.585	34.205	23.025	18.613	20.868
26							

ادامه جدول :

Proximity Matrix

		Squared Euclidean Distance					
Case		15: 15	16: 16	17: 17	18: 18	19: 19	20: 20
1:	1	7.029	5.829	9.309	6.712	10.017	13.665
2:	2	8.297	6.405	11.467	7.146	11.855	18.254
3:	3	13.632	11.366	18.185	12.302	18.300	12.588
4:	4	24.101	20.094	29.765	21.660	29.940	20.244
5:	5	4.165	1.916	5.200	3.030	5.851	14.375
6:	6	4.136	2.904	7.626	2.850	7.134	12.554
7:	7	1.316	1.013	2.912	1.107	2.878	8.256
8:	8	.665	1.741	2.018	1.292	1.778	6.676

9:	9	2.016	.849	3.460	1.306	3.599	10.173
10:	10	1.963	1.184	3.350	1.639	3.526	7.013
11:	11	4.596	1.910	6.403	2.833	6.615	14.387
12:	12	3.532	4.087	6.056	3.850	5.657	2.575
13:	13	.642	.456	1.028	.659	1.150	7.927
14:	14	1.377	.269	1.642	.942	1.977	7.789
15:	15	.000	1.157	1.300	.353	.614	6.588
16:	16	1.157	.000	1.510	.456	1.580	8.996
17:	17	1.300	1.510	.000	1.768	.303	9.062
18:	18	.353	.456	1.768	.000	1.148	7.802
19:	19	.614	1.580	.303	1.148	.000	7.895
20:	20	6.588	8.996	9.062	7.802	7.895	.000
21:	21	4.133	6.956	2.351	5.938	2.023	12.855
22:	22	1.162	3.136	1.398	2.240	.743	4.290
23:	23	.829	1.344	.369	1.133	.130	7.120
24:	24	3.915	5.862	4.124	5.178	3.529	1.600

25: 25	3.863	6.706	2.992	5.412	2.114	7.360
26: 26	14.955	20.111	12.277	18.025	11.094	15.656

ادامه جدول :

Proximity Matrix

Case		Squared Euclidean Distance					
		21: 21	22: 22	23: 23	24: 24	25: 25	26: 26
1:	1	18.174	11.450	10.377	13.998	19.472	38.660
2:	2	21.188	14.455	12.302	18.456	23.016	44.565
3:	3	31.014	17.848	17.561	17.083	27.822	49.482
4:	4	46.364	29.208	28.524	27.012	41.192	66.293
5:	5	13.275	8.509	5.938	12.218	14.698	32.694
6:	6	15.779	9.016	7.213	12.455	15.698	34.549
7:	7	8.748	4.018	3.035	6.720	9.017	23.917
8:	8	5.785	2.242	2.169	4.765	6.181	18.592
9:	9	10.227	5.333	3.642	8.383	10.663	26.724
10:	10	10.090	4.254	3.393	5.997	9.564	24.585
11:	11	15.234	9.258	6.394	12.781	15.495	34.205
12:	12	12.479	4.285	5.259	3.778	9.620	23.025

13:	5.546	2.300	1.244	4.994	5.930	18.613
13						
14:	7.545	3.134	1.744	5.242	7.261	20.868
14						
15:	4.133	1.162	.829	3.915	3.863	14.955
15						
16:	6.956	3.136	1.344	5.862	6.706	20.111
16						
17:	2.351	1.398	.369	4.124	2.992	12.277
17						
18:	5.938	2.240	1.133	5.178	5.412	18.025
18						
19:	2.023	.743	.130	3.529	2.114	11.094
19						
20:	12.855	4.290	7.120	1.600	7.360	15.656
20						
21:	.000	2.596	2.678	6.171	1.518	5.967
21						
22:	2.596	.000	.700	1.213	1.147	8.542
22						
23:	2.678	.700	.000	2.932	2.084	11.080
23						
24:	6.171	1.213	2.932	.000	2.508	8.825
24						
25:	1.518	1.147	2.084	2.508	.000	3.696
25						
26:	5.967	8.542	11.080	8.825	3.696	.000
26						

جدول زیر به عنوان برنامه تجمیع یا مجموعه سازی (*Agglomeration Schedule*) معروف است. در این جدول نشان می دهد چگونه ایستگاه ها در همدیگر ادغام (*Cluster Combined*) و مرحله تشکیل خوشه برای اولین بار (*Stage Cluster First Appears*) انجام می گیرد و همچنین ستون ضرایب (*Coefficients*) نشان داده می شود. در هر مرحله یک ایستگاه یا خوشه با یک ایستگاه و یا خوشه دیگر

ادغام می شود. ایستگاههایی که تنها وجود دارند در جدول با نمره صفر مشخص شده اند و به عنوان مثال در مرحله اول که ایستگاه های 19 و 23 در هم ادغام شده اند دوباره در مرحله 6 و ایستگاه های 19 با 17 ترکیب شده و خوشه جدیدی را در مرحله 13 تشکیل داده اند. ستون ضرایب میزان فاصله بین دو ایستگاه یا خوشه را که در همدیگر ادغام شده اند را نشان می دهد. میزان ضرایبی که در اینجا مشاهده می شود، بستگی به شاخص تقریب و روش پیوندی (Linkage) دارد که در این تحلیل استفاده شد. توجه داشته باشید زمانی تحلیل خوشه ای خوب است که بتوان تغییرات ناگهانی و قابل توجهی را در ضرایب مشاهده نماییم. لذا قبل از مرحله 17 بهترین مرحله برای توقف خوشه بندی وجود دارد. لذا تعداد 9 خوشه از مرحله 16 تا 26 باقی می ماند که می توانیم از آنها برای خوشه بندی ایستگاه ها استفاده نمود.

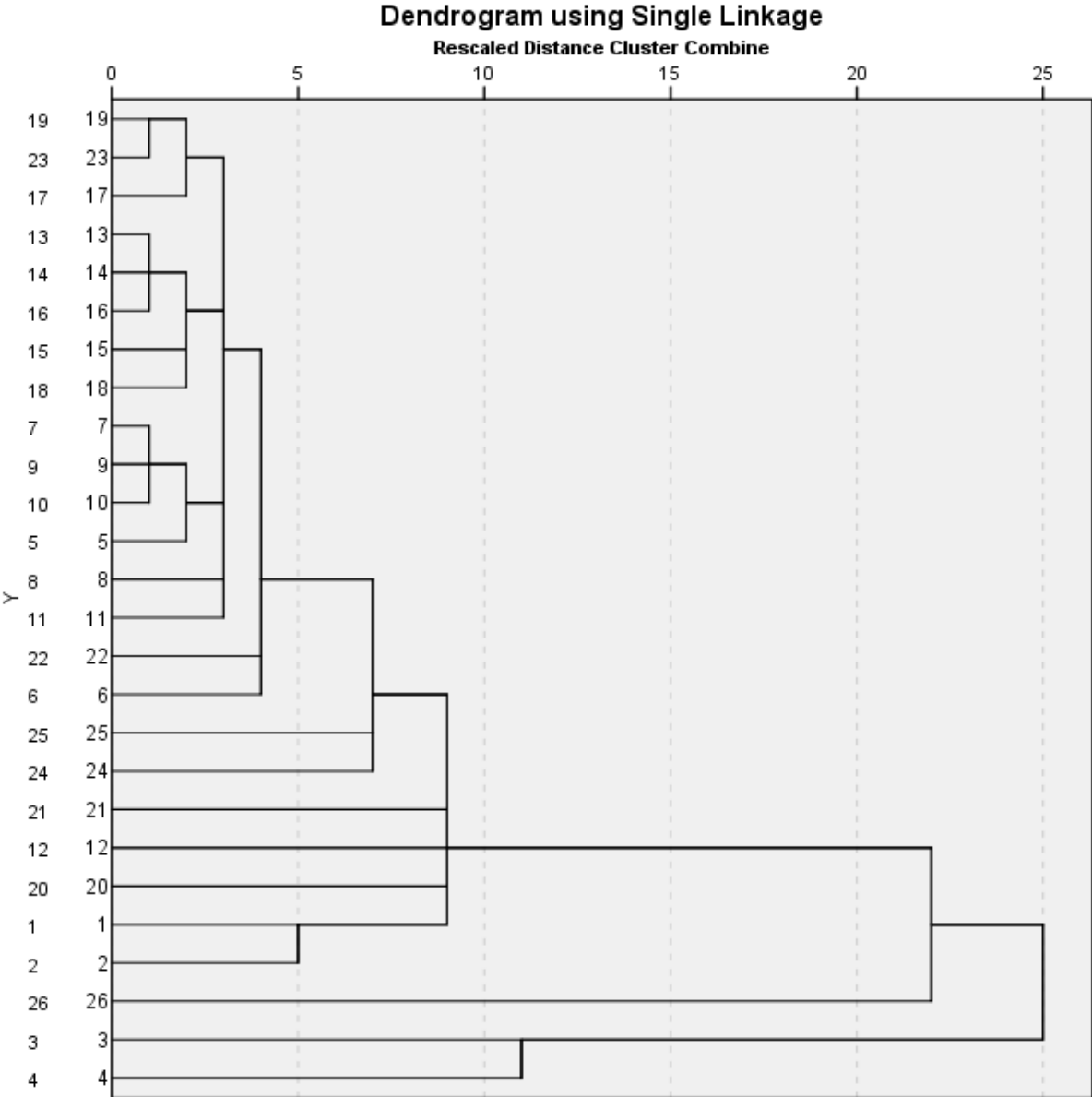
Agglomeration Schedule

Stage	Cluster Combined		Coefficient s	Stage Cluster First Appears		Next Stage
	Cluster 1	Cluster 2		Cluster 1	Cluster 2	
1	19	23	.130	0	0	6
2	7	9	.202	0	0	3
3	7	10	.240	2	0	9
4	13	14	.269	0	0	5
5	13	16	.269	4	0	8
6	17	19	.303	0	1	13
7	15	18	.353	0	0	8
8	13	15	.456	5	7	10
9	5	7	.458	0	3	10
10	5	13	.473	9	8	11
11	5	8	.510	10	0	12
12	5	11	.542	11	0	13
13	5	17	.614	12	6	14
14	5	22	.700	13	0	15
15	5	6	.762	14	0	17
16	1	2	.933	0	0	22

17	5	25	1.147	15	0	18
18	5	24	1.213	17	0	19
19	5	21	1.518	18	0	20
20	5	12	1.524	19	0	21
21	5	20	1.600	20	0	22
22	1	5	1.617	16	21	24
23	3	4	1.826	0	0	25
24	1	26	3.696	22	0	25
25	1	3	4.275	24	23	0

نمودار درختی¹ (دندروگرام) شباهت های نسبی بین متغیرها را نشان می دهد. این نمودار مقدار متغیرهای هر گروه بیش ترین شباهت را باهم دارند و کم ترین شباهت را با گروه های دیگر نشان می دهد. نمودار درختی نموداری از مشاهدات ترکیبی و مقادیر ضرایب خوشه بندی در هر خوشه است. همانطوری که در نمودار مشاهده می شود فواصل بین خوشه ها بین صفر تا 25 مقیاس بندی شده است. در این نمودار متغیرها در محور عمودی سمت چپ و فاصله بین خوشه ها در محور افقی را پس از ادغام نشان می دهد. روش تفسیر نمودار درختی به این صورت است که باید از فاصله بین ادغام خوشه ها در همدیگر برای بیان تعداد خوشه ها استفاده کرد. لذا در نمودار درختی مثال در نهایت دو خوشه بزرگ از مجموع خوشه های کوچک دارا می باشد. در فاصله 22 تا 25، دو خوشه تشکیل شده است و در فاصله 12 تا 22، سه خوشه ، در فاصله 10 تا 12، چهارخوشه، در فاصله 7 تا 10، پنج خوشه، در فاصله 5 تا 7، هفت خوشه، در فاصله 3 تا 4، هفده خوشه، در فاصله 1 تا 2، بیست و یک خوشه و در فاصله 0 تا 1، بیست و پنج خوشه تشکیل شده است:

¹Dendrogram

تحلیل خوشه ای چند میانگینی :

تحلیل خوشه ای چند میانگینی برای داده های بسیار بزرگ به کار می رود . در این روش فرض را بر این می گذارد که داده ها به یک تعداد خوشه مشخص و شناخته شده طبقه بندی می شوند . لذا با چنین فرضی (مشخص بودن خوشه ها) متغیرها را به چندین خوشه طبقه بندی می کند. برای طبقه بندی می توان دو روش اعمال کرد:

1- به روز کردن مراکز خوشه (Cluster Center).

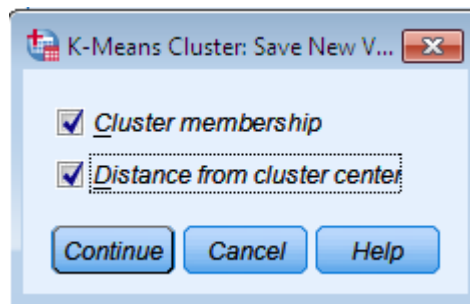
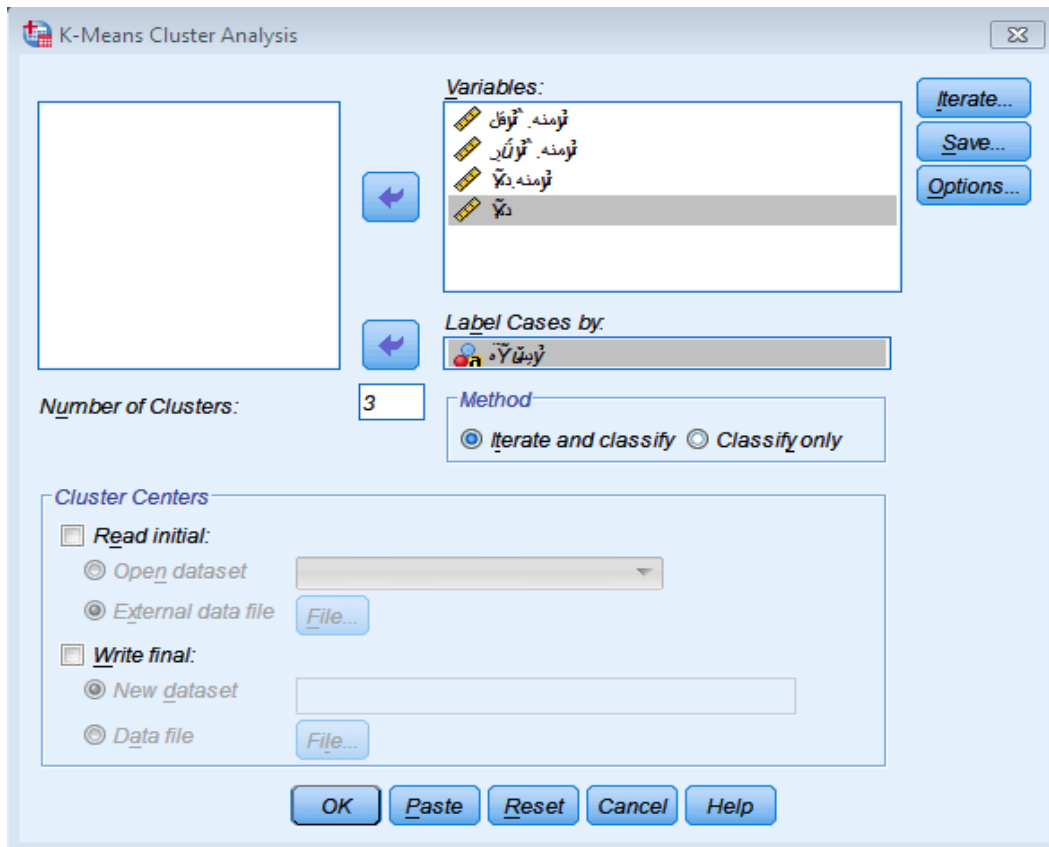
2- از طریق طبقه بندی مطلق

روش تحلیل خوشه ای چند میانگینی برای تعیین فاصله بین دو متغیر از روش فاصله اقلیدسی استفاده می کند. در این روش مراکز اولیه داده در گذر اول بر روی داده ها انتخاب می شوند. سپس هر کدام از مشاهدات تکراری گروه ها بر اساس روش نزدیک ترین فاصله اقلیدسی به میانگین خوشه ، به آن اضافه می شوند . در این حین محقق باید تعداد مطلوب خوشه خود را مشخص کند. این فرآیند همینطور ادامه می یابد تا جایی که میانگین خوشه ها بیش از یک مقدار مشخص تغییر نکند . با توجه به مثال قبلی مراحل زیر را می توان در نظر گرفت:

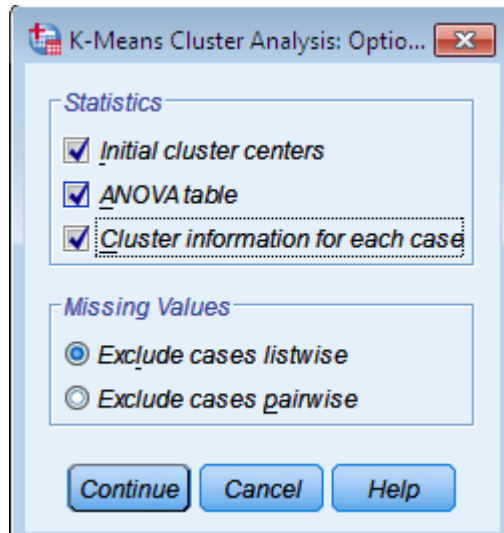
- ابتدا دستور `Analyze> Classify> K-Means Cluster`

فعال کنید.

- سپس مراحل زیر را انجام دهید:

Cluster Number, Case	Distance, Case, from, ClassifY, Clucter, Center
2	2.82899
3	1.02307
3	.32950
3	3.78267
2	2.92793
3	.11315
2	1.62687
2	.87431
2	2.62702
2	.82743
3	2.52165
2	.63281
2	1.47352
2	1.07383
2	.05995
2	.23191
1	2.38496
2	2.02716
2	3.87401
2	2.47839

جدول زیر با عنوان مراکز خوشه ها اولیه هر شاخص را در هر خوشه نشان می دهد. همانطوری که مشخص است مقدار میانگین شاخص ها در خوشه اول بیشتر از خوشه دوم و سوم می باشد.

Initial Cluster Centers

	Cluster		
	1	2	3
دامنه.حداقل ل	.393	.510	.610
دامنه.حداکثر	.545	.706	.842
دامنه.دما	.220	.223	.441
دما	39.500	21.700	11.300

جدول زیر پیشرفت فرآیند خوشه بندی در هر مرحله را نشان می دهد . در تکرار های اولیه مراکز خوشه به میزان نسبتا کمی تغییر می کنند.

Iteration History^a

Iteration n	Change in Cluster Centers		
	1	2	3
1	4.701	2.627	3.152
2	1.881	.301	.630
3	.737	.298	.000
4	.000	.000	.000

a. Convergence achieved due to no or small change in cluster centers. The maximum absolute coordinate change for any center is .000. The current iteration is 4. The minimum distance between initial centers is 10.404.

در جدول زیر هر ایستگاه در کدام خوشه قرار دارد. بعنوان مثال ایستگاه رشت در خوشه دوم و ایستگاه یزد در خوشه سوم قرار دارد. ستون چهارم هم فاصله هر ایستگاه را تا مرکز خوشه نشان می‌دهد. در این جدول مقدار فاصله هر ایستگاه با خودش کم و با خوشه‌های دیگر زیاد است. از طرفی هر چه مقدار فاصله ایستگاه‌ها از مرکز خوشه بیشتر باشد نشان می‌دهد که آن خوشه نماینده خوبی برای خوشه خودش نمی‌باشد. برای مثال ایستگاه زاهدان از مرکز خوشه اول برابر با $7/318$ فاصله دارد.

Cluster Membership

Case Number	ایستگاه	Cluster	Distance
1	1	2	2.829
2	2	3	1.023
3	3	3	.329
4	4	3	3.783
5	5	2	2.928
6	6	3	.113
7	7	2	1.627
8	8	2	.874
9	9	2	2.627
10	10	2	.827
11	11	3	2.522
12	12	2	.633
13	13	2	1.474
14	14	2	1.074
15	15	2	.060
16	16	2	.232
17	17	1	2.385
18	18	2	2.027
19	19	2	3.874
20	20	2	2.478

21	21	1	1.019
22	22	1	3.683
23	23	2	3.974
24	24	1	1.786
25	25	1	.484
26	26	1	7.318

جدول زیر نشان می دهد که مقادیر میانگین متغیرها در خوشه اول بیشتر از خوشه دوم و سوم است به عبارتی در خوشه اول وضعیت بهینه بودن ایستگاه بهتر از خوشه های دیگر است.

Final Cluster Centers

	Cluster		
	1	2	3
دامنه.حداقل	.468	.542	.599
ل			
دامنه.حداکثر	.632	.716	.791
ث			
دامنه.دما	.230	.252	.309
دما	32.183	23.727	15.080

جدول زیر فواصل اقلیدسی بین مراکز خوشه نهایی را نشان می دهد هر چه میزان فاصله بین این مراکز بیشتر باشد نشانگر این است عدم تشابه بین آنها بیشتر است و برعکس فاصله کم نشان دهنده تشابه بیشتر بین مراکز خوشه ها با همدیگر است. برای مثال فاصله بین خوشه اول و دوم 8/457 است.

Distances between Final Cluster Centers

Cluster	1	2	3
1		8.457	17.105
2	8.457		8.647
3	17.105	8.647	

جدول زیر تحلیل واریانس متغیرها را نشان می دهد. این جدول میزان نقش بیشتر هر کدام از متغیرها را نشان می دهد. هر مقدار F برای هر متغیر بیشتر باشد آن متغیر نقش بیشتری را در جداسازی خوشه ها از همدیگر دارد. برای مثال شاخص دما (53/743) در سطح خطای کوچکتر از 0/001 بیشترین نقش را در جداسازی خوشه ها دارد و برعکس دامنه دما (2/513) در سطح خطای 0/103 کمترین نقش را در جداسازی خوشه ها از همدیگر دارد.

ANOVA

	Cluster		Error		F	Sig.
	Mean Square	df	Mean Square	df		
دامنه.حداقل	.024	2	.002	23	14.577	.000
دامنه.حداکثر	.035	2	.002	23	20.268	.000
دامنه.دما	.009	2	.004	23	2.513	.103
دما	400.374	2	7.450	23	53.743	.000

The F tests should be used only for descriptive purposes because the clusters have been chosen to maximize the differences among cases in different clusters. The observed significance levels are not corrected for this and thus cannot be interpreted as tests of the hypothesis that the cluster means are equal.

جدول زیر نشان می دهد چند ایستگاه در هر خوشه قرار گرفته است. همانطوری که مشخص است از مجموع 26 ایستگاه 6 ایستگاه در خوشه اول ، 15 ایستگاه در خوشه دو و 5 ایستگاه در خوشه سوم قرار گرفته اند.

Number of Cases in each Cluster

Cluster	1	6.000
	2	15.000
	3	5.000
	Valid	26.000
	Missing	.000

تحلیل خوشه ای دو مرحله ای :

تحلیل خوشه ای دو مرحله ای با استفاده از الگوریتم تحلیل خوشه ای مقیاس پذیر^۱ با مجموعه ای از داده های بسیار بزرگ سرو کار دارد. در تحلیل خوشه ای دو مرحله ای هم برای متغیرهای پیوسته (فاصله ای و نسبی) و هم برای متغیرهای طبقه بندی شده (اسمی و ترتیبی) به کار می رود. در این روش در گام اول که به مرحله پیش خوشه ای^۲ معروف است مشاهدات را به چندین خرده خوشه^۳ بسیار کوچک تبدیل می شود. سپس این خرده خوشه ها را به تعداد خوشه مطلوب طبقه بندی می نمایند. یکی از مزیت های این روش این است که تعداد خوشه های مطلوب برای محقق ناشناخته است. این روش به طور خودکار تعداد مناسب خوشه ها را برای ما مشخص می کند. با توجه به مثال قبلی مراحل زیر انجام می گیرد:

Analyze> Classify>TwoStep Cluster ابتدا دستور

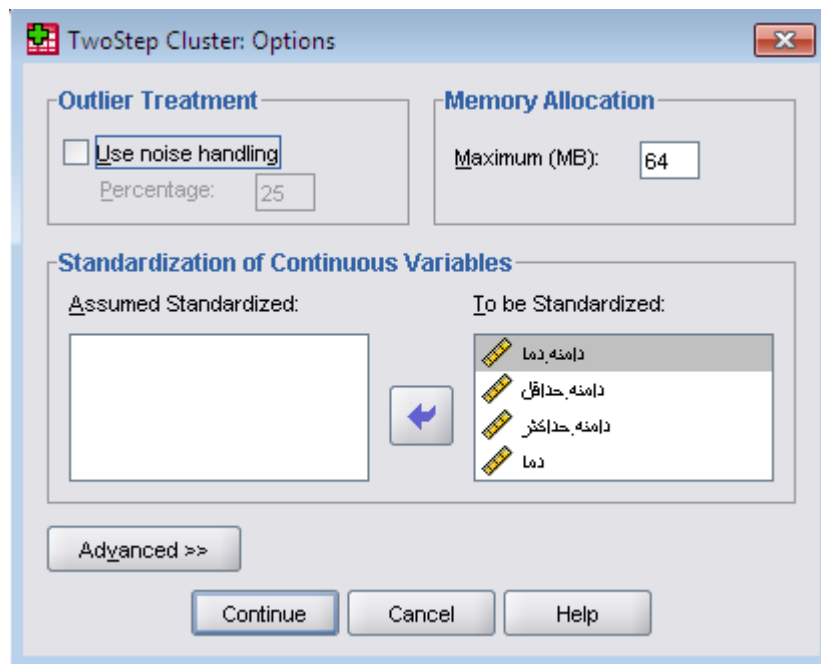
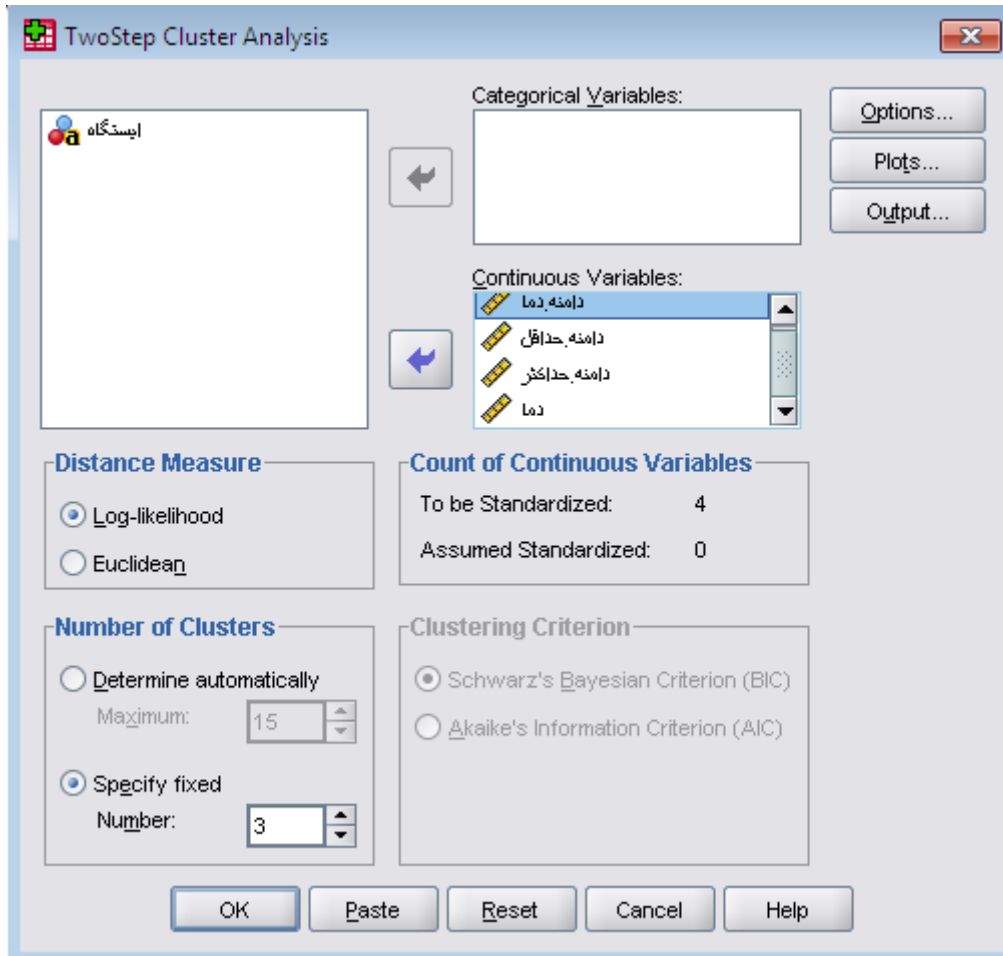
- فعال کنید.

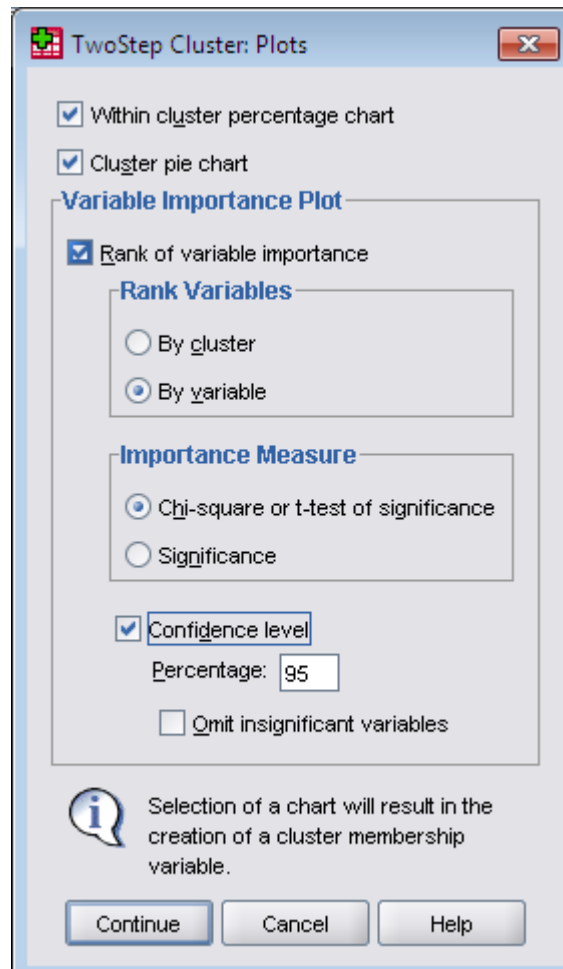
مراحل زیر را به ترتیب انجام دهید:

-¹ Scalable

-² Pre-Cluster

-³ Sub-Cluster

تحلیل خارج نمانده است. از طرفی حدود 7/7 درصد از ایستگاه ها در خوشه اول، 57/7 درصد در خوشه دوم و 34/6 درصد در خوشه سوم قرار گرفته اند.

TwoStep Cluster

Cluster Distribution

	N	% of Combined	% of Total
Cluster 1	2	7.7%	7.7%
2	15	57.7%	57.7%
3	9	34.6%	34.6%
Combined	26	100.0%	100.0%
Total	26		100.0%

جدول زیر جدول مرکز ثقل تحلیل را نشان می دهد. جدول زیر میزان میانگین و انحراف معیار خوشه ها را نشان می دهد. برای مثال هر کدام شاخص ها میزان اهمیت آنها را نشان می دهد. میزان نقش خود دما با خوشه های مختلف را نشان می دهد. میزان بالای میانگین هر شاخص اهمیت زیادی در تحلیل را نشان می دهد. برای مثال میانگین شاخص ها در خوشه سوم اهمیت بیشتر آن خوشه را نسبت به خوشه های دیگر بوده است. برای مثال میانگین شاخص دما در خوشه سوم (30/5) را نشان می دهد.

Centroids

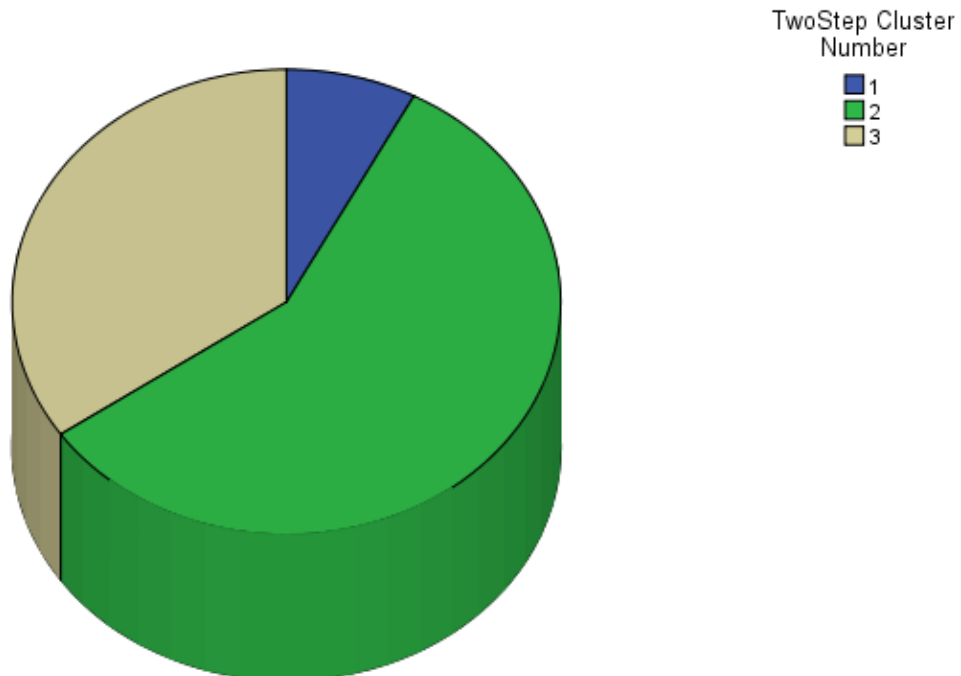
	دامنه دما		دامنه حداقل
	Mean	Std. Deviation	Mean
Cluster 1	.41350	.038891	.61200
2	.24653	.030028	.56187
3	.24311	.065693	.47589
Combined	.25819	.063557	.53596

Centroids

		دامنه.حداقل	دامنه.حداکثر		دما	
		Std. Deviation	Mean	Std. Deviation	Mean	Std. Deviation
Cluster	1	.002828	.81550	.037477	13.35000	2.899138
	2	.039655	.73693	.036082	21.54000	3.111683
	3	.035600	.64456	.047948	30.51111	4.015110
	Combined	.058744	.71100	.066238	24.01538	6.235684

نمودار زیر تعداد و سهم هر خوشه را نشان می دهد. در نمودار زیر سهم خوشه سوم در تحلیل مذکور را نشان می دهد.

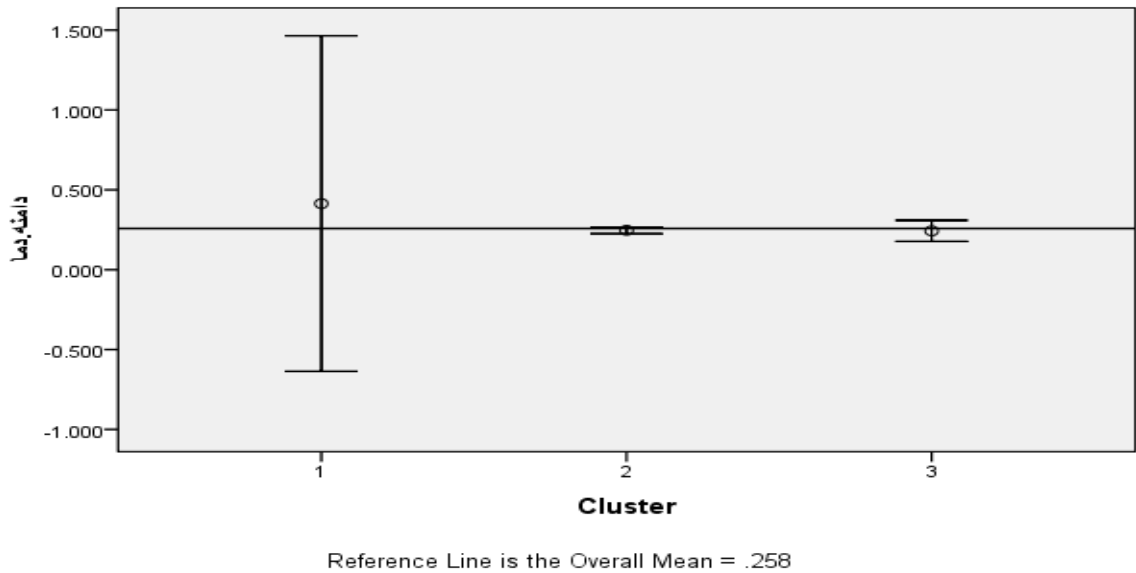
Cluster Size

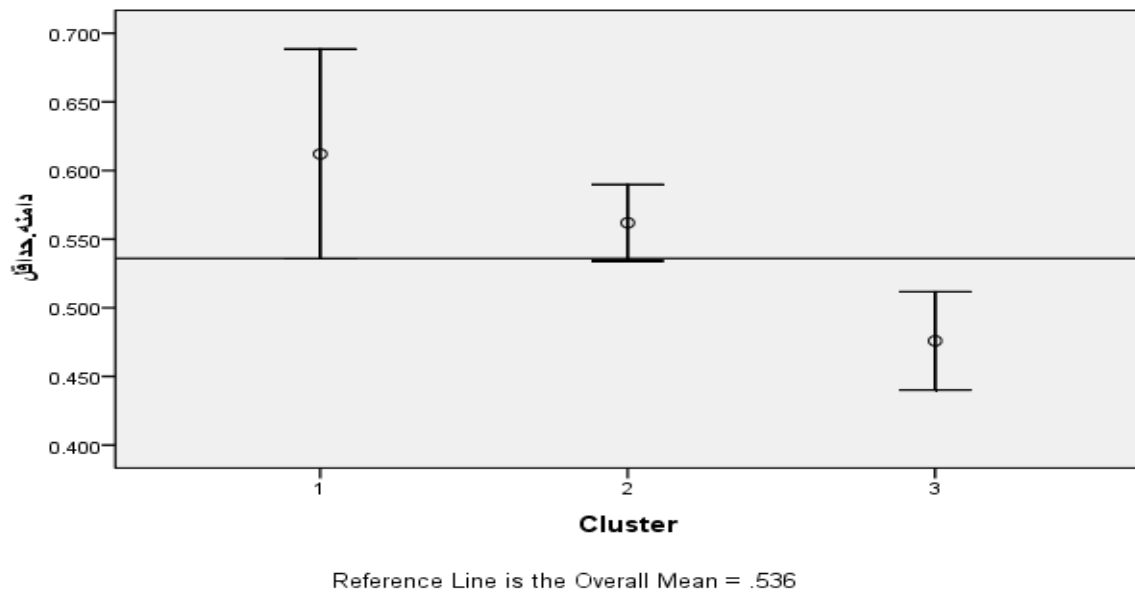
نمودارهای زیر میانگین مرکز ثقل دامنه دما برابر با 0/258 است در حالی که مقدار آن برای خوشه اول 0/4135 برای خوشه دوم 0/2465 و برای خوشه سوم 0/2431 می باشد. مرکز ثقل حداقل برابر با 0/536 است و مرکز ثقل دما برابر با 24/015 است .

Within Cluster Variation

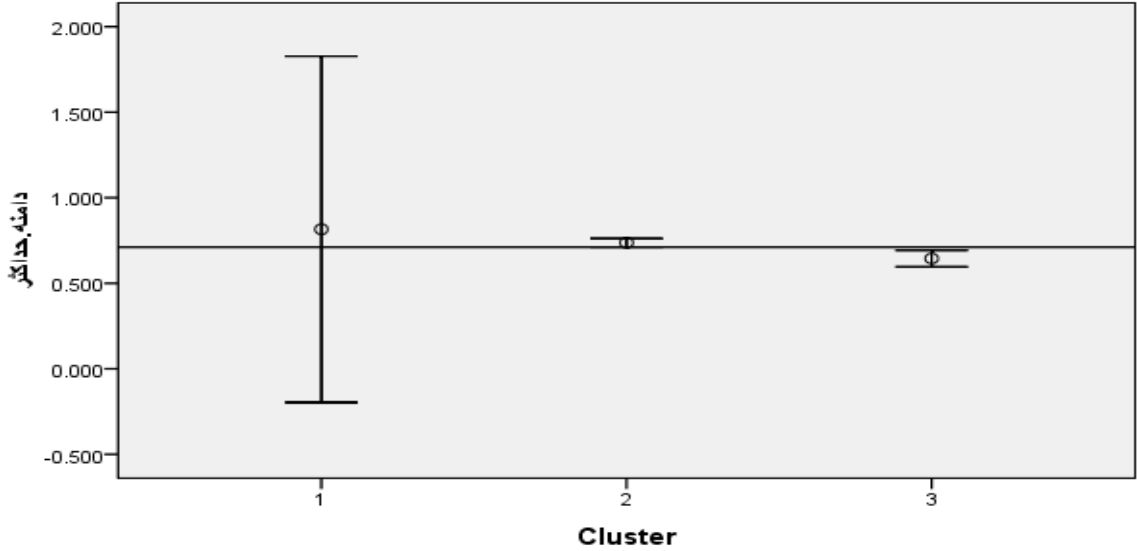
Simultaneous 95% Confidence Intervals for Means

Simultaneous 95% Confidence Intervals for Means

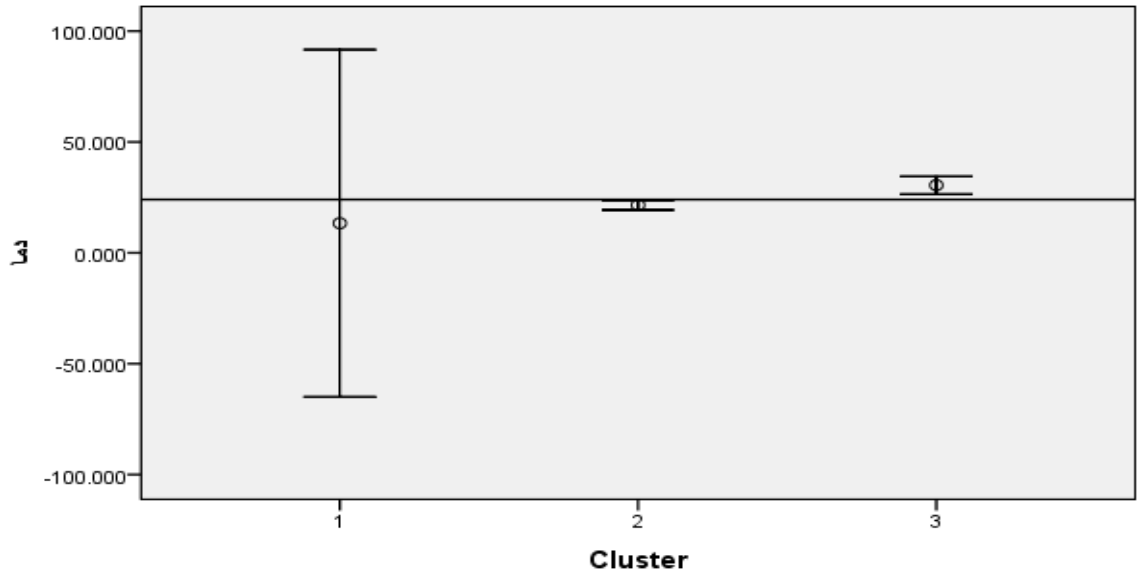

Simultaneous 95% Confidence Intervals for Means

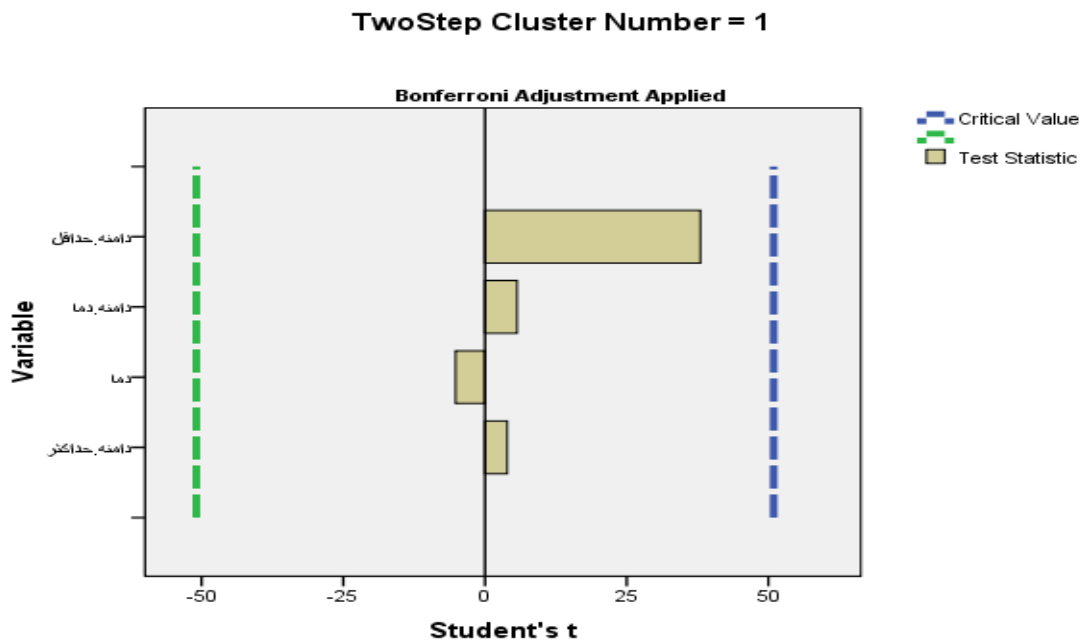
Reference Line is the Overall Mean = .711

Simultaneous 95% Confidence Intervals for Means

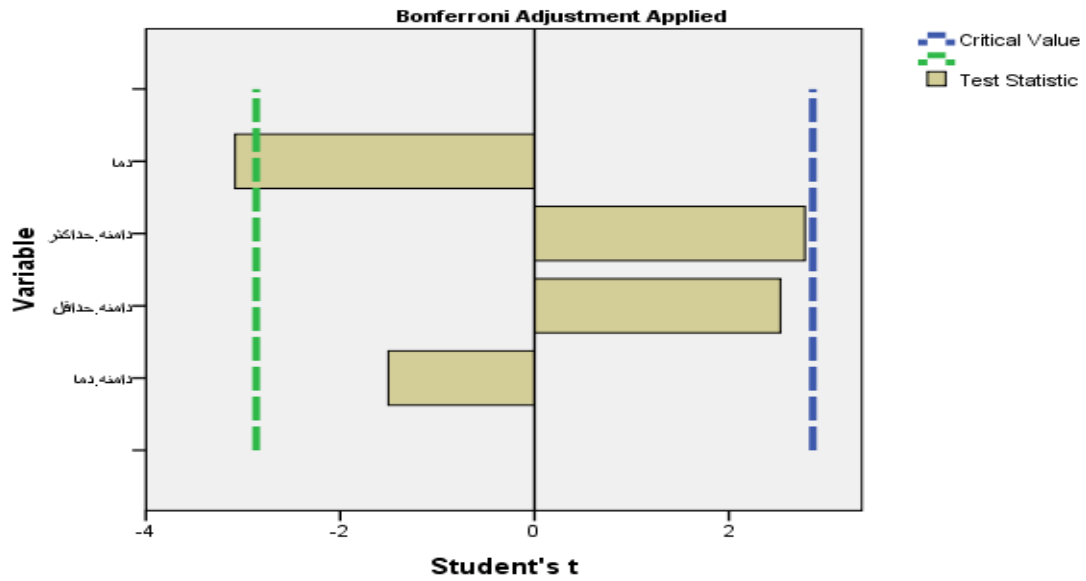

Reference Line is the Overall Mean = 24.015

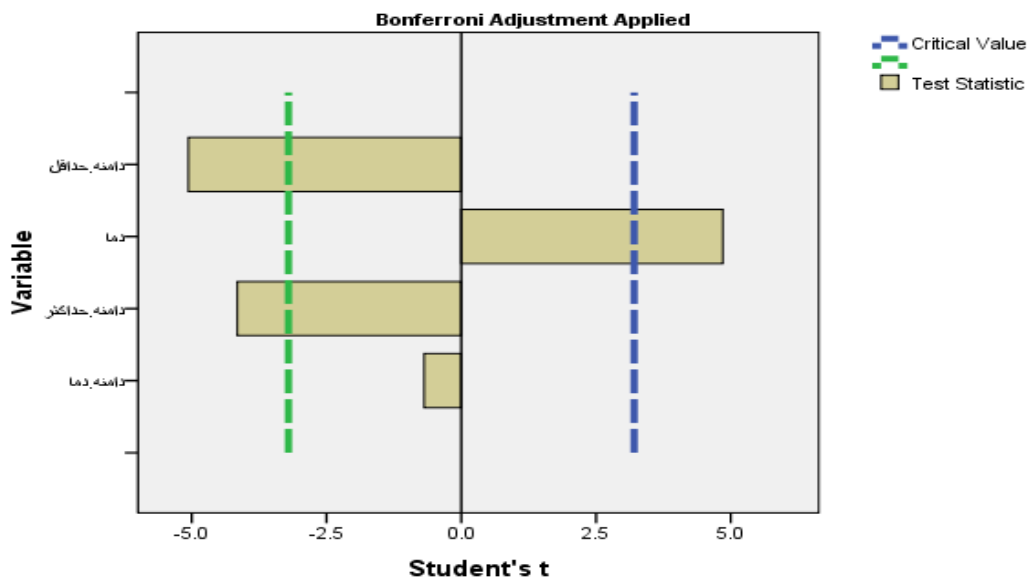
نمودارهای زیر به نمودارهای اهمیت بر حسب متغیر معروف اند. در هر نمودار متغیرها به صورت نزولی بر اساس ترتیب اهمیت شان روی محور Y نشان داده شده است. خطوط عمودی هر نمودار مقادیر بحرانی برای تعیین اهمیت هر متغیر را علامت گذاری می کنند. به این معنی که زمانی مقدار آماره t برای یک متغیر (چه در جهت مثبت و چه در جهت منفی) بزرگتر از عمودی باشد آن متغیر مهم است. مثلاً در نمودار زیر مقدار t برای متغیرها کوچک تر از خطوط عمود هستند لذا می توان گفت این متغیرها اهمیت زیادی در تشکیل خوشه ها ندارند. وقتی که مقدار t یک متغیر مثبت باشد نشان می دهد میانگین آن متغیر از میانگین خوشه بزرگ تر است و برعکس مقدار منفی t نشان می دهد که میانگین متغیر از میانگین خوشه کوچک تر است. بر مثال برای دو خوشه مقدار t برای متغیر دما بزرگ تر از خطوط عمودی می باشد لذا می توان گفت این متغیر اهمیت زیادی در تحلیل خوشه ای این نمونه دارد و مقادیر t برای دامنه دما حد اکثر و حداقل مثبت است و نشان می دهد که میانگین متغیرهای دامنه دمای حداقل و حداکثر از میانگین خوشه ها بزرگ تر است و چون مقادیر t متغیرهای دما و دامنه دما منفی است لذا مقدار میانگین دما و دامنه دما کوچک تر از میانگین خوشه ها هستند و ...

TwoStep Cluster Number = 2

TwoStep Cluster Number = 3

منابع و مأخذ:

منابع فارسی :

- 1- ابراهیم پور ، ملیحه و نوروززاده رحیمی ، ماندانا: تحلیل رگرسیون همراه با Minitab14, انتشارات اقلیدس , 1386.
- 2- ابونوری اسمعیل : آمار توصیفی و کاربرد آن ، انتشارات دانشگاه مازندران , 1386.
- 3- آذر ، عادل و مومنی ، منصور : آمار و کاربرد آن در مدیریت ، جلد اول ، انتشارات سمت ، 1380.
- 4- _____ : آمار و کاربرد آن در مدیریت ، جلد دوم ، سمت ، 1380
- 5- افشین نیا ، منوچهر : روشهای آماری و کاربرد آن در علوم ، انتشارات اتا ، 1372 .
- 6- بایزیدی ، ابراهیم و خسرو آفریدون ، عباس : تحلیل آماری با Minitab15, انتشارات عابد, 1389.
- 7- بخشی ، بهنام : کاربرد SPSS در تجزیه و تحلیل آماری کشاورزی ... انتشارات سپهر , 1388.
- 8- بی همتا ، محمد رضا و زارع چاهوکی ، محمد علی : اصول آمار در علوم منابع طبیعی ، انتشارات دانشگاه تهران , 1387.
- 9- تهرانیان ، محمدصادق و بزرگ نیا ، ابوالقاسم (ترجمه) : آمار کاربردی ، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد ، 1374 .
- 10- تیموریان یانسی ، مهدی (ترجمه) : آمار و احتمال برای مهندسی مدرن جلد اول ، انتشارات دانشگاه امیرکبیر, 1386.
- 11- _____ : آمار و احتمال برای مهندسی مدرن جلد دوم ، انتشارات دانشگاه امیرکبیر, 1386.
- 12- جاوری ، مجید : شیوه های تجزیه و تحلیل کمی در اقلیم شناسی (با تأکید بر مدل های روند) ، انتشارات پیام رسان , 1388.
- 13- _____ : شیوه های تجزیه و تحلیل کمی در اقلیم شناسی (با تأکید بر مدل های فصلی) ، انتشارات پیام رسان , 1389
- 14- _____ : مقدمه ای بر روش های تحقیق در علوم انسانی با تأکید بر جغرافیا ، انتشارات طلور ، 1384.
- 15- _____ و صابری فر ، رستم : روش تحقیق در جغرافیا : انتشارات دانشگاه پیام نور ، 1389.
- 16- _____ و بابازاده ، سید احمد (زیرچاپ): تجزیه و تحلیل داده های اقلیمی با استفاده از تحلیل رگرسیونی ، جغرافیا و برنامه ریزی منطقه ای ، پیام نور ، 1388 .
- 17- جمشیدیان ، احمد رضا و نوری زاد، مهدی : طرح و تجزیه و تحلیل آزمایشها با نرم افزارMinitab14, انتشارات ارکان دانش , 1385.
- 18- حسینی ، سید یعقوب : آمار ناپارامتریک ... انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی , 1382.
- 19- حسینی ، سید یعقوب : آمار ناپارامتریک ... انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی , 1382.
- 20- رضایی ، عبدالمجید و سلطانی افشین : مقدمه ای بر رگرسیون کاربردی ، انتشارات دانشگاه صنعتی اصفهان ، 1377.
- 21- صادقیپور ، بهرام و مرادی وهاب : کنترل کیفیت آماری در STATISTCA7, انتشارات مبعث, 1386.
- 22- _____ تحلیل پیشرفته آماری با نرم افزار STATISTCA7, انتشارات دانشگاه مازندران , 1386.
- 23- صالحی صدقیان ، جمشید و ابراهیمی ، ایرج : تحلیل آماری پیشرفته ، انتشارات هوای تازه , 1381.
- 24- طالبی ، هوشنگ و ... (ترجمه) : طرح و آزمایش ها و روش های آماری ، انتشارات دانشگاه اصفهان ، 1379 .
- 25- علیجانی ، بهلول و کاویانی ، محمد رضا ، مبانی آب و هواشناسی ، انتشارات سمت ، 1374.
- 26- غیاثوند ، احمد : کاربرد آمار و نرم افزار SPSS در تحلیل داده ها ، انتشارات لویه 1387.
- 27- فرشادفر ، عزت اله : اصول و روشهای آماری چند متغیره ، انتشارات دانشگاه رازی ، 1380.
- 28- کاظم نژاد، انوشیروان و... (ترجمه) 100 آزمون آماری به همراه راهنمای نرم افزار SPSS , انتشارات دیباگران تهران , 1380.
- 29- کیامنش ، علیرضا و کبیری ، مسعود(ترجمه) : رگرسیون و همبستگی کاربردی ، انتشارات جهاد دانشگاهی علامه طباطبایی , 1388.
- 30- گودرزی ، سعید : کاربرد آمار در علوم اجتماعی همراه با دستورات ... ، انتشارات جامعه شناسان , 1388.
- 31- ملکمیان ، لینا و برومند زاده ، تقی (ترجمه) : در آمدی بر روش های آماری ... ، انتشارات دفتر پژوهشهای فرهنگی , 1379.

- 32- مهدوی ، مسعود : آمار و روش های تجزیه و تحلیل داده های جغرافیا ، انتشارات ققنوس ، 1375 .
- 33- منصورفر ، کریم : روش های آماری پیشرفته ، انتشارات دانشگاه تهران ، 1387 .
- 34- نصیری ، رسول : آموزش گام به گام نرم افزار SAS ، انتشارات گستر ، 1384 .
- 35- نیکوکار ، مسعود و تربیتی قره باغ ، حبیب و... : آموزش کاربردی و آموزش نرم افزاری S-PLUS ، انتشارات گسترش علوم پایه ، 1384 .
- 36- نیرومند ، حسینعلی (ترجمه) : رگرسیون خطی کاربردی ، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد ، 1374 .
- 37- نیرومند ، حسینعلی (ترجمه) : تحلیل سری های زمانی ، روش های یک متغیر و چند متغیری ، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد ، 1376 .
- 38- هژبرکیانی ، کامبیز (ترجمه) : تئوری و مسائل آمار و اقتصادسنجی ، انتشارات نی ، 1379 .
- 39- هومن ، حیدرعلی : تحلیل داده های چند متغیری در پژوهش رفتاری ، انتشارات پارسا ، 1380 .

منابع خارجی :

- 40- Abraham, B. & Ledolter, J. (1983) : *Statistical Methods for Forecasting* , Newyork , John Wiley & sons , USA .
- 41- Armstrong .J.S (1978): *Long-Range Forecasting* , Newyork , John Wiley , USA .
- 42- Barlow ,R.J (1989) : *Statistics - A Guide ... John Wiley England* .
- 43- Brown , R. G (1959) : *Statistical Forecasting for Inventory Control* , Newyork , McGraw- Hill , USA .
- 44- Cilchrist . W (1976) : *Statistical Forecasting* , Nowyork , John Wiley, USA.
- 45- Draper . N & Smith , H (1981) : *Applied Regression Analysis* , Englewood cliffs - Prentice -Hall .
- 46- Folland , C. K & Parker D. E(1999) : *Worldwide Surface Temperature Trends to the Mid-19th Century* . Meteorological office Landan .
- 47- Grotch .S. L (1999) : *A statistical - Intercomparison Predictied by Four General Circulation Models in the Historical Data* , Elsevier ,Newyork .
- 48- Howell D. C. (1989) : *Fundamental Statistics for the Behavioral Sciences* . Pwskent . USA.
- 49- King . L . J (1969) : *Statistical Analysis in Geography* , Prentice - Hall , USA .
- 50- Thomopoolos ,N.T(1980) : *Applied Forecasting Methods* , Englewood cliffs- prentice - Hall .
51. Li, F., van Gelder, P., Ranasinghe, R., Callaghan, D., & Jongejan, R. (2014). Probabilistic modelling of extreme storms along the Dutch coast. *Coastal Engineering*, 86, 1-13 .
52. Migon, H. S., Gamerman, D., & Louzada, F. (2014). *Statistical inference: an integrated approach: CRC press*.
53. Natarajan, D. (2015). *Statistical Analysis of Field Failure Data Reliable Design of Electronic Equipment* (pp. 111-134): Springer.
54. Patidar, S., Jenkins, D., Banfill, P., & Gibson, G. (2014). Simple statistical model for complex probabilistic climate projections: Overheating risk and extreme events. *Renewable Energy*, 61, 23-28 .
55. Radu, V. (2015). *Application Stochastic Modeling of Thermal Fatigue Crack Growth* (pp. 63-69): Springer.
56. Ranson, M. (2014). Crime, weather, and climate change. *Journal of Environmental Economics and Management*, 67(3), 274-302 .
57. Robert, C. (2014). *Statistics for Spatio-Temporal Data*. CHANCE, 27(2), 64-64 .
58. Ross, S. M. (2014). *Introduction to probability models: Academic press*.
59. Rougier, J., & Goldstein, M. (2014). Climate simulators and climate projections. *Annual Review of Statistics and Its Application*, 1, 103-123 .

60. Spokoiny, V., & Dickhaus, T. (2015). *Testing a Statistical Hypothesis Basics of Modern Mathematical Statistics* (pp. 195-222): Springer.
61. Takezawa, K. (2014). *Learning Regression Analysis by Simulation*: Springer.
62. Thibaud, E., Petitpierre, B., Broennimann, O., Davison, A. C., & Guisan, A. (2014). *Measuring the relative effect of factors affecting species distribution model predictions. Methods in Ecology and Evolution* .
63. Utts, J. (2014). *Seeing through statistics: Cengage Learning*.
64. Vardeman, S. B. (2014). *Statistics and Probability Theory: In Pursuit of Engineering Decision Support by Michael Havbro Faber: Wiley Online Library*.
65. von der Linden, W., Dose, V., & von Toussaint, U. (2014). *Bayesian Probability Theory: Applications in the Physical Sciences: Cambridge University Press*.
66. Zhang, D., & Fan, C. (2014). *Book Review: Methodology in Robust and Nonparametric Statistics, by Jana Jureckova, Pranab Kumar Sen, and Jan Picek: Boca Raton, FL: CRC Press, Taylor & Francis Group, A Chapman & Hall Book, 2012, ISBN 978-1-4398-4068-9, x+ 394 pp., \$104.95. Journal of biopharmaceutical statistics, 24(4), 963-964* .